

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

ÇAPRAZ HÜSEYİN ŞEVKET ÇAĞATAY

Pétervárad 1694. évi török ostroma nyugati és oszmán források alapján

**Történelemtudományi Doktori
Iskola
Prof. Dr. J. Nagy László
DSc.
doktori iskola vezetője**

**Modernkor (Új- és Legújabbkor)
Program
Prof. Dr. Anderle Ádám
DSc.
program vezetője**

**Témavezető:
Dr. habil. Papp Sándor
PhD.**

SZEGED, 2011

1. BEVEZETŐ

1.1. Köszönetnyilvánítás

A munkámhoz nyújtott segítségéért szeretném köszönetemet kifejezni elsősorban témavezetőmnek, Papp Sándornak, aki mindvégig figyelemmel kísérte és segítette munkámat. Rajta kívül is sokan járultak hozzá disszertációm megírásához azzal, hogy egy-egy rész kérdésben tanácsaikkal segítettek. Közülük is külön meg szeretném köszönni Ivanics Máriának a támogatását, akivel közösen kezdtem el feldolgozni az alább közölt török hadjárat naplót. Ugyancsak köszönetemet szeretném kifejezni az Akdeniz Egyetem oktatójának, Haldun Eroğlunak a munka során nyújtott segítségéért. E helyütt szeretnék továbbá köszönetet mondani Seres Istvánnak, aki a Thököly Imre környezetében felbukkanó személyek azonosításában volt a segítségemre.

A dolgozatban érintett egyes rész kérdésekkel már hosszabb idő óta foglalkozom, a korábbi kutatásaimban nyújtott tanácsaikért szeretnék köszönettel tartozom a Topkapı Szeráj Múzeum Levéltára, a Başbakanlık Osmanlı Arşivi és a Magyar Országos Levéltár vezetőségének és dolgozóinak, akik mindvégig támogattak és segítettek munkámban. Szeretnék még köszönetet mondani Çapraz Boglárkának, aki segített az olasz nyelvű források lefordításában, és a dolgozat javításában. Továbbá a török szakos, doktori dolgozatával épp elkészült Bülent Bayramnak és a történelem szakos, szintén doktori dolgozatát készítő, Alper Alpnak az Ankarai Gazi Egyetemen, akik tanácsaikkal biztattak. Szeretnék köszönetet még Kulik Melindának a német nyelvű szövegek lefordításában való segítségnyújtásáért.

Külön köszönettel tartozom szüleimnek, hogy mindvégig türelmesen mellettem álltak, bátorítottak és segítettek a dolgozat megírásának időszakában.

1.2. Források, célok, metodológia

Isztambul meghódítása után a Kelet és Nyugat közti harc Közép-Európa déli részéig terjedt, ez a harc átrajzolta Európa politikai, katonai, közigazgatási és demográfiai viszonyait. Ebből a – többnyire oszmánok által irányított – időszakból számos írásos emlék maradt fenn. Ezek az események a történelmi kutatások nagyon kis részét képezik, főleg orientalisták kutatásai közt kapnak helyet, mint amilyen *Joseph von Hammer Geschichte des Osmanischen Reiches* című, több mint száz éves műve. Az utóbbi időben is folyik az oszmán kéziratok feltárása és feldolgozása, amely módosíthatja tudásunkat az Oszmán Birodalom születéséről, felemelkedéséről és bukásáról.

A keresztény társadalmakkal kapcsolatba kerülő, az újkori Európa szerkezeti váltoásaiban részt vevő civilizált keleti társadalom mentalitásának és céljainak megismerését, és az összetettebb események megértését naplók, monográfiák, valamint török utazók és követek által írott beszámolók könnyítik meg.

Az oszmán hadtörténet kisebb helyet foglal el a történetírásban, mint ahogy azt gondolnánk. Sokszor találkozunk azzal, hogy a tudományos igényű történetíráson kívül eső, a speciális török hadtörténet témájával foglalkozó szakirodalomban nem szerepelnek az eredeti oszmán okiratok és források. Ezek mellett az ismert kiadásokban is figyelemre méltó az a hiány, hogy annak ellenére részletesen feldolgozzák az oszmán hadtörténelmet, hogy nem kellő mértékben beszélnek például a hadi organizációról, a taktikáról, a katonai egységek összetételéről, a fegyvertechnológiáról, stb. Bár a háború az emberiség számára tragédia, a politikai, a gazdasági és a társadalmi változásokért hatalmas mértékben felel. Emiatt több európai forrásban a kutatók Európa felemelkedését a katonai fejlődésre alapozzák. Az oszmán hadi szervezet vizsgálata tehát a nyugati katonai, technológiai, sőt gazdasági és társadalmi fejlődéssel kapcsolatos kérdésekre is választ adhat.

Ez a munka egy, a Topkapı Múzeumban található, és az 1694. évi, huszonhárom napig tartó, az oszmánok pétervárad sikertelen ostromát felölelő, feldolgozó napló alapján készült. A forrásból kiindulva olyan kérdésekre próbáltam választ találni, mint például az oszmán hadsereg hadi előkészületei, a hadakozó felek létszáma, a hadjárat logisztikája. Ezek mellett a dolgozatban elért eredményekkel próbáltam felhívni a figyelmet az elbeszélő források használatának fontosságára a modern történetírásban.

A forrásnak két kézírata ismert. Az Isztambulban őrzött példányon kívül a Berlini Állami Könyvtár (Deutsche Staatsbibliothek) kézíratai között, Diez A. 4° 75. szám alatt található egy nem teljes másolata. Eredetének jelzése nélkül belemásolták egy névtelen

krónika-kompilációba, úgy hogy a bevezetését és a befejezését elhagyták. A két kézirat összevetése után megállapíthattam, hogy az isztambuli kézirat a teljes változat, a berlini hozzá képest pedig hiányos. A berlini kéziratot 1829-ben röviden Hammer-Purgstall ismertette németül az *Archiv für Geschichte* c. folyóiratban.¹ Ugyanő egy rövid részletet be is épített nagy összefoglaló munkájába (Joseph von Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Budapest, VI. 588-589.). Bár forrását nem nevezte meg, feltehetően ugyanebből a német szövegből készítette Gömör Gusztáv a magyar fordítást.² Magyarul máig egyedül Gömör Gusztáv írt a pétervárad ostromról, tanulmányában nem adta meg pontosan a forrását, mégis úgy tűnik, hogy valamelyik német ismertetést használta. Gömör Gusztáv ugyanis nem tudott törököül, ez a török tulajdonnevek és a dátumok pontatlan leírásában is megfigyelhető. Gömör úgy vélte, hogy a török krónika egyetlen példányban maradt fenn, ami nem is csoda, hiszen Hammer-Purgstall sem tudott az isztambuli kéziratról. Annak ellenére, hogy Gömör a német fordításnak csak egy részét, nagyjából a második felét ültette át magyarra, a magyarországi hadtörténeti munkákban az 1694-es pétervárad ostromot mindmáig Gömör publikációja alapján írják le.

Jóllehet a kezembe került forrás nem teljesen ismeretlen, de sem a kiadása, sem pedig a feldolgozása nem felel meg a mai tudományos követelményeknek. Céлом ezért az, hogy a teljes oszmán-török szöveg alapján képet adjak az 1694. évi hadjáratról, annak előkészületeiről, a huszonhárom napig tartó, Pétervárad elleni ostrom lefolyásáról, a hadakozó felek létszámáról, a hadjárat logisztikájáról. A dolgozatot az Oszmán Birodalom általános bel- és külpolitikájáról, szárazföldi és tengeri haditeljesítményéről, a hadsereg felszereléséről, katonai egységeiről, hagyományairól szóló munkák megvizsgálásával egészítettem ki, így a dolgozatomban megjelennek az 1694. évi pétervárad naplóból származó adatokon kívül az oszmán hadi erők tagozódásáról, a katonák élelmezéséről, a várrendszerekről, a katonai vonulás során való út- és hídépítésről, a hadsereg finanszírozásáról, és más hasonló tényezőkről szóló adatok is. A más krónikások által írott naplók és a feljegyzett politikai, katonai vagy társadalmi adatok használata a dolgozatomból kihagyhatatlan volt ahhoz, hogy a napló teljes tudományos feldolgozás alá kerüljön. Segítségemre voltak a vizsgálataim során kezembe került, a Râşid Mehmed Efendi³ és a Defterdar Sarı Mehmet Paşa⁴ által írt, a

¹ Joseph von Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. VI. Budapest, 1835, 588-589.

² Gömör Gusztáv: „Pétervárad ostroma 1694-ben.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 3 (1890), 20-35.

³ Râşid Mehmed Efendi: *Râşid Mehmed Efendi Târîhi*. II. cilt. (1098-1115), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1865, 262-265.

péteváradi hadjáratról szóló részek, emellett a Cafer pasa pecsétőre, Ali ibn Mehmed által írott *Der Löwe von Temeschwar* című német fordításban lévő, a péteváradi eseményeket elbeszélő rövid szöveg⁵, és ezen kívül a sok adattal rendelkező, a magyarországi oszmán hadjáratokat a török krónikások szemszögéből magyarázó, *Török történetírók* című háromkötetes szöveggyűjtemény.⁶

Ezekon kívül használtam az Oszmán Birodalom katonai és politikai döntéshozó szervének, a nagyúri dívánnak a parancsait tartalmazó mühimme defterek anyagát. Az oszmán fél forrásai mellett feldolgoztam a másik, a Habsburg-oldal levéltári anyagát is. Ezek Bécsben a Hadi Levéltárban (Kriegsarchiv) kutathatók, és a Haditanács német nyelvű protokollumaiból, és a tisztek olasz nyelvű levelezéséből állnak. Ezek segítségével követni tudtam a hadjárat során a császári oldal tevékenységét és haditervét. A dolgozatomban Thököly Imre naplóit is megvizsgáltam, aki ebben az időszakban az oszmán hadjáratoknál aktív szerepet vállalt. Ennek köszönhetően a katonai és a politikai fejleményeket a kuruc generális és Közép-Magyarország (Orta Macar) választott királyának szemszögéből is sikerült közvetítenem.

A kezembe került kiadott és kiadatlan források az 1694. évi péteváradi ostromról olyan árnyalt képet adnak, amely hadtörténeti szempontból példa nélküli a magyar történelemben. Így a visszafoglaló háborúk egyik legérdekesebb és eléggé feldolgozatlan eseménye fontos adalékot nyer.

A munkámban külön ki kívánom emelni azt a tényt, hogy a török történetírók mennyivel másképpen láttatnak bizonyos hadi eseményeket, mint a Habsburg és a magyar források.

A hadjárat szöveget szó szerint fordítottam le, hogy megőrizze saját stílusát és hagyományos jellemvonásait. A napló olyan részeket is tartalmaz, amelyben a szerző terjengősen magyaráz meg vagy ír körül bizonyos fogalmakat, néha pedig a mondatok ismétlődnek. A fordításban a magyar és az oszmán nyelvhez egyaránt hű igyekeztem maradni,

⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa: *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066 – 1116 / 1656 - 1704)*. (Yayına hazırlayan: Abdülkadir Özcan). Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, 492-493.

⁵ *Der Löwe von Temeschwar*. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî; unter Mitarb. von Karl Teply übers., eingel. und erklärt von Richard F. Kreutel, Verlag Styria-Graz-Wien-Köln, 1981, 148-161.

⁶ *Török történetírók*. I. kötet. (Fordította: Thúry József). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1893. *Török történetírók*. II. kötet. (Fordította: Thúry József). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1893. *Török történetírók*. III. kötet. (Fordította: Karácson Imre, sajtó alá rendezte: Szekfü Gyula). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916.

próbáltam ezeket a jellegzetességeket, és az oszmán írásmód sajátosságait is megőrizni. Ezért a hagyományos oszmán politikai, társadalmi és katonai terminusokat a kiejtésüket jobban tükröző mai török ábécé szerint írtam, kivéve azokat a szavakat, amelyeket a magyar nyelv teljesen átvett, mint például szultán, vezír, kán. Ezzel együtt a török ábécével írott szavak hibátlan olvasására egy kiejtési listát is készítettem.

Az egyik legfontosabb kérdés a napló elemzésében az, hogy honnan tudja az író azt, amiről ír. Semmit nem tudunk a szerzőről, még a nevét sem. Az ismert oszmán történetírók, mint például Neşri és Tursun Bey munkáikban adnak információt magukról, származásukról, korábbi műveikről, a hadjáratok naplói pedig arról, hogy korábban is részt vettek-e hadjáratokban, akkor is vezettek-e naplót, stb. Emellett a felvonulásról, a katonai eseményekről, a visszavonulásról, a hídépítésről, a katonai rendről, a csatarend felállításáról, a hadjáratok technikájáról, a bombázásokról, az aknázásokról és a parancsnokok, vezetők beszélgetéseiről és utasításairól a rendszeres, napi naplóvezetés alapján részletes adatokat adnak. Az elbeszélések hangjából, a leírások szemléletességéből, és az előadásmód részletessége, pontossága miatt úgy lehet érteni, hogy a szerző nem csak szemtanú, hanem szereplő is.

Az oszmán állam történetét nem csak a hivatalos történetírásból ismerhetjük meg, amelyet „vak`anüvislik”-nek neveznek, hanem az „amatőr” krónikások írásaiból is. Róluk azt mondhatjuk, hogy sokkal jobban tükrözték a nép érzelmeit, és objektívabbak voltak az állami ügyek leírásában. A névtelen írók külön helyet foglalnak el a fent említett történészek között, hiszen ők nem azért írták le munkájukat, hogy rangot vagy állást szerezzenek a Portától, és nem kellett beszámolniuk a vezetőknek sem.

Az író a napló elején nem magyarázza meg konkrétan azt, hogy mi volt a célja. Mivel nem említi meg a nevét sem, azt mondhatjuk, hogy valószínűleg nem a ranglétrán való feljebbjutás lehetett a célja. Ez azért is lényeges, mert a vak`anüvislik intézményének létrehozásával a 17. századtól kezdve az oszmán történetírás hivatalos tevékenységgé vált, és az állam ideológiájának egyik meghatározója lett. Nem tudhatjuk, hogy ezt a művet a későbbi történetírók is forrásként használták-e.

A szerző sehol sem említi, hogy ő maga kicsoda. Ennek ellenére a naplóban szereplő apróbb adatok alapján tudunk következtetni arra, hogy miféle feladata volt és kinek a szolgálatában állt. A napló szerzője a korábban írott forrásokat kritizálja, írójukat és a címüket ugyan nem említi, de ennek ellenére azt gondolhatjuk, hogy olvasta a korábbi naplókat. A katonai felszerelésről konkrét adatokat ad, és számos vezető nevét említi. Erre támaszkodva arra a következtetésre juthatunk, hogy az író magas műveltséggel rendelkező államférfi volt.

Ezt a következtetést megerősíti az, hogy a nagyvezír és Hacı Hüseyin Mezzomorto között a dunai naszádon történő beszélgetés során az író is jelen volt, akit a nagyvezír Ali pasa dunai kapudánhoz küldött tárgyalásra. A szöveg bevezető része túlzottan díszített stílusban íródott, sok idézet jelenik meg a Koránból, ezenkívül a szöveg nyelve viszonylag kevés arab és perzsa szót tartalmaz, ám néha a nehéz irodalmi nyelv megnehezíti az áttekintést. A tinta használata nagyon tiszta, az arab betűk alakja pedig szép és hibátlan, véleményem szerint ezt a naplót átírták a befejezése után, így megszűntek a szövegben szereplő esetleges hibák.

A korabeli oszmán-török szavak, kifejezések és a közölt szövegrészletek, szövegek átírásánál a Dávid Géza - Fodor Pál által 2005-ben, Budapesten megjelentett *„Az ország ügye mindenek előtt való.” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544-1545, 1552)* című forráskiadványban alkalmazott írásmódot vettem alapul. Ez azt jelenti, hogy a korabeli oszmán forrásokat a mai török betűkészlet segítségével, de a korabeli helyesírás, illetve olvasat alapján írtam át. Az olvasat megkönnyítésére az alábbiakban jelölöm a magyartól eltérő hangok kiejtését: â-ejtsd: á / c-ejtsd: dzs / ç-ejtsd: cs / ğ-az előtte álló magánhangzó kiejtését hosszabbítja / s-ejtsd: sz / ş-ejtsd: s / y-ejtsd: j / ı-veláris, hátrébb képzett i.

2. AZ EMBERI ERŐ ÉS A TECHNOLÓGIAI FELTÉTELEK AZ OSMÁN HADSEREGBEN

2.1. Az oszmán hadsereg

Az Oszmán Birodalom a Dunán túli részeket százötven éven keresztül fennhatósága alatt tartotta. Ettől függetlenül Európával szemben, a Szent Szövetség által kitűzött háborúk során különféle diplomáciai és katonai helyzettel találkozott. Az isztambuli kormány szembesült azzal, hogy a 17. század végére az Oszmán Birodalom közép-európai létét nem a nyugat-európai államok katonai és technológiai téren való fejlődése fenyegette, hanem az, hogy a nyugat-európai államok jól organizált és finanszírozott hadseregeket tudtak felállítani, s ezzel párhuzamosan a diplomáciai rendszerben is változások jelentek meg. Emellett a 17. század végétől kezdve katonai téren az individualista, és a teljesen vagy részben magánkézben lévő katonai organizációk helyett régen nem látott kollektív stratégiák léptek érvénybe.

Az 1690-es években a Portának nyugat és kelet felé is megnőtt a katonai és a politikai tevékenysége, és ez a helyzet felgyorsította a központi hatalom gazdasági és katonai potenciájának felbomlását. Ilyen körülmények között meglepő lehet a nagy sereg mozgósítása és felszerelése, figyelembe kell venni azonban az ez időben érvénybe lépett flottareformokat, a Duna hídjainak megjavítását, illetve újraépítését is.

Az oszmán állam alakulása idejében a hadsereg fő ereje az akıncı nevű irreguláris lovas katonai erőkből állt, akik a hadjárat során zsákmányolás fejében hajlandóak voltak harcolni, ám a következő hadjáratra való indulásukat nem biztosították a központi hatalom számára.⁷ Koçi Bey ezeknek a létszámát II. Mehmed idején 50000 főre becsüli⁸, a janicsárok pedig a 17. században 40000 fő körül voltak.⁹

A klasszikus korban (1300-1600) az oszmán hadsereg többsége az Isztambulban lévő kapukulu katonákból és a tartományokból (eyalet) jövő tímáros szpáhikból állt. A kapukulu hadsereg egyik részét a janicsár ocak (gyalogosok), másik részét pedig a sipah ocak

⁷ Mustafa Akdağ: *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)*. I. cilt. Cem Yayınevi, İstanbul, 1977, 91. Caroline Finkel: *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606*. (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Bd. 14.), Wien, Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1988, 47-48.

⁸ Koçi Bey: *Koçi Bey Risalesi-Birinci Risale 1041-1631*. (Düzenleyen: Ali Kemali Aksüt). Vakıf, İstanbul, 1939, 107.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 136. Rudi Paul Lindler: „Beginning Ottoman History.” In: Colin Imber and Colin Heywood, eds. *Studies in Ottoman History in Honor of Prof. V. L. Ménage*. The Isis Press, İstanbul, 1994, 196.

(lovasok) képezte, ezen kívül a cebeci (fegyverművesek), a humbaracı (gránátosok), a topcu (tüzérség) és a lağımcı (aknászok) ocak alkotta a kapukulu hadsereget. Az eyalet katonák az oszmán tímárrendszer szerint szervezett, és csak a háború idején hadjáratra hívott katonák voltak, eszerint a tímárföldet kapott szpáhik kötelezve voltak a földből szerzett jövedelemnek megfelelő összegben a háború idején katonát küldeni a központi hatalom számára.¹⁰

2.2. A kapukulu hadsereg

Ez a sereg a porta állandó zsoldos hadserege volt, létszáma a következő:

1527-ben 11 439 fő, 1574-ben 21 094 fő, 1597-ben 45 000 fő, 1609-ben 47 033 fő, 1670-ben 48 212 fő janicsár.

A sipahiyan, silahdaran, ulufeciyan-i yemin, ulufeciyan-i yesar, gureba-i yemin, gureba-i yesar nevű, hat hadtestből álló altı bölük halkı¹¹ évek szerinti létszáma: 1527-ben 5088 fő, 1574-ben 5957 fő, 1597-ben 17 000 fő, 1609-ben 20 869 fő, 1670-ben 14 070 fő.

A cebeci, tobcu és arabacı nevű, három hadtestből álló tüzérség évek szerinti létszáma a következő: 1527-ben 2162 fő, 1574-ben 2124 fő, 1609-ben 7966 fő, 1670-ben 8014 fő.

Ez alapján az összes kapukulu létszáma: 1527-ben 18 689, 1574-ben 29 175, 1609-ben 75 868, 1670-ben 70 296 fő.¹²

2.2.1. A yaya egységek (gyalogosok)

A következő tíz részből álltak:

¹⁰ Amikor jól működött a tímárrendszer, a szpáhik az oszmán hadsereg egyik legfontosabb alakulatai voltak, de a 17. századi túlnépesedés, a celali felkelések és az oszmán központi hatalom gyengülése miatt az állam megemelte a kapukulu katonák létszámát, s kénytelen volt béke idején is kifizetni őket, ez más tényezőkkel együtt elősegítette a központi kincstár tönkremenését. Az emiatt megjelenő felkelések felrázták az államot, és kényszerítették a katonai reformok végrehajtására. A 18. században III. Selim Nizam-i Cedid és II. Mahmud Sekban-i Cedid néven próbáltak egy új katonai osztályt létrehozni, de a sikertelen próbálkozások után II. Mahmud 1826-ban a kapukulu katonai rendszerét megszüntette. Az oszmán gazdasági és társadalmi rendszer megromlásáról, lásd: Mustafa Akdağ: *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*. II. cilt. Barış Yayınları, Ankara, 1999, 47.

¹¹ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, Belvedere Meridionale, Szeged, 2000, 121-122. Lásd még Caroline Finkel: *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606*, 32.

¹² Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*. UCL Press, London, 1999, 45.

2.2.1.1. Acemi ocak (újonc alakulat)

Ezt a katonai alakulatot I. Murad idejében (1360-1389) Gallipoliban Çandarlı Kara Halil és Rüstem pasa állította fel.¹³ Ezt a hadi egységet a hadifoglyok egyötöde és az oszmánok igazgatása alatt lévő keresztény társadalomból a devşirme rendszer szerint összegyűjtött gyerekekből állították össze.¹⁴ Ezeket a foglyokat és gyerekeket előbb az Anatóliában lévő török családokhoz küldték, hogy megtanulják a török kultúrát, nyelvet és hagyományt.¹⁵ Ennek az időszaknak a végén a kiskorúakat udvari szolgálatokban, a nagykorúakat pedig az állami vezetők szolgálatában helyezték el, s ha volt üres hely a janicsár ocakban, akkor az ottani munkákban alkalmazták őket.¹⁶

2.2.1.2. Janicsár ocak

A janicsár ocak belső szerveződése alapján három részből állt, ezek neve: cemaat oda (janicsárszázad), sekban bölük és aga bölük. Odák lehettek laktanyák, épületek, szobák, termek, kamrák, hajók, várak, párkányok, palánkok, stb. Ezekben 60-70 fős katonai alakulatok voltak, eleinte azonosak voltak a cemaattal, később háromféle csapattípust öleltek fel: 101 yaya cemaat, 34 sekban bölük, és 61 aga bölük. Az elit alakulatok magját a gyalogos, piros és sárga zászlók alatt felvonuló, muskétákkal felszerelt zsoldosok alkották.¹⁷

2.2.1.3. Yaya (gyalogos) oda

Az ocakban először egy cemaat oda nevű egységet hoztak létre. Minden száz katona egy oda nevű egységet képezett¹⁸, aminek élén a yayabaşı nevű parancsnok állt. Minden oda egységnek volt egy zászlója, és az egyes oda egységek a feladatuk alapján külön neveket kaptak, ezek a következők:¹⁹

1-5. számú odák: a deveci vagy cemaat-i şütürban nevű tevehajcsárok,

8., 29., 33., 39., 40., 46., 57., 86., 87. és 96. számú oda: a şütürban nevű, elsősorban a szultáni tábor holmijait szállító tevehajcsárok,

¹³ Godfrey Goodwin: *Yeniçeriler*. (Çeviren: Derin Türkömer). Doğan Kitap, İstanbul, 2006, 37.

¹⁴ Victor L. Ménage: „Some Notes on the Devshirme.” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Vol. 29-issue 01, Cambridge University Press, London, 1966, 67.

¹⁵ Fodor Pál: *A janicsárok törvényei (1606)*. MTA Orientalisztikai Munkaközössége, Budapest, 1989, 12.

¹⁶ Victor L. Ménage: *Some Notes on the Devshirme*, 74.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 145.

¹⁸ Eyyübi Efendi: *Eyyübi Efendi Kanunnamesi*. (Yayına hazırlayan: Abdülkadir Özcan). Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994, 48.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 220-230.

52. számú oda: katrancı nevű, vízijárműveket javítók,
 14., 49., 66., és 67. számú oda: haseki nevű, a szultáni has oda szolgálattelvői, a szultán büntető osztagait képezők,
 60., 61., 62., 63. számú oda: a solak nevű, balkezes testőrök,
 64. számú oda: a zağarcı (a szultáni agarak felvigyázója) nevű lovasok, és a parscı nevű vadászpárducokat, gepárdokat idomító katonák,
 68. számú oda: a turnacı nevű darugondozók,
 71. számú oda: a samcuncu nevű szelindekgondozók,
 82. számú oda: a zenberekci nevű számszeríjászok,
 22. és 92. számú oda: a tüfenkci nevű, 250-250 főnyi muskétások,
 17. számú oda: a cergeci nevű elősátor felverők,
 94. számú oda: a bektaş dervis katonák,
 28. számú oda: ocak imamı, vagyis a janicsárok főpapjának odája,
 101. számú oda: a beytölmacı nevű ocak pénztárát ellenőrző főkincstárnoké.

A többi odához képest az utóbbi kettő magasabb rangú volt, és inkább a fontosabb végvári szolgálatra helyezték el. Annak ellenére, hogy a 17-18. század folyamán az oda egységekben lévő katonák létszáma megemelkedett, az összes oda száma 101 maradt.

2.2.1.4. Sekban bölük

Legelőször az 1451. évi, II. Mehmed karamani bégség elleni hadjárata során, a janicsárok engedetlenségével szembeni reformtörekvés alapján alakult meg.²⁰ Ez a testület kezdetben egy lovas egységből és 34 gyalogos egységből, összesen 35 egységből állt, majd egy odává alakították, és a janicsár ocak 65. odájává tették. A szeráj vadászkutyáinak gondozói, a vadászatok falkamesterei, a szultán bizalmasai, a hadjáratokban pedig a testőrei tartoztak ide, élükön a sekbanbaşı állt.²¹

2.2.1.5. Aga bölük

II. Bayezid 1481. évi trónra lépése során a sekban egységek ellenállásával szemben csak a szultánhoz tartozó devsirmékből álló egységként alakult, és 61 odából állt. I. Süleyman idejétől kezdve (1520-1566) az oszmán szultánok is elvben az első aga oda egységének katonái közé tartoztak. Az odák rendészeti és vezetésbiztosító feladatokat láttak el, élükön a

²⁰ Halil İnalcık: *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*. Variorum Reprints, London, 1978, 173.

²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 15.

bölükbaşı állt, aki a szultán dísztestőre lehetett, a janicsár aga ügyvivő helyettese pedig a kulkethüdası, illetve az ocak kethüdası volt.²²

2.2.1.6. Cebeci ocak

Ez a testület a 15. század közepén jött létre. A cebe törökül zırht, vagyis páncélt jelent. A cebeci ocak a janicsárokhoz tartozó nyíl, íj, puska, ásó, kard, lapát, puskapor, pajzs, ágyú és az ezekhez hasonló harceszközök előállításával, kijavításával, és ezeknek az eszközöknek a hadjáratban való szállításával foglalkozó katonai egység volt. Az ehhez a hadtesthez tartozó katonák az acemi ocakból származtak, mint a többi janicsár.²³

Nagyon kellett ügyelniük arra, hogy megfelelő mennyiségű muníciót szállítsanak a hadszíntérre. A cebeci ocak fegyverraktárát Isztambulban cebehane-nek nevezték. Ezen kívül a végvárakban és számos várban voltak raktárak, háború idején és szükség esetén ilyen helyekről is szállítottak fegyvert. Olyan esetben, amikor a hadsereget a szultán vagy a nagyvezír vezette, a cebecik testületként vonultak harcba, azonban ha egy másik bég vezette a hadsereget, akkor csak kellő mennyiségben csatlakoztak a hadsereghez. A cebeci ocak vezetője a cebeci başı volt. A cebeci ocak vezetésében a cebeci başı után négy kethüda szerepelt, ezek között a baş kethüda volt a legmagasabb rangú. A kinevezés előtt a baş kethüda töltötte be a cebeci başı tisztségét, hogy az ne maradjon betöltetlenül.²⁴

Ha a cebebanében a munícióban hiány jelentkezett, akkor a cebeci başı erről a hiányról tudósította a dívánt, így egészítették ki a felszerelést. Mivel háborún kívül a janicsároknak tilos volt a puskaviselés, ezért a kiképzés idején a cebeci başı feladata volt a kiosztandó pusák előkészítése és a kiképzés után azok beszédése. A várak fegyverrel és munícióval való ellátása, az ezeken a helyeken lévő felszerelés őrzése és rendbentartása a cebeci ocak által küldött cebecik feladata volt. A várakban lévő cebecik a várparancsnok vezetése alá tartoztak. A cebecik, mint a janicsárok, három évet dolgozhattak az adott várban, ezután visszaküldték őket Isztambulba, helyükre pedig ismét a fővárosból neveztek ki cebeciket.²⁵

A háborúban a palánkásásra és kötöresre használt eszközöket Szomakovban állították elő. A nyilakat az Isztambulban és Gallipoliban lévő mesterek, vagy pedig az Edirnében lévő cigányok gyártották. A puska gyártáshoz szükséges fát Isztambul környékéről

²² İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 26.

²³ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 29.

²⁴ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 3-5.

²⁵ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 12.

szerezték be, a kanócokat pedig Aleppó tartományából hozták. A fegyvergyártásra kereskedők is pályázhattak, ilyenkor a költségeket az állami kincstár fizette. A 16. században a cebecik létszáma több mint négyezer volt. Az egri hadjáratban (1596) kb. háromezer cebeci jelent meg. Az 1680-as években a számuk 2500 körül mozgott.²⁶

2.2.1.7. Tobcu ocak

A 17. századi Európa történelmi fejlődésének egyik legfontosabb pontja az volt, hogy a harcászat a tűzfegyverekre kezdett támaszkodni. Ettől kezdve másfajta katonai taktikákat alkalmaztak. Ez a katonai forradalomnak nevezett időszak a 16. században kezdődött, és már a 17. században a harcművészet alapjává vált.²⁷ Alapvetően a tűzfegyverek használata terjedt el, eközben pedig a gyalogság száma elérte, sőt meg is haladta a lovasság számát. Az általános nézet szerint ennek köszönhetően a nyugati hadseregek az oszmán hadierővel szemben nagy erőt birtokoltak. Azonban Ágoston Gábor állítása szerint az oszmán hadseregénél a tűzfegyverek használata a 15. században kezdődött, az oszmánok ezek gyártását a logisztikával egyeztetették, így a 17. század végéig a nyugati katonai fejlődéssel meg tudtak birkózni.²⁸ Nem mondhatjuk tehát, hogy az oszmánok az európai katonai változásokat nem vették volna figyelembe. Igaz, hogy nem készítettek olyan találmányokat, amelyek katonai forradalmat idézhettek volna elő, de ehelyett importálták a nyugati katonai technikát, és ezt a saját rendszerükbe építették be. Sőt, ezeket továbbfejlesztve más országokba is exportálták.²⁹

Az oszmánok először az 1389-es koszovói csatában használtak ágyút, a várakban pedig 1423 előtt már alkalmazták őket.³⁰ Több feltételezés ellenére az oszmánok az ágyút várostrom során először I. Bayezid idejében (1392-1402), az isztambuli ostromban (1391)

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 12 - 15. lásd még Ágoston Gábor: *Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005, 29-31.

²⁷ Lásd: Geoffrey Parker: *Askeri Devrim: Batının Yükselişinde Askeri Yenilikler, 1500-1800*. (Çeviren: Tuncay Zorlu). Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

²⁸ Ágoston Gábor: *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*. (Çeviren: Tanju Akad). Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, 27-28. Ágoston Gábor: *Guns for the Sultan*, 190-195.

²⁹ Ágoston Gábor: „Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeen Centuries.” *Acta Orientalia Acedemiae Scientiarum Hungaricae*. 1-2, 1994, 25. Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, 30.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 36.

használták.³¹ Ennek ellenére nem tudjuk konkrétan, hogy mikor alakult meg a tüzérségi egység. II. Mehmed idejétől kezdve gyorsan fejlődött, és a 16. században nyerte el végső formáját. A csatában részt vett burgundiai erők kapitánya, Waleran visszaemlékezésében azt említi meg, hogy az oszmánok az ágyúkat épp a parton öntötték, a nyugati parton lévő palánkokat pedig a genovaiaktól vásárolták.³² A második koszovói háborúban pedig az oszmán hadsereg központját már puskás és ágyús erők is védték.³³ Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy az ágyúk a 15. században az oszmán harcászat kihagyhatatlan részévé váltak. A kortárs nyugati történétírók egy része nem ismerte fel a tűzfegyverek jelentőségét, így például Machiavelli sem, aki az ágyúk használatának gondolatát nem nagyon támogatja, a puskások pedig az ő haditerveiben nem igazán kapnak szerepet.³⁴

A tob vagy top magát az ágyút jelenti, ezt a szót tovább képezve két vezető nevet kapjuk meg: a tüzérség élén a tobcubaşı-t vagyis sertobcu-t, aki a tüzérség parancsnoka volt, és a tob arabacıbaşı-t, aki az ágyúszekerek parancsnokaként szolgált (arabacı = ágyúszekeres). Ez az elkülönítés azért szükséges, mert a 15. század végétől a 18. század végéig a löveggyártás és -alkalmazás elkülönült az ágyúk mozgatásától. A tobcubaşı alá tartozó aga bölük nevű részleg ágyúöntéssel és az ágyúk aprólékosabb munkát igénylő részeinek pattintásával foglalkozott, a határ mentén állomásozó tüzérséget pedig cemaatnak nevezték. Központi bázisuk a galatai tobhane (ágyúház) volt.³⁵

Az ágyúöntő üzemek vezetőit tob dökümcübaşınak nevezték. A tobhane emini a tüzérség civil vezetőjeként a tüzérség számára vásárolt áruk listáját készítette el, és minden évben jelentést készített róluk. A hiányzó árukat ennek a vezetőnek a jóváhagyásával vették meg. A műszaki szolgálatban részt vettek a humbaracı nevű, gránátgyártásban dolgozó és a lağımcı nevű, aknagyártással, töméssel, robbantással foglalkozó katonák.³⁶ A 16. század

³¹ Ioannis Kantakuzenos: *Cantacuzeni eximperatoris Historiarum Libri IV*. (Eds. L. Schopen). Corpus Scriptorum Historiae Byzantiae, Bonn, 1828, 341-361. Gregoras: *Romaikes Istorias*. (Eds. August Immanuel Bekker). Bonn, 1829, 433-437.

³² Nicolae Iorga: „Les Aventures ‘sarrazines’ des français de Bourgogne au XV. siècle.” In: C. Marinescu, szerk. *Melagnes d'Histoire Generale*. Université de Cluj, Cluj, 1927, 49.

³³ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 31.

³⁴ Niccolò Machiavelli: *The Art of War*. (Translated from the French by Peter Whitehorne and Edward Dacres). Winder Publications, Radford, 2007, 92.

³⁵ İdris Bostan: „A szultáni ágyú öntőműhelyben (Tophâne-i Âmire) folyó tevékenység a 16. század elején.” *Aetas* 2 (2003), 7.

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 35-93.

elején a tüzérség létszáma 1200 körül mozgott, a század végére ez a létszám 4000-re emelkedett, a 18. század elején pedig a tüzérség létszáma újra 1200-ra csökkent.³⁷

Az ágyúöntés központja Isztambulban jött létre, amelyet dökümhanének neveztek.³⁸ Ezenkívül az alábbi helyeken öntöttek ágyúkat: Belgrád, a szendrői szandzsákban lévő rudniki bánya mellett lévő terület, Buda, Temesvár, Iskodra, Praviste, Üsküb (Szkopje), Kriuevác, keleten Gülanber és a határhoz közeli helyek. Anatóliában Bilecik, Van, Kiğı; Boszniában Kamengrád, Rudnik, Novoberda bányáinál öntöttek ágyút.³⁹ Az ágyúkat kezdetben Isztambulba gyalogos katonák és yürükek szállították lovakkal és öszvérekkel, vagy egy másik szállítási útvonalon, a Duna vizén, így a Várnáig eljuttatott ágyúk hajókkal érkeztek Isztambulba.⁴⁰ Az ágyúk szállításában alkalmazták a mirahor nevű istállómestereket és a janicsár tevehajcsárok csapatait, ők erre a célra láncot, kötelet, emelő faszerkezeteket és tevéket, lovakat, öszvéreket használtak, és amikor nem volt rájuk szükség, akkor visszaszállították az eszközeiket a fegyvertárakba. Az ágyúgolyó nagysága változó volt. A várostromra való ágyúgolyók súlya nyolc, tíz, tizenegy, tizennégy, tizenhat, húsz és huszonkettő okka között mozgott (egy okka 1283 g). Száz dirhemes golyókat a folyami hajókban használtak (egy dirhem 3,148 g). A várakban használt legnagyobb ágyúgolyó mérete harminchattól negyven pusig terjedt (egy pus két és fél cm.). Ezeken kívül kőgolyó használata is előfordult. Az ágyúkat vasból, rézből és bronzból készítették, amelyeket a Birodalom különböző tartományaiból szállítottak.⁴¹

A tüzérség a harcra való felvonuláskor a középpontban, a cebecik előtt haladt. Az udvari tüzérség tevék, öszvérek és szekerek révén szállította az ágyúkat, de ebben a tevékenységben a yürükek is részt vettek. A felvonuláskor a hadseregnél lévő ágyúkat három részre osztották el. Így egy részüket láncokkal egymáshoz kötötték, ezeket félhold alakban a janicsárok előtt rendezték el, szerepük szerint pedig a hadsereg közepén álló főparancsnokot védtek. A másik két rész szintén félhold alakban a hadsereg beglerbégek felőli oldalán volt. A várak ostromára készített kale' kûp nevű ágyúk nagy méretük miatt vagy a hadsereg legvégén helyezkedtek el, vagy pedig nem hozták el őket a harcra, így például az első bécsi ostromban

³⁷ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 70.

³⁸ İdris Bostan: „A szultáni ágyú öntőműhelyben (Tophâne-i Âmire) folyó tevékenység a 16. század elején”, 16.

³⁹ Ágoston Gábor: *Ágyúk és lőpor a 16-17. századi Oszmán Birodalomban*. Budapest, 1993 (kandidátusi disszertáció, kézirat), 37.

⁴⁰ Lásd: Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. I. cilt. (Yayına hazırlayan: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, 439.

⁴¹ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 45 - 48.

sem szerepeltek a nagy méretű ágyúk. Ha a harc idején az ágyúk ereje nem volt elég, kevés számban voltak jelen, vagy az úti körülmények miatt az ágyúszállítás nagyon nehéz volt, akkor a táborban is öntöttek ágyúkat.⁴²

A súlyuk szerint az ágyúfajták a következők:

A balyemez ágyú olasz eredetű, széles csövű, 24-25 okkás faltörő ágyútípus volt, amelyet az oszmánok a 16. és a 19. század között használtak, először a velenceiektől zsákmányként szereztek. Ennek az ágyútípusnak további változatai voltak a 30 okkás lankuz, a 40 okkás zalim (elnyomó), az 50 okkás kıran (törő, zúzó) és a 60 okkás sadman (visszhangzó). Ezen kívül a nagyobb ágyúfajták a következők voltak: a 25 okkás kara katır (fekete öszvér), a 25 okkás ağzı kırik (törött szájú), a 18 okkás çultutmaz (sorozatlövő), a semiz (kövér), a kundakkıran (ágyútalptörő), a kundak tutmaz (a talpán nem maradó ágyú), az aman vermez (kegyetlen), a zoruna durulmaz (erejének nem lehet ellenállni), és a demir halka (vaskarika) nevű tarack.⁴³

A könnyű ágyúk a következők: a tevėkre málházva szállított zenberek ágyú, a sakallı (szakállas) ágyú, és a kb. 11 okkás lövedékeket lövő kalunburna (csatakıgyó, messzehordó) ágyú. A humbara gránátvető löveg illetve tarack. A hajókra şayka tobu nevű ágyúkat helyeztek el, amelyeknek legnagyobb változatai 2 okkások voltak. A havan nevű, kisebb fajta mozsárágyút is rendszeresítették, amellyel a várak helyőrségét felőről bombázták. A zerbuzen (zarbuzan) ágyúk kis kaliberűek voltak, közülük a legnagyobb, amit şahi ágyúnak (a sah ágyúja) neveztek, 1 okkás, a közepes 0,5 okkás, a legkisebb pedig 0,4 okkás lövedéket lőtt ki.⁴⁴

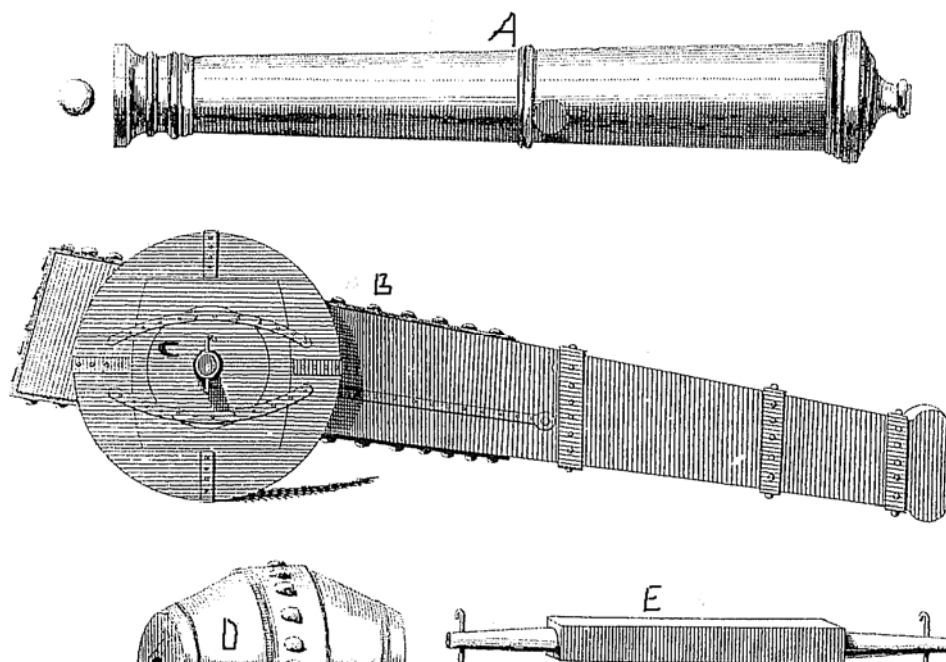
A nehezebb fajta ágyúknak a kereke az ágyúhoz kapcsolódott, és több kisebb darabból készült. Az ágyútalptól külön álló, hordócska formájú kerék egy darabból állt, középen és a két végén vasalással volt megerősítve. Az oszmán ágyútengelyek masszív fémből készültek. I. ábra:⁴⁵

⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 48.

⁴³ Ágoston Gábor: *Ágyúk és löpor a 16.-17. századi Oszmán Birodalomban*, 43. Ágoston Gábor: *Guns for the Sultan*, 73-81. A balyemez használatáról a birodalmi városokban, lásd: Evliya Çelebi: *Seyahatname*. (Seçen ve uyarlayan: Mustafa Özön - Nihat Özön). Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005, 727.

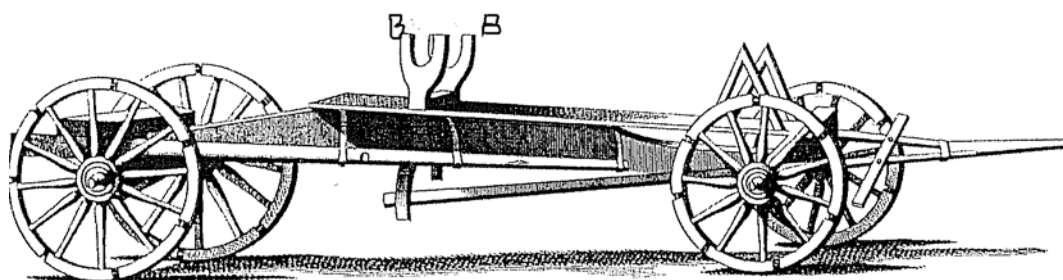
⁴⁴ Ágoston Gábor: *Ágyúk és löpor a 16-17. századi Oszmán Birodalomban*, 123-130. Ágoston Gábor: *Guns for the Sultan*, 81-88. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 45-51.

⁴⁵ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*. (Fordította: F. Molnár Mónica, szerkesztette és sajtó alá rendezte: Csákváry Ferenc és Domokos György). Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2007, 138.

- A. Tizenkét fontos (kb 4.25 okkás) golyóbisú ágyú.
- B. Oszmán módra készült, vassal megerősített ágyútalp.
- C. Kis darabokból álló, vasalással összetartott kerék.
- D. Másik fajta, hordó alakú kerék.
- E. Teljes egészében vasból készült tengely.

II. ábra:⁴⁶

- A. Ágyútalp.
- B. Vasvillák, amelyekre az ágyú csapjait helyezték.

⁴⁶ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 139.

2.2.1.8. Humbaracı ocak

Ezeket az egységeket, belülről robbanóanyaggal töltött ágyúval vagy kézzel dobható, vasból vagy bronzból készült gránát előállításával és használatával bízták meg. A cebeci és a tobcu ocakhoz tartozókon kívül ebből az ocakból is megbíztak egy részt a várak védelmével.⁴⁷

A humbaracı katona, ha nem volt tímáros, akkor a cebeci és a tobcu ocaktól függően tevékenykedett. Vezetője a humbaracı başı volt. Az egri hadjáratban az oszmán hadseregben 50 humbaracı vett részt. 1686-ban 21 humbaracı szolgált a hadseregben. A humbaracı jelentős része nem az udvari katonák közé tartozott, ezek tímáros katonák voltak. Nem Isztambulban, hanem a várakban tevékenykedtek, és a tímárjaik is a vár közelében voltak. A humbaracı başı Isztambulban tartózkodott.⁴⁸

Az oszmánok az ágyúk használatát és a tüzérséget a lehető legjobb módon fejlesztették, ugyanakkor más, korabeli államok is a birtokában voltak ennek a tudásnak. 1400 és 1700 között az ágyúk az oszmánok katonai sikereiben fontos szerepet kaptak. Az ágyúk tervezésére és a tüzelési technológia fejlesztésére nagy figyelmet fordítottak. Ez a technológia viszonylagosan egyszerű volt, és ezt a tudást más országok is könnyen elsajátították, így a tüzérség használata senkinek sem biztosított feltétlen győzelmet a háborúkban. Ettől függően a tüzérség nem jelentett meghatározó stratégiai előnyt sem az oszmánok, sem azok vetélytársai számára. A 16. században a mezei harcokban használt ágyúk lőtávolsága 200-300 méter volt.⁴⁹ Ha egy hadsereg a várostrom során nagyobb károkat akart okozni az adott várnak, akkor nagyobb ágyúkat használt. A lőtávolságban az ágyú nagysága nem játszott szerepet, ezért meglehetősen közel kellett kerülni a célba vett várhoz. A legjobb pozíció meghatározásához hetekig tartó előkészületek kellettek, bár nem mindig találtak jó támadóállást. Nagyon nehéz volt tehát elérni, hogy az ostromot indító oldalon nagyobb tüzerőt tudjanak biztosítani. Emellett a lőpor minősége és romlandósága is fontos tényezőnek bizonyult az ostrom sikere szempontjából.

Az elegendő mennyiségű és jó helyen tárolt lőpor megléte nagymértékben befolyásolta az ágyúk teljesítményét. Ez azt jelenti, hogy sem a legfejlettebb fegyverek, sem

⁴⁷ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 118.

⁴⁸ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 118.

⁴⁹ Marcus Köhbach: „Die Eroberung von Fülele durch die Osmanen 1554.” *Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa. Zur Kunde Südosteuropas II*. Vol. 18, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1994, 183-184.

pedig a legjobb haditervek nem voltak működőképesek a lőpor megfelelő kezelése nélkül.⁵⁰ Az Oszmán Birodalomban a lőport Buda és Konya között, különböző gyárakban állították elő. Mivel nem volt központi gyár, így nem készült azonos minőségű lőpor.⁵¹ Az előállított lőpor tárolása és szállítása még nehezebb volt, mint a jó minőségű lőpor gyártása. A lőport a legjobb tárolási körülmények között is csak egy ideig lehetett eltartani.⁵² Gyakran előfordult az, hogy szállítás közben megromlott, miközben a központi fegyvertárból a különböző frontokra eljuttatták. Annak ellenére, hogy a lőport inkább a szárazföldön szállították, és az esőtől, a havazástól megvédték, a folyókon való átkelések nagy kockázatot jelentettek. Az adott hadseregnek potenciális előnye tehát bármi lehetett, de a váratlan tényezők a meglévő előnyöket képesek voltak megváltoztatni. Ez lehetett a rossz időjárás, a felszerelés frontra való szállítása közbeni baleset, vagy késést okozó egyéb ok. Az 1500-1700 közötti időszakban az oszmánok katonai téren ezekhez a körülményekhez alkalmazkodtak, az alagutak és a futóárkok ásásában pedig példaként szolgáltak. Így a 17. század végéig Európa és az oszmánok között hadi technológiában nem mutatható ki szembetűnő különbség. Eredményképpen azt mondhatjuk, hogy mind az európaiak, mind pedig az oszmánok által használt hadi technológia hasonló problémákat, és hibalehetőségeket foglalt magában. A legjobb minőségű fegyverek által nyújtott lehetőség is kevésbé volt megbízható, hiszen a fegyverek használhatatlanná válhattak a rossz időjárás vagy a szállítás során keletkezett váratlan gond esetén.

2.2.1.9. Top arabacı (ágyúszekeres) ocak

Ezek parancsnoka a top arabacıları başı volt. Ez a nagy ágyúk szállításával foglalkozó testület a 15. század vége felé jött létre. Mivel az első ágyúkat öszvérekkel, szamarakkal és tevékkel szállították, nem volt szükség a szekér használatára, így ezeket először csak II. Mehmed idején az Akkoyunlu Bégség fejedelme, Uzun Hasan elleni hadjáratban használták. Ez a testület mind Isztambulban, mind pedig a különböző várakban szolgált, és minden olyan helyen ki volt mutatható, ahol az udvari tüzérség szolgálatába állt. Az ágyúszekeresek ocakjában a szekerek javítására szükség esetén tíz, ocakon kívüli ötvös szolgált, ezeknek nem volt fizetésük, hanem adómentességet kaptak. A szekereket az ágyúk

⁵⁰ Thomas M. Barker: *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting*. State University of New York Press, Albany, 1967, 194-197.

⁵¹ Ágoston Gábor: *Ágyúk és lőpor a 16-17. századi Oszmán Birodalomban*, 134.

⁵² Turgut Işıksal: „Gunpowder in Ottoman Documents of the Last Half of the 16th Century.” *International Journal of Turkish Studies*. 2/2, winter 1981-1982, 82-83.

nagyságától függően gyártották. A 16. században a szekérgyártásra való fákat Pozsegából és a Szerémségből hozták. A szekerekhez való lovakat pedig nagy teherbírásuk miatt Havasalföldről, Moldvából és a Duna környékén lévő szandzsákokból hozták.⁵³

Az ágyúszekerek a tüzéséggel együtt vonultak hadba. A hozzájuk tartozó állatok ellátása is az ő feladatkörükhöz tartozott. A szekerek munkája főleg az esős időben és a mocsaras területeken volt nagyon nehéz. Ha az ilyen problémák miatt nem tudtak időben a hadszíntérre érni, büntetést kaphattak. 1696-ban, amikor a hadsereg Temesvár felé vonult, a nagy eső miatti sártól a šahi ágyúkat nem tudták időben elszállítani, emiatt a tobb arabacıları başıt elbocsátották. Előfordult, hogy a szekerek nem csak az ágyúkat, hanem a szultán holmiját is szállították.

2.2.1.10. Lağımcı ocak

Ezeknek az egységeknek az volt a feladatuk, hogy a várostrom során alagutakat építsenek, és lőporral felrobbantsák a várak falait. Egy részük a cebeci ocakhoz tartozott, így ennek a csoportnak a felsőbb vezetője a cebecibaşı volt. Másik részük pedig a tímárrendszer alapján csatlakozott a hadsereghez, ők pedig a lağımcıbaşı alá tartoztak.⁵⁴

A lağımcı katonák a háború idején más testületekkel együtt az oszmán hadseregben vonultak fel. Ha nem volt elég lağımcı katona, akkor a közeli várakból is behívták őket, így például I. Süleyman Szigetvár ostrománál több várból is hozatott lağımcı katonát. Az 1596. évi egri hadjáratban 500 lağımcı vett rész. 1692-ben az udvari katonák között 50 lağımcı volt.⁵⁵ Marsigli az ásó katonákat is lağımcıként említi, és azt állítja, hogy a palánk építésén dolgoztak.⁵⁶ Valószínűleg Marsigli az ásó (kazmacı) és a lağımcı katonákat összekeverte, hiszen az ásó katonákat az oszmán hadseregnél ur yararnak nevezték.⁵⁷ A hadműveletek színhelyén sorakoztak fel, a lőporos szerkezetek közelében, amiket a hadsereg magával vitt. Ahhoz, hogy fel tudják mérni a lerombolni kívánt fal távolságát, egy vakmerő és ügyes aknászra volt szükség, aki kötéllel a kezében, amelynek a végére egy kődarabot kötöttek, éjszaka elment arra a helyre, ahol napközben meghatározták az aknafolyosó első nyílását, és itt hason fekve, vagy felállva eldobta a követ egészen a falig. Ezután levágta a kötél

⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 97 - 100.

⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 131.

⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 131 - 132.

⁵⁶ Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, 194.

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 132.

fennmaradó, felesleges részét és azt a darabot, amivel a távolságot lemérte, magával húzta a közeli árokba. Ott megmérte a kötél hosszát, és lábban számította ki, hogy milyen hosszú legyen az aknafolyosó. Az árkok irányának meghatározásánál csak nagyon ritkán alkalmaztak iránytűt. Az árok elején, annak középpontjában, ahányszor csak meg akartak győződni róla, hogy az árok egyenesen az előre meghatározott cél felé tart-e, leengedtek egy ingát, és mindezt úgy ellenőrizték, hogy az árok végébe égő gyertyát tettek. Az aknafolyosókban mindig törökülésben dolgoztak. A föld kiásásához kis kosarakat használtak. Ezeknek a fél embernél kicsit magasabb árkoknak a felső részét kör alakúra készítették, és mindig olyan szűkre szabták a járatokat, amennyire csak lehetséges volt. Az árkokba időnként fúróval rézsútos lyukakat fúrtak, hogy elegendő levegőjük legyen. A tűztér félkör alakú volt. Az akna elkészítésekor először szövetdarabot terítettek a tűztér aljára és ráöntötték a lőport, arra pedig egy, a tűztér szélességének megfelelő méretű, fagerendákból álló rostélyt helyeztek. A tűztér nyílásának lezárásához két fadarabot használtak. A fadarab alatt egy lyuk volt, amin keresztülment a gyutacs. Az árok feltöltését földdel, illetve gyapjúval teli zsákokkal oldották meg, a zsákok tetejére hat lábanként fagerendákat helyeztek, nekitámasztva azokat az árok mindkét oldalának.⁵⁸

Az aknához vezető árkoknak két része volt: a zárt sánc és az aknafolyosó. A zárt sáncot a bombák, gránátok és kövek ellen gerendázattal borították be, majd az egész építményt földdel fedték le. A sáncrendszer lejárátát egy kisebb zárt sánc védte, amely a fedett út belsejében volt. A janicsárok gallyakból kis házikókat építettek és ezeket fűvel fedték le. Igyekeztek, hogy ezt a házikót az árok széleihez közel helyezzék el, azzal az oldallal átellenben, ahol a védekezés folyik. Itt tűzhelyeket alakítottak ki. Ezenkívül az árok elején több oldalvágatot is készítettek, hogy ott végezhessek el szükségüket. A katonák az árkokban nyugodt helyeket kerestek, hogy ott fogyaszthassák el ételmüket. A sáncok között az iváshoz és a mosakodáshoz szükséges vizet hordták nekik. Az árkokban a katonák kötelesek voltak a fegyvereiket mindig gondosan őrizni, a saját helyükön egy, két, esetleg három kis lépcsőfokot ásni, amelyeken felkapaszkodva tüzet tudtak nyitni az ellenségre. Az oszmán közelítő árkok meglehetősen mélyek voltak, így egy egyszerű lövészpaddal is nehéz volt innen tüzet nyitni, de ilyen módon a munkálatokat biztonságosabban tudták végezni, a közelítő árkokat pedig még keresztfákkal is befedték. A lépcsőfokok fölé minden katona földtéglaakat, vagy földdel töltött kisebb zsákokat helyezett a mellvédre, így védték a fejüket. Az oszmán árokrendszer hátránya az volt, hogy a katonák tulajdonképpen egy közönséges

⁵⁸ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 144.

gödörben ültek, egyetlen előnyük pedig mindössze az, hogy olyan pozícióban voltak, ahonnan tüzet tudtak nyitni az ellenségre. Enélkül csak a szabályjukkal tudtak védekezni, más erősségük nem volt. Az ellenség azonban, ha behatolt a labirintusokba, könnyen elveszhetett, ha nem kapott erősítést, és nem vitt magával ásóval felszerelt munkásokat, hogy utat nyissanak neki.⁵⁹

2.2.2. A süvari egységek (lovasok)

A központi, portai süvari egységek I. Murad idejében szerveződtek. Annak ellenére, hogy a lovasok rangja magasabb és a fizetése több volt, mint a janicsároké, a központi igazgatásra gyakorolt hatásuk nem vetekedett a janicsárokéval. A portai testőrlovasság szerepét töltötték be, és hat alakulatra oszlottak, amelyeket altı bölük halkınak (hat csapat népe, hat részből álló lovasalakulat) neveztek.⁶⁰

A kapukulu lovasok lovait elsősorban Anatóliából hozták, hiszen ezek gyorsak, terhelhetőek és erősek voltak. A lovakat főként a Taurus-hegység síkságain tenyésztették. Mivel az oszmán hadsereg jelentős része lovasokból állt, a törökök a lótenyésztésben jó eredményeket értek el, és ügyeltek arra, hogy a lovak az ország határain kívülre ne kerüljenek. Ezeken kívül görög, arab, tatár és magyar lovakat is használtak. A 17. század közepére az anatóliai lovak már kipusztultak, ezért inkább a Duna környéki helyekről szerezték be őket.⁶¹

2.2.2.1. Szpáhi egység

II. Mehmed idejében jött létre. A szultán lovas testőrségének elit, vörös zászlós osztálya volt. Béke idejében különböző adók beszédésével voltak megbízva, a háborúban küldöttként tevékenykedtek. A péntekenként a mecsetbe vonuló szultán jobb oldalán álltak, s a hadjáratban rossz idő esetén 500 udvari szpáhi a szultán elősátrában vagy bent a sáttortérben aludt, hogy megfelelő hőmérsékletet teremtsen.

2.2.2.2. Silahdar (fegyverhordozó) egység

A szultán rabnőinek fiaiból, és a Galatasaray és İbrahimpaşa szerájokból kikerült apródokból állt. A hadjáratban a szultán sátrának védelmével, a hadseregnek való útmutatással, a szorosok, átkelőhelyek védelmével és biztonságának megőrzésével,

⁵⁹ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 144.

⁶⁰ Özer Ergenç: „Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksyonları Üzerine.” In: *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler-II.*, Genel Kurmay Yayınları, Ankara, 1986, 78.

⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 184.

csapóárkok készítésével, a várostromban pedig föld- és homokhordással bízták meg őket. Sárga zászlós csapatok voltak.

2.2.2.3. Ulufeci egység

Nevüket az általuk osztott ulufe (zsold) után kapták. Ulufeciyan-i yesar (bal oldali ulufeci egységek), és ulufeciyan-i yemin (jobb oldali ulufeci egységek) nevű részekből álltak. Az ulufeciyan-i yesarok fehér és piros zászlót használtak, és a szultánt védelmezték. Az ulufeciyan-i yeminek fehér zászló alatt szolgáltak, a nagyvezírt és a többi vezírt védelmezték.

2.2.2.4. Garib egység

Ők szintén gureba-i yesar (bal oldali garib egységek), és gureba-i yemin (jobb oldali garib egységek) nevű csoportokból álltak, és a szultán védelmében vettek részt. Zöld, illetve zöld és fehér zászlósok voltak.⁶²

Süleyman idejében a lovasok létszámát 7000-re tették. 1568-ban a lovasok létszáma 11 196-ra emelkedett, a 17. század elején pedig 20 ezer körül mozgott. IV. Mehmed idejében az udvari lovasok lázadásakor a létszámuk 50 ezer körül mozgott, az isztambuli kormány ezután megpróbálta lecsökkenteni a számukat. Köprülü Mehmed pasa idejében, 1660-ban a létszámuk 15 177-re csökkent. 1691-ben pedig a számuk már csak 14 000 volt.⁶³

2.2.3. A janicsárok további feladatai

A janicsárok vagy a szpáhik közül kerültek ki a serdengeçtik, akik magasabb bér fejében veszélyes feladatok teljesítésére is jelentkeztek. A serdengeçti katonák külön parancsok végrehajtására kijelölt „kommandósok” voltak. Ez a hadtest nem szervezetszerű, hanem alkalmi erő volt. Egy-egy serdengeçti egység 100-100 főből állt. Az önkéntes munkák feltételei előre meg voltak határozva, és ha egy serdengeçti elfogadta ezeket, nem léphetett vissza. A serdengeçti katonák 80-90%-a nem maradt életben. Például 1686 májusában 2000 janicsárt neveztek ki segítségküldésre Buda belső várába, és csak kétszázan tértek vissza.⁶⁴

A janicsárok seregét a menetben és a csatákban a başmehter, és az első és második mehter (egy fő- és két másik katonazenekar) kísérte, amelyek fémtrombitákkal, fasípokkal, könnyű, díszes rúdra szerelt csengettyűs, csörgős hangszerekkel és dobokkal harsány

⁶² İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 137-254.

⁶³ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 213.

⁶⁴ Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa: *Nusretname*. (Yayına hazırlayan: İsmet Parmaksızoglu). I. cilt. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962-1969, 329.

indulókat játszottak, s a csata egyes manővereit jelezték.⁶⁵ A janicsár ocaiban bayraktarok, zászlóvivők voltak, volt továbbá hekim (orvos) és cerrah (sebész), a kereskedelem pedig az oca bezirganı nevű kereskedelmi vezető kezében összpontosult. A fel nem avatott janicsárokat karakollukcunak nevezték, élükre a başkarakollukcut nevezték ki, aki valamennyi odánál a legidősebb veterán volt. Az oda parancsnokát çorbacıbaşınak (levesosztó) nevezték, mert a zsoldosztási napokban a çorbát (levest) és a pilavot/piláfot (rizses birkahús mazsolával) ő kóstolta meg, és vitette ki az oda részére. A vekil harac az élelmezési biztos, az aşcıbaşı pedig a konyhafőnök feladatát látta el. A fogdára ítélt janicsárok végezték a legalantasabb konyhai munkát. Az odacıbaşı a janicsár körlet főnöke, a muhzır aga pedig a janicsárok portai érdekképviselője volt. A başhaseki agának különleges hatáskörük volt, gyanús személyeket végeztek ki, összeesküvéseket vizsgáltak, lázadásokat vertek le.⁶⁶

A hadjáratok szünetében is különböző feladataik voltak a janicsároknak. Ezek között az egyik legfontosabb a dívángyűlések biztonságának őrzése volt. Az Isztambulban lévő janicsárok tűz esetén tűzoltói feladatot is kaptak. Egy részük a janicsár agával együtt Isztambulban rendőrségi feladatot kapott. Az Isztambulban lévő vár kapuinak zárása és nyitása, ezen kívül a rendőrségi épületek biztonságának őrzése szintén a janicsárok feladatköréhez tartozott.

A vidéken lévő janicsárok egyik legfontosabb feladata az adott város biztonságának megtartása volt. Rendőrségi beavatkozás a helybeliek követelése alapján lehetett, ilyenkor a janicsár kethüdája a biztonság fenntartására egy janicsárt nevezett ki, aki csak kilenc hónapon keresztül végezhetett ezt a feladatot. A kethüda a janicsárt a kellő helyre küldte, a fizetését pedig az ott lévő lakosság adóiból fedezték.⁶⁷ A vidéken lévő janicsárok másik fontos feladata a várak biztonságának megőrzése volt. A várakban lévő janicsárok ezt a szolgálatot három évig látták el, aztán visszatértek Isztambulba. A vidéken lévő janicsárok hadjárat esetén a kinevezésük szerinti vezetőjükkel csatlakoztak a hadsereghez. Súlyos betegség kivételével a vidéken lévő janicsárokat nem engedték Isztambulba.⁶⁸

⁶⁵ Például akkor játszottak, amikor az azapoknak földre kellett feküdniük, hogy a tüzéség lőhessen. İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 274.

⁶⁶ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 185-251.

⁶⁷ Hegyi Klára: *Egy világbirodalom végvidékén*. Gondolat, Budapest, 1982, 106.

⁶⁸ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 321 - 331.

2.2.4. A janicsárok bőrkjei és öltözetei⁶⁹

A janicsárok fehér filcből varrt, bőr nevű süveget használtak, amelyet janicsárkecének neveztek. (lásd a 24. oldali ábra második képét) Ez a bőr fehér színben készült, és a janicsárokon, valamint egyes végvárak szolgálai kívül senki nem viselhette. A fehér bőr kb. 45 cm volt, ezt gyapjából állították elő. Ezt a janicsár vállait takaró, így eső és hideg ellen védelmet nyújtó rész követte, amelynek elején egy fémgyűrű volt, ami a bőrkről a takarót a janicsár vállára döntötte, ezt yatırmának nevezték. A yatırma tehát egy fémgyűrű segítségével csatlakozott a bőr tetejéhez. A bőr felveendő részének elején három-négy ujjnyi szélességű, ezüsttel vagy arannyal díszített, a fejet az ütésektől megvédő, ezüstdől vagy valami fényes fémből előállított yünlük (vagy tüylük) nevű, függőleges, csőszerű rész volt, amely értékes vagy értéktelen kövekkel volt díszítve és a bőr tetején lévő gyűrűig emelkedett. A janicsárok vezetői rangjaik szerint a fejükön viselt sorguçokból (tollforgó) lelógó tollakat ide tették. A janicsárok saját fejfedőjét zerkulának nevezték (zerrin külah). Alacsony rangú janicsárok a bőrkjüket nem díszíthették, csak a serdengeçti katonák viselhetek tollforgót. Az egyes janicsárok bőrkjén nem szerepelt a yünlük nevű rész. Források szerint négyfajta bőr volt: yünlükös keçe, yünlük nélküli keçe, üsküf és kuka.

Yünlükös keçe: Vállakat letakaró résszel és tollal díszített bőrkfajta. Ezt janicsárok használhatták, különböző hímzésekkel is díszítették.

Yünlük nélküli keçe: Ennek a bőrkfajtának az elülső részén a cső jellegű, tollak elhelyezésére szolgáló rész nem volt. Ezt az acemi ocakban lévő gedikli mehterek és a kis csaus viselte.

Üsküf: A fejre veendő részén négy-öt ujjnyi szélességű, aranyfonallal hímzett díszítés volt, és nem volt olyan része, ami takarta volna a vállakat.

Kuka: Az üsküfre hasonlított, de csak darutollal (turna teli) díszítették. Ennek sem volt a vállakat takaró része. A yaya başı, a gyalogosok vezetője használta.

A yaya başık seprü kinézetű tollforgót viseltek. A bőr hátulján darutoll lógott le. A seprü kinézetű díszítés I. Bayezid idején jelent meg. A darutollat kezdetben minden ocak zabit viselte. Yavuz Sultan Selim idejében egy olyan rendelet jelent meg, amely szerint csak a yaya başık viselhetek darutollat. A solakok üsküföt viseltek, aminek hátulján szintén darutoll lógott. A solak başık pedig üsküföt viseltek ugyan, de darutoll helyett balıkcıl, vagyis kócsagtollal díszítették a bőrküket. A föcsaus üsküfje olyan volt, mint a yaya başıé, de nem volt tollforgója. Muhzır aga és annak kethüdája, Zenberekci başı, yaya başı üsküföt viselt, de

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 263 - 284.

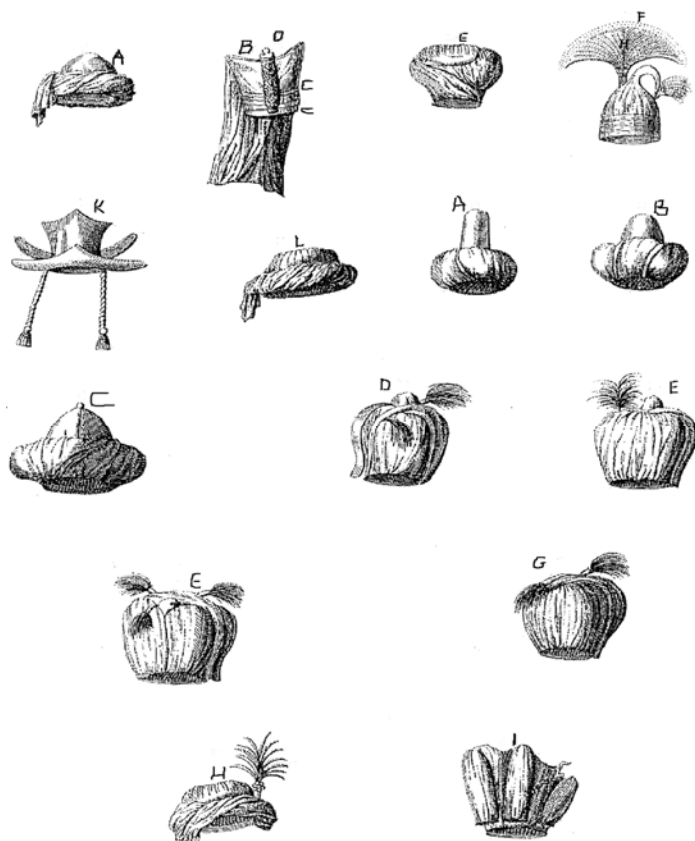
a tollforgója kócsagtollból volt. A tevehajcsárok agái, a bölük başık, az orták kethüdái kukát viseltek. A kuka olyan volt, mint a yaya başı filcből készült süvege, de nem volt se üsküfje, se tollforgója, csak darutolla.

A janicsárok filcből készült süvegeit kezdetben Bilecik városában állították elő. Yavuz Selim szultán idejében azonban úgy döntöttek, hogy a bőrköt csak ocakban készíthetik el, mert sokan hamis janicsárruházatban vonultak az utcákon. Egy idő múlva ez a szokás is eltűnt, és a süvegek elkészítésének jogát a mesterek pályázati úton nyerhették el. A janicsárok kaftánszerű ruhákat viseltek, amelyek belülről béleltek voltak, s egészen bokáig értek. A nevük dolama (dolmány) volt. A dolama sötétkék çuhából volt. A dolamára egy ún. yağmurluk çuhát, tulajdonképpen esőköpenyt vettek fel. Ennek barani volt a pontos neve. Minden janicsárnak hét endazés çuhát adtak (egy endaze 65 cm-nek felelt meg).

A çuhába két endazés, bélésre való szövetet tettek. Ezen kívül ingre való szövetet, és turbánra való, szintén két endazés szövetet adtak. Minden évben minden katonának yaka akçası, azaz ruhapénz járt. A bölük başık, az oda başık, a yaya başık és a sekban bölük başık, a sekbanok és a zağarcık egy sobramani nevű, zöld çuhát kaptak, és mellé 150 akçe ruhapénzt. A janicsárok számának növekedésével ez a szokás úgy alakult át, hogy az ocakban lévők ruhát, a várban lévő janicsárok pedig pénzt kaptak. Később már senkinek nem osztottak ruhát, csak pénzt. A solak ortákban lévő katonák miri çuhával rendelkeztek. Előfordult, hogy a janicsárok nem kaptak annyi szövetet, hogy abból kifutott volna egy kaftán. Ilyenkor a kaftán helyett derékszalagot készítettek a szabóval. Ezekbe a derékszalagokba tűzték a törüket. A 16. század végén így festett egy janicsár öltözéke: kék yağmurluk çuhájuk hátrésze lábszárközépig ért, elülső része pedig fokozatosan rövidült és széleit derékszalagjukba tűrve hordták. Ez alatt egy olyan kaftánt viseltek, amit csak muzulmán férfiak hordhattak. Elülső része gombos volt. Ez volt a dolama, aminek ujját a janicsár karjához igazították – se túl bő, se túl hosszú nem lehetett. Vállukon egy oldaltáska lógott, ebben hordták az ennivalót és a ruhát. Egyik kezükben a puskát tartották, a másikban pedig annak gyújtózsínórját. A fejükre helyezték a zerkula nevű, filcből készült süveget.

A kapukulu egységek által viselt turbánokról és fejfedőkről Marsigli a következő képeket mutatja be:⁷⁰

⁷⁰ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 57.

A. Süveg, amelyet a janicsárok, a díszszemlék kivételével, főképp a hadjáratok alkalmával hordtak.

B. Fehér nemezsüveg, korábban ebből az anyagból készült Hacı Bektaş ruhaujja, csak később vette fel mai formáját.

C. A janicsárok fejük köré aranyszálból szőtt zsinórokat tekernek.

D. A zsinórok közepére egy kiemelkedő díszet illesztenek, amely a fejtől egészen a süveg tetejéig tart, s aranynak látszó anyagból készült.

E. Turbán, melyet a janicsárok vezetői otthon viseltek.

F. Süveg, amelyet a díszszemléken viseltek a janicsárok. Ez a süveg is a fent említett fehér nemezzel van borítva, és a fej körül ugyanúgy aranyszállal szőtt zsinórok vannak. Ezt a süveget fehér tollakból készült legyező díszíti, amit bizonyos vízimadaraktól, nevezetesen a szürke gémepektől szednek, és rézsút illesztik rá a süvegre (H.) Emellett a süveg hátsó részébe még egy fekete kócsagtollból készült csokrétát is tűznek (I.).

K. A tüzérek díszsüvege. A tüzérek a díszszemlén kívül az A jelű süveget hordták.

L. A zsoldos szpáhik turbánja, melyet mindig viseltek.

A. B. C. Az első három rajzon azok a turbánok láthatók, melyeket az Isztambul meghódítása előtti időkben a Bursában eltemetett szultánok viseltek. A B. jelű turbán kúpja zöld színű.

D. Ez az első olyan turbán, amelyet Isztambul meghódítása után használtak, ennek tetején is kis piros kúp volt. Az idő múltával teljesen megváltoztatták ez a díszítést: eltüntették a piros kúpot, és a turbánokat finom, fehér indiai gyolccsal borították, valamint ékszerekkel és fekete kócsagtollal díszítették. IV. Mehmed a H. ábrán látható kisebb turbánt viselte, mert az minden másnál jobban illett az arcához.

2.3. Tartományi katonák

A 16. század elejéig az oszmán hadsereg alapeleme volt a könnyűlovasság, vagyis az akıncı erők, akik zsákmányszerzés fejében hajlandóak voltak csatlakozni a hadsereghez. A 16. század folyamán részben a taktika és a fegyverzet térén, részben pedig az állam állandó katonaságának kifejlődésével katonai változások jelentek meg. Így a központi hatalom két, eltérő módon ellátott katonatípussal rendelkezett: a vilajetektől származó lovasokkal, azaz a tímáros szpáhikkal, és a kapukulu katonákkal, a Porta szolgáljaival, akik az államtól készpénzt kaptak és mindig készen álltak a szolgálatra. Lovasok is voltak köztük, de jelentős részüket gyalogosok képezték. Szem előtt kell tartani, hogy az oszmán hadsereg nagyjából inkább lovasságból állt. Amikor a 17. században a janicsárok létszáma elérte a maximumot (kb. 40.000 fő), - Rhoads Murphey szerint - még akkor is fenntartották a „minden gyalogosra két lovas katona” arányt.⁷¹ Fodor Pál és Dávid Géza ezt a számot nem tartja hihetőnek. Az 1660 és 1690 közötti években a Magyarország ellen nyomuló oszmán hadsereg az egész birodalmi hadsereg 50-60%-át tette ki.⁷² Ezzel kapcsolatosan meg kell vizsgálnunk a klasszikus kori oszmán tímárrendszert.

Annak ellenére, hogy nem volt lehetséges, hogy háború esetén az állam az összes vidéki lovaskatonáját összegyűjtse, a legfontosabb mégis az volt, hogy a lovasok a lehető legmagasabb számban csatlakozzanak a hadjáratokhoz. A 16. században az Oszmán Birodalomban kb. 90.000 tímáros szpáhi volt, ebből 60.000 a Balkánról jött, amely a Birodalom nyugati részében kulcsfontosságú volt.⁷³ A 17. század folyamán a hosszú háborúk, hadjáratok miatt az évszakonként mozgósítható tímáros szpáhik jelentősége csökkent⁷⁴, ezzel

⁷¹ Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 61.

⁷² Hegyi Klára: „The Ottoman Military Force in Hungary.” In: Géza Dávid - Pál Fodor, szerk. *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*. Loránd Eötvös University, Department of Turkish Studies and Hungarian Academy of Sciences, Institute of History, Budapest, 1994, 139.

⁷³ Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 60.

⁷⁴ Ömer Lütfi Barkan: „Tımar.” In: *İslam Ansiklopedisi*. XII/I. cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970, 187.

ellentétben azonban a hadjáratokban számuk nem csökkent, sőt esetenként nőtt. Például Süleyman idején a tímáros szpáhik száma 90 000-re emelkedett, amelynek 40%-a az európai vilájetekből jött. IV. Murad (1623-1640) uralkodása alatt pedig ez a szám 106.000-re emelkedett.⁷⁵ Azonban figyelembe kell venni, hogy a központi hatalom a háború esetén az összes tímáros szpáhi hét tizedét volt képes mozgósítani, de ehhez a számhoz hozzá kell adni a tatár lovasokat, vagy főleg a keleti hadjáratokban a hadsereghez csatlakozó türkmén vagy kurd lovasokat, akik 30 000-40 000 fős katonai erőt képeztek.⁷⁶

A 16. században az egy tartományra eső tímáros szpáhik létszáma a következő: a ruméliai tartományban 44 028 fő, az anatóliai tartomány nyugat részében 23 915 fő, a keleti részében 20 861 fő, a szíriai tartományban 7244 fő, a diyerbekiri tartományban 3213, vagyis összesen 99 261 fő a tímáros szpáhik potenciális katonai ereje. Ettől függően az azonnali hadjáratra mozdítható potenciális katonai erő: Ruméliából 37 408 fő (42%), Nyugat-Anatóliából 22 608 fő (25%) Kelet-Anatóliából 19 554 fő (22), Szíriából 6825 fő (8%), Diyerbekirből 3213 fő (3%).⁷⁷ A tímárrendszer a 17. század elején 170 550 fős „állam által nem finanszírozott” katonát csatolt magához. Az oszmán állam nem mozgósította az összes szpáhit a hadjáratokban, hanem a Birodalom védelme érdekében hátrahagyta a megfelelő létszámú erőket. A tímárdefterek alapján a hadseregben lévő vilájetkatonáknak az aránya a 16. században 50% körül volt, de ez az 1650-es évek után 11-12%-ra csökkent.⁷⁸ A tartományi katonák csapata a tímáros szpáhik és a yerli kulu teşkilatı nevű csoportokból állt.

2.3.1. Tímáros szpáhik

A tartományi katonáknak, illetve az oszmán hadseregnek a legfontosabb és a legnagyobb részét alkották. A tímárföld birtokosaiból, és a föld jövedelmének megfelelő mennyiségű toborzott katonából állt össze a tímáros szpáhik csoportja. Egy-egy tímár évi jövedelme maximálisan 19 999 akcse lehetett, és minden újabb 3000 akcse után a tímárbirtokosnak egy lovas katonát kellett kiállítania. A ziámet javadalombirtok évi jövedelme 20 000 és 99 999 akcse között volt, és minden 5000 akcse haszonélvezet után egy katonát kellett állítania. A has (hász) birtokok évi jövedelme 99 999 akcsénél több volt,

⁷⁵ Ayn-ı Ali Efendi: *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*. (Önsöz: M.Tayyib Gökbilgin). Enderun Kitabevi, İstanbul, 1979, 16-33.

⁷⁶ Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 66.

⁷⁷ Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 38-39.

⁷⁸ Mustafa Akdağ: *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*, 182.

bizonyos hányada mentesült a katonaállítási kötelezettség alól. Ezen felül minden 5000 akcse után egy katonát kellett kiállítania.⁷⁹

Egy hadjáratnál két-három hónappal korábban tudósították őket az indulásról, hogy felkészüljenek, minden szpáhinak kötelező volt ilyenkor bevonulnia. Minden ezer szpáhi élén egy alaybég állt.

2.3.2. Yerli kulu teşkilatı

Három részből állt:⁸⁰

1. Yurtiçi teşkilatı (az országon belüli szervezet): különböző csapatokból állt, mint például a voynukok (a málhac csapatban lévő katonák), a martalócok⁸¹, a menzilcik (megállók helyek ellenőrzői).

2. Geri Hizmet Teşkilatı (a hátsó szervezet): az út- és hídépítéssel, várjavítással, a védelemmel és az élelem szállításával voltak megbízva.

3. Kale Kuvvetleri Teşkilatı (a várőrségi szervezet): a határokon és a stratégiai fontos helyek védelmében álló azap (nőtlen katona, könnyű gyalogos), beşli és gönüllő (önkéntes) katonák voltak. A védelmen kívül a hídépítés, a csatornaépítés stb. munkáiban is alkalmazták őket.⁸² Ezeknek többsége az iszlám vallásra áttért helybeli volt, az önkénteseket fizetésért, lovasként alkalmazták. A beşli katona a pençik adó alapján a közelben lévő, minden öt falusi ház egyikéből besorozott férfi volt.⁸³

Az akıncı katonák könnyűlovasok voltak, és a ruméliai határhoz közeli helyeken laktak. Az ellenség területeit állandóan támadták, portyáztak, a háború idejében pedig 3-4 nappal előtte haladtak a hadseregnek, gondoskodtak számára a biztonságról, a hírszerzésről és

⁷⁹ Ziya Kazıcı: *Osmanlıda Toplum Yapısı*. Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2003, 64.

⁸⁰ Több információért lásd: Douglas Howard: *The Ottoman Tımar' System and its Transformation (1563-1650)*. Unpublished Ph.D. dissertation, Indiana University, 1987, 27-61.

⁸¹ Voynuk: A çayır (mezei) voynukok és a sefer (hadjárat) voynukok három csoportból álltak. Az egység zömét bolgárok képezték, így egy részét a szántóföldek művelésében, a másik részét pedig hadjáratokban foglalkoztatták. Martalóc: a ruméliai tartományok, mint például Trákia, Macedóniai és a Thesszáliai szoros védelméért és biztonságáért felelős, nem muszlim egységek voltak. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 3.

⁸² Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és vár katonasága*. I. kötet (Oszmán védelmi rendszer Magyarországon). História, Budapest, 2007, 129-134.

⁸³ Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és vár katonasága*. I. kötet (Oszmán védelmi rendszer Magyarországon). 233.

a felderítésről. Az akıncı, az azap, a gönüllü, a deli⁸⁴, a müselleme, a martalóc, a yörük, a voynuk, és a cerehor⁸⁵ nevű katonák, adómentességért és zsákmányért harcoló, zömében könnyűlovas alakulatokat képeztek az oszmán hadseregben, és kiegészítő szerepet kaptak, mint például a felderítés, a portyázás, az üldözés, stb.⁸⁶

Az oszmán hadsereg Magyarországon tartózkodó seregének létszáma változó volt, de ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a 16. század közepén érte el a csúcspontját, amely szám 20.000-22.000 körül mozgott.⁸⁷ Ez a katonai erő az oszmánok bel- és katonai politikájához hasonlóan a szandzsák és beglerbégység rendszerétől függően a központi igazgatáshoz volt csatolva.

2.4. Donanma-i hümayun (nagyúri flotta)

Az oszmán állam nem tengeri hatalomként alakult, de Rumélia megszerzése után szükség volt a hadiflottára, és az oszmán uralkodók a „Sultan-i I-berreyn ve hakan-i I-bahreyn” címet kezdték használni. Ennek jelentése: „a kontinensek szultánja, a tengerek kánja”. A Karesi, Menteşe és Aydın begségek megsemmisülése után ezek flottáiból alakították ki az oszmán flottát, aminek élén a kapudán pasa állt.⁸⁸

A pétervárad-i hadjáratnál az oszmán flottának nagyon nagy szerep jutott. Mivel az oszmán krónikások részletekbe menően tájékoztatnak a hadjárat során használt hajótípusokról, kitérnek az elfoglalt császári hajókra, a nagy vízi ütközetekre, és mivel a hajók a katonai feladatok mellett az élelmiszer- és a felszerelés szállításában is fontos szerepet játszottak, úgy gondolom, hogy a dolgozatban a hadiflotta alapos bemutatása indokolt. A névtelen oszmán szerző, ahogy írja, maga is utazott egy hajóban a vezírral, és figyelemmel kísérhette, hogy a vezetők több diplomáciai célú találkozást is lefolytattak ezeken a vízi járműveken.

⁸⁴ A határmenti részekre elhelyezett katonák voltak, zsákmányért harcoltak. Az ütközet előtt a hadsereg vezetésére előbb őket küldte hírszerzésre és felderítésre. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 3.

⁸⁵ Zsoldos katonák voltak, és csak szükség esetén szolgáltak a hadseregben. A hadsereg munícióját, a sátrakat és a többi holmit a tevékkel szállították, az építkezésben részt vettek. Őket főleg a határmenti településeken élő nem muszlimok közül vették be a hadseregbe. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 3.

⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 233.

⁸⁷ Hegyi Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. História, Budapest, 1995, 95-108.

⁸⁸ İdris Bostan: *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*. Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, 37.

2.4.1. A hajógyárak

Az oszmánok az első rendezett hajógyárat Gallipoliban hozták létre. Korábban Karamürselben, Izmitben és Edincikben, ezenkívül a Márvány-tenger partjának különböző helyein is működtek kisméretű arzenálok, de ezek nem voltak elégségesek az oszmán állam fejlődésével párhuzamosan megjelenő tengeri erő létrehozására. Emiatt I. Bayezid idejében megépítették az első oszmán arzenált Gallipoliban. Erre a célra Gallipoli romokban heverő várát felújították, és a kadirga hajók számára kikötőt hoztak létre. Az építkezés 1390-ben Saruca pasa vezetésével kezdődött. A kikötő védelmére két tornyot is építettek, szükség esetére a kikötő bezárására pedig egy háromemeletes láncrendszert helyeztek el. Az arzenált raktárak, kenyérgyárak, munícióraktárak vették körül, a hajóskapitányok is itt tartózkodtak. A gallipoli arzenál megépítése Bizánc Földközi-tengerrel való kapcsolatát is megszüntette. Ebben az időszakban az itt lévő hajók száma 60 körül mozgott. Ez a haderő kezdetleges jellegéből adódóan nem volt képes a Velence, Genova és más, földközi-tengeri hatalmakkal való vetélkedésre.⁸⁹

2.4.1.1 Az isztambuli hajógyár

I. Selim egyiptomi hadjáratát követően hozzáfogott egy központi arzenál létrehozásához az oszmán tengeri erő fejlesztésére, és a hajók számának növelésére.⁹⁰ Ebben az volt az újszerű, hogy Isztambul meghódítása után II. Mehmed idejében az Aranyszarv-öböl negyedének közelében létezett egy hajókarbantartó műhely, de arzenál ezen kívül nem működött. Az I. Selim idejében hozott döntésnek az oka az volt, hogy Egyiptom és Szíria elfoglalása után az oszmán vezetőség félt egy, a pápa által kezdeményezett európai szövetségtől. Az arzenál helyéül a volt hajójavító műhely területét jelölték ki. A környéken korábban temető volt, ezt megszüntették, a csontokat máshová szállították, és hajógyártására való helységeket építettek. Ezeknek a műhelyeknek a száma Süleyman idejében 200-ra emelkedett, így az Aranyszarv-öbölben egy korszerű arzenál jött létre. Itt főleg holland példára építették a hajókat. I. Selim idejében azonnal 100 kadirga, 20 barça és 9 vitorlás hajó épült. Az oszmánok az isztambuli arzenálban nem építettek folyamatosan hajókat, mint a velenceiek, hanem ha egy hajót építeni vagy javítani kellett, akkor az Isztambulban és a

⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 394-395.

⁹⁰ Feridun M. Emecen: *Yavuz Sultan Selim*. Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, 188.

környéken fellelhető összes mestert idehozták, és azok a lehető leggyorsabban igyekeztek elvégezni a munkát.⁹¹

2.4.1.2. A szuezi hajógyár

Egyiptom és a Vörös-tenger partjainak oszmán hatalom alá kerülése után India és Omán partjainak Portugália elleni védelmére az oszmánok a mamelukok idejében épült szuezi arzenált fejlesztették tovább, és ott az egyiptomi kapitányság nevében egy külön flottát és egy katonai hivatalt hoztak létre.⁹²

2.4.1.3. A Dunai Kapitányság

Magyarország elfoglalása után a oszmán Porta létrehozta a Dunai Kapitányságot, és odaküldött egy flottát is. Két Dunai Kapitányság volt: az egyik a Vidinig fekvő, a másik pedig a Vidintől Budáig terjedő területeket tartotta ellenőrzés alatt. A Dunán lévő, vagy pedig a Dunára ömlő vizeken lévő egész oszmán flotta ennek a két kapitányságnak a parancsnoksága alá tartozott. Minden kapitány parancsa alatt tíz darab firkate nevű hajó és körülbelül ezer katona állt, ezek állandó megfigyelés alatt tartották a Dunát. A 17. század végén Belgrádig a Duna partjain 12 darab şayka állomásozott. Az 1699-es karlócai béke után a Dunán lévő oszmán hajók a következők voltak: 19 kalyete (gallion-gálya), 5 nagy és 28 kicsi firkate, 3 şayka és 100 üstü açık (nyitott fedélzetű) szállító hajó. Az oszmánok a Rusçuk partján egy hajógyárat építettek. A dunai hajókat télen ide hozták, itt végezték a karbantartást és kisméretű hajókat is építettek. Külön figyelmet fordítottak arra, hogy a sekély vizeken a hajók nagy súlyuk miatt ne sérüljenek meg.⁹³ A Dunán kisméretű kadirgát is használtak, ezek tizennyolc-húsz evezőpadosak voltak, minden padon két vagy három evezős dolgozott. Tizennégy-tizenhat, nyolc-tíz evező pados kadirgát is gyakran használtak. Ezeket a hajókat nagyon könnyű volt irányítani, a folyón felfelé ugyanolyan sebességgel tudtak haladni, mint lefelé.⁹⁴

A 17. század végére a Dunán lévő oszmán hajóhad folyamatosan erősödött, Marsigli például azt állítja, hogy Pétervárad ostrománál nyolc kadirga volt jelen.⁹⁵ A dunai hajózás egy másik, az oszmánok által gyakran használt hajótípusa a pergende volt. Ezt

⁹¹ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 396 – 399.

⁹² İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 400.

⁹³ İdris Bostan: *Osmanlılar ve Deniz*. Küre Yayınları, İstanbul, 2007, 150-151.

⁹⁴ İsmail Hakki Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 404.

⁹⁵ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 257.

könnyű kis csónakok követték, darabonként nyolc, illetve tíz evezővel, s ugyanannyi emberrel. A nagyobb hajók fedélzetükön két-két darab, hat-nyolc fontos ágyút vittek. A kisebbekben ugyanannyi ágyú volt, de csak két és fél fontos golyóbisokkal. Sem a kadirga, sem pedig a pergende nem volt képes elmenekülni a szárazföldi ütegek elől, amelyek vagy a partról, vagy a közbeeső szigetekről támadták őket. Ennek oka a hely szűkösége volt, elsősorban akkor, amikor a víz sodrásával ellentétesen haladva kellett szembenézniük az ellenség támadásával.⁹⁶

Ezek a hajógyárok kívül Birecikben, Izmitben, a Fekete-tenger és a Földközi-tenger különböző partjain működtek kisméretű arzenálok, ezeket inkább szükség esetén használták.

A kaptan (kapudán) pasa vagy kaptan-ı derya az oszmán flotta legmagasabb rangú vezetője volt. Ez a tisztség kezdetben a gallipoli szandzsákbégnek járt, de néha egyes nagyvezíreket és beglerbégeket is kaptan pasának neveztek ki. A 16. századtól kezdve csak beglerbégek, a század végétől kezdve pedig csak vezírek szerezhették meg ezt a tisztséget. A kaptan pasa tisztségére való kinevezésben nem volt konkrét szabály, néha a kaptan pasa utáni legmagasabb tisztséget, a kapudane-i hümayun nevű admirálist, vagy egy vezetőt a kaptan pasa tartományának tartott Algériából, illetve az arzenál egyik vezetőjét nevezték ki kaptan pasának. A kaptan pasa vezetése alatti szandzsákok vezetőjét deryabégnek nevezték, ezek ziámetbirtokosok voltak, és a földjük nagyságától függően egy, kettő vagy három kadirgával indultak hadjáratra.⁹⁷

A Birodalomban tersane halkınak (hajógyár népe) nevezték azokat, akik a hajók készítésén dolgoztak, ők háromhavonta kaptak fizetést. A flottában kétfajta hajó volt, evezős és vitorlás.⁹⁸ Az evezős hajókat çektirinek nevezték, amelyek legnagyobb fajtája a baştarda, legkisebb fajtája pedig a karamürsel volt.⁹⁹ A hadjáratokban leggyakrabban használt hajók a lapátos hajók közül a mavna, a kadirga és a baştarda volt. Ezenkívül a hajókat szállításra is használták.¹⁰⁰

Az oszmán hajóépítés főleg velencei példa után alakult és fejlődött tovább. A hajók kapitányait előbb reisnek, aztán kaptannak nevezték. A hajókon a reisen, az evezősökön és a

⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 404.

⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 414.

⁹⁸ Részletekért lásd: İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 455-473.

⁹⁹ Ehhez: İbrahim Başak Dağgözü: „Osmanlı İmparatorluğu’nda Gemi Mimarlığı ve Kadirgalar-Baştarde.” *Naviga Tekne Yelken ve Deniz Kültürü Dergisi*, Nisan, 2004, 22.

¹⁰⁰ İdris Bostan: *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*. Bilge Yayınları, İstanbul, 2006, 62.

harcosokon kívül mesterek is voltak, mint például a hajóács, az ötvös és a köteleket karbantartó munkások.¹⁰¹

2.4.2. Evezős hajófajták

Uçurma: Hosszú, gyors csónakfajta volt, és az ince (kis) flottához tartozott.

Varna: Öt pár evezős hajótípus.

Karamürsel: Evezős hajókhoz tartozó kisebbfajta hajó.

Aktarma: A Duna védelmében használták, szükség esetén bevonták a tengeri flottába.

Üstü açık (nyitott fedélzetű): Nyolc evezős, kormánylapátos, evezősegységgel ellátott hajó.

Çete Kayığı (rohamcsónak): Löveggel felszerelt saykatípus.

Çamlıca: A Dunán a szállításban használták.

Brolık: Fedélzetén két matróz volt, a könnyű flottához tartozott.

Celiyye (szökevény): A folyami sayka típusaként a könnyű flotta úszóegysége volt.

Şayka: Laposfenekű, hat pár evezős rohamjármű volt, három löveget szereltek rá.

Firkate: Tíz vagy tizenhét evezős gyors jármű volt, mindegyik evezőjét két-három matróz húzta. A könnyű flottánál vagy nagyobb folyókon alkalmazták. A 18. század elején a Dunán 5 nagy és 28 kicsi firkate volt, a háború idején minden firkatére 80 matrózt helyeztek.

Mavna: 44 méter hosszú (vagy 65 zira, 1 zira=0,68m), kétemeletes, 26 evezőpados, két padosoros gálya volt, amelyen a gályarabokkal együtt hatszáz fő szolgált. Egy evezőpadra hét evezős jutott, így a hajón összesen 364 evezős dolgozott (26x2x7). Tüzerejét 24 hajóágyú képezte. Az ágyúk között négy, tizenhat okkás golyót lövő ágyú, négy kis falkonéta, valamint két oldalágyú volt található. Két ágyú a tatra volt felszerelve, amelyekkel a kormánylapát felett, hátrafelé lehetett löni, míg másik kettő a tatfelépítmény két oldalán, valamint három-három követő ágyú az evezősorok felett helyezkedett el. Ezeket 30 katona használta. Ennek a nyugaton galeasznak, gályának nevezett, nehéz, nagyobbfajta evezős-vitorlás hajónak az orrába az ágyúk elhelyezésére szolgáló bástyát építettek, s oldalait megmagasítva az evezősorok fölé is ágyúkat tettek, hogy onnan is tudjanak tüzelni.

Kadırga: A kadırga minden evezőjét négy-öt evezős húzta. Ezek a hajók meglehetősen hosszú, nem nagyon széles és majdnem egész testükkel a vízzel érintkező, nagy merülési mélységű hajók voltak. Ez a felépítés, főleg vihar idején, nagyon hasznossá tette a

¹⁰¹ İdris Bostan: *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*. Bilge Yayınları, İstanbul, 2006, 37.

kadırgát. A kadırgák hosszúsága 50-51 méter, szélességük pedig 6-7 méter volt. A hajófenék kerek volt, mint egy görögdinnye, mert így jobban ellen tudott állni a tenger háborgásának. Minden kadırgában volt egy olyan ember, aki a térképet olvasta és az iránytűt használta. A 24 evezőspad mindegyikén 4 evezős dolgozott, ezen kívül még 100 harcos volt a személyzetben. Az egész személyzet száma 330 fő volt. A 15. századtól kezdve összesen 13 darab ágyút helyeztek el a hajón. Marsigli a kadırgákat két csoportba osztja: zakala és béghajó. A zakalák azok voltak, amelyeket közvetlenül az arzenál, illetve az isztambuli kincstár tartott fenn. A béghajókat saját kapitányaik finanszírozták a jövedelmeikből.

Baştarda: Kadırga-féle hajók közé tartozó hajó. Ennek két fajtája volt: „közép-” és „fél-” elnevezésű. A baştardék 26-36 evezőpadosak voltak, minden evezőjét 5-7 evezős húzta. 26 evezőpados a yarım (fél) baştarde, 57 zira hosszúságú, a kaptan pasa baştardénak a hosszúsága pedig 70-72 zira, és minden evezőjét hét evezős húzta. A pasa baştarde 72 evezőjének mindegyikét hét evezős húzta, ezen kívül 216 harcos szolgált a hajón, az egész személyzet száma 800 körül volt, az evezősök között 3-3 harcos volt. A pasa baştarde farán három világító lámpa volt. A hajó elülső részére három ágyút helyeztek el, az oldalán pedig 4-5 ágyú volt.

Kalyete: 38-48 evezős, 19-24 evezőpados gyors hajó. A hosszúsága 33 zira volt. A 18. század elején a dunai flottában 19 kalyete szerepelt. A tatrészén ágyú volt, főleg az ellenség követése céljából használták. A hajóra a háború idején 220 harcost helyeztek.

Pergende: Az európai flottáknál brigantinnek nevezett hajó oszmán elnevezése. 18-19 evezőpados és 33-40 zira hosszúságú hadihajó volt. A tat részén ágyú volt, az ellenség követésére használták.

Kütük: A mavna nevű hajónál kisebb, felálló orral. Ezeket a hajókat főleg sekély vizeken és partraszálláskor használták. Ezt a hajófajtát orta kayıknak is nevezték, ennek az egyevezős és vitorlás kis hajónak a vitorlái magasak voltak.

At kayığı: Ennek a hajónak a fara és az orra lejtős volt, hogy az állatokat könnyebben szállíthassák. Az orr részén kettő evezője, a kıç részén szintén kettő, így összesen négy evezője volt. Ezeket főleg a tímáros szpáhik szállítására használták.

Kancabaş: Könnyű felszerelésű hajó volt, partraszálláskor és hajós csatákban használták.

İşkampavye: A Dunán leggyakrabban használt hajók közé tartozott, ezen kívül a hírek közvetítésére is igénybe vették.

Şahtur: Ezt a hajófajtát, főleg az Eufráteszen, a holmik szállítására használták. Az építésére különösen vékony fát használtak és ezt kátránnyal teljesen bevonták.

Çekelve: Kétárbocos, és körülbelül 16 méteres szállító hajó volt, a vitorláit çekelevének nevezték.

Kırlangıç: A firkaténél kisebb, könnyű felszerelésű hajó volt. Mind a biztosító feladatokban, mind pedig a csatákban használták. A rajta lévő matrózok száma százig terjedt.

2.4.3. Vitorlás hajófajták

Ateş gemisi (gyújtóhajó): Az ellenséges sorhajók felgyújtására használták. Belsejét gyúlékony anyaggal töltötték meg, s amikor közeledett az ellenséges hajóhoz, a személyzet elhagyta, így az ütközés pillanatában az ellenséges hajót felgyújtotta.

Şalope: Kis vitorlás hadihajó volt. Kétárbocos és 27 zira hosszúságú. A személyzete 62 főből állt. 12 ágyúval szerelték fel.

Ağrıpar: A legnagyobb hadihajók egyike volt. 19 nagy, 4 közepes, 16 sakalli ágyúval volt felfegyverezve.

Barça: Háromárbocos hajó volt. Mind szállításra, mind pedig harcra használták. 16 nehéz, 12 közepes és 35 sakalli ágyúval volt felszerelve.

Birik: Hetvenfőnyi legénységgel hajózott, kétárbocos, és korának leggyorsabb vitorlása volt.

Uskuna: Kétárbocos hadihajó. Kilencvenfős személyzete és 16 ágyúja volt.

Şehtiye: A kétárbocos şehtiye hajóknak nagy şehtiye és kis şehtiye nevű változata volt. A kis şehtiyék 23-27 zira, a nagy şehtiyék pedig 29-35 zira nagyságúak voltak. A nagy şehtiyék egy része háromárbocos volt. A şehtiyék személyzete kb. 200 főből állt.

Korvet: Háromárbocos hadihajó. Az egyik legnagyobb vitorlás volt, 30 méter hosszú fedélzetén 174 fős személyzete és harcosa volt.

Kalyon: Ez Európában a galeonnak nevezett kisebb fajta gálya, háromárbocos hadihajó volt. Vegyes hajtású evezős és vitorlás volt. 2-3 fedélzeti szintjén 80-110 hajóágyút helyeztek el.

Firkateyn: Háromárbocos, 40-50 méter hosszú vitorlás hajó volt, az ágyúkat mind a fedélzetén, mind a fedélzet közeiben használták. A firkateynokat 30-70 ágyúval szerelték fel.

Kapak: A fedélzetén, és a fedélzet közeiben 80-110 ágyú tűzelt, legénységének létszáma pedig 800-1000 fő között volt.

Üç Ambarlı: Három fedélzeti szintű, a legnagyobb típusú kalyon hadihajó volt, amelyre 110-120 ágyút és 80-100 főnyi legénységet helyeztek el.

A legénység katonáit levendnek nevezték, őket a tengerparti településeken élő törökök és görögök közül választották. Az evezősök általában a foglyok közül kerültek ki.

2.5. A hadi stratégia

Az oszmán hadi technika a régi türkmén harcászati szokások, a szeldzsuk, a bizánci és az arab hadielméletek és az oszmánok által gyakorolt sajátos módszerek összeolvadásából jött létre. Ez alapján különböző támadási módszerekkel találkozunk. Az oszmánok például a szemben álló hadsereg meglepetésszerű lerohanása céljából háromnapos járóföldet csendben tettek meg, a hegyes vidékeken és az erdőkben csoportokat alakítottak, és több oldalról támadtak, és ha az ellenség csatarendben várta őket, akkor gyakran futást színeltek. Az ütközetben a csatarend első soraiba tevéket állítottak, ezzel elkergették, és irányíthatatlanná tették a tevéktől féltő, és azok szagától megvaduló lovakat. A tűzfegyverek elterjedésével együtt ezt a módszert már nem alkalmazták, nehogy a tevék akadályozzák a lövéseket.¹⁰² Ez a módszer tehát a 15. század elejétől kezdve fokozatosan eltűnt.

Az összes janicsáregységet csak akkor indították el, hogyha a szultán vezette a hadsereget. Ez a szokás 1593-ig maradt érvényben, mivel egy idő után a szultánok a hadsereg vezetésével felhagyva inkább Isztambulban maradtak, és III. Murad idejétől kezdve a janicsár testületek a szultán indulásától függetlenül vonultak hadba.¹⁰³

A hadba vonulással együtt azonnal seregszemlét tartottak egy, a határhoz közeli helyen, így törekedtek arra, hogy egy janicsár se maradjon Isztambulban. A janicsár testületekkel együtt isztambuli árusokat, asztalosokat, ácsokat is küldtek. Az ellenség földjére került és az ellenséggel való összecsapáshoz közeledő janicsárok a felvonuláskor a szultánt vagy a főparancsnokot magát, a konakon pedig, vagyis a pihenőhelyen a szultán sátrát körülvéve biztosították a védelmet. Ekkor a hadsereg élén vonuló tuğok¹⁰⁴ (lófarkak) és a többi holmi hátra került. A janicsárok előtt az ágyúk vonultak, amiket a mezei csatákban láncokkal egymáshoz kötöttek. A 16. század első feléig az azap nevű katonák az ágyúk előtt álltak és kellő esetben jobbra-balra vonultak. A összecsapás helyszínén odaadták a janicsároknak a zászlókat. A janicsárok a hadsereg középpontjában álltak, bal és jobb oldalukon az udvari lovasok foglaltak helyet.¹⁰⁵

A hadsereg bal és jobb oldalán a tímáros szpáhik álltak. Ha a hadjáratot a szultán maga vezette, akkor a janicsárok egymás után kilenc sort, ha nem, akkor pedig három sort

¹⁰² Özer Ergenç: „Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine”, 79.

¹⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 363.

¹⁰⁴ Minden katonai egység szimbóluma, a ló farkából készült konty. Lásd: Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, 122.

¹⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 369-373.

alkottak. A janicsárok este helyezkedtek el a palánkokban, és bőrköt viseltek, ami ilyenkor nagyobbak mutatta őket.

A háborúba indult janicsárok a felvonulás során a szultán vagy a nagyvezír előtt haladtak. A konakokban felvert szultáni sátozt a janicsárok sátrai körülvették, így egy kör alakot hoztak létre, amelynek közepén egy útnyi helyet hagytak és a szultánt védelem alatt tartották. Harc közben csak a solak janicsáregységek és az udvari lovasok maradtak a szultán védelmében.¹⁰⁶

Az oszmán hadsereg szerveződése három részből állt: központ, balszárny és jobbszárny. Ezek előtt az egységek előtt a pişdar nevű elűsű erűk, hátul pedig a dümdar elnevezésű hátsó katonai egységek haladtak. Az oszmán katonai alakulatok - az akıncı és a tatár erűket kivéve - a harc közben félhold alakot alkottak. A hadsereg magva a parancsnoksági tábor volt, a janicsárok ezen belül helyezkedtek el, a yaya és a müsellek katonai egységek ezután következtek. A szpáhik a hadrend két szárnyát képezték, a gönüllű, a deli, a yörűk, az akıncı, a martalóc, az azap, a voynuk, és a cerehor hadtestek lesben álltak. Az akıncı hadtestek elűrenyomulva az ellenség hirtelen támadásától védtek a főhadsereget, utánuk jűttek a kazmacı egységek, amelyek sáncmunkás egységek voltak. Aztán következtek az azap és a rendfenntartó egységek.¹⁰⁷ A korszerű oszmán hadi stratégiát félholdrendszernek, vagy ökörszarvrendszernek nevezték. Erre vonatkozóan Neşri Tarih-i Âli Osman című művében beszél az ütközés elűtti csatarend felállításáról: „...Murad kán gazi, Orhan fia, a középpontban foglalt állást, udvari testűrsége pedig - hogy életét feláldozza uráért - elűtte állott. Nagyobbik fia, Bayezid kán, a maga hadosztályával a jobb szárnyat, kisebbik fia, Yakub Çelebi, pedig a bal szárnyat alkotta...”¹⁰⁸ Ez alapján a hadiállás jobb és bal szárnyán a tartományokból jűvű lovasok álltak, a közepsű részen pedig janicsárok voltak, elűjük volt helyezve a barikád, ami karókból, szekerekből állt. A nehéz tűzéség a janicsárok elűtt állt, s ha a janicsárok és a tűzéség egyűtt terveztek tűzelni, akkor a tűzéség a janicsárok állásában foglalt helyet. A könnyű tűzéség a bal és a jobb szárnyon helyezkedett el. A tatár, a beşli, a gönüllű és az akıncı katonák a hátsó védelmet biztosították, az összecsapás elűtt felderítéssel, hírhozással, portyázással foglalkoztak.¹⁰⁹

Amikor az ellenséggel való összecsapás ideje közeledett, akkor az akıncı nevű könnyűlovasok elűrenyomulva a főhadsereggel két napi járűföldnyi távolságban haladtak. Az

¹⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 364.

¹⁰⁷ Özer Ergenç: „Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine”, 81.

¹⁰⁸ *Török történetirűk*. I. kötet. 41.

¹⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 233.

akıncı alakulat megszüntetése után ezt a szerepet a tatár katonák töltötték be. Így a hadsereg vezető rétege tudomást szerzett arról, hogy az előttük lévő földeken milyen akadályok vannak, vagy hogy az ellenségnek mekkora ereje van, és ezzel a módszerrel a hadsereget a lehetséges támadásoktól is megvédték. A főszereg előtt haladó, és az akıncı katonákkal egy napi járőföldnyi távolságot tartó katonák az utak építésével, a hidak javításával, és karók felállításával a menetrend kijelölésén dolgoztak. Ezek mögött az erők mögött az azab nevű könnyűgyalogosok haladtak.¹¹⁰

Az ütközet előtt imádkoztak, ezután megszólalt az udvari zenekar, a mehterhane. Neşri így beszél róla: „(...) a dobok pörgése, trombiták harsogása, üstdobok zaja és a lovak nyerítése majdnem fülreperesztő vala (...)”.¹¹¹ A mezei csatákban az azap, a serdengeçti és a yaya egységek előbb előre, aztán visszavonultak, ezeket a látszólag visszavonuló egységeket követő ellenséget a tüzérség elé próbálták csalogatni, ezután pedig a szpáhi egységek törtek előre. Ha a hadsereg másik fele védekezésben marad, akkor a középső hadsereg azt színleli, hogy visszavonul, így csalogatással az előrevonuló ellenséget a hadsereg jobb- és bal oldalán lévő tartományi katonák körülveszik, közben pedig egy adott jelre a középső hadsereg tüzelni kezd. Az oszmánok hadi stratégiájában nem szerepelt a kezdeti támadás, ilyenkor az azapok egyenesen, a szpáhik pedig két oldalról támadtak.¹¹²

A tatároknak és a nagyrészt könnyűlovasokból álló többi segéderőnek a másik feladata az volt, hogy a háború során további frontokat nyissanak. A könnyűlovasságot a sztyeppe háborúkhöz hasonlóan használták, így ők a gyors haladás, a véletlen támadás, és a táborba való gyors menekülés technikáit alkalmazták. Általában a tatárok egy nagy kiterjedésű területen kis létszámú csapatokban szétszórta csatáoztak, az ellenséget körülvették, és törekedtek arra, hogy az ellenség ne vegye észre a főszereg támadási irányát. Ha sikeresen alkalmazták a taktikát, akkor az előhadakhoz csatlakozó oszmán főszereggel egy szétszóródott és dezorientált ellenség került szembe.¹¹³

A hadsereget vezető szultán vagy főparancsnok, ha nem volt ütközet, a hadsereg közepén lévő piros színű sátorban tartózkodott, harc közben pedig ismét a hadsereg közepén, lovon foglalt helyet. A janicsárok a főparancsnok előtt álltak, a janicsárok előtt pedig egymáshoz láncolt ágyúk voltak, ezeket az ágyúkat szükség esetén a hadsereg oldalaira helyezték. A főparancsnok bal és jobb oldalán a solak nevű balkezes katonák, a főparancsnok

¹¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 255.

¹¹¹ *Török történetirók*. I. kötet. 44.

¹¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 249.

¹¹³ Rhoads Murphy: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 67-68.

előtt pedig a parancsokat terjesztő csausok álltak. A janicsár osztályok parancsnokai és a janicsár aga lovon ültek, és a pihenés során is őrizték a hadsereg felvonulásában lévő rendet.¹¹⁴

A háború idején a táborban a szultán vagy a nagyvezír sátrának készítésében a janicsárokon kívül az udvari lovasok is részt vettek. Az udvari lovasok a szultán vagy a főparancsnok mögött, vagy pedig annak bal és jobb oldalán álltak. Így a hadsereg közepén lévő udvari lovasok az ütközet során két sorban álltak, azonban ha az ellenség létszáma nagyobb volt, három sort alkottak. Minden sor három támadást indított, s ha egy sor nem tudta az ellenség gyalogos és lovas erejét visszaszorítani, akkor a következő sor lendült támadásba. Ez a sorrend az ellenség vonalának meggyengítéséig folytatódott. A 17. századtól kezdve a portai zsoldos lovasokat nem osztották külön egységekre, szervezetlen tömegként, rendezetlenül harcoltak. Az udvari lovasokat a hadjárat idején a várak védelmével is megbízták. Ha egy vár védelmére kifejezetten lovasokra volt szükség, akkor az odaküldött lovasok három éven keresztül ezt a szolgálatot teljesítették.¹¹⁵

A gyalogos janicsárokat a bal és jobb oldalukon lévő udvari lovasok védték. A janicsárok és az udvari lovasok között a hadsereg szekerei voltak. A központi hadsereg elülső és hátulsó részét ágyúkkal zárták. A központi hadsereg hátsó részén élelemraktárakat, muníciót stb. helyeztek el. Az ütközet közben menekülő katonák visszatérítésére a hadsereget buzogányos lovasok vették körül. A harcrendszer kivételes esetben mutathatott változásokat, így például a mohácsi csatában a magyar erőket egészen az oszmán hadsereg belsejébe kényszerültek engedni, és ezért az ágyúkat a hátuk mögött hagyva három sorban kezdtek harcolni. A sor elejét a ruméliai sereget irányító Ibrahim nagyvezír vezette, az anatóliai hadierőkből álló második sor vezetése az anatóliai beglerbég Behram pasa kezében volt, a harmadik sort pedig mögöttük a szultánt védő janicsárok alkották. A terv szerint a magyar erők támadásával együtt az oszmán katonák csoportjai két oldalra nyíltak szét, és a hadsereg belsejébe került magyarok után bezárultak.¹¹⁶

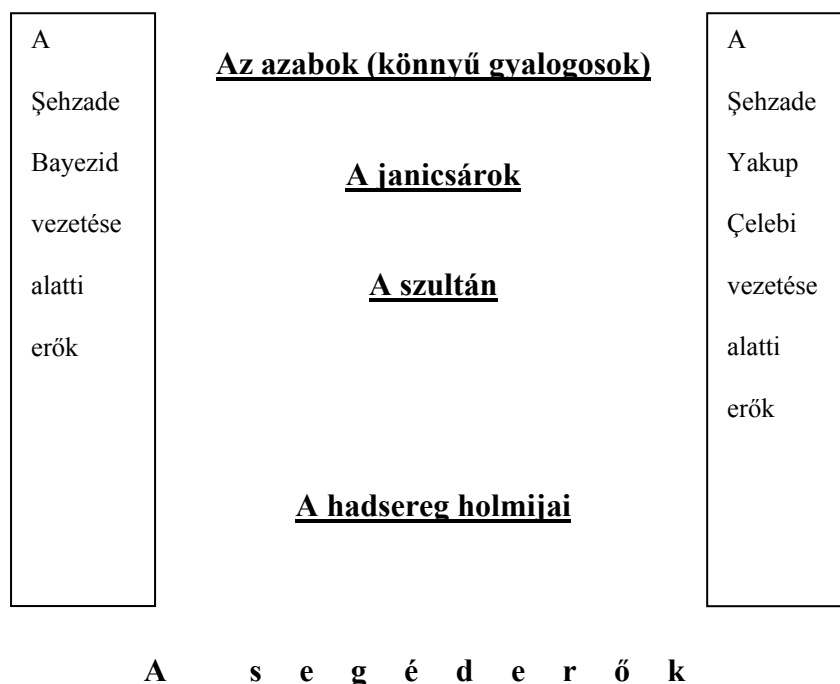
1386-ban a Karaman bégség elleni hadjáratban az oszmán hadsereg elhelyezkedése a következő volt:¹¹⁷

¹¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 256.

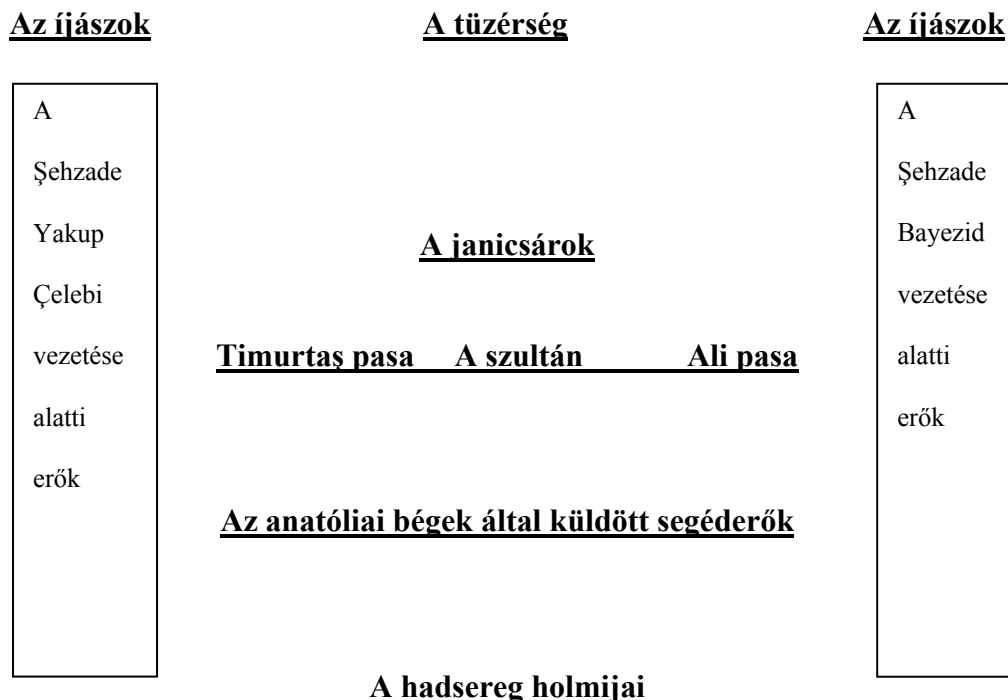
¹¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 182-183.

¹¹⁶ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 191.

¹¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 260.

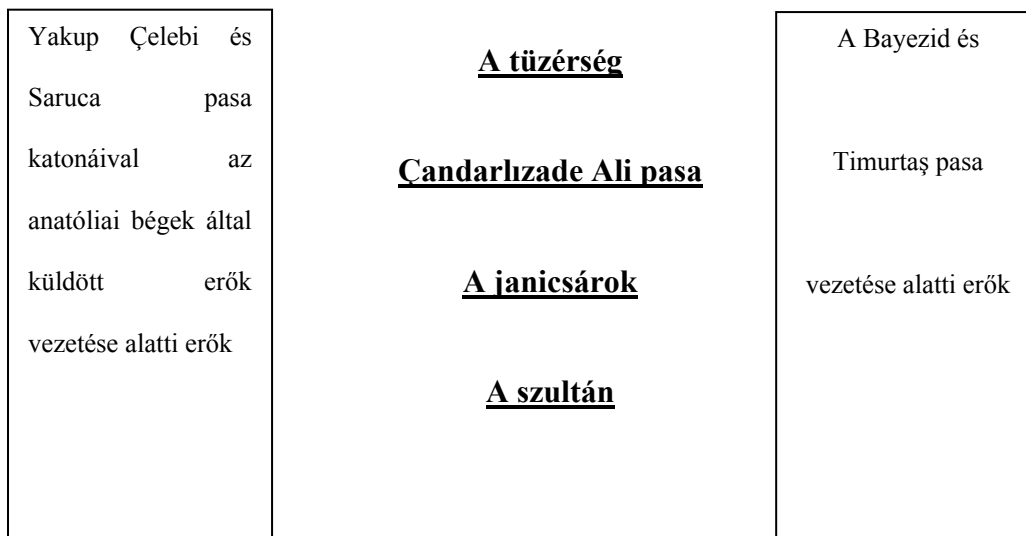

Az 1389. évi első koszovói csatában az oszmán hadsereg felépítése:¹¹⁸

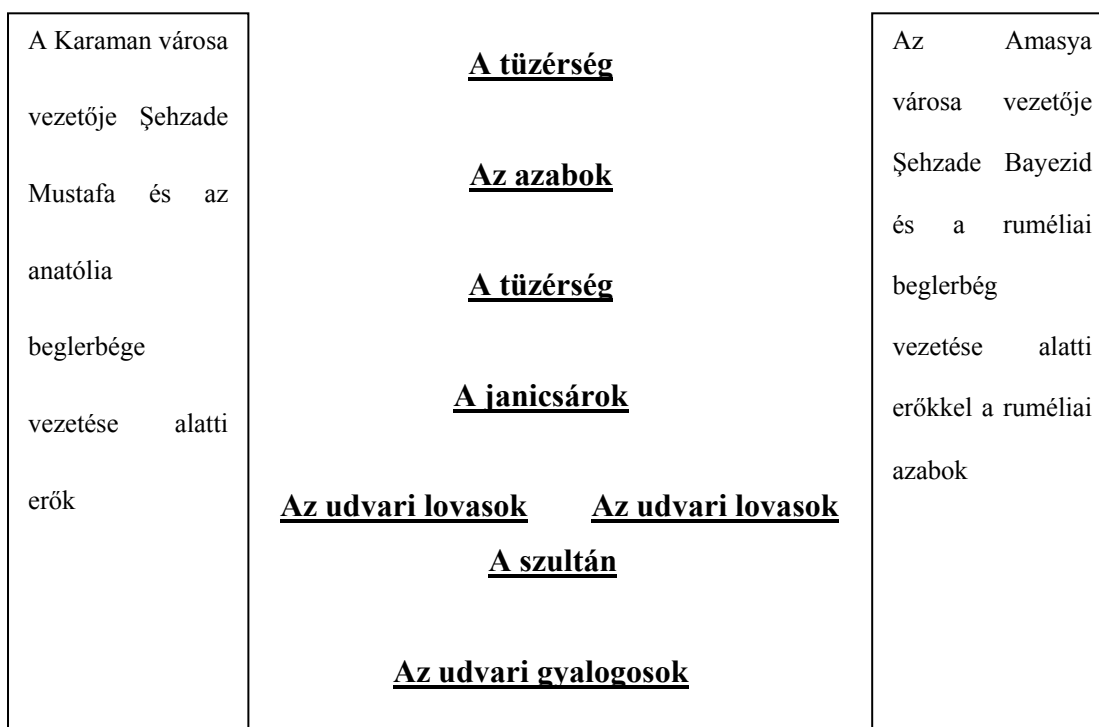

¹¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 260. Ugyanerről a hadrendről: Feridun M. Emecen: „I. Kosova Savaşının Balkan Tarihi Bakımından Önemi.” *I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu*. 1992, 39.

A Feridun Bey Münşeati-jában lévő jelentés szerint az első koszovói csatában az oszmán hadsereg hadrendje:¹¹⁹

Az 1473. évi otlukbeli csatában az oszmán hadsereg elhelyezkedése:¹²⁰

A h á t s ó v é d e l e m

¹¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 261.

¹²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 261.

Az 1514. évi çaldırani csatában az oszmán hadsereg harcállása.¹²¹

A h á t s ó v é d e l e m

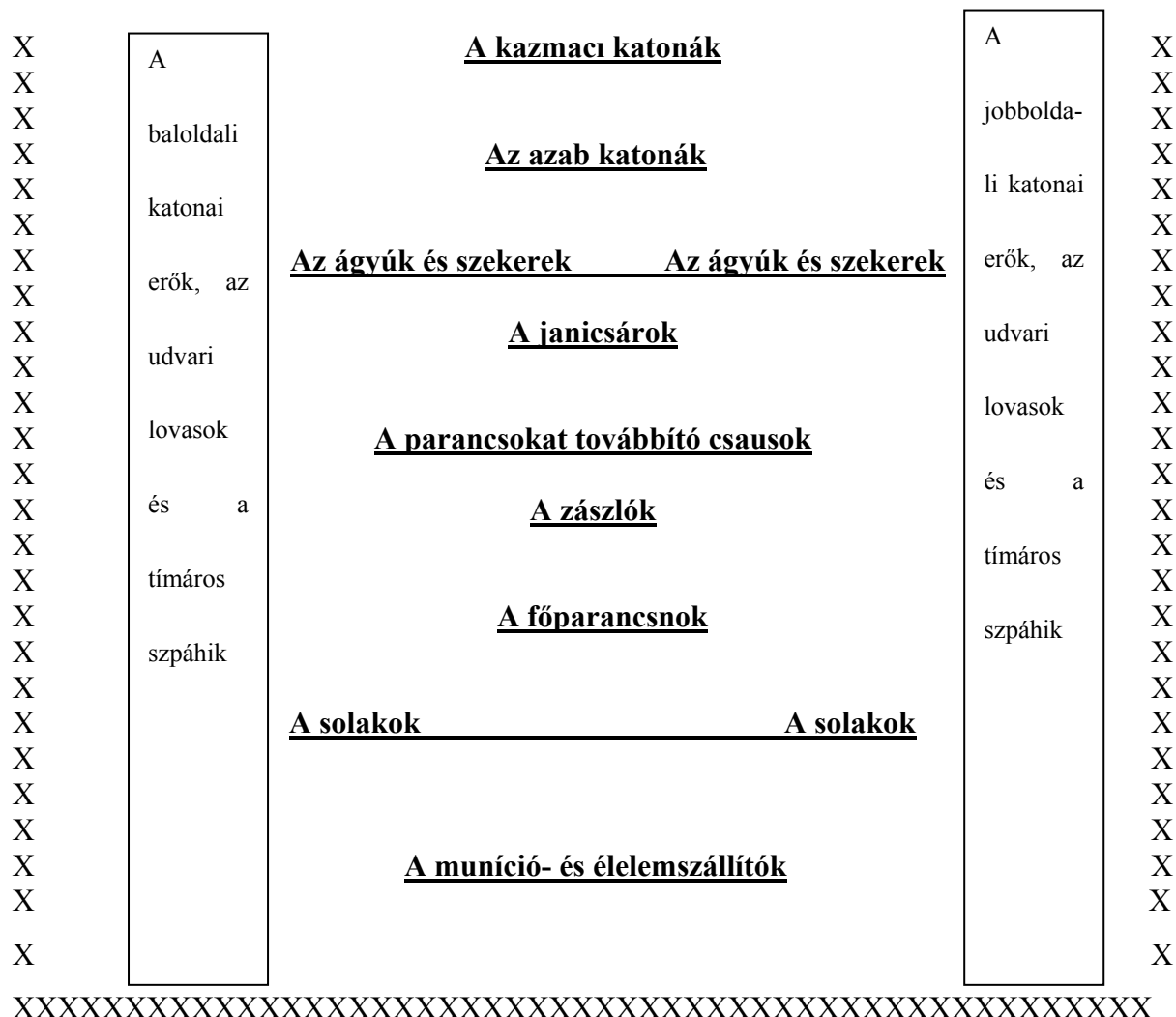
¹²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 262.

A 16. századi oszmán hadsereg klasszikus harcállása:¹²²

Az akinci katonák

Az akinci katonák

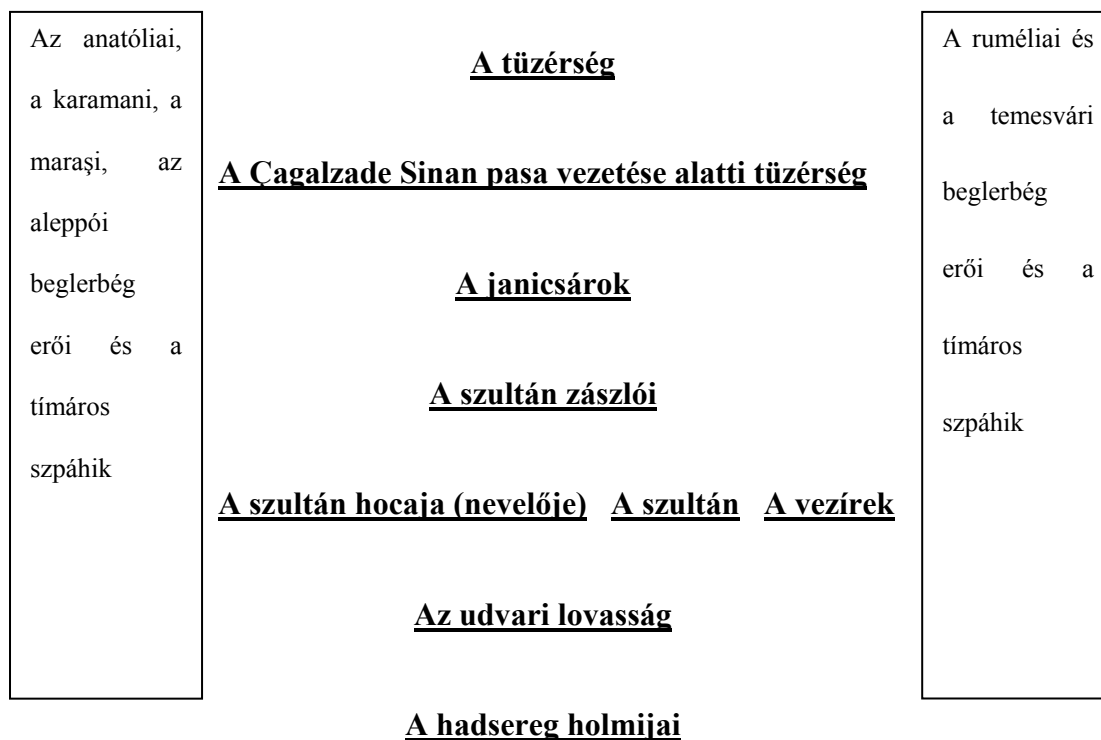
Az akinci katonák

X: A buzogányos csausok

¹²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 262.

Az 1596. évi haçovai (mezőkeresztesi) csatában az oszmán hadsereg elhelyezkedése:¹²³

Figyelemre méltó, hogy a korábban az oszmán hadseregben fontos szerepeket vállaló azab egységek itt nem vettek részt, és a katonai elhelyezkedésben ezután sem kaptak feladatot, emellett az akıncı katonák is lassan eltűntek. Ennek oka az volt, hogy ezeknek a katonai egységeknek a helyét idővel a krími tatárok vették át. Az oszmán hadsereg a 17. században is megőrizte szokásos hadi elhelyezkedését. 1690 szeptemberében Köprülüzade Fazıl Mustafa pasa Szemendrét a császári erők elöl megmentette. A következő táblázat ennek a hadseregnek a hadi elhelyezkedését mutatja Belgrádba való visszatérése során:¹²⁴

¹²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 263.

¹²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 264.

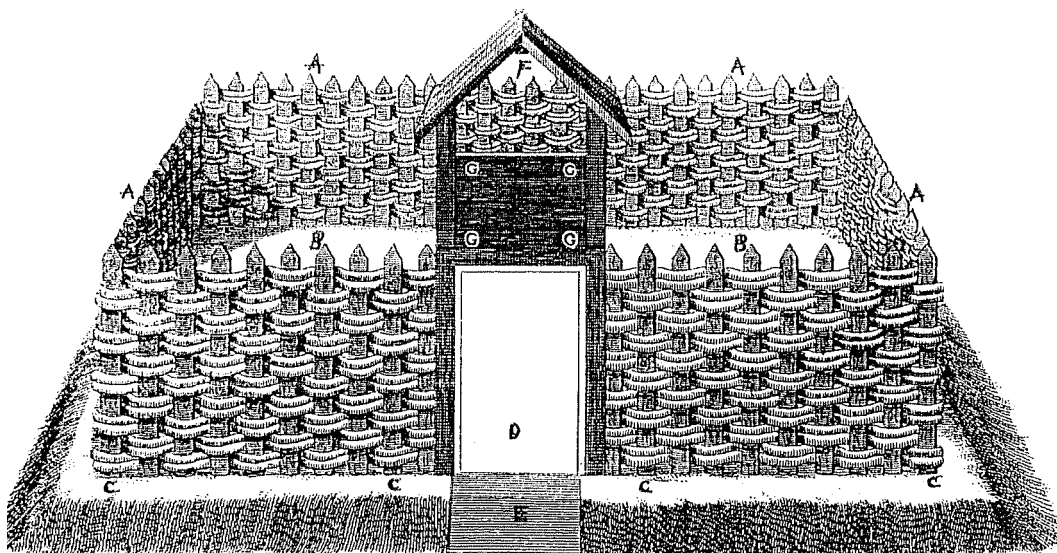
Az	<u>A krími tatárok</u>	Az
udvari	<u>A tüzérség</u>	udvari
lovasság	<u>A janicsárok</u>	lovasság
és a	<u>A nagyvezír tuğjai</u>	és az
ruméliai	<u>A parancsokat továbbító csausok</u>	anatóliai
tímáros	<u>A szultán zászlója</u>	tímáros
szpáhik	<u>A nagyvezír és a hadsereg parancsnoka</u>	szpáhik
	<u>A cebeci katonák</u>	
	<u>Az egyiptomi erők</u>	
	<u>A hadsereg holmijai</u>	

Várostrom esetén az első lépés az erődítmény felmérése volt. Erre a célra többnyire a gyalogosokat használták fel, és így kiválasztották a legmegfelelőbb helyet, ami általában egy, helyzeti előnyt biztosító magaslat volt, ahonnan az ostromot megkezdhették. Az első haditerv szerint körülvették a várat, hogy harc nélkül szerezzék meg, úgy, hogy kiéheztették a bent lévőket vagy ígértek nekik valamit annak fejében, hogy feladják a várat. Ha ez nem sikerült, akkor az azap, a serdengeçti, a gönüllü, az akıncı katonák és a dervisek előrerohanva a kitört zűrzavarban próbálták megszerezni a várat, s ha ez sem sikerült, feldúlták a környéket. A klasszikus várostrom rendszerében a janicsárok nyomultak előre elsőként, mivel ha egyszer beléptek a közelítő árkokba, akkor addig, amíg az ostrom valamilyen módon véget nem ért, onnan ki nem jöhettek. A janicsárok éjjelente haladtak előre az árkok ásásával, hogy mindig fedezve legyenek. A főerők élén haladó, és lőtávolságon kívül letáborozó tartományi katonák a vár innenső oldalán táboroztak, tüzérségi állásokat építettek ki, a lağımcı és a humbaracı egységek a vár falait kezdték rombolni. Néhány nap múlva ilyen módszerek után a gönüllü, a serdengeçti, az azap és az akıncı katonák próbarohamot indítottak, s ha ez sikeres volt, akkor a silahdarok és az okcu katonák előrerohantak. Siker esetén egy utolsó roham következett. A kapukulu és a tímáros szpáhi katonák egy része elindult, egy része pedig a tatár katonákkal

együtt a közeli és a távolabbi helyek biztosításával foglalkozott. A többi katona a főparancsnok által meghatározott területen helyezkedett el, hogy majd velük manőverezhessenek. Addig nem mozdultak rohamra a janicsárok, ameddig a főparancsnok ellen konkrét támadás nem történt, vagy ameddig nem szórták szét a körülötte alakult védelmi övezetet.¹²⁵

A 16. század közepétől kezdve a futóárok- és paralelrendszerek, a kör- és védősáncok, és a vár körüli vizesárokok építése is fontos szerepet kapott az oszmánok haditechnikájában. A táborban időközben fegyverzeti és műszaki telephelyeket alakítottak ki, ezeken a helyeken állították elő a tornyokat, létrákat, hágsókat, petárdákat, dobható és akasztható bombákat, gránátokat stb.¹²⁶

A várostromban szükséges palánk szerkezete:¹²⁷

A. A palánk négyzet alakú kerítése.

B. Felső végükön kihegyezett, földbe süllyesztett oszlopok, vagy inkább karók, melyeket olyan közel helyeztek el egymáshoz, hogy vesszőkkel át tudják fonni, egyfajta speciális falat formálva, amit általában agyaggal tapasztottak be.

C. Árok, amelyből a földet a palánk mögé dobálták.

D. Kapu, amely fa ajtószárnyal záródott.

¹²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 261. John Kingsley: *The Bektashi Order of Dervishes*. Hartford Seminary Press, London and Hartford, 1937, 73.

¹²⁶ Haldun Eroğlu: *Osmanlılar: Yönetim ve Strateji*. Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006, 149.

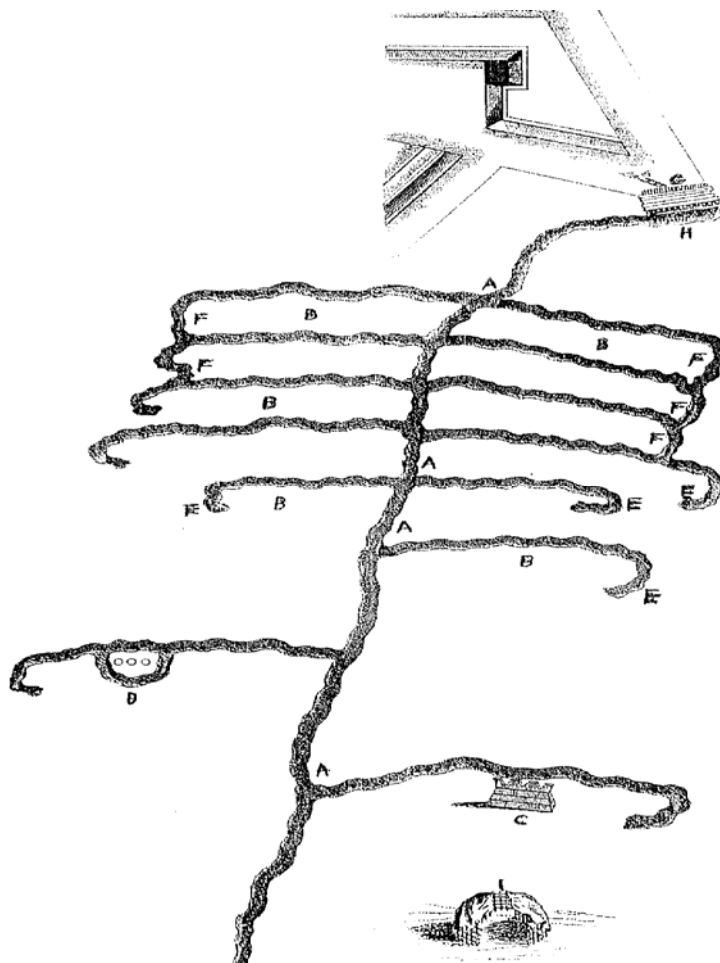
¹²⁷ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 226.

E. Felvonóhíd, amit éjszakára kötél segítségével húztak fel.

F. A kapu feletti, fából épült őrhely.

G. Az őrhely négy oldalát négyzet alakú lyukakkal teletűzdelt mellvéd szegélyezi, ahol a védők ki tudták dugni a puskáikat.

Példa a várostromra

A. Patkányút, vagyis összekötő árok az összes következő árokhoz. / B. A párhuzamos árkok. / C. Az ágyúk ütegállása. / D. A mozsarak ütegállása. / E. A muskétások lőállása. / F. A muskétások lőállásainak összeköttetése. Ilyen árkot akkor kezdtek ásni, amikor már nagyon megközelítették az erődöt. / G. Az árokba vezető lejárát. / H. Fedett vagy zárt sánc, amelyet gerendákkal és földdel fedtek be a berepülő bombák ellen. / I. Gallyakból készült házikó, amit takaróval vagy köpönyeggel fedtek be a nap és az eső ellen.¹²⁸

¹²⁸ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 231.

A közelítő árkok legfőbb részei azok, amelyek az egész rendszer fő irányát adják. A kiásott földet az erődítmény felőli oldalra dobták, hogy így védjék meg magukat a védők támadásai ellen. A párhuzamos árkok végigfutottak a megtámadandó hely körül. A közelítő árkok végén volt a muskétások félkör alakú löállása. Ezeket az árkokat rövid időn belül más árkokkal kötötték össze. Az egyes közelítő árkok közötti térben kis, félkör alakú helyet alakítottak ki, hogy fedezze őket az oldalazó tüztől. Az árkokat kacsaringósan tudták kiásni törökülésben. Ennek a pozíciónak az volt az előnye, hogy egy rövid ásás után tudták magukat biztosítani a puskások lövéseitől. A szerszámaikat rövid nyelűvé alakították át. Az ütegállás elhelyezésével kapcsolatosan a céljuk az volt, hogy lerombolják a védők mellvédek mögött kialakított védőállásait. Az ütegállásokat a terep adta lehetőségeket kihasználva valamely magaslaton helyezték el, és ha kellett, akkor az ágyúállásokhoz máshonnan is hoztak földet.¹²⁹

2.6. A fegyvertechnológia

Az oszmán haditechnikáról sokan úgy tartják, hogy - különösen a 17. század közepétől kezdve - az oszmánok az európai újításokkal nem tudtak lépést tartani, és nem voltak sikeresek a modern fegyverek gyártásában. Tóth Sándor László állítása szerint például a nyugati seregek képviselték a minőségi fölényt és a fejlettebb harcászatot. Az oszmánok által használt tűzfegyverek rosszabb minőségűek voltak, kivéve, amit az ellenségtől zsákmányoltak, vagy az angoloktól vásároltak. A 15. és a 16. században, elsősorban az átpártoló, iszlám hitre térő renegátok révén az oszmán katonaság nagy erőt birtokolt, mennyiségi fölénye volt, de ugyanezt az erőt nem tudta a harcászatban is felmutatni.¹³⁰ Azonban figyelembe kell venni, hogy a 16. és a 17. században még sem az oszmánok, sem pedig európai vetélytársaik nem ellenőrizték a fegyvergyártás minőségét. A fegyvergyártás eleve nem egy központosított gyárláncban zajlott, s ez lehetetlenné tette az egységesítést.¹³¹ Egyes kutatók azt állították, hogy az oszmánoknál a fegyverek terén a hanyatlás kulturális és vallási okok miatt történt.¹³² Ennek ellenére az ötletek és az ötleteket megvalósító szakemberek, technikusok a Földközi-tengeren könnyen utazhattak. Azok a külföldi

¹²⁹ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 231.

¹³⁰ Lásd: Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, 124.

¹³¹ Európai példához lásd: Bagi Zoltán Péter: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2011, 84.

¹³² Összehasonlításért lásd: Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 533.

szakemberek, akik az Oszmán Birodalom földjein tevékenykedtek, nem találkoztak vallási problémával, hiszen ilyen értelemben a toleranciát a központi hatalom biztosította. Sőt, a Birodalomba érkezett szakemberek egy idő elmúltával a Birodalom népének tagjává váltak. Ezek alapján az Oszmán Birodalomban olyan struktúrával találkozunk, ami a technológia fejlődésében és az információ áramlásában központi szerepet játszott.¹³³ Ez a megközelítés helytállóbb, ha arra is emlékezünk, hogy az oszmánok majdnem mindig ugyanazoknak a tudósoknak a technikai tapasztalatait használták, mint az európai államok, így a 16. és a 17. századokban Közép- és Dél-Európában, valamint az Oszmán Birodalomban egymáshoz nagyon közel álló technikai színvonal uralkodott.¹³⁴ Végezetül azt mondhatjuk, hogy nem lehet arról beszélni, hogy a 17. század végéig Európa és az Oszmán Birodalom között technológiailag nagy fejlettségi különbség lett volna, mert a kevés számú szakember tudásának mind a keresztény Európa, mind pedig az iszlám nagyhatalom hasznát látta.¹³⁵

A nagy súlyú, és nehezen mozgatható felszerelések szállítása, főleg a szárazföldön mind nagyon nehéz, mind pedig igen kockázatos volt, ezért a nagyobb fegyverek használata a hadsereget veszélybe is sodorhatta. Így a nagy ágyúk hatását és hasznosságát mindig megkérdőjelezték az oszmán vezetők. Ha az ostrom előre nem volt megtervezve vagy nem volt előre meghatározva, hogy hova teszik az ágyúkat, akkor a nagy fegyverek helyett inkább a könnyű felszereléseket használták, és csak utolsó megoldásként használták a nagyobbakat. Ez a gyakorlat a hadsereg számára taktikai előnyt jelentett, hiszen így könnyebben és gyorsabban mozoghattak. Az oszmánok birtokában voltak annak a technológiának, hogy a közepes ágyúkat vagy a front mögött öntötték, vagy pedig a fronthoz legközelebbi gyárakban, sőt, a gyárak közelében vashányákat is létrehoztak. A másik módszer az volt, hogy a térségben elterjedt golyók méretének megfelelően öntötték az ágyúkat. Ezért az ostromhoz közeli gyárak fegyverraktáraiban lévő golyókról mindig információt szereztek. Az oszmánok a magyarországi hadjárataikban 11-12 okkás golyókat lövő ágyúkat használtak, ezek nagysága a 17. században 16-30 okkáig emelkedett, hogy áttörhessék a várak falait.¹³⁶ Az

¹³³ Rhoads Murphey: „The Ottoman Attitude towards the Adoption of Foreign Technology: The Role of the Efreni Technicians in Civil and Military Applications.” In: Jean-Louis Bacque-Grammont and Paul Dumont, eds. *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*. Éditions Peeters, Leuven, Paris, 1983, 287-298.

¹³⁴ Evliya Çelebi az oszmán és a nyugati seregek puskaahasználatával kapcsolatos adatai szintén rációznak arra a feltevésre, hogy az oszmánok nem tudtak lépést tartani az európai újításokkal a haditechnika terén. Lásd a dolgozat 2.6.1.3. A tüzfegyverek című fejezetét.

¹³⁵ Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 535.

¹³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 50.

oszmán vezetők jogosan úgy gondolták, hogy a jobb manőverezési képesség hasznosabb, mint a több fegyver. A nagyobb ágyúk használata az ellenség védelmének megtörésében nem volt meghatározó, inkább másodlagosnak nevezhetjük, és futóárkok, valamint alagutak ásásával együtt volt igazán hatékony.

A harminc éves háború időszakában az európai puskák egy 38,5 grammos golyót kb. 201-247 méteres távolságra tudtak kilőni.¹³⁷ A források azt mutatják, hogy a második bécsi ostrom (1683) során az oszmán puskák lőtávolsága kb. 300 méter volt.¹³⁸ Természetesen a háborúkat nem a teóriák, hanem a gyakorlat határozza meg.

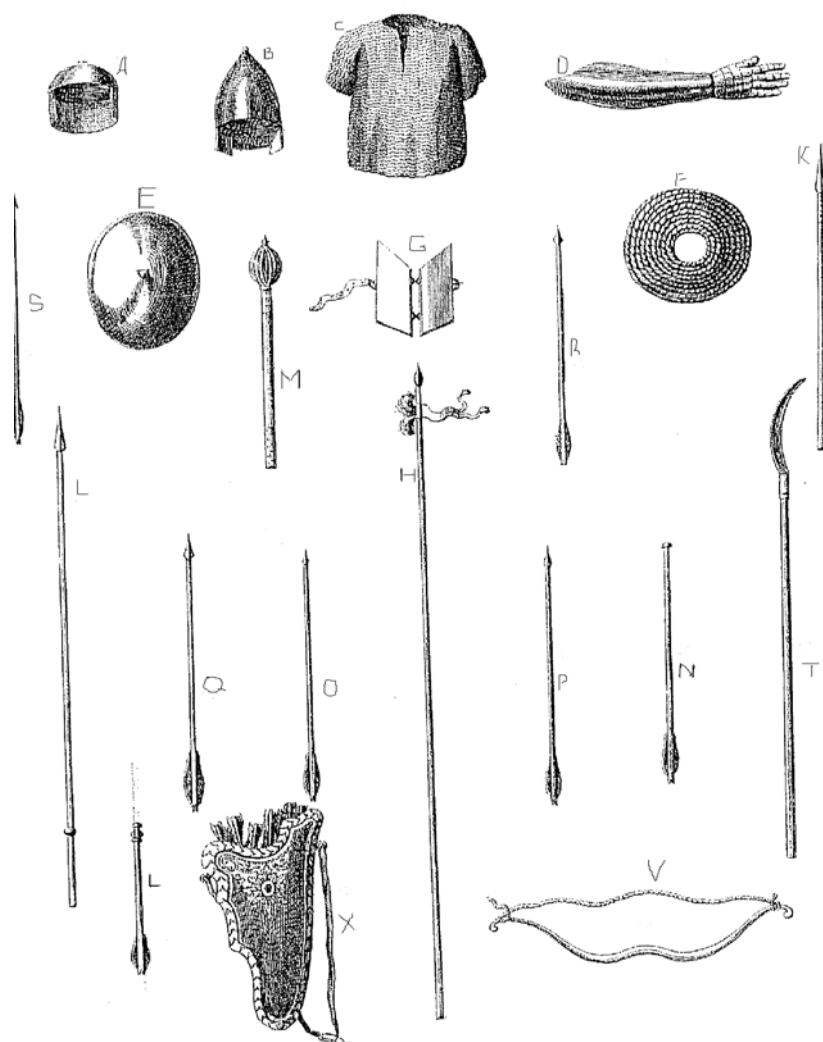
2.6.1. Az oszmán hadseregnél használt fegyverek

2.6.1.1. A védőfegyverek¹³⁹

¹³⁷ J. W. Wijn: „Military Force and Warfare, 1610-1648.” In: J. P. Cooper, eds. *The New Cambridge Modern History, The Decline of Spain and the Thirty Years War, 1609–48/59*. Vol. 4, Cambridge University Press, Cambridge - New York, 1970, 215.

¹³⁸ Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 477.

¹³⁹ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 131.

Ezeket a fegyvereket különböző anyagokból készítették, a különlegesebbeket vasból és fából, a többit vasból és bőrből. Vasból készült a két zerrin külahnak nevezett sisak: az első (A) a fejet kör alakban veszi körül, a másik (B) kúp alakban felfelé csúcsosodik. Mindkettőhöz tartozik egy sodronyos rész, ami a nyakat védi. Az elsőnek ez az oldalsó részein van, a másodiknak azonban mindkét oldalán egy-egy kovácsoltvas lemez is található. Ezen kívül a zirh nevezetű sodronyinget (C) is hordták, amit a gyapjúból készült alsó ing fölé húztak és gyakran az egészet a Koránból vett mondatokkal teleírt gyolccsal fedték. Végül ide tartoznak az úgynevezett kolçakok (D), vagyis vaskesztyűk, amelyek az egész kart védik, egészen a könyökig. Gyakran ezzel védték a fejet is az ellenség csapásaitól. Fából készült a két, E és F jelű pajzs. Könnyű fügefából készítették őket, és szerkezetük olyan rugalmas volt, hogy sem a szúrások, sem a vágások nem okoztak bennük nagyobb kárt. Mind belül, mind kívül bőrrrel fedték be őket, sőt gyakran gyapjúsálakkal bélelték ki, tehát igen könnyű anyagokkal, hogy a pajzs ne legyen miattuk nehéz.

A G jelűt boyunduruknak nevezték, közönséges fából készült pajzs volt és a lovak nyakába kötötték. Főleg közelharcban volt praktikus, amikor karddal harcoltak. Ezen felül hasznos volt a nagy meleg idején is, mert nem hagyta, hogy a ló megrázza a fejét, elűzve magáról a legyeket.

H. A kargı mızraknak nevezett lándzsa, az ázsiaiak és a kapukulu lovasság használta.

I. A serhad kulu lovasság által használt kostayniça. A gömb akadályozta meg, hogy a lándzsa szúrás közben hátracsússzon.

K. Hist, egyfajta hajítódárda, amiből az agák három darabot hordtak maguknál egy tokban a nyereg bal oldalán, és kézzel dobták őket.

L. Cirit, szintén egyfajta dobólándzsa.

M. Topuz. Rangot jelzett, ha valaki a nyereg balján hordta.

N. Ok. Nyíl, a hegye helyén fagolyó található.

O. P. Q. R. Különböző formájú, végű és nagyságú nyilak.

S. Tir-i tatar, vagyis a tatárok nyilai. Az összes többinél hosszabbak és erősebbek.

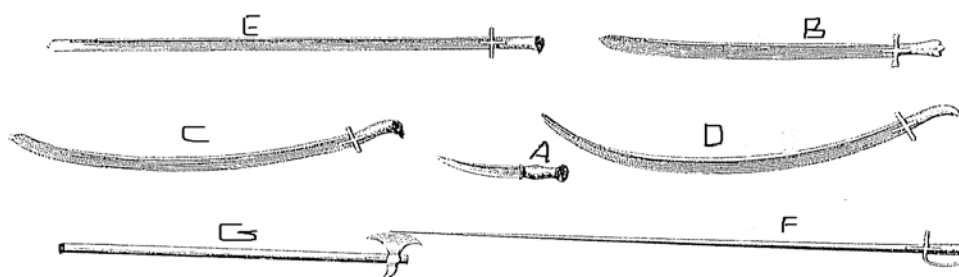
T. Tırpan, avagy vágásra használatos vas, nyélre tűzve, a kaszához hasonlít.

U. Yay, vagyis íj.

X. A nyilak tárolására szolgáló tegez.

2.6.1.2. A támadó fegyverek

A támadó fegyvereket három csoportba sorolhatjuk, úgymint szúró-, vágó- és tüzfegyverek. A szúrófegyverek szúró része vagy különböző hosszúságú rúdra volt erősítve, vagy kézbe illő markolat végén volt található. Ha a lándzsák nyele hosszú, közvetlenül kézben tartva használták, ha rövid, kézzel hajították vagy tollakkal kiegyensúlyozva, nyilak gyanánt, íjakkal lőtték ki őket.

A vágófegyverek egyik végén bárd alakú markolat található, a másik felén pedig magának a fegyvernek a hegye, amely mind az emberek, mind pedig a lovak testébe képes

volt behatolni. Ezek közé a fegyverek közé sorolható a meç nevezetű (hegyes tör), a szablyához hasonlóan tokban tartott, nyéllel ellátott acélfegyver is, a lovaglás közben ezzel üldözték az ellenséget, hogy aztán a kellő távolságot elérve, hegyével leszúrják. A szablyát selyem kötőkkel rögzítették az oldalukhoz, mindig gondosan ügyelve arra – akár egyenes, akár ívelt formájú szablyáról legyen szó –, hogy megfelelően rendezzék el, vagyis mindig a fegyver domború része nézzen lefelé, úgy, hogy egyik része a ruházatuk felett, másik része alatta helyezkedjék el, anélkül, hogy zavarná, azt, aki viseli, vagy aki a közelében tartózkodik.¹⁴⁰

A. Hançer (handzsár), a török egyik változata, amit a janicsárok és bizonyos katonák viselnek az övüket körbeölelő derékszalagon belül.

B. Gaddare, avagy széles, enyhén ívelt szablya, mely hátul vassal van megerősítve.

C. Kılıç, szablya.

D. Acem kılıcı, egyfajta szablya, amelyet jobban íveltek és perzsa módra készítettek.

E. Pala, egyenes, másfajta szablya. A fegyver elnevezése talán a magyar pallos szó átvétele, bár típusa tekintetében a mameluk kardokkal is rokonságban van. A 16. századi híres bajvívó, Thúry György magyar módra szerelt pallosának pengéje oszmán munka volt, amely mutatja, hogy a fegyver egyaránt elterjedt volt mindkét félnél.¹⁴¹

F. Meç, amely hosszára nézve, mint látható, dárda és valójában szúrófegyverként használták, de a markolata és a harcok során történő alkalmazása miatt a vágófegyverek közé sorolható. Kovács S. Tibor feltételezése szerint a magyar hegyestör terjedt el a török oldalon, amely a 18. század elejéig maradt használatban.¹⁴²

G. Teber. Ez egyfajta csatabárd, amit a lovak nyergén hordanak a buzogánnyal együtt, mint a palát és a gaddarét.¹⁴³

Az udvari lovasok tipikus fegyvere az íj, a nyíl, a pajzs és a lándzsa¹⁴⁴ volt. Ezeken kívül övükre kötve viseltek baltát és tört. A lovuk nyergén egy gaddere nevű rövid széles

¹⁴⁰ A török és a magyar hadviselés hasonlóságára, és a közösen használt fegyvertípusokra lásd: Kovács S. Tibor: *Huszárfegyverek a 15-17. században*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2010. A magyar szablya oszmán előzményeiről, illetve a hegyestör használatáról különösen lásd 87-149. oldalakat.

¹⁴¹ Kovács S. Tibor: *Huszárfegyverek a 15-17. században*, 152-159.

¹⁴² Kovács S. Tibor: *Huszárfegyverek a 15-17. században*, 130.

¹⁴³ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 133-135.; A magyar husároknál is felbukkan ez a fegyver, lásd: Kovács S. Tibor: *Huszárfegyverek a 15-17. században*, 204.

kardot, és egy bozdoğan nevű fabuzogányt hordtak. A derekukra tegezeket kötöttek. Acélból előállított ingeket viseltek. A pajzsuk a ruhájuk és a süvegük színére volt festve. A háborúba vezetékllovakat hoztak.¹⁴⁵

2.6.1.3. A tűzfegyverek

Európában a katonai forradalom fogalmának alapját a puskás gyalogos- és lovas egységek megalakulása képezte, és ebben elsősorban az egymás után felsorakozó puskás csapatoknak az állandó puskásai szerepeltek. Nyugaton az egységes puskás csapatok létrejöttéért és a puskás stratégiák fejlesztéséért a harmincéves háborúig (1618-1648) kellett várni.¹⁴⁶ Adataink azt mutatják, hogy a korabeli Európához képest az oszmánoknál elterjedt volt a puska használata.

Az oszmánok először a második koszovói háborúban, rigómezei csatában (1448) használták a puskát. Ez valószínűleg egy kisebbfajta ágyú lehetett.¹⁴⁷ Mivel ez a fajta puska nagyot rúgott, vagy a szekerekben, vagy pedig a várvédelemben használták. Ennek fényében felmerül a kérdés, hogy az oszmánok mikortól használták a puskát a mezei csatákban.

Lampo Birago, aki V. Niccoló pápa kérésére Isztambul elestével együtt az oszmánok ellen terveket készített, az irataiban azt említi, hogy az oszmán hadsereg 50 000 lovasból, 10 000 janicsárból, 4000-5000 szpáhiból áll, és Isztambul elfoglalása után ezeknek az egységeknek jelentős részét puskával látták el. Azt is lejegyezte, hogy a görögök ezt a fegyvert molibdoboli-nak nevezték.¹⁴⁸ Machiavelli szerint a puska félelmetes és „szokatlan” hangját leszámítva a harcmenetet nem nagyon befolyásolta.¹⁴⁹ Az oszmán krónikás, İdris-i Bitlisi 1506-ban befejezett művében azt írja, hogy a janicsárokat puskával fegyverezték fel, így a csatákban nagy félelmet keltettek az ellenségben. Az oszmán kapukulu lovasságnál azonban puska helyett továbbra is a nyíl használata volt gyakori, és ez a szokás a 17. századig folytatódott, amit lehet, hogy az befolyásolt, hogy az oszmán udvari lovasság számára nem

¹⁴⁴ A lándzsa kifejezés helyett talán pontosabb a kopja szó, amelyet a balkáni harctereken a szerbek használtak a törökökkel szemben. A 15. században mind a magyar, mint az oszmán hadrend felszerelése lesz, s maradt egészen a 17. század végéig. Kovács S. Tibor: *Huszár-fegyverek a 15-17. században*, 205-211.

¹⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. II. cilt. 178.

¹⁴⁶ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 39. Először Svájcban kezdték alkalmazni. Lásd: Geoffrey Parker: *Askeri Devrim: Batının Yükselişinde Askeri Yenilikler, 1500-1800*, 26-32.

¹⁴⁷ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 34.

¹⁴⁸ Agostino Pertusi: *İstanbul'un Fethi II: Dünyadaki Yankısı*. (Çeviren: Mahmut Şakiroğlu). İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul, 2006, 58-62.

¹⁴⁹ Niccolò Machiavelli, *The Art of War*, 98.

volt praktikus és kényelmes a puska használata.¹⁵⁰ Halil İnalcık a tahrir defterek alapján szintén arra a megállapításra jutott, hogy az oszmán végvárok katonái már a 15. század közepére puskát használtak, így például a novaberdai várban szerb puskásokon kívül egy tízfős puskás janicsár egység szolgált.¹⁵¹ Egyes külföldi utazók is megemlítik, hogy Isztambul elfoglalása után a janicsárok egy részét puskával látták el.¹⁵² A 16. században a 7000 fős janicsár hadi erőből legalább 4000 puskás volt. Az Evliya Çelebi művében leírt, Anatóliában kitört celali felkelések ellen Köprülü Mehmed pasa vezetésével indult oszmán hadseregről is adatokhoz jutunk. Eszerint ebben a seregben 1000 puskás zsoldos katona teljesített szolgálatot.

Evliya Çelebi a szentgotthárdi csatában (1664. augusztus 1) is az oszmán hadseregben szolgált. Elmondása szerint éppen ez előtt az ütközet előtt találkozott a két hadsereg a Rába közelében, és folyamatos lövésekkel támadtak egymásra. A lovas egységekkel felvonuló koalíciós erőket is puskásokkal próbálták szétkergetni az oszmánok.¹⁵³ Az ezután következő csatában pedig lövészárkokat ástak. Evliya Çelebi egy évvel korábban az újvári (érsekújvári) ostromnak (1663) is szemtanúja volt. Magyarázata szerint a várvédők a vár előtti bástyákon helyezkedtek el, az oszmánok pedig az ezekkel szembeni helyekre ástak lövészárkokat. Így a bástyák és az árkok között ágyúkkal való párbajozás zajlott. Az 1694. évi pétervárad-i ostrom alatt is hasonlókat figyelhetünk meg.

Evliya Çelebi mind az oszmán, mind pedig a nyugati hadseregekben használt puskákról ad információt – ezeket utazásai során jegyezte le. Forrása kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy ezeket a lőfegyvereket összehasonlíthassuk. Evliya Çelebi szerint a németek a nehéz puskákat inkább egy favillára támasztva használták. Nem volt olyan puskájuk, amit a vállukra támasztottak volna, sőt a lövés során becsukták a szemüket, így a célt sem látták. Leírása szerint a magyarok helyzete sokkal jobb volt a németekéhez képest. A magyar lovasok főleg a könnyűpuska-fajtákat használták, és ezeket az oszmánok is igénybe vették.¹⁵⁴ Ezek az adatok is megerősítenek bennünket abban, hogy az oszmánok a kor hadi technológiájához képest egyáltalán nem voltak lemaradva.

¹⁵⁰ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 39.

¹⁵¹ Halil İnalcık: „Osmanlılarda Ateşli Silahlar.” *Belleten*. XXI/83, 1957, 508-509.

¹⁵² Agostino Pertusi: *İstanbul'un Fethi II: Dünyadaki Yankısı*. (Çeviren: Mahmut Şakiroğlu). İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul, 2006, 58-62.

¹⁵³ Evliya Çelebi: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. VIII. cilt. (Yayına hazırlayan: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, 70.

¹⁵⁴ Evliya Çelebi: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. I. cilt. 268.

Evliya Çelebi írása szerint az oszmán lovas katonák könnyűsúlyú sörétes puskákat használtak, a gyalogosokat pedig általában nehezebb súlyúakkal látták el. A lövőtechnikát tekintve azt mondhatjuk, hogy az oszmánok szétszórt harcvonalakon és támadásokban végrehajtott lövései a lovassággal szemben nem voltak hatásosak. A támadó lovas egységet egy bizonyos távolságig be kellett várni, és eszerint kellett löni a puskával. Egy tapasztalt puskás kétpercenként egyszer tudott tüzelni. Így a közeledő lovasokra egyszer lehetett rálőni. Több katona a fegyelmezetlenség és a félelem miatt azonnal elsütötte a puskáját, s ezzel a védelem hatásfokát csökkentette. A puskások helyzete esős időben rosszabb volt, hiszen sokszor nem sikerült elsütni a puskát, hét-nyolc lövés után a puska csöve felmelegedett, a rossz minőségű puskapor pedig szintén gondot okozott.¹⁵⁵ Mindezek miatt sokszor lehetetlenné vált a puskások reguláris egységekben való felhasználása. Azonban egy, a janicsár agának küldött, 1552. évi parancsból láthatjuk, hogy a janicsárok rendszeresen edzettek, hogy jól célózzanak a puskával.¹⁵⁶ A 17. század végéről Marsigli gróf azt is leírta, hogy az oszmán puskások pontosan célóznak.¹⁵⁷ Az oszmánok azonban a csoportos lövés technikáit is már a 16. századtól kezdve alkalmazták.¹⁵⁸ Ezzel kapcsolatban a legfigyelemreméltóbb ténnyel Mohács kapcsán találkozunk. Celalzade Mustafa Çelebi oszmán krónikás azt említi meg, hogy Mohácsnál az egymás mögé felsorakozott janicsárok egységenként sütötték el a puskájukat.¹⁵⁹ Ebből arra lehet következtetni, hogy akkoriban az oszmánok előre megtervezett és fokozatos lövési rendszereket dolgoztak ki és alkalmaztak. Eszerint, miután az első csapatban lévők lőttek, lehajoltak, s aztán a mögöttük lévő csapat kezdett löni az ellenségre. Ez a folyamat az utolsó puskás egységig tovább ismétlődött. Evliya Çelebi pedig művében olyan fogalmakat is használ, mint például a „csoportos lövés”, „csoportos ágyú- és puskalövés”. Ezek mellett a lövészárkokban folytatott, egymás elleni sortüzeket is megemlíti.

Celalzade Mustafa Çelebi példájához hasonló leírásokkal a Mohácsról szóló Fetihnamében is találkozunk.¹⁶⁰ Az Arifi által írott Süleymannamében lévő mohácsi miniatűr

¹⁵⁵ Kenneth Chase: *Ateşli Silahlar Tarihi*, 31-32.

¹⁵⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Mühimme Defteri*, Koğuşlar, sıra nu: 888, fol. 8-a.

¹⁵⁷ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 70.

¹⁵⁸ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 89.

¹⁵⁹ Celâlîzâde Mustafa Çelebi (Koca Nişancı): *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*. Geschichte Sultan Suleyman Kanunis von 1520 bis 1557. (Eds. Petra von Kappert). 1981, fol. 146-b, 147-a.

¹⁶⁰ Feridun Bey: *Münşeatü's-selâtîn*. I. cilt. Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1274, 561-562.

kapcsán arra gondolhatunk, hogy az ágyúk mögött puskások sorakoznak, és minden csapat az előttük lévők lövése után kezd löni az ellenségre.¹⁶¹

Az oszmánok nem csak más országokból hozták a puskát, hanem maguk is gyártották. Így már a 16. században az európaiakhoz képest az oszmán puskák kisebbek voltak, s alakjukkal könnyen megkülönböztethetővé váltak a nyugatiaktól. A puskagyártás Isztambulon kívül a Birodalom keleti tartományaiban, Szíriában, Észak-Afrikában, Algériában és Egyiptomban zajlott. A fegyverek a gyártáson és a vásárláson kívül a háborúk során zsákmányként is az oszmánok kezébe kerülhettek, ezeket Isztambulban a silahhane-ben, a fegyvertárban javították.¹⁶²

Egy 1555. évi oklevél alapján megállapítható, hogy az oszmán puskák csöveinek hossza 110-115 cm, a rövideknek pedig 88-92 cm volt.¹⁶³ A 16. század első negyedében tehát az oszmán puskákat meglehetősen könnyen lehetett használni, mert kis méretűek, és könnyű fegyverek voltak. A rövid csövű puskát gyakrabban használták, de mindkettő 16 grammos golyót tudott kilőni. Ebből arra következtethetünk, hogy a csövek átmérője még standard volt. Az európai puska 120-150 cm hosszú, 2,5-4,5 kg súlyú, és a cső átmérője 14-18 mm volt.¹⁶⁴ Ezek az adatok azt mutatják, hogy az oszmánok a nyugatiaknál fontosabbnak tartották azt, hogy a puskák könnyűek és praktikusak legyenek. A lövészárkokban használt puskák pedig 130-160 cm hosszúságúak, 20-29 mm csőátmérőjűek, 3-3,5 kg súlyúak voltak.¹⁶⁵ Marsigli a 17. század utolsó negyedében az oszmánok által gyártott puskákról azt írja, hogy ezek a fegyverek 6, 9, 12, 15, 25 dirhem súlyú golyókat lőttek ki.¹⁶⁶

1718-ban egy, III. Ahmednek szóló tudósításban azt írták, hogy a puskák, a puskacsövek és a golyók méretei standardok voltak, a puskás egységek pedig, ahogy már korábban olvashattuk, egymás mögé sorakozva álltak fel, az egyik vonal lövése után a másik lépett támadásba, és ezt három-négy vonalban alkalmazták.¹⁶⁷

¹⁶¹ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 56.

¹⁶² İsmail Hakkı Uzunçarşılı: „Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri.” *Belgeler*. XI/15, 1986, 15.

¹⁶³ *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*, no: D. 10584.

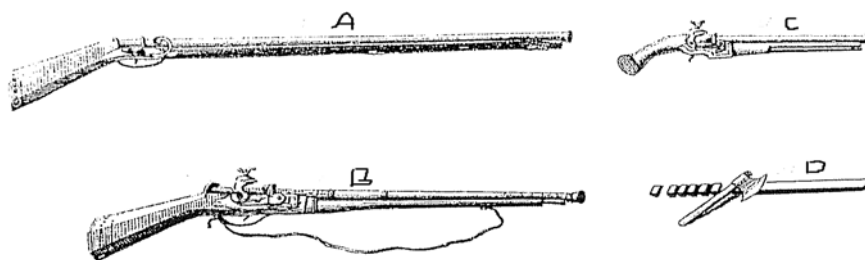
¹⁶⁴ Ágoston Gábor: *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, 126-131. Ágoston Gábor: *Guns for the Sultan*, 89.

¹⁶⁵ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 42.; Ágoston Gábor: *Guns for the Sultan*, 89.

¹⁶⁶ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 40.

¹⁶⁷ Faik Reşit Unat: „Ahmed III Devrine Ait Bir Islahat Takriri: Muhayyel Bir Mülakatın Zabıtları.” *Tarih Vesikaları*. I/1, Maarif Vekaleti, Ankara, 1941, 113.

Az oszmán tűzfegyverekhez hat-, kilenc-, tizenöt-, és huszonöt drahmás puskagolyókat használtak, és a töltetet gyapjából készült gyújtózsínórral gyújtották be. A másik ilyen jellegű fegyver a spanyol módra készült, ún. spanyol lakatos puskákhoz hasonlított. A harmadik, legkisebb fajta fegyver az egy kézzel is könnyedén elsüthető pisztoly volt, mely négy-, hat-, és nyolc-drahmás golyókkal volt használható. Marsigli azt a nehezen elképzelhető dolgot hozza tudomásunkra, hogy mivel e sokféle kaliberű golyóbis miatt elég nehéz volt megoldani, hogy a raktárakban mindenféle méretű golyó rendelkezésre álljon, ezért a lőszerszállító kocsikon ólomrudakat vittek, és azokat osztották szét a katonák közt. Mivel mindenkinek saját fegyvere volt, amely kaliberben különbözött a többiekétől, fejszével kis ólomdarabokat vágtak maguknak, és azokat helyezték a puskacsőbe. Ez azért is furcsa, mert ekkoriban olyan golyókat, amelyeknek élük van, nem használtak, csak gömb alakú töltényt. Ezeknek a fegyvereknek a csőve nagyrészt ezüsttel, vagy, ahol lehetett találni, vörös korallszemecskékel volt berakva. A fegyverek csövét még elefántcsonttal és igazgyönggyel is díszítették. A janicsárok, a lovassághoz hasonlóan, pisztolyt is használtak, amit az övükbe helyeztek.

- A. Nehéz muskéta, amit gyapjúkanóccal gyújtanak be.
- B. Másik fajta muskéta, amely inkább a spanyol módra készült puskára hasonlít.
- C. Puska formájú pisztoly.
- D. Ólomrúd, amit fejszével kis kockákra vágtak, és azokat helyezték, puskagolyó hiányában, a puskacsőbe.¹⁶⁸

A puskaport vas- vagy fémtestekbe zártan tárolták és szállították. E puskaport tartalmazó csövek méretei és arányai, a használatuktól függően, igen különbözőek voltak. Volt olyan, amit egy ember egyedül is elbírt vagy olyan is, amelynek szállítására több ember, vagy állatok kellettek.

¹⁶⁸ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 135-137.

A 17. században nem voltak a fegyvergyártás terén nagy technikai változások. Azt mondhatjuk, hogy a visszafoglaló háborúk idejében az oszmánokkal szemben aratott győzelmek a koalíciós erők nagyságának és az eltérő frontok miatt az erők szétszóródásának volt a következménye. A 17. század végére nyugaton már megalakultak a nagy létszámú hadseregek, az élelmszer-ellátás is jól működött. Rhoads Murphey is megemlíti, hogy 1500-1700 között az oszmánok nem maradtak le a hadi technológiában, sőt egyes területeken ők maguk határozták meg a standardokat.¹⁶⁹ Ez szintén fontos adat annak alátámasztására, hogy az oszmánok a kor haditechnológiájához képest nem voltak lemaradva. Az oszmán puskákat kis súlyuk és nagy hatásuk miatt a szafavidáknál,¹⁷⁰ az indiai muzulmán államokban¹⁷¹, sőt Kínában is használták.¹⁷² Marsigli azt is megjegyezte, hogy a 17. század végére már a janicsárok és a lovasok többsége pisztolyt is használt.¹⁷³

2.7. A menzil (megállóhely) és szállítási rendszer

A menzil egy napos utat, az út szélén álló pihenőhelyet vagy házat jelent ¹⁷⁴, amely a 19. századig az oszmánok központi rendszerének a vidékkel való kapcsolatát, híradását és a hadjáratok során a seregnek a hadszíntérre való érkezését, a kereskedelmi útvonalak biztonságát és rendes működését, vagy a küldöncök lócserejét, pihenését biztosította.¹⁷⁵ Ezek a központi hatalomtól függően működő alakulatok hírközlési menzilek, katonai menzilek és zarándoklatkor használt menzilek néven három részből álltak. Témánk szempontjából itt elsősorban a katonai menzilekről esik szó. A 17. század végéig hiányoznak a menzilek működését teljes egészében feltáró források. Ennek a legfontosabb oka az, hogy a menzilek

¹⁶⁹ Rhoads Murphey: *Osmanlıda Ordu Ve Savaş (1500 - 1700)*. (Çeviren: M. Tanju Akad). Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, 32-33, 37-38.

¹⁷⁰ Kenneth Chase: *Ateşli Silahlar Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, 147.

¹⁷¹ Salih Özbaran: „Asya’da ve Afrika’da Ateşli Silahların Ve Askeri Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü”, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*. Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, 262-264.

¹⁷² Kazuaki Sawai: „Japon Teknolojisine Karşı: 16. Yüzyılda Doğu Asya’da Osmanlı Tüfeğinin Yeri.” *Eskiçağdan Modern çağa Ordu: Teşkilat, Oluşum Ve İşlev*. (Sempozyum, 14-16 Mayıs 2007), İstanbul, 2008, 341-354.

¹⁷³ Feridun M. Emecen: *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 48.

¹⁷⁴ Ferit Devellioğlu: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi, Ankara, 2001, 617.

¹⁷⁵ Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. II. cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, 479; Mithat Sertoğlu: *Osmanlı Tarihi Lûgati*. Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, 221.

rendszeréről több információt nyújtó âmat deftereket nem készítettek 1697-ig.¹⁷⁶ A menzilek élén a menzilci nevű igazgatók álltak, a menzilekben tartózkodók pedig a leggyakrabban küldöncök voltak, pihentek, élelmet szereztek, lovat béreltek és küldöncváltásokat hajtottak végre. A katonai menzilek másfajta intézmények voltak, a hadseregnek pihenés, élelmezés és hírszerzés céljára szolgáltak, amelyeket a települési helyeken kívül, sík vidéki, vízforrásokhoz közeli helyeken hoztak létre, hogy a katonák ne követelhessek semmit a közelben lévő településekről.¹⁷⁷ A hírközlési menzilekhez képest a katonai menzilek között lévő távolság is kisebb volt, ezért számuk helyenként az egyéb típusok számának kétszeresére emelkedett.¹⁷⁸

Az oszmán útrendszer határozta meg a menzilek működését, eszerint két alapvető útvonallal találkozunk, amelyek mindegyike három részre osztott. Ezek a következők: Az anatóliai jobbszárny Üsküdar, Gebze, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana, Antakya Aleppó, Tripolis, Mekka és Medina városait kötötte össze. Az anatóliai középszárny Üsküdar, Gebze, İznik, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Hasan Çelebi, Malatya, Harput, Diyarbakir, Nusaybin, Musul és Kerkük városait érintette. Az anatóliai balszárny pedig Merzifonig az anatóliai középszárnyhoz hasonlóan haladt, ezután Ladik, Niksar, Karahisar-ı Şarki, Kelkit, Aşkale, Erzurum, Kars, Tebriz városait kötötte össze. A ruméliai jobbszárny Isztambul, Kırklareli, Prevadi, Karasu, Babadağı, İshakçı, Akkirman városán keresztül Özi és a Krím vonaláig terjedt. A ruméliai középszárny Isztambul, Edirne, Filibe, Szófia, Nis, Yagodina és Belgrád városait, a ruméliai balszárny pedig Isztambul, Tekirdağ, Malkara, Firecik, Dimetoka, Gümilcine, Pravişte, Lanzaka, Yenişehir és İzdin városait kötötte össze.¹⁷⁹

A 17. századtól kezdve a sűrű háborúzás és ennek függvényében a küldöncök egyre növekedő száma elkerülhetetlenné tett egy menzilreformot. Így Köprülü Fazıl Mustafa pasa

¹⁷⁶ Aleksandır Antonov: „Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI.-XVII. Yüzyıllar).” (Çeviren: Zeynep Zafer). In: *Türkler*. X. cilt. Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2002, 928.

¹⁷⁷ Ömer İşbilir: „Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmâlî: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneğı.” In: *Türkler*. X. cilt. Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2002, 156. Yusuf Halaçoğlu: *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. P.T.T. Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, 30.

¹⁷⁸ Yaşar Ertaş: „XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli’deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları.” *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Manisa, I/1, 1977, 92.

¹⁷⁹ Yusuf Halaçoğlu: *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, 51. Hüdaî Şentürk: „Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış.” In: *Türkler*. X. cilt. Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2002, 908. Colin Heywood: „The Via Egnatia In The Ottoman Period: The Menzilhanes Of The Sol Kol In The Late 17th / Early 18th Century.” In: Elizabeth Zachariadou, eds. *The Via Egnatia Under Ottoman Rule (1380-1699)*. Crete University Press, Rethymnon, 1996, 139.

1691-ben menzilirreformot kezdeményezett, aminek következtében szabályosabbá tették az itt lévő, lókereskedelmet érintő adók szedését, de a következő 5-6 évben folytatódó háborúk miatt ez a reformkísérlet nem járt sikerrel.¹⁸⁰

A megállóhelyek feladatainak teljesítésével különböző embereket bíztak meg. Élükön a menzilci nevű igazgató állt, akit minden évben a központi hatalom választott ki, alatta volt a többi dolgozó, mint például a menzil kethüdası (a megállóhely igazgatójának helyettese), az ahur kethüdası (az istálló vezetője), az odacı (a megállóhelyi hivatalnok), a seyis (a lovasz), a sürücü (a szekeres), és az aşçı (a szakács). Az állam által alkalmazott küldöncök és hivatalnokok által hozott parancsok alapján megvizsgálhatjuk a menzilek legfontosabb funkcióit. Ezek a következők: a környező településekről a menzilekben tartózkodók számára állat, élelem és takarmány beszerzése, az itt lévő lovak és egyéb állatok gondozása, a megállóhely számára az avarız és a nuzul adó, vagy a rendkívüli menzil-i imdadi nevű adó beszedése, a külföldről érkező követek és államférfiak vendégül látása, a tartományokból szedett adókat szállító hivatalnokok vendégül látása, és természetesen a katonai feladatok.

2.7.1. A katonai menzilek funkciói, a felvonulás és a hadi szállítás

A katonai menzilek organizációjában az első lépés a felvonulás előtt a központtól a katonai frontig tartó menetrend meghatározása volt. Ezért a tervezett menetrendhez tartozó utak állapota felől fermánokkal olyan kádiktól érdeklődtek, akiknek igazgatási körzetükhöz tartoztak ezek az utak, és a válasz alapján meghatározták a felvonulási útvonalat, és aztán a kádiknak újra elküldték a szükséges élelem és takarmány fajtájáról és mennyiségéről szóló leveleket, hogy előkészítsék azokat. A megállóhelyek illetve menzilek meghatározásában döntő szerepet kapott a vízforrásokhoz való közelség, az akkori szállítási és közlekedési eszközök technológiája, a napi menet hosszúsága.¹⁸¹ A megállóhelyekre szállítandó szükséges termékeket a nuzul néven beszedett adó alakjában szerezték be, így ezt az adót a hadjáratához közel lévő helyekről élelem, ló és takarmány formájában hajtották be, és ha a település messze állt az útmenettől, pénzben szedték, mert ilyenkor a legnagyobb problémát a szállítás okozta.

Ha a nyugat felé történő hadjáratról beszélünk, akkor az adószedés az európai területekről történt, mint például Havasalföld, hiszen olyankor nem volt érdemes a messzebb

¹⁸⁰ Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların gözünden Osmanlı Dünyası Ve İnsanları*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, 247.

¹⁸¹ Yusuf Halaçoğlu: *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, 57.

elterülő ázsiai területekről magas költségen élelmiszert szállítani. Ha a beszerzett adók elégtelennek bizonyultak, akkor a hiányt vásárlással pótolták, nyomott árakon.¹⁸²

A szállítás hajókon, szekereken és tevéken történt. A hajóval való szállítás gazdaságos és biztonságos volt, miután a Belgrádot megszerzett oszmánok a Duna felett is kezükben tartották a hatalmat. Szófiában gyűjtötték össze a gabonát, és tevékkel szállították Belgrádba. A szállításra azért használtak inkább tevéket, mert sokkal erősebbek és olcsóbbak voltak és nem volt annyi takarmányra szükségük, mint a lovaknak, és gyorsabbak voltak, mint az ökrök. Például Ferdi, Tarih-i Sahib-i Kanuni Sultan Süleyman című munkájában az 1520. évi, Magyarország elleni hadjárat előkészületeiről megemlíti: „(...) a padisah parancsa értelmében Anatóliából, ezen vilájet kadijai által 30 000 teve gyűjtetett össze és hajtattott ide a szultáni táborba (...)” „(...) parancs adódott ki, hogy a szófiai, szemendrei, aladsa-hiszári és viddini szandsákok lakosaitól szereztessék be 10 000 szekérre való liszt és árpa s élelmi szerek az Anatóliából hajtott tevékre rakassanak; ezek ára pedig s a tevék bérösszege fizetessék ki az állami kincstárból...”¹⁸³

A menzilek logisztikai funkcióikon kívül a hadseregek számára pihenőközpontul is szolgáltak. Emellett a hadjáratra való készülődés után a központból küldött fermánok alapján a tartományokban lévő kapukulu katonák és lovasok gyülekezési központjai voltak, hogy onnan csatlakozzanak a hadjáratához. Ha egy napnál többet tartózkodtak a menzilekben, a hadsereget összeszámolták, és így állandó ellenőrzés alatt tartották a katonákat.¹⁸⁴

Visszavonulás esetén a megállóhelyeken csillapították az élelmiszerhiányt, télen pedig a végvárak raktárai oldották meg a problémát, ezeket ugyanis 3-4 hónapra töltötték fel. A menzil fő funkciója tehát a hadsereg logisztikai feladatainak ellátása volt. Az adott menzilek használatba vételét a hadjárat kezdeténél előbb határozták meg, így a menzil vezetőinek esélyük volt az élelmet, a takarmányt és a többi tartalékot előre elkészíteni.

A hadjáratra való felvonulást mindig a nagyvezír vagy a serasker rendelte el. A sereg vonulásában az egyik alapszabály az volt, hogy az utak biztosítva legyenek. Ezért például a hidakat felújították, vagy új hidakat vertek, az árkokat feltöltötték, az utakat elzáró fákat kivágták. A csapatmozgás során nem lehetett hallani sem kürtszót, sem dob- vagy üstdobpergést. Ha biztonságos területen haladtak, akkor a gyalogság egy, vagy három nappal a többiek előtt vonult, és őket követték a lovas csapatok. Amikor ellenséges területeken haladtak, a gyalogság alapelve az volt, hogy egy csoportban haladjanak. A janicsároknak

¹⁸² Ömer İşbilir: „Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalı: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği”, 152.

¹⁸³ *Török történetirók*. I. kötet. 46.

¹⁸⁴ Tahsin Ünal: *IV. Murat ve Bağdat Seferi*. Berikan Elektronik Basım Yayım, Ankara, 2001, 79-97.

szigorúan a saját zászlójuk alatt kellett vonulniuk. A lovas csapatokat több részre osztották, mindenki a saját zászlaja alatt vonult. A tüzérség általában a gyalogságtól távolabb vonult, szükség esetén a lovasság közelébe helyezték őket. Az elővéd négy-hatezer válogatott lovasból állt, hat-nyolcórányira a főszereg előtt járt, és az ellenség előrenyomulásának megfelelő gyorsasággal vissza tudott vonulni. A tatárok, a moldvaiak és a havasalföldiek lovas csapatai megelőzték az elővédet, így zsákmányolni indultak.¹⁸⁵

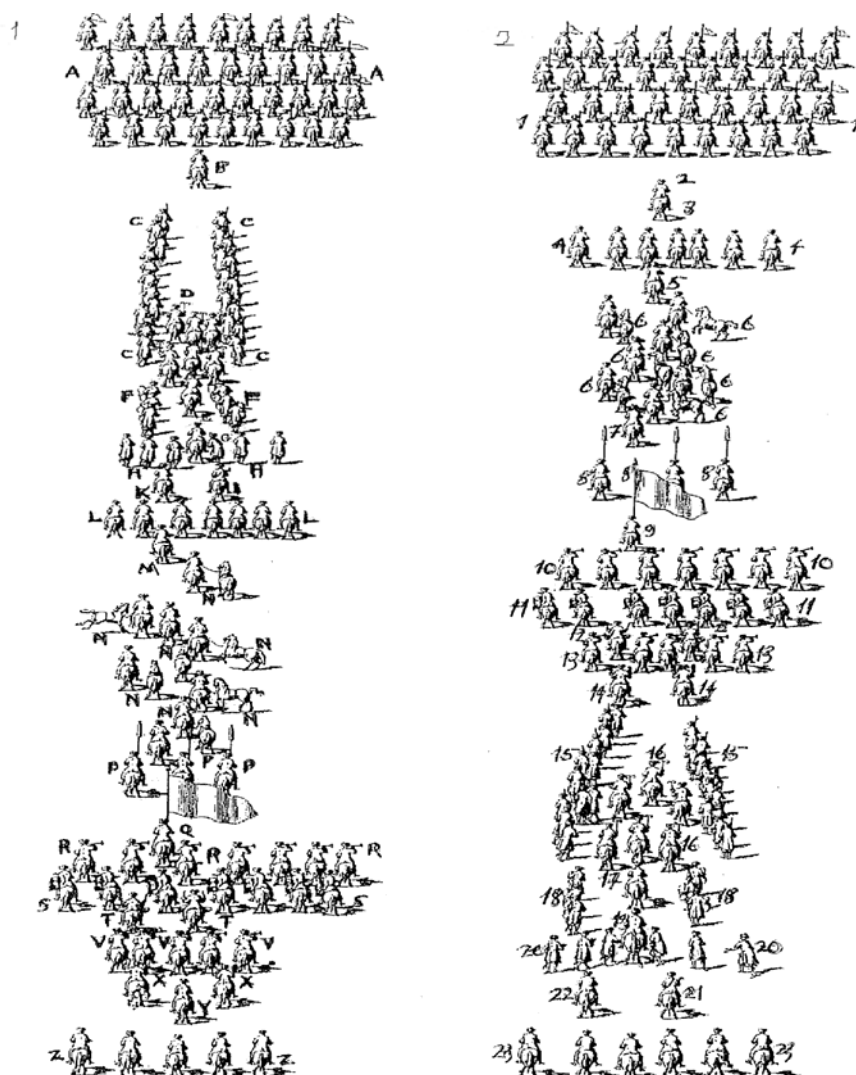
A felvonulás során az útvonal kijelölésére sancak tepesi nevű, kisebb dombokat építettek. Tartózkodási helyükről elindulva előbb a katonai csapatok érkeztek a menzilekre. A regimenteket a pasák vezették, akik a menzileken felállított táborba érkezve, a serasker, a nagyvezír, vagy ha jelen van, a szultán előtt elhaladva, szemlét tartottak. Ezután a csapatok a táborból szervezeten kezdtek elindulni. A katonai műveletek kiindulópontja mindig a tábor volt, mivel ha egyet lebontottak, akkor másutt rögtön egy másik felállításába fogtak.¹⁸⁶

Seregszemletartás ábra¹⁸⁷

¹⁸⁵ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 210.

¹⁸⁶ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 204.

¹⁸⁷ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 205

Első alakzat

- A. A tisztjeikkel együtt vonuló lovas katonák.
- B. Az alaybég.
- C. A puskások, akik a pasa őrsége előtt vonultak. Ezek általában huszonnégyen voltak.
- D. Hat lovas csaus, akik a pasa parancsait továbbították.
- E. A selam ağası, vagyis a ceremóniamester.
- F. Hat gyalogos çuhadar, akik a pasa köpönyegét, bundáját és egyéb szükséges holmiját vitték.
- G. A pasa hat ún. sâtirjával, akik arra vigyáztak, nehogy megbotolják.
- H. A pasa sâtirjai közül kettő mindig kétoldalt, a pasa lovának kengyele mellett állt.
- I. A silahdar, aki a pasa kardját vitte.
- K. A hazinedar, vagyis a kincstárnok.

- L. Az içoğlanı, vagyis a pasa apródjainak csapata.
- M. A mirahor, vagyis a lovászmester.
- N. Egy hét vezetéklóból álló sor.
- O. A tuğok, vagyis a lófarkas zászlók őrzője.
- P. A három tuğ hordozója.
- Q. A pasa zászlaja.
- R. Hét dudás.
- S. Hét dobos.
- T. Két kis üstdobos.
- V. Öt trombitás.
- X. Két ember, akik a cintányérokat ütik.
- Y. A kethüda.
- Z. Az agák.

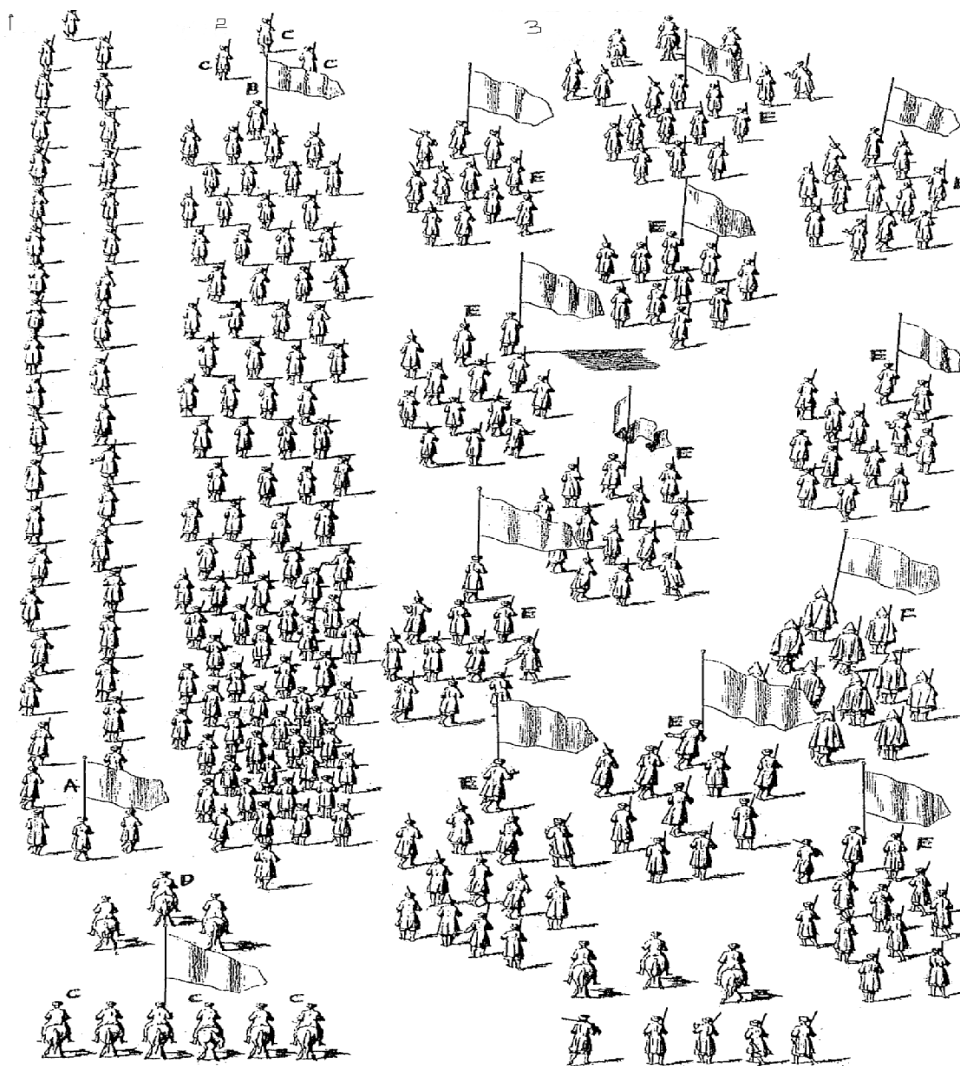
A második alakzat¹⁸⁸

- 1. A pasa katonasága.
- 2. Az alaybég.
- 3. A pasa kethüdája.
- 4. Az agák.
- 5. A mirahor.
- 6. Hét vezetékló.
- 7. A tuğok őrzője.
- 8. A tuğokat hordozó három ember.
- 9. A pasa nagy zászlaja.
- 10. Hét dudás lovon.
- 11. Lovas nagydobosok.
- 12. Két lovas üstdobos.
- 13. Öt kürtös.
- 14. Két ember, akik a cintányérokat ütik.
- 15. Két sor puskás, összesen huszonnégy ember.
- 16. Hat csaus.

¹⁸⁸ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 207.

17. A selam ağası.
18. Hat gyalogos çuhadar.
19. A pasa.
20. Hat sâtir, akik közül kettő mindig kétoldalt, a kengyeleknél áll.
21. A silahdar, vagyis a fegyverhordozó.
22. A hazinedar, vagyis a kincstárnok.
23. Az içoğlanık.

A janicsárok által tartott szemle¹⁸⁹

Első alakzat: a janicsárok kettesével vonultak, mögöttük a zászlajuk (A).

¹⁸⁹ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 209.

Második alakzat: a század négyes sorokban vonult: elől a tisztek (C) és a lobogó (B). A janicsárag (D) nagy zászlóját mögötte vitték lovon, és mellette ment két, a janicsárok közül való csaus, akik a parancsokat továbbították.

Harmadik alakzat: a janicsár hadtestet az E-vel jelzett kisebb csoportokra osztották. A csoportok mindegyikét a saját odájukból álló janicsárok alkották, akik mind saját zászlóikat követték. A janicsárhadtestek élén különböző rangú tisztek álltak. Az F-fel jelzett csoport ugyanaz, mint az E jelű, csak hosszú köpenyeget viseltek. A janicsárok a szemle végeztével kettesével, négyesével, vagy néha csapatosan, egymás után elvonultak a sáncok mögé, vagy a többiekkel egyesülve, gyalogos csapattestet alkottak.

Marsigli említése alapján az oszmánok magyarországi útvonala a következő volt: A katonák Isztambul, Edirne, Filibe, Szófia és Nis érintésével Belgrádba érkeztek. A magyar és bosnyák tartalékos csapatok Eszéknél csatlakoztak a központi hadsereghez. Az anatóliai pasák Üsküdarból indulva bárkákkal keltek át a Boszporuszon, és egy lakatlan területen szálltak partra, a táborokat pedig mindig a városokon kívül verték fel. Ha az Edirne felől Filibébe érkezett anatóliai csapatok megelőzték a főhadsereget, vártak rá, ha nem, akkor haladéktalanul követték. A dél-anatóliai, az aleppói, a damaszkuszi és az egyiptomi gyalogság hajóval Szalonikibe vonult, a lovasság pedig a szárazföldön Filibe felé haladt. A Szalonikiben partra szállt hadsereg Nis felé haladt tovább és ott vert tábor, ahol az albán katonaság jelentős része is gyülekezni szokott. A boszniaiak Bródnál keltek át a Száván, és miután egyesültek a szlavón katonasággal, Eszéken keresztül a gyülekezőhelyre indultak. Az erdélyi katonaság a szolnoki hídon kelt át a Tiszán, majd onnan Pestnek fordult, és ott átkelt a Dunán. A havasalföldiek és a moldvaiak is a Dunán keltek át. A tatárok is ezen az útvonalon jöttek, hogy ne kelljen átvonulniuk Bulgárián és Szerbián. A moldvai és a havasalföldi seregek Temesvárnál előbb egyesültek a tatárokkal, majd Belgrád közelében átkeltek a Dunán.¹⁹⁰

Normális körülmények között az oszmán hadsereg naponta 4-4,5 órát vonult, így naponta kb. 22 kilométernyi utat tettek meg. A hátvédet biztosító hadsereg és a szállításban részt vevő katonák a következő megállóra való érkezése lassabban folyt, kb. hat órát igényelt. A hadsereg vonulási gyorsasága változott az időjárástól, és az úti körülményektől függően.

Kemal Paşazade Tevarih-i Al-i Osman nevű művének margójára került egy feljegyzés, amely szerint Köprülü Fazıl Ahmed pasa 1663. évi hadjáratában az Edirnetől Esztergomig való menetidő mindössze 119 napig tartott, ennek 52 napját töltötték vonulással,

¹⁹⁰ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 205.

67 napját pedig pihenéssel. Az oszmán hadsereg Újvár felé indult Edirnéből 1663. március 14-én, megállt Szófiában, hogy szénát szerezzenek a lovaknak, ez 16 napot vett igénybe. 11 napig tartózkodtak Belgrádban, hogy meghatározzák a háború stratégiáját, aztán hidat építettek a Dráva folyó egy sekély részén, hogy átkeljenek Eszékre, ahol 8 napot töltöttek. (Tehát a pihenéssel eddig eltöltött idő $16+11+8=35$ nap.) Zrínyi Miklós ezt a hidat felégette, a törökök azonban állítólag gyorsan újjáépítették. 74 nap alatt értek a Drávához. ($74-35=39$, tehát a sereg 39 napot töltött eddig meneteléssel.) A hadsereg még 11 napot töltött a hidak teljes elkészítésével. Így kiszámolhatjuk, hogy a felvonulási idő Edirnetől a Dráván való átkelésig összesen 85 napot igényelt ($74+11=85$). A Dráva folyótól Esztergomig való menetel 34 napig tartott. (Tehát ha az összes menetidő 119 nap, s ebből 85 már eltelt, marad $119-85=34$) A vonulás ezen részének 13 napját meneteléssel (az összes menetidő: $39+13=52$), 21 napját pedig pihenéssel töltötték (az összes pihenési idő: $35+11+21=67$). Ha ezeket a számokat kiegészítjük, egyéb adatokhoz is hozzájutunk. Ha a hadsereg az összesen 52 napos menetidőből 231 órát töltött a tényleges meneteléssel, akkor ez azt jelenti, hogy átlagosan naponta 4,44 órát vonult ($231:52=4,44$). Ez az 52 nap pedig az összes 119 napnak a 43,6% -át teszi ki ($52:119=0,436$).¹⁹¹ Persze voltak olyan napok, amelyeken például kétórás napi vonulásokat tartottak, de a fent említett átlag az oszmán hadsereg mobilizációjában eléggé sikeres példának minősül.

A szállítást teljesítő karaván a hadjárat folytatását biztosította a hadsereg számára. Ennek a karavánnak a nagyságáról információt ad például Hüseyin Hazerfen az 1660. évi hadjárat kapcsán, eszerint ennek 4000 tevéje muníció, 5000 tevéje élelem, 500 tevéje sátor, 2000 tevéje pedig a janicsárok különböző eszközeinek szállítására volt rendelve, vagyis összesen 11 500 teve volt a szultáni hadseregben.¹⁹² A muníciószállítás megkönnyítésére a raktárakat szárazföldön, vagy pedig a Dunán vagy a Tiszán keresztül, rövid idő alatt elérhető területekre helyezték. A nagy mennyiségű árpa, búza és más, ilyen nagy tömegű és mennyiségű elemek szállítására ökrös szekereket használtak.

A katonai, gazdasági és stratégiai szempontok alapján a magyarországi folyók ugyanúgy kulcsfontosságúak voltak, mint a szárazföldi utak. A Duna és a Tisza lehetőséget adott arra, hogy az oszmán hadsereg a flottát jól ki tudja használni. A stratégiai fontos Eszéket, Titelt és más hasonló várakat ellenőrzése alatt tartotta, mind katonai, mind pedig élelemszállítást lebonyolított, és egy Belgrádig kiterjedő védelmi övezetet alakított ki.

¹⁹¹ Kemal Paşazade: *Tevarih-i Âl-i Osman*. Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Ms H.O. 46-a, fol. 124-a.; lásd még Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare, 1500-1700*. 66-67.

¹⁹² Hüseyin Hezarfen: *Telhis-ül-Beyan*. Bibliothèque Nationale, Paris, Ms Turcs A. F. 40, fol. 117-b.

Az 1529. évi hadjárat felvonulási időszakával kapcsolatban a Feridun Bey által összegyűjtött források alapján megfigyelhetjük a mozgásban lévő hadsereg számára a hidak fontosságát, és a néha előforduló zűrzavarokat: „(...) felvonulás során a Dráván vert híd teljesen elkészülvén, s ezen kívül még más öt híd is építetvén (...)” Az innen való átkeléssel kapcsolatban: „(...) a rumili hadosztálynál olyan nagy tolongás volt, a milyen még soha sem történt; a hídon elpusztult igás barmoknak nincs száma”...¹⁹³

A folyókon való átkeléseknél két megoldást alkalmaztak: az ellenség támadásával szemben védtelen, hordozható szerkezetek építését, vagy pedig a katonák többségének részvételével szállított anyagokkal hidak építését, amelyeket szét lehetett szedni és a következő folyón való átkelésben újra fel lehetett használni. Az 1696. évi hadjáratban például Nihadi feljegyzést tesz arról, hogy az oszmánok a Temes-folyón való átkelésre tizenöt lehorgonyzott csónakból álló hidat építettek, és az ehhez szükséges felszerelések szállítására harminc ökrös szekeret használtak.¹⁹⁴ Persze a folyó szélességétől függően a híd hosszúsága is változott, például az 1697. évi zentai hadjáratban egy, 83 ponton bójával alátámasztott hidat építettek a Tisza fölé.¹⁹⁵ Ekkor az oszmán hadseregnek Belgrádtól Titelig tíz folyón kellett átkelnie. Biztonsági okokból a hidakon minden átkelés lassan és fegyelmezetten történt, hiszen a híd szétszakadásának veszélye bármikor fennállt.

A hidak nem voltak ellenállóak a különböző katonai támadásokkal, a rossz időjárással és az áradásokkal szemben, ezért a folyók sekély részeire építették őket. A felvonulás során a folyókon való átkelés és az erre való felkészülés nagy erőfeszítést igényelt a hadsereg részéről. Kemal Paşazade Mohaçname című krónikájában ilyen információval szolgál: „...A gonosz hitetlenek országának határán van egy Száva nevű folyó, amely nagyságára nézve a tengerrel vetekedik s a mely ha kiáradása idején összezsugorodik a Nílussal, azt viasszaszorítaná a medrébe. E tenger nagyságú folyamon parancsolt vala a szultán hajóhidat veretni (...) Miután a híd láncokkal és vashorgokkal erősen összekapcsolt hajókra szilárdan fölépítetett, a katonaság óriás tömege átkelt rajta lovaival (...)”¹⁹⁶

A sűrű eső, a váratlanul megváltozó vagy rendkívüli időjárás a várostromoknál főleg a támadó oldal számára jelentett nagy gondot. Ezek a körülmények nemcsak az ostromot szüntethették meg, hanem a menekülésben, a visszavonulásban is gondokat okozhattak. Például az 1664. évi vereség után az oszmán hadsereg Szentgotthárd környékén a

¹⁹³ *Török történetírók*. I. kötet. 330.

¹⁹⁴ Nihadi: *Tarih-i Nihadi*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ms T. Y. 6053, fol. 249-a.

¹⁹⁵ Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa: *Nusretname*. I. cilt. 294.

¹⁹⁶ *Török történetírók*. I. kötet. 211.

Rábán keresztül a hidakon át akart menekülni, de a megáradt víz miatt csak az előhadaknak sikerült azonnal átkelniük, így a főhadsereg és az előhadak közötti kapcsolat egy ideig szünetelt, és a főhadsereg védelem nélkül maradt egy lehetséges támadással szemben.¹⁹⁷

Ezek a tények mind azt mutatják, hogy az oszmánok katonai tevékenységeiket kénytelenek voltak az év bizonyos szakaszaiba szorítani. Emellett az időjárástól függetlenül az adott terület sajátos jellemvonásai is fontos szerepet játszottak a katonai akciókban. Például a vizes vagy sáros földek megakadályozták a szárazföldi katonai tevékenységeket, túl száraz helyeken pedig a hadsereg számára nagy gondot okozott a katonáknak és az állatoknak a megfelelő ételkészlet és a takarmány beszerzése, hiszen nem volt mindig elég a magukkal vitt étel. Északnyugat-, és Északkelet-Magyarország esős időjárása és sáros mezői a katonai akciókat nagyban lelassították. A keleten Bagdad felé haladó hadsereg pedig a magas hőmérséklettől, és a vízhiánytól szenvedett.

2.7.2. Az ételkészlet, a takarmány és a szállítás

Az oszmán hadsereg számos teherszállító állatot, főleg tevéket vitt magával a hadjáratra, hiszen a menzilhánéktól jóval messzebbre haladt, és így muszáj volt az ételkészlet és a takarmányt is szállítani. Minél több időt töltött a hadsereg a hadjáratban, a teherhordó állatok száma annál nagyobb volt. A lovak, öszvérek, tevék és a többi állat számára a takarmányellátás is problémát okozott, hiszen az oszmán hadsereg jelentős része lovasokból állt. Az időjárási adottságok alapján az állatokat a hadjárat elején friss tavaszi fűvel etették, a felvonulás közben pedig figyeltek a megfelelő legeltetési területekre, s ha úgy adódott, akkor a katonák egy részét fűkaszálásra rendelték. A lovaknak adott száraz takarmány napi összege 15 kg volt, ha csak zöldtakarmányt kaptak, akkor 25 kg-ra volt szükség.¹⁹⁸ A hadseregben 200 000 igásállat volt, így ezeknek a napi takarmányadagja kb. 300 000 - 500 000 kg között változott. Arra is lehet következtetni, hogy milyen volt az állapota azoknak az állatoknak, amelyek a telet a Birodalom istállóiban töltötték. A tevék naponta 4 okka árpát és 8,8 okka szénát kaptak. Feltételezhetjük, hogy a mozgásban lévő lovak számára naponta kb. 4,5 kiló árpát adtak. Minden teve 9-10 kilós (a kile kb. 30 literes gabonamérték) súlyokat hordozott. Így a hadjárat során 500 tevére volt szükség, csak azért, hogy az udvari lovas egységek lovainak számára szállítsák a takarmányt. Ha azt vesszük, hogy a főhadsereg lovainak napi

¹⁹⁷ Richard F. Kreutel: *Ahmet Ağâ'nın Viyana Kuşatması Günlüğü*. (Çeviren: Esat Nermi Erendor). Epsilon Yayinevi, İstanbul, 2005, 148.

¹⁹⁸ Perjés Géza: *Mohács*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979, 66.

gabonafogyasztását 500 teve vitte, a két-három hónapra elegendő gabona szállítására körülbelül 50. 000 tevére volt szükség.¹⁹⁹

A felvonulásnak és a hadakozásnak elengedhetetlen része volt a katonák ellátása, mivel az élelmiszerhiány, ami nemritkán előfordult, főleg a hadjáratról való visszatérés során, befolyásolta a stratégiát, sőt, a sikertelenség oka is lehetett. Például az 1598-1599. évi, Újvár elleni hadi előkészületek során a Belgrádba való visszatéréssel kapcsolatban Katip Çelebi Fezleke című munkájában említi az élelmiszerhiányt: „(...) Gyulán és Szolnokon akkora nagy hiány volt az élelmiszerekben, hogy egy kenyeret egy aranyon adtak el. Egy napig időztek itt s azzal a reménnyel jöttek ide, hogy az élelem szállító hajók majd itt lesznek, de a kiküldött katonák látták, hogy a Tisza folyón ezeknek a hajóknak nyoma sincs(...)”²⁰⁰ İbrahim Peçevi Tarih-i Peçevi nevű krónikájában az 1598. évi, Várad ostromával kapcsolatos élelemhiányról beszél: „(...) néhány napig a nép bőségben volt mert kétszáz nagyobb állatot kétszáz akcsén s egy csorda juhot ugyanannyi áron nem volt, a ki megvegyen. Valójában a szolnoki és gyulai szandsák rájai közül sokan meggazdagodtak ekkor. A háborúra való élelem nem volt sok, csak húsz napra volt elég s ezt is elpazarolták és elvesztegették. Ezután a tatárok messziről voltak kénytelenek élelmet hozni s ez okból egy kile árpa három, sőt öt aranyra is felment, ily körülmények közt a tatár kán zsákmány vadászó tatárokkal engedélyt kért, hogy portyázásra Erdélybe mehessen. Ti fogva vagytok a várnál, legalább a tatár sereget ne tartsátok fogva (...)”²⁰¹ „(...) eközben Szolnokra értünk ismét ilyen módon vettünk kenyeret. A katonaságot azzal vigasztalták, hogy az élelmi szereket szállító hajók ott lesznek s az egész sereg az éhségtől a legvégsőre jutott már de, a hajóknak ott nyoma sem volt...”²⁰²

Az oszmánok az ilyen problémákat elsősorban a hadjáratnál 2-3 hónappal korábban elkészített élelem magukkal való szállításával, és az egyes menzileken élelmiszerraktárak kialakításával próbálták megoldani, vagy pedig ha a hadszíntéren megjelenő szükségletekről volt szó, akkor a végvárok raktáraiból szállították az élelmet a hadszíntérre. Az 1599. évi, (Érsek)Újvár elleni hadi előkészületekről Katip Çelebi Fezleke című munkájában beszél: „(...) a budai beglerbég is megérkezett a koppányi élelmiszerekkel (...) az összes ziámet- és tímárbirtokosok ezredeséhez rendelet ment, hogy ezer kile eleséget, melynek fele árpa, fele pedig liszt legyen, Buda várába szállítsanak...”²⁰³

¹⁹⁹ Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 443.

²⁰⁰ *Török történetirók*. III. kötet. 280.

²⁰¹ *Török történetirók*. III. kötet. 146.

²⁰² *Török történetirók*. III. kötet. 148.

²⁰³ *Török történetirók*. III. kötet. 289.

Az 1529. évi hadjáratot elbeszélő napló a katonák ellátmányáról és felszereléséről ezt írja: „(...) a táborban egy kile búza 4 akcséért kelt el (...) a janicsárok közül két-két embernek egy kile liszt adassék, az ics-oglánok kócsagforgót és pajzsot kapjanak...”²⁰⁴

A hadjárat során az élelemszerzésnek két lehetősége volt: vagy a hadsereg útvonalára eső települések élelmeit és állatait kobozták el, ami következtében egy idő után a falusiak elhagyták a földjeiket. A másik lehetőség az volt, hogy a hadsereg kiindulási pontjától az ütközet helyszínéig vezető útvonalon menzileket alapítottak, és így elégítették ki a logisztikai szükségleteket. A Feridun Bey gyűjteményében megjelent 1526. évi hadjárat naplójegyzet a magyarországi hadjáratról való visszavonulásról: „...Negyedik állomás (...) Szegedin városa mellett (...) A város lakosai előre hírt vevén, hogy jön a török, családjaikkal és javaikkal valamennyien átköltöztek a Tisza túlsó oldalaira. Azonban a környéken lévő falvak nem óvakodó lakóit váratlanul leptük meg s rendkívül sok zsákmányhoz jutottunk. ...A hadsereg bővében volt a lisztnek, búzának, árpának, takarmánynak és más élelmi szereknek...”²⁰⁵

Katip Çelebi a Jenő, Lippa és Csanád várait visszaszerző magyarok ellen forduló oszmán hadsereg számára élelmiszer megvásárlásáról ad információt: „...1596 március (...) Dserráh Mohamed pasának a császári kincstárból százötvenezer aranyat adtak s élelmiszer vásárlására Belgrádba küldötték...”²⁰⁶ A második módszer alapelve a felvonulás során szükséges elemek adó ellenében, vagy pénzzel való megvásárlása, és a hadsereg menetrendje szerinti, különböző helyeken való tárolása volt.²⁰⁷

Az élelmek között a legfontosabb szerepet a búza töltötte be, mivel ebből kenyeret sütöttek. Katib Çelebi 1599-ben a hadjáratra való felkészülés kapcsán ezer kile élelmiszernek a budai várba való szállítását említi meg.²⁰⁸ A búza után a rizs és a kétszersült következett, mint a legfontosabb táplálkozási cikk.²⁰⁹ A katonák napi fél okka kenyeret kaptak, rizzsel együtt. A gabonaraktárakat és sütödéket a felvonulási útvonalhoz közel eső helyekre telepítették, a kenyeret pedig szekereken szállították. 1566-ban a Szigetvár ellen induló

²⁰⁴ *Török történetírók*. I. kötet. 330.

²⁰⁵ *Török történetírók*. I. kötet. 320.

²⁰⁶ *Török történetírók*. III. kötet. 244.

²⁰⁷ Halil İnalcık: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (Çeviren: Halil Berktaş). I. cilt. Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, 137-138.

²⁰⁸ *Török történetírók*. III. kötet. 274.

²⁰⁹ A belgrádi ráktárak fontosságáról lásd: Szamosközy István: „Szamosközy István történeti maradványai 1542-1608.” In: Szilágyi Sándor, szerk. *Monumenta Hungariae Historica - Vegyes följegyzések IV*. II. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1880, 88.

oszmán hadsereg élelmezésére 1.250000 kg gabonát halmozta fel a raktárakban, ami kb. 140.000 ember 90 napi élelmét jelentette.²¹⁰ 1683-ban 240.000 kg gabonát hagytak Bécs alatt a menekülő törökök, ami 100 000 főnek 24 napi adagja volt. Zentánál a szövetségesek 12.000 zsák rizst, 2500 hordó lisztet, 556 szekér kétszersültet és 1400 szekér zabot zsákmányoltak, ez a mennyiség egy hónapig elég lett volna 100.000 főnek, a zabból pedig 50.000 lovat takarmányozhattak volna 8 napig.²¹¹

Ha a hadjárat során minden katona naponta fejenként fél okka kenyeret és fél okka kétszersültet kapott, akkor a 20.000 janicsárból és szpáhiból álló egység számára naponta 20.000 okkás élelmiszer kellett, erre pedig 105 tevére volt szükség. Ennek az egységnek a hadjárat során 30 naponként összesen kb. 600.000 okka súlyú élelmiszere volt szüksége, amelyet egyenként kb. 9,5 kile terhet hordozó teve szállított. Ebből az következik, hogy egy két-három hónapos hadjárat során a 20.000 fős hadseregnek az élelmiszer- és a takarmányellátására 35.000 – 55.000 tevéből álló csordára volt szükség.²¹² A Duna északi részeire irányuló hadjáratokban az oszmán hadsereg kénytelen volt magával vinni az élelmiszert és a takarmányt, hiszen ilyenkor elhagyták az utolsó menzilihanét, és messzire vonultak. Az oszmán krónikás Raşit az 1697. évi, Belgrádhoz közeli zentai csatáról azt írja, hogy a vereség azért következett be, mert az úti körülmények miatt az oszmán hadsereg nem tudott magával vinni annyi élelmiszert, amellyel 15-20 napnál tovább tarthatta volna magát.²¹³

Az élelmezésben a hús is helyet kapott. Mustafa Naima megemlíti az 1697. évi zentai események kapcsán, hogy a hadjáratban részt vett Kara Mehmed aga nevű hentes Elmas Mehmed nagyvezír hívatja, és kérdezi tőle, hogy a hadseregnek mennyi juhra van szüksége. Erre azt a választ adja Kara Mehmed aga, hogy 60.000 juhra van szükség, ezen kívül a korábban rendelkezésre álló juhokból 30.000 a szállítás során elveszett, összesen tehát 90.000 juhra van szükség.²¹⁴

²¹⁰ Perjés Géza: *Mohács*, 66.

²¹¹ Perjés Géza: *Mohács*, 66.

²¹² Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 95.

²¹³ Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid*. I. cilt. İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1153/1740, fol. 131-b.

²¹⁴ Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid*. I. cilt. Fol. 234-b.

A 17. században az oszmánokkal kapcsolatos katonai eseményekben személyesen is részt vett Marsigli több eset szemtanúja volt, így az oszmán katonák napi ételmezéséről is fontos adatokat közöl.²¹⁵ Ezek a következők:

<u>menyiség</u>	<u>ételfajta</u>	<u>gramm</u>	<u>kalória</u>
100 dirhem	kenyér	320	
50 dirhem	kétszersült	160	
50 dirhem	rizs	160	
Az összes gabona		640	1728
60 dirhem	báránymáj	192	638
25 dirhem	teavaj	80	571
Az összes kalória			2982

A kenyeret földbe vájt kemencékben sütötték. Mivel hamar megpenészedett, esetenként kétszersülttel helyettesítették. Amikor nem volt szükség ilyen kényszermegoldásra, a katonák fejenként naponta kb. 30 dkg kenyeret, ötven dkg kétszersültet, kb. 20 dkg ürü-vagy ökröm, kb. 7 dkg vaj és péntekenként kb. 15 dkg rizst kaptak. A rizst kb. 15 dkg bulgarral (búzatöret) is helyettesítették. A húst a kincstár közvágóhídján osztották ki. Minden csapat ide küldte a főszakácsát egy kocsival, a hússzétosztás a meydan csaus ellenőrzése alatt zajlott, aki tartotta a csapatban lévő katonák listáját és eszerint kapta a húst a főszakács. A többi ételmezés kiosztása a defterdar ellenőrzése alatt történt. A főszakács két étkezésre osztotta be a rendelkezésre álló ételt, így az elsőt délelőtt tizenegykor, a másodikat pedig este hét órakor kapták, és mindkettő főtt húsból és rizslevesből állt.²¹⁶

Itt azt látjuk, hogy a katonák nemcsak az alapételmeztetéseket kapták meg, hanem változatos, és magas fehérjetartalmú ételeket ettek. Az ételmeztetésekre kapcsolatban a legjobb feltételek a menzilhánéknél voltak, bár a hadjáratokra birkanyájakat is vittek magukkal, és mindig megpróbálták fenntartani a megszokott diétát. A 17. század elejéről szóló adatok szerint a ruméliai vilájetekből évente 300.000 birkát hoztak, ennek jelentős része a janicsár regimentek konyhájára került. Ez a szám a 18. században évente 500.000 – 600.000-re

²¹⁵ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 173.

²¹⁶ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 173.

emelkedett, azonban ezzel a számmal kapcsolatosan a Birodalom lakosságának létszámbeli emelkedését is figyelembe kell venni.²¹⁷

A katonák ellátásában tulajdonképpen a víz kapta a legnagyobb szerepet. A sakák, a vízhordozók a kapukulu hadsereg gyalogos egységei közé tartoztak. A sakkabaşı volt a vezetőjük, s annak az egységnek a parancsnokától függtek, amelyikben szolgálatot teljesítettek. Bőrnadrágot viseltek, a vizet lovakra szerelt bőrtömlőkben hordták. Ezeknek az embereknek feladatuk teljesítése közben soha nem volt lehetőségük pihenésre, mivel mindig mások kiszolgálásával kellett foglalatoskodniuk, ami folyamatos mozgással járt.²¹⁸

Az ábra magyarázata²¹⁹

A. Két, B-vel jelölt bőrtömlővel felmálházott ló, melyekre vastag bőrből készült takarót (C) terítettek, hogy szárazok maradjanak.

²¹⁷ Kemal H. Karpat: *Ottoman Population: Demographic and Social Characteristics*. The University of Wisconsin Press, Madison, 1985, 87.

²¹⁸ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 67.

²¹⁹ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 67.

D. Saka, şalvarnak nevezett bőrnadrágban, amely szintén bőrből való zubbonyával együtt megvédi a nedvességtől.

E. Lovak, melyek a bőrtömlőket viszik. A tömlőket akkor sem veszik le a lovakról, amikor megtöltik vízzel.

F. Teli tömlőkkel felmálházott ló, előlnézetből.

G. Vízhordó, aki éppen azt mutatja be, hogyan kell vizet nyerni a tömlőből.

H. Saka, aki éppen vizet adott valakinek és most a tömlőt zárja vissza, úgy, hogy száját a nyereghez köti.

A táplálkozás biztosítása a katonák morális állapotát is befolyásolta. Nincs kétség afelől, hogy a katonák és az állatok számára elegendő élelmiszer biztosításával kapcsolatos problémák a katonák harci kedvét gyengítették. Nem véletlen, hogy a hadjáratok elején a táborokban nagy lakomákat rendeztek. A katonák szükségleteinek kielégítésére a másik módszer az volt, hogy a hadjáratra árusokat hoztak. Az árusok az *ordu pazarı* nevű helyen gyűltek össze, köztük cipőjavítók, élelmiszerárusok, katonai felszereléseket javító szakemberek és fodrászok voltak. Azt feltételezhetjük, hogy a hadjáratok az oszmánoknál elősegítették a kereskedelem és a manufaktúrák fejlődését.

Az oszmán katonai élelemszerzésről azt mondhatjuk, hogy nem a katonák feladata, hanem igazgatási ügy volt. A helyi településekről élelmiszerbeszedésre kijelölt katonák indulhattak, de ez sosem volt a rendes katonai egységek feladata. A krónikás Peçevi erről egy fontos anekdotát említ. 1593-ban a vapoltai garnizonjához tartozó lovasok egy része almát szedni ment, az erődítményt védtelenül hagyta. Eközben a garnizont megtámadták, amit csak két nap múlva sikerült visszafoglalni.²²⁰

A janicsárok, mielőtt a hadjáratra indultak volna, a rendes fizetésük mellé egyéves ruhapénzt kaptak. Ezen kívül az alapvető élelmiszerek beszerzésére is kaptak juttatást, ez alapján két külön készpénzforráshoz jutottak: a *zarar-ı nan* a kenyér vásárlására, a *zarar-ı lahm* pedig a hús vásárlására elkülönített pénz volt.²²¹ Annak ellenére, hogy a janicsárok napi szükségleteik fedezésére különböző pénzforrásokhoz jutottak, a hadjárat során a konyhai költségek kiegészítésére pénzt gyűjtöttek tőlük. Így a janicsárok anyagi és élelmiszerbeli biztonságban voltak, ami más, korabeli hadseregeknél nem megfigyelhető.

²²⁰ İbrahim Peçevi: *Tarih-i Peçevi*. II. cilt. (Çeviren: Murat Uraz). Neşriyat Yurdu Yeni Şark Maarif Kütüphanesi, İstanbul, 1968, 137.

²²¹ Halil Salihlioğlu: „Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid’in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Meselesi.” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 2-3, 1973-1974, 438.

A janicsár ocaк élelmezése tehát nem a központi kormányzat feladata volt, a janicsár katonák saját maguk fizettek az élelemért. Amikor nem voltak hadjáratban, minden héten pénteken tíz akcsét fizettek egy heti élelemért, ez az összeg a 17. századtól kezdve emelkedett, sőt egy idő után hetente kétszer kellett megfizetniük.²²² A húst az ocaкon kívül lévő bármelyik hentestől megszerezhették. A drágaság miatt problémák merültek fel a hússzerzésben, ezek megoldására II. Mehmed idejében a janicsár ocaкok számára vágóhidat hoztak létre. A hús árának emelkedésétől függetlenül minden janicsár három akcséért vehetett innen húst, a drágaság miatt hátramaradt tartozást pedig a II. Mehmed által erre a célra adományozott huszonnégyezer aranyból a kormány fizette. Ennek az összegnek a csökkenésével együtt Süleyman idejében új törvényrendelet lépett érvénybe, amely szerint a kormány az ocaк húsfogyasztására való pénzösszeg megállapítását visszavonta, és minden janicsár számára a három akcse utáni húsköltséget kifizette. Így alakult ki a fentebb már említett *zarar-ı lahm*. A 16. század végén például a janicsárok számára 360 ezer bárányt rendeltek Ruméliából, és ezekért a kormányzat a saját költségén évente százötven kese aranyat fizetett. A hadjárat idején minden odának két okka húst és minden katonának fél okka kenyeret, és állatai számára takarmányt adtak, a katonák ezen felüli szükségleteiket maguk fizették ki, ráadásul hetente két aranyat is fizettek az élelemért.²²³

A janicsárok háború idején indulás előtt a pénzük, holmijuk, és ennivalójuk szállítására az erre a célra kapott pénzből lovakat és öszvéreket szereztek be. Minden janicsárnak egy öszvére volt, ami vitte a holmikat. A kormány által minden húsz janicsárnak két kis sátrat, két szőnyeget, ezeken kívül a janicsárok edényeinek szállítására egy tevét adott. A hadba nem vonult janicsárokon kívül minden janicsárnak kötelező volt két aranyat adni élelemre. Minden odának külön *saka* nevű alkalmazottja volt, akinek feladata a vízszerezés volt.²²⁴

Élelmiszerszállításra az oszmánok a Dunát is használták, ennek köszönhetően a fronttól gyalog ötnapnyi távolságokra tudták lebonyolítani a szállítást.²²⁵ Ha a hadjárat után a hadseregnek élelmiszertöbblet keletkezett, ezt a következő hadjáratra elraktározták, vagy pedig az állami monopólium alatti stabil árakon eladták a termelőknek. Ezzel a módszerrel az élelmiszerpiacon megpróbálták megelőzni az élelmiszerárak megemelkedését, másfelől pedig

²²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 248.

²²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 249.

²²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. 365.

²²⁵ Lütfi Güçer: *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi*. Sermet Matbaası, İstanbul, 1964, 154.

az egyes helyeken jelentkező éhínséget.²²⁶ Az oszmánok a hadjáratra elegendő gabona összegyűjtésére a gabonapiacot mindig ellenőrzés alatt tartották. Természetesen az oszmán kereskedők megpróbálták külföldi országoknak eladni a gabonát, hiszen ezek az országok magas árakat ajánlottak. Azonban a központi hatalom megtiltotta a gabona exportját, különösen a nagy hadjáratok előtt.²²⁷ Emellett a gabonát sokkal nagyobb mennyiségben szerezték be, mint amennyi a hadjárat során szükséges lett volna. Mivel az időjárás okozta, vagy az útközből jelentkező szállítási problémákat nem lehetett előre megjósolni, így nem akartak a gabona mennyiségével kapcsolatosan is gondokkal küzdeni, vagy élelmiszerhiányban szenvedni a harc közben.

Látható, hogy amennyire fontos volt az elegendő élelmiszer, takarmány és muníció megszerzése. Ugyanannyira fontos, talán még sokkal fontosabb volt ezeknek az anyagoknak a frontra való megfelelő és biztonságos szállítása. A modernizáció előtti hadseregek számára, mint amilyen az oszmán hadsereg is volt, nyugaton a folyók, keleten pedig a sík vidékek jelentettek kockázatot.

Az 1690-es években Dél-Magyarországon a Szent Szövetség támadásaival szembesült oszmán seregek Nikápoly, Rusçuk és Silistre térségében akadály nélkül vízre szálltak. Ez megkönnyítette a flotta dolgát, de elsősorban szállítási célokat szolgált. Eszék még a kezükben volt, ennél fogva Titel-Dráva-Duna térségét is ellenőrzés alatt tartották, így a Belgrádból élelmiszerrel és munícióival támogatott seregek hosszú ideig harcolhattak. Perjés Géza a 17. században a Habsburg seregek szállítási problémáiról ír: a 90.000 katonából és 40.000 lóból álló hadsereg számára a 30 napra elegendő élelmiszert és takarmányt 11.000, ökörrel húzott szekér vitte. Ebből 7600 szekér csak az állatok takarmányát szállította.²²⁸ Ha az oszmánok óriási mértékű szállítmányait figyelembe vesszük, a folyók segítségével nélkül ezeket a hadszíntérre vinni képtelenség lett volna. A súly kérdése tehát a következő problémákat vetette fel: a muníció, az élelmiszer és a takarmány szállítására mennyi állat áll rendelkezésre, egy részének elpusztulása esetén mennyi vezetékalatot kell vinni, a teher nagysága mekkora, törekeny-e vagy sem, és végül az adott területnek milyenek a földrajzi és meteorológiai adottságai.

²²⁶ Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 431.

²²⁷ Şevket Pamuk: „Money in the Ottoman Empire, 1326-1914”, In: Halil Inalcik and Donald Quataert, eds. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1600 - 1914*. Vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Oakleigh, 1994,

²²⁸ Perjés Géza: „Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century.” *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 16, 1970, 12.

Az oszmán tábor poggyászához elsősorban a kincstár, a hazine tartozott. A hazinét zsákokba csomagolt és kecskebőrrel fedett ládába rakott készpénz jelentette. A ládákat egymás tetejére rakva a leylek nevű, a bűnösök kivégzésére szolgáló sátor előtt tartották. A pénzesládák mellett súlyos, nehéz damasztanyagból készült, kaftánokat tartalmazó ládák voltak. A kincstár után az élelmiszer következett. Az egyik rakományt a kenyérsütéshez szükséges liszt, kétszersült, hántolt gabona, rizs és vaj képezte. A másik rakományban búza, abrak, ürühús és marhahús volt. A hadjárat vezető rétegének és a kapukulu katonaságnak mindennapi rendszeres ellátására az első rakományból jutott több. A pasáknak és a tímáros szpáhiknak külön szállították az élelmiszert. Ezek mellett a különböző kereskedők is szállítottak ételt és öltözködéshez szükséges holmikat. Az utolsó poggyászban pedig a muníciót szállították.²²⁹

A tatárok poggyásza meglehetősen könnyű volt. Minden hét-nyolc emberre jutott egy rézből való melegítő és egy köpönyeg, amellyel menet közben az időjárás viszontagságai ellen védték magukat. Táborozáskor heten-nyolcan összeállva két köpönyeget összetéve frissen gyűjtött gallyakból, vagy a magukkal hozott négy fadarabból készítettek sátrat. Minden kocsihoz tartozott egy ló, amit abrakkal, kölessel és egy darab bőrbe csomagolt sózott, főtt lóhússal málháztak fel. Az egész poggyászuk az abrakon kívül kb. 5,5 kg volt.²³⁰

A hadsereg vonulása során a muníció biztonságos szállítása szintén problémát jelentett. Az ágyúk és a fegyverek szállítása Belgrádból indulva mind a szárazföldön, mind pedig a Dunán és a Tiszán való állomások között is nagy gondot okozott, úgy mint Belgrádtól Zentaig. Ezért a hadi vezetők a nehéz ágyúkat többször biztonságos helyen hagyták a front mögött. Így rugalmasabban mozoghattak, és a váratlanul keletkező esélyeket kihasználva az ellenséggel szemben gyorsabban támadhattak. A szállítási nehézségek miatt például, amikor II. Musztafa szultán 1697. augusztus 18-án Belgrádból Zentára indult, csak a gondosan kiválasztott leghasznosabb muníciót vitte magával.²³¹

Az oszmánok az igáslovak mindegyikével legfeljebb 2,5 kantar súlyt vitettek. A tevékkel 9,5 kilét/190 okkát. Ez az arány azt mutatja, hogy a tevék által hordozandó súly az igáslovakéhoz képest 70%-kal több volt. Kis távolságokon, vagy olyan esetben, ha a tevék száma több volt, a tevék rakományát 200 okka fölé is felemelték. Azonban ezt a módszert

²²⁹ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 172.

²³⁰ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 171.

²³¹ Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa: *Nusretname*. I. cilt. 281

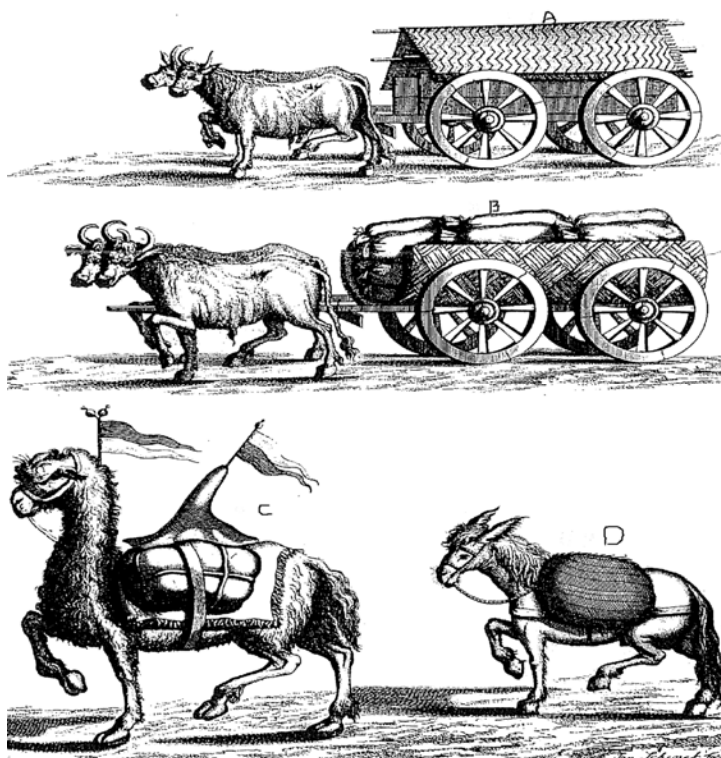
nagy távolságok esetén nem alkalmazták, hiszen nagyobb súly esetén az állat egészsége veszélybe került. Például, ha a hadjáratban több gabonára volt szükség, a tevék számát emelték, és nem a rakomány súlyát.²³² A fizikailag nagyon megerőltető feladatokat ökrökkel és bivalyokkal végeztették, mint például az ostromok során fontos szerepet játszó, nagyobb ágyúk szárazföldi szállítása, ha a földrajzi adottságok egyáltalán kedveztek a hadseregnek. Azonban akkor sem volt túl gyakori az ilyen állatok igénybe vétele, hiszen elhullásuk esetén nagyon költséges volt újat vásárolni. Egy ökör egyedül majdnem 500 kg szállítására volt képes, így két ökrös szekérrel egytonnás súly is vihetővé vált. Természetesen a katonai eszközök európai folyókon való szállítása sokkal könnyebb és jobb módszer volt, azonban a romlandó lisztet, lőport, stb. nem lehetett vízi úton kockáztatni, ezért inkább ökrös szekereket használtak.²³³

2.7.2.1. Szekerek és szekeresek

A szekerek egyforma magasságú és inkább vasalás nélküli kerekes kocsik voltak, amiket két ökör vagy két bivaly húzott. Az értékesebb holmik szállítását öszvérekkel és tevékkel végeztették. A szállításban lovakat is használtak. Az öszvéreket és a tevéket hetes sorokban vezették, és igyekeztek, hogy az állatok lépést tartsanak egymással.

²³² Rhoads Murphey: „Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East.” In: *Food and Foodways*. Vol. 2, 1988, 227.

²³³ Mevkufatî Abdullah ibn İbrahim (al-Üskudarî, al-Mevkufatî): *Vakiat-i Ruz-merre*. IV. cilt. Esad Efendi Kütüphanesi, İstanbul, Ms 2437, fol. 116-b.

- A. Ökrök által húzott, gyékénnyel fedett szekér.
- B. Bivalyok által húzott fedetlen szekér, melynek oldalfala vesszőfonatból volt.
- C. Felmálházott teve. Jól látható a nyereg és a ráakasztott szerszámok formája és a zászlók.
- D. Felmálházott öszvér.

2.7.2.2. A táborozásról

A táborozásban az egyik legfontosabb kérdés a víz, a takarmány és a fa elraktározása volt. A folyók és a mocsarak vízforrásként szerepeltek, de szükség esetén kutak ásásával is hozzájuthattak vízhez. A tábor helyének megfelelőnek kellett lennie a gyalogos- és lovass csapatok, a poggyász, a tüzérség és az élelmiszer elhelyezésére. Biztosítani kellett azt is, hogy a hadsereg gyorsan csatarendbe tudjon állni, és a táborból való kijutás könnyű legyen. A szállásmesterek előjáróját konakçı başınak nevezték. A felvonulás során ő jelölte ki a lófarkas zászlóval a táborozásra való alkalmas helyet. Ő tehát a tábor előtt haladt és megkereste a hadsereg elszállásolására való legmegfelelőbb helyszínt. Ilyenkor a legfőbb gond az volt, hogy a táboron belül kialakítandó terek tágasak legyenek. Elsőként az élelmiszerszállító szekerek körüli térségről kellett gondoskodni, ahol az egész gyalogság, a lovasság, a tüzérek, a lőszerszállítmány és a nagyvezír udvarát ellátó vágóhíd volt megtalálható. Itt osztották szét a búzát, a rizs elkészítéséhez szolgáló vaját, és az abrakot a

lovaknak. A többi raktárat a janicsárok és a végvári gyalogság, az ágyúk és a tüzérek körül alakították ki. Az állandó és ideiglenes táborhelyek elrendezése mérés nélkül, szemmérték után történt. A táborrend kialakításakor a főparancsnok sátrának elhelyezése játszotta a legfontosabb szerepet, hiszen ahhoz viszonyítva kezdhették meg az összes többi pasa sátrának felverését. Amennyire csak lehetséges volt, ügyeltek rá, hogy a gyalogságot tegyék a legközelebb a tábor vízforrásához. A földbe gödröket vájtak és ebben melegítették fel a főzéshez szükséges vizet. A táborhelyet árkokból kiemelt földdel sáncolták körbe. A sáncok közt szakaszonként kis rondellákat készítettek, és azokba helyezték el a tüzéséget úgy, hogy a rondella egyik, vagy mindkét oldalán hagytak egy-egy nyílást a ki- és bejáratnak. A nyílások fedezésére belül kis fatörzstorlaszokat építettek.²³⁴

Az oszmánok főeregét egy másik, ún. mozgótáborral fedezték. Ez egyfajta elővédként funkcionált, mindig hat órával a főtábor előtt haladt, és a tímáros szpáhik alkották. A mozgótábor előtt hat óra járásnyira haladtak a tatárok, jobb- és bal szárnyukon a moldvai és a havasalföldi csapatokkal.²³⁵

2.7.2.3. A sátrak

Az oszmán sátrak ellenálló képessége az időjárás összes viszontagságával, úgymint esővel, nappal, széllel szemben nagyon jó volt, ezen kívül az ütések és a szúrásokat is jól bírták. A sátrakat gyapjúból készítették, berendezésül szőnyeget terítettek a földre és párnákra ültek, így a sátrak szállítása is könnyebb volt. Az oszmán sátrak egy vagy két, tartórúdra erősített sátorlapból készültek, a közepes vagy annál magasabb rangú tisztek és pasák sátrai azonban kivétel nélkül két sátorlapból álltak. Volt továbbá egy egycölöpös, kötelekkel kifeszített, hatszög alakú sátor is, amelynek függőleges oldalait felül koronaszerű kupola fogta össze. Mivel ez a sátor teveszőr nemezből készült, arra szolgált, hogy az őszi időjárás kellemetlenségei ellen védje a benne alvókat. Volt kicsi, tető nélküli sátor is, ami a latrinák eltakarására szolgált. Az oszmán hadseregnél egy oszlopon álló, egyszerű tetős, oldalak nélküli sátrat is alkalmaztak. Táborveréskor ezt állították fel leghamarabb. Azt a sátrat, amely alatt a bűnösöket és a foglyokat szokták kivégezni, leyleknek nevezték. A pasák a sereg vonulásakor egy különleges sátorfajtát is használtak, ami inkább napernyőre, mint sátorra hasonlított. A sátor minden oldalát egy-egy rúd tartotta, az eleje teljesen nyitott volt és

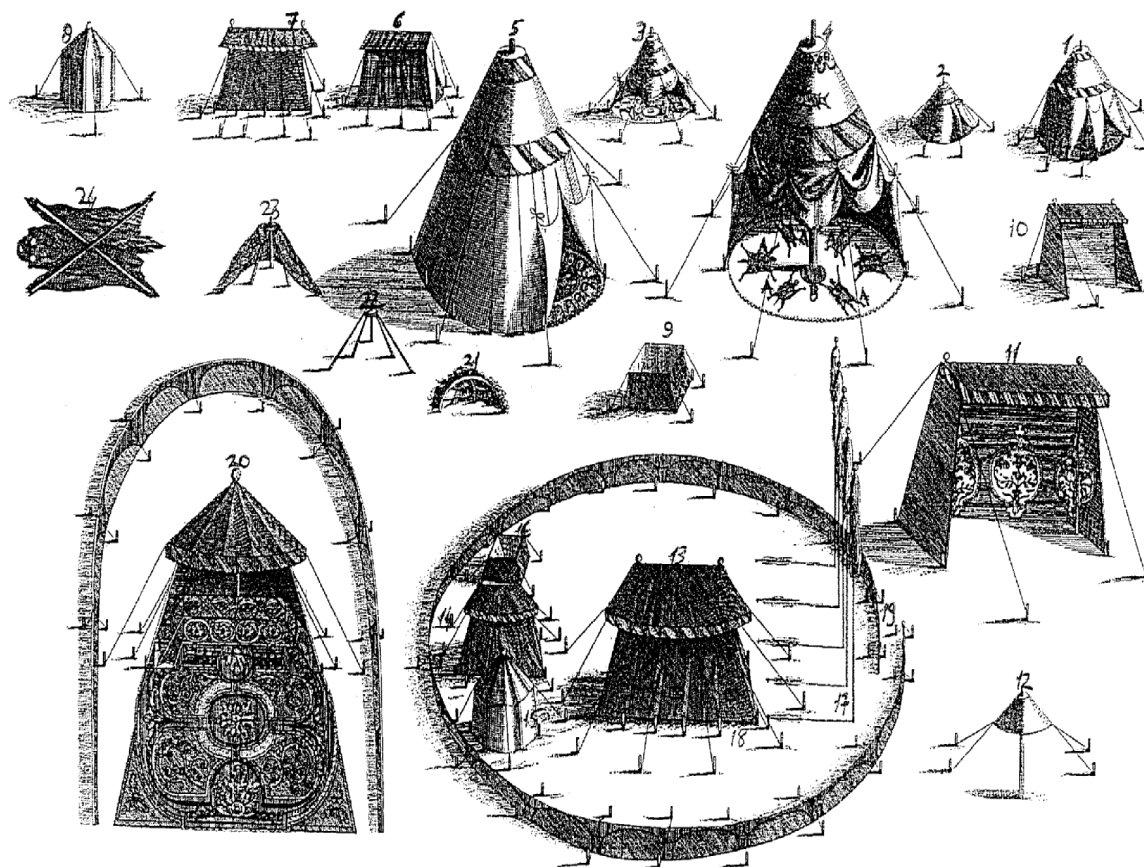
²³⁴ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 175-176.

²³⁵ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 176.

négy kötél feszítette ki. A nagyvezír vagy a szultán sátrát olyan magas, vászonból készült kerítés vette körül, hogy kívülről senki sem láthatott be. Ez megóvta attól a kellemetlenségtől, hogy a kötelekben esetlegesen megbotló emberek és lovak megingassák a sátrát, ami különben igen gyakran megesett, főleg éjszakánként. A szultáni sátrak több tartórúddal rendelkeztek és nagyon nehezek voltak. Felállításuk sok időt vett igénybe, így felvonulás közben a hadjárat főparancsnokának egyik sátrát előre küldték, hogy mire a megállóhelyre megérkezik, már fel legyen állítva. A sátrakat jó minőségű gyapotból, vásznakból, kötelekből és hevederekből készítették. Belül még az egycölöpös, kerek sátrakat is gyapottal bélelték. A sátrak fedőrétege szintén bélelt volt. A sátrak belső felszereléséhez mindig hozzátartoztak a padlót borító szőnyegek, az egyszerűbb katonák erre a célra egy-két birkabőrt és gyapjúval töltött szövetpárnákat terítettek a földre. Az egész ülőrészt egy fakeret fogta össze, amit könnyedén szét lehetett szedni ha menni kellett, és utána ismét össze lehetett rakni kis szófává.²³⁶ A hadsereg rendelkezésére álló sátrak elnevezései a következők: az otag és a hayme vagyis hayyam parancsnoki és kincstári sátrak voltak, a çerke a dízsátor, a sayban vagy sayeban árnyékos, a çadır és az oba pedig egyszerű katonai sátrak voltak.²³⁷

²³⁶ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 157–159.

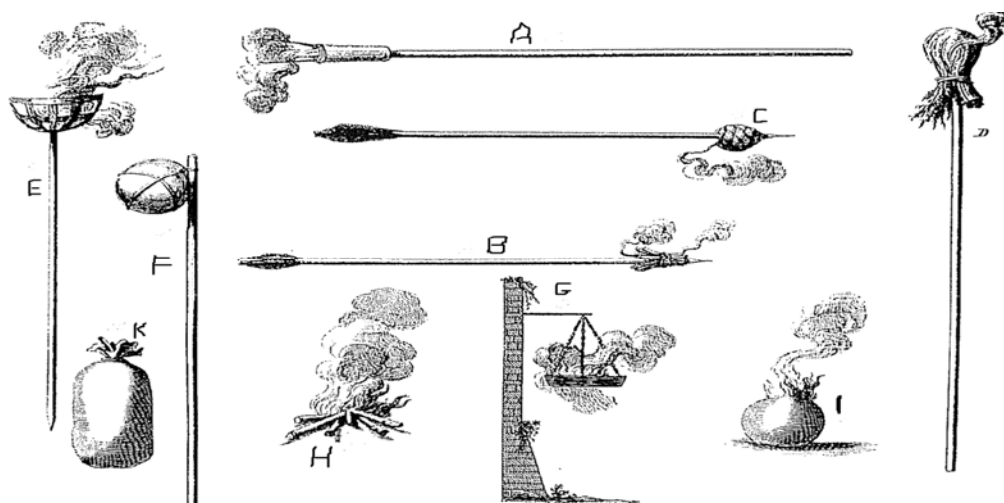
²³⁷ Lásd: Generál Tibor: *Allah serege*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987, 140.

1. A janicsáralakulatok sátra.
2. A lovasok sátra.
3. A janicsárok odáinak sátra.
4. A janicsárok odáinak sátra belülről.
 - A. A bőrk, amelyekre le lehetett ülni.
 - B. A szófa.
5. A janicsárok sátra.
6. Négyzetes sátor, amelyen nem volt rajta a felső fedőréteg.
7. Négyzetes sátor fedőréteggel.
8. A kulübének nevezett nemezsátor, amelynek közepén nem volt tartórúd, de anyaga védelmet nyújtott az eső ellen.
9. Négy vászondarabból álló kerítés.
10. Napernyőként szolgáló, elől teljesen nyitott sátor.
11. Az elől nyitott sátor nagyban.
12. A bűnösök kivégzésére szolgáló, rúdra erősített, oldalfalak nélküli, kör alakú sátortető, amely úgy volt felállítva, hogy mindenki láthatta az ítélet végrehajtását.
13. A díván fogadósátra.

14. A főparancsnok hálósátra.
15. A főparancsnok hálósátra.
16. A sátozt eltakaró kerítés.
17. Öt lófarkok, amit a főparancsnok állíttatott fel.
18. A sátor megvilágítására szolgáló ablakok.
19. A nagy vászonkerítés bejárata.
20. A főparancsnok sátra szétterítve.
- C. Szőnyeg a szófával.
- D. A párnák.
21. A tatárok gallyakból álló sátra, amit vagy lekaszált fűvel, vagy szalmával, vagy pedig lóbőrrel borítottak.
22. Öt farúdból álló lábazat, amelyet egy nagy fagömb tartott össze
23. A farúd szerkezetébe állított köpeny.
24. Két keresztbe tett és összekötözött rúddal feszesen tartott száraz marhabőr, amelyet a nap vagy eső ellen ernyőként használtak.²³⁸

2.7.2.4. Világítás és tűzgyújtás

A. Vashegyű rúd, tölcserrel a végén, ami bármilyen faanyag meggyújtására használható volt. Ezt a gyújtószerkezetet leginkább a hajóhadnál alkalmazták.

²³⁸ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 159-161.

B. Tatár nyíl, amelynek végén az egyik oldalon kis fadarabkákkal és szalmával körbevett hegy volt, amit kénlapocskákkal gyújtottak be.

C. Tatár nyíl, keverék anyagból készült kicsiny labdaccsal, amit a házakra lőttek.

D. Rúd, a végén szalmacsomóval, aminek belsejében kénlap található, gyújtogatás céljára. A tatárok használták.

E. Rúdra erősített vaskosár szurokkal és szalmával, a tábor több pontján is elhelyezték, hogy szükség esetén éjszakánként is lássanak a felszerelés összekészítéséhez.

F. Gyolcsból való, rúdra tűzött lámpás, faggyúgyertyával. Vállon hordozták, az éjszakai menetelések megkönnyítésére.

G. Rúdra akasztott, égő szurokkal teli vasserpenyő, amit a várfalakon kívül helyeztek el.

H. Száraz fából álló halmok, kendarabokkal és szurokkal a meggyújtásukhoz. A fedett út és a szárazárok több pontján helyezték el őket.

I. Keverékből való égő golyóbis, világításra.

K. Kecsebőr tömlő, amibe ágyúhoz való löport helyeztek, zsák formájában összekötik.²³⁹

2.8. Az akciórádiusz

A 17. századi oszmán hadjáratok az évszakok által adott lehetőségektől függtek. A kedvező feltételek megléte a 16. században még fontosabb volt, amikor a hadsereg nagy részét a tímáros szpáhik alkották. Bár az adott feltételek és lehetőségek területenként különböztek, a központi hatalom a megszokott időszakokon kívül nem indított hadjáratot. Ennek oka az volt, hogy az oszmánok tudták azt, hogy az emberek és az állatok tömeges mozgásában az időjárásnak jelentős szerepe, hatása van. Annak ellenére, hogy például az iraki magas nyári hőmérséklet a haditervekben változtatásokat igényelt, az oszmánok a hadjáratot egy előre meghatározott naptár alapján igyekeztek végrehajtani.²⁴⁰ A hadjáratok akkor

²³⁹ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 139.

²⁴⁰ 1625 ősze végén a bagdadi ostrom előtt az oszmán táborban vita volt arról, hogy Hafız Osman pasa nem akarta megindítani az ostromot. Lásd: Mustafa Naima: *Tarih-i Naima*. II. cilt. Dar Üt-Tıbaat Ül-Amire, İstanbul, 1734, 360. „(...) Kasım günü geçti deyü sayir seferle kiyas olunmaya, zira Bağdatın mevsimi kışdadır...”.

kezdődött, amikor nőni kezdtek a termények, de főképpen a fű sarjadni kezdett. Télen az élelmiszer és a takarmány mind drága, mind pedig kevés volt, ezért ez az évad a katonai tevékenységek végét jelentette.

A 16. század végéig az oszmán hadseregben – nem számítva a tatárokat és az egyéb segéderőket – minden gyalogosra három-négy lovas jutott, ezért a takarmány beszerzése nagy fontosságú volt. Például az 1444. évi várnai hadjáratot elbeszélő anonim oszmán forrás az oszmánok továbbhaladása miatt aggódó keresztény szövetségesek vezetői között zajló beszélgetés kapcsán azt emeli ki, hogy az oszmánok mindig arra várnak, hogy tavasszal az első fűszálak kibújjanak a földből, s amikor kibújnak, azonnal támadásba lendülnek.²⁴¹

Az akciórádiusz fogalma az Oszmán Birodalom központjától való távolsággal, és ettől függően a Birodalom határainak kiterjedésével és kézben tartásával kapcsolatos. Az oszmán szultánok a hadjáratok során politikai okok miatt nem tudtak sok időt eltölteni a határoknál, és nem tudtak sokáig a központon kívüli városokban tartózkodni. Ezért az oszmán hadjáratokat úgy szervezték meg, hogy amelyik évben a hadsereg hadjáratra indult, ugyanabban vissza is tért. Az akciórádiusz fogalmát az oszmánok esetében először McNeill használta.²⁴² Olyan következtetésre jutott, hogy a Birodalom, miután a természetes határait elérte, nem is haladhatott volna tovább, mert az oszmán hadsereg naponta 20-30 mérföldet tudott megjárni, így egy hadjárat 90-100 napig tartott, s amennyiben a Birodalom határai bővültek, azoknál tovább nem tudtak haladni, illetve ilyen körülmények között a hadsereg egy-két várostrom után kénytelen volt visszavonulni. Minden hadjárat idején a központi hatalom kénytelen volt a kapukulukat és a tímáros szpáhikat újra behívni és finanszírozni. Az akciórádiusz tehát a központ, ahonnan a hadsereg indul, és az elfoglalt legtávolabbi terület között van, ahonnan a hadsereg visszatért. A végvárrendszer korszerűsítése után az erősebb várak, mint Győr vagy Kanizsa 30 napon túli védelemre is elég erősek voltak. A Habsburg ellen-nyomás is csökkentette az oszmán sereg hatósugarát. Az oszmánok ezzel kapcsolatos legjelentősebb sikere 1594-ben Győr elfoglalása volt, így az akciórádiusz távolabbra került Belgrádnál, légvonalban 390 kilométerrel, terepen legalább 500 kilométerrel.

Annak ellenére, hogy a Kászim nap elmúlt, ezt nem szabad más hadjáratokkal összehasonlítani, hiszen a bagdadi hadjáratok télen kezdődött.

²⁴¹ Halil İnalcık - Mevlüd Oğuz: *Gazavât-ı Sultân Murâd bin Muhammed Hân*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, 30. „(...) Türk heman otu bakar. Hemen ki ot yerden çıktı, onlar öteden üzerimize gelir...”

²⁴² William McNeill H.: *Europe's Steppe Frontier (1500-1800)*. University of Chicago Press, Chicago, 1964, 32, 40-42, 50.

Perjés Géza szerint az elmélet kb. 180 nap hadjáratnyi idővel és 15 km/napos átlagos menetteljesítménnyel számol. Az idő és a megtett út szorzata 2700 kilométert eredményezne, de mivel a sereg visszafelé is megteszi ugyanazt a távolságot, csak ennek felével, 1350 kilométerrel kell számolni. A hadműveletekre egy hónapos időtartamot, illetve 30x15 kilométert, azaz 450 kilométert is leszámít, azaz mindössze 900 kilométerre teszi az oszmán sereg akciórádiuszát. Ez kevesebb, mint az Isztambul-Belgrád közötti távolság.

Alapvetően és a feltételektől függően a hadsereg frontra indulási időpontja március közepe és május vége között mozoghatott. A hadjáratnyi időszak végének időpontja azonban nem volt ilyen rugalmasan kijelölve, mert amikor megérkezett november eleje, lezárult a hadjáratnyi idő, hiszen a katonákat és a lovakat 180 napon túl a harctéren tartani képtelenség volt. Ha a hadseregben gyalogos katonák képezték a többséget, a felszerelés szállítására akkor is számos óra volt szükség.²⁴³ Egy átlagos területen a lovak lassan, kb. 3 mérföld/óra sebességgel haladtak. Így a hadsereg naponta kb. 13,5 mérföldes utat tudott megtenni. Ez a sebességhatár az egyik, oszmán hadimechanizmust meghatározó alapelem volt, hiszen így az idő és a földrajzilag megtehető távolság között létrejött egy határpont, amely meghatározta, hogy a hadsereg mikor indulhat a hadjáratra, és mikor kell visszatérnie.²⁴⁴ A hadsereg végén haladó, és a súlyos felszerelést hordozó alakulat ennél lassabban, kb. 2 mérföld/óra sebességgel tudott mozogni, és így a menzilhánék között kb. hat órás távolságok voltak. Az oszmán hadseregnek Isztambul és Belgrád között 1000 kilométeres utat kellett megtennie. Perjés Géza számításai szerint a hadsereg ezt az utat 77 nap alatt tette meg, és azt feltételezte, hogy a hadsereg pihenéssel és hídépítéssel 20 napot töltött, tehát 20 napon keresztül nem haladt, amely az összes időtartam egyötöde. A megmaradt 57 napon - a kutató szerint - a hadsereg kb. napi 17,5 kilométeres sebességgel haladt. Ha összeadja a nem menetellel töltött napokat, akkor az oszmán hadseregnek a napi haladási sebessége csak 13 kilométer.²⁴⁵ Itt figyelembe veendő, hogy a hadsereg az összes idő 70%-át meneteléssel töltötte, ez pedig a kor adottságaihoz képest meglehetősen sok.

²⁴³ Géza Perjés: „Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century”, 19. Perjés számításai szerint a hadszíntéren állomásozó gyalogos katonák szükségleteinek kielégítésére minden két katonára két ló kellett, hogy essen. Ezeknek a lovaknak fű- vagy szénaszükséglete pedig napi 90 tonnáig emelkedhetett.

²⁴⁴ Például az oszmán hadsereg Drinápolyból Esztergomig 119 napig haladt, és ennek 67 napját pihenéssel töltötte. Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 45.

²⁴⁵ Perjés Géza: *Mohács*, 79.

A hadjáratok idő három részre osztható: felvonulási idő, hadműveleti idő, visszavonulási idő. Ez idő alatt az oszmán hadsereg Isztambulból vagy Belgrádból elindulva megérkezik Magyarország területére, ahol várak ostromlásába kezd. A hadműveleti időben történik az előrenyomulás, az ostrom és az esetleges védekezés. A hadjáratok idő a július-október közötti négy hónap volt, de ez néha megváltozott. Például 1594-ben a Sinan nagyvezír irányítása alatti hadsereg ennek az időszaknak három és fél hónapját használta ki. 1600-ban az Ibrahim nagyvezír irányítása alatti felvonulás után a hadműveletre két hónap maradt. A 15 éves háborúban szeptemberben vagy októberben érték el az ellenséges határokat, így egy-másfél hónapjuk maradt egy vár megszerzésre.

A hadjáratok kezdetét és végét bizonyos tradíciók határozták meg. A hadjárat befejezésének ideje a Ruz-i Kasim vagyis Kaszim napja volt, ami október 26-ra esett, s akkor kellett a téli szállásra indulni. Ezt a napot a téli évszak első napjának tekintették, amelynek utolsó napja április 23-a volt.²⁴⁶ A török történetírásban is sok helyen találkozunk ezt a fordulónapot magyarázó szövegekkel, mint például Peçevi Tarih-i Peçevi című művében: „(...) a hitetleneknek nagy táboruk és sok emberük volt, s mivel már Kászim napjához is csak öt-tíz nap hiányzott, ezért azt mondták, hogy ha oda mennek is ellenük, a katonaságnak mindjárt vissza kell térnie (...) Szinán pasa is Budára ment, onnan pedig, mivel Kászim napja már elérkezett, sátorát szétbontatván, visszatért...”²⁴⁷ „(...) a havazás és esőzés miatt azonban szemüket sem nyithatták ki, de mivel Kászim napjához még húsz napnál több volt hátra, azért az időjárás kedvezőre fordulását türelemmel várták...”²⁴⁸

Katip Çelebi a Kászim napjával kapcsolatban Fezleke című krónikájában ilyen feljegyzéseket tesz: „(...) mióta Esztergom az ellenség kezébe került, azóta Buda mint végvár szintén nincs biztonságban. Az említett vár elfoglalása tehát mindennél fontosabb s mivel Kászim napjáig is van kis idő, de meg utána lesz a kis nyár (...) ha ellene indulnak, sikerül azt elfoglalni...”²⁴⁹

A Kászim nap elmúltával és Yemişçi Hasan pasának a katonákat a táborban való tartásával kapcsolatosan azt tudjuk, hogy: „...Yemişçi Hasan pasa a katonaság ellenkezésével nem törődve, Szigetvárra jött. Abban az időben már erős tél volt, azért a bosszús katonák

²⁴⁶ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, 89.

²⁴⁷ *Török történetírók*. III. kötet. 98.

²⁴⁸ *Török történetírók*. III. kötet. 141.

²⁴⁹ *Török történetírók*. III. kötet. 269.

megrohanták őt és a szerdár sátorát kövekkel dobálták (...) Belgrád felé visszatérésre kényszerítették...”²⁵⁰

Yemişçi Hasan pasa 1601. évi Kanizsa elleni hadműveletével szemben katonáinak ellenállása ügyében: „(...) némelyek mondták ugyan neki, hogy Kászim napja elmúlt, ezen túl már a hadsereggel nem lehet időzni, sátorokat verni, sem pedig valahova menni...”²⁵¹

Kászim napja után is folytatni akarták a hadjáratokat, ezért ezen időszak után az időnként előforduló enyhe időjárást *küçük yaznak*, (kis nyárnak) nevezték. Erről beszél Peçevi: „...Ruzi Kászim napja után (...) némelykor néhány napig enyhe időjárás van s azt kis nyárnak nevezik (...) A tél éppen nem változtatta meg az időjárást...”²⁵²

Mivel az oszmán hadsereg főként lovasokból állt, a Nevruz hónap, illetve március 12. előtt nem lehetett a hadsereget elindítani, mert meg kellett várni a fű kisarjadását is. Az április 23-ára eső Hızır İlyas napja a téli és a nyári évet egymástól elválasztotta, akkor kezdtek gyülekezni a hadi egységek. Naponta kb. 20 kilométert jártak be, hajnaltól délig vonultak. A vonulás sebességét nem a gyorsabban haladó lovasság, hanem a gyalogság, és az ezekkel együtt haladó szekerekben lévő utánpótlás határozta meg. A vonulás során a fontosabb megállóhelyeken, mint Edirnében, Szófiában, Nisben, Belgrádban, Eszéken egy vagy több napos pihenőt tartottak, ekkor élelmet, zsoldot osztottak, és seregszemlét tartottak. Nem lehetett lényegesen csökkenteni a felvonulási időt, ezzel együtt minél szélesebbek voltak a Birodalom határai, annál kevesebb idő maradt a várostomra.

A mozgást az időjárás, a földrajzi adottságok és az utak helyzete nagymértékben befolyásolta, a visszavonulás pedig az élelmiszer, a muníció stb. fogyása miatt gyorsabban történt. A másik, a hadsereg mozgására ható fontos tényező a víz volt. A pihenőhelyek megválasztásánál nagyon figyeltek arra, hogy a hely a katonáknak és az állatoknak elegendő víz forrásához közel legyen. Azt látjuk tehát, hogy a kor adottságaihoz képest fejlett, de napjaink hadi technikájához képest primitív katonai rendszernek többféle természeti vagy nem természeti problémával kellett megküzdenie, amelyeket nem lehetett előre megjósolni. Az oszmánok ezekkel a problémákkal expedíciós egységek segítségével próbáltak megküzdeni. Az óriási tömegekben haladó hadsereg számára a tatár lovasok állandóan információt gyűjtöttek, akik a főhadsereg előtt jártak egy vagy két nappal. Ezeket az adatokat nem taktikai célokra, hanem inkább az általános hadvonulás megtervezéséhez használták fel. A kommunikáció fejletlensége miatt ezek az egységek voltak a főhadsereg „szemei és fülei”.

²⁵⁰ *Török történetirók*. III. kötet. 332.

²⁵¹ *Török történetirók*. III. kötet. 352.

²⁵² *Török történetirók*. III. kötet. 100.

Azért, hogy ezt a feladatot hatásosan végrehajthassák, szokássá vált, hogy a tatár katonák pótlovakat vittek magukkal. Egyes források megemlítik, hogy ezek a tatár erők 13 óráig megállás nélkül tudtak tevékenykedni.²⁵³ Sürgős esetekben ezeket a pótlovakat az ellenséges erők által körülvelt gyalogosok megsegítésére is felhasználták. Például az 1664. évi szentgotthárdi vereség után az oszmán hadsereg a Rábán lévő hidakon keresztül akart elmenekülni, mivel az ideiglenes hidak szétszakadtak. A víz túloldalán rekedt gyalogosok segítségére is ezek a lovasok siettek.²⁵⁴

A hadsereg visszavonulása is problémát jelentett, ugyanúgy, mint a hadjáratra indulás. A számos folyó az európai hadszínteret kíméletlenné tette, emellett ezen az éghajlaton váratlanul érhatték a seregeket nagy esők. A visszavonulás során az esők miatt mocsarassá váló utakba a kincstárt, az ágyúkat, és a sátrakat vivő állatok beleragadtak. Az őszi esők miatt megáradó folyók pedig az átkelések során okoztak nagy gondot. Ezért a hadjáratok időzítése kulcsfontosságú volt, hiszen a felsorolt problémák miatt a rövid utakat hosszú napok alatt lehetett csak megtenni.

Marosi Endre nem tartja használhatónak az akciórádiusz elméletét, mivel ő úgy gondolja, hogy ha egy ilyen elképzelés, vagyis stratégia érvényben lett volna, akkor a Birodalom keleti határain is működni kellett volna. Ez alapján nem tűnik hihetőnek számára az, hogy a megadott távolság alsó határa 900 kilométer, ami nem éri el Belgrádot sem, felső határa pedig 1350 kilométer, és ez sem éri el Budát. Ilyen feltételek mellett olyan kérdést tesz fel, hogy az oszmánok, a hatósugár tényét és méretét figyelembe véve, hogyan vállalkozhattak például Bécs ostromára, túllépve a hatósugarukat. Ez alapján szerinte fontosabbak például a földrajzi körülmények, az idő, az ellenség teljesítménye, a gazdasági helyzet, a katonaság létszáma stb.²⁵⁵

2.9. Gazdasági alapok

A háborúk folytatásában és a győzelemben a hadi technika és a harceszközök fejlettsége után az állami kincstár helyzete, illetve a finanszírozási alapok voltak a második fontos helyen. A 16. század végéig az oszmán állami kincstár bevételei és kiadásai egyensúlyt

²⁵³ Rhoads Murphey: „Horsebreeding in Eurasia.” *Central and Inner Asian Studies* 4. 1990, 2.

²⁵⁴ Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa: *Silahdâr Târihi (1065-1106 / 1655-1695)*. (Yayına hazırlayan: Ahmet Refik). II. cilt. Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, 362. „(...) bir miktar deve ve 100 kadar çatal bargirli Tatar gönderilip piyadeyi geçirdiler...”

²⁵⁵ Lásd: Marosi Endre: „A török elleni harc lehetőségei 1352-1718.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 27 (1980), 579-597.

mutatnak, de mind a túlnépesedés, mind pedig az állam térbeli kiterjedésének megtorpanása a központi kincstárba beáramló jövedelem csökkenésével járt. A 16. század végére a birodalmi lakosság kb. 11 millióból 22 millióra emelkedett, és 1586-ban árforradalom, infláció jelentkezett. Ezzel párhuzamosan a tímárrendszerben problémák adódtak. Az akıncı, az azap, a gönüllő, és a deli katonai egységek adómentességet kaptak, és a hadjáratokban zsákmányért harcoltak, s most ezeknek a finanszírozása is problémát okozott a központi hatalomnak.²⁵⁶

A zsoldos katonák létszáma évről évre nőtt, ami az erre vonatkozó költségek emelkedését is jelentette, a mezőkeresztesi csatában ötvenezer kapukulu katonáról tesznek említést.²⁵⁷ Annak ellenére, hogy az oszmán állami kincstár a 16. században nem mutatott költségvetési hiányt,²⁵⁸ az 1586. évi ezüst akcse devalvációt követően megjelent pénzhiány a hadi szervezkedésben is változást okozott. Így a röghöz kötött tímáros szpáhik helyett készpénzzel fizetett, állandó gyalogos hadtesteket alapítottak, méghozzá a katonai költségek csökkentése érdekében, és a flotta fejlesztésébe is kevesebb pénzt fektettek. Ennek következtében például 1527-ben a janicsárok létszáma 7886 fő, és ennek a fizetéssel ellátott személyzetre vonatkozó aránya 32,7% volt. 1609-ben a janicsárok létszáma 39.282-re emelkedett, a fizetéssel ellátott személyzet létszáma pedig 91.202-re, így a janicsárok aránya 43,1% lett. 1660-ban a janicsárok létszáma újra megnövekedett, 53.849 fő lett, míg az összes, fizetést kapó személyzet létszáma pedig 98.342 főre emelkedett, így a janicsárok aránya 54,8%-ra nőtt.²⁵⁹ A következő számok pedig így változtak:

1527-ben a janicsárok fizetése 15.423.426 akcse, az összes bérköltség 65.882.938 akcse volt, s ebben a janicsárok költségeinek aránya 23,4%-ot tett ki. 1609-ben a janicsárok fizetése 100.899.146, az összes bérköltség 310.827.412, ebben a janicsárok költségének aránya 32,3%-ra módosult. 1660-ban a janicsárok fizetése 133.424.896 akcséra, az összes bérköltség 285.905.688 akcséra nőtt, ebben a janicsárok költségének aránya 46,6% volt.²⁶⁰ Az 1527-1528, és az 1615 közötti években a kapukulu katonák és az udvari személyzet bére az

²⁵⁶ Yavuz Cezar: *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, 41.

²⁵⁷ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, 107.

²⁵⁸ Halil İnalcık: *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300 - 1600*. Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Oakleigh, 1994. 99.

²⁵⁹ Ömer Lütfi Barkan: „Hicri 933-934 (Miladi 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. IV. cilt. Ekim 1953 - Temmuz 1954, No:1-4, 281. Mehmet Genç: „XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş.” *Yapıt*. No. 4, 1984, 55.

²⁶⁰ Şevket Pamuk: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, 92. Fodor Pál e témában megjelent munkájában hasonló végeredményre jut. Lásd: Fodor Pál: „Az Oszmán pénzrendszer 16. századi válságáról (megjegyzések az 1585 / 89 évi leértékelésről)”. *Aetas*. 4 (1999), 27-40.

évi költségvetésnek kb. 45%-át képezte, ez a szám 1623-1624 és az 1630-1631 évek között kb. 70%-ra emelkedett.²⁶¹ A 16. század közepén az udvari katonaság száma 70.000 fő körül mozgott.²⁶² Ez a magas szám a janicsárok használhatóságában is korlátozásokat okozott, hiszen több katona szolgálatba vétele gazdaságilag lehetetlenné vált. Például 1666-ban az európai vilájetekbe parancsokat küldött a központi hatalom, mely szerint a Nyugat-, és a Közép-Balkán egész területéről csak 300-320 devsirmét vihetek a vidéki helytartók.²⁶³ Az oszmán hatalom a 17. század közepétől kezdve *türedi asker* nevű, szerződéses katonákat kezdett foglalkoztatni. Ezek az inkább falusiakból álló katonai erők nagyrészt tapasztalatlanok és képzetlenek voltak²⁶⁴, amely világosan mutatja a gazdasági korlátozások eredményét.

Az Oszmán Birodalom a katonai szervezet számára intézményesített keretet alakított ki, azt azonban túlzás lenne gondolni, hogy a katonai intézmények a civil társadalom felett álltak. Hiszen az udvari katonák teljes létszáma a 16. század közepén 70.000 körül volt, ez pedig a lakosság 20.000.000 körüli számához képest meglehetősen kevés. Azonban az évi négy alkalommal kifizetett *ulufe*, illetve *zsold* a központi kincstár legnagyobb teherterhelését jelentette. Ez pedig évi kb. öt és fél millió aranyat jelent, vagyis kb. 620 millió akcsét, amit nem csak a háború idején, hanem béke idején is kellett fizetni.²⁶⁵ A központi hatalom gazdasági forrása a háborún kívül az adószedés volt. A 17. század közepén már előfordult a tímárföldek bérbeadása, nőtt a nem muszlimoktól szedett adók mértéke, s jelentkeztek a földművelők által kezdeményezett celali felkelések és a hadjáratok finanszírozásában megjelenő problémák. Sinan nagyvezír már 1594-ben felajánlotta, hogy a kincstártól kért ötmillió akcse fejében zálogba adja vagyonát, III. Murad szultán azonban megküldte a kívánt összeget és nem követelte a zálogot.²⁶⁶ Ez a helyzet teljes egészében elrontotta az oszmánok területi terjeszkedési terveit, így helyette a belpolitikai helyzet javítását tűzték ki célul.

²⁶¹ Ömer Lütfi Barkan: „Hicri 933-934 (Miladi 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, 287. Şevket Pamuk: *Osmanlı - Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, 163. Fodor Pál: *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyi igazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján*. História, Budapest, 2006, 60, 61, 90.

²⁶² Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 68.

²⁶³ Mehmet Genç - Erol Özvar: *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler*. I. cilt. Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, 434.

²⁶⁴ Alexander Mikaberidze: *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*. Vol. 1, ABC-CLIO Inc., Santa Barbara CA, 2011, 997.

²⁶⁵ Mehmet Genç - Erol Özvar: *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler*, 451.

²⁶⁶ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, 109.

Egész télen át a hajók karbantartásával foglalkoztak, hogy tavasztól hiány nélkül igénybe vehessék őket. De a szárazföldi katonaság óriási költsége miatt a 16. században a tengeri haderő költségét is szűkíteni igyekeztek, az isztambuli központú birodalmi flottát Algéria, Tunézia és Marokkó partjain lévő kalózokkal támogatták, oly módon, hogy azok hajóit és legénységét bérbe vették. A 17. században pedig a központi hatalom a flotta finanszírozásának egy részét a Nyugat-Anatóliában lévő adófizetők pénzéből próbálta végrehajtani. A központi hatalom számára világos volt, hogy a haditengerészetre több pénzt kell fordítani, de mivel ez ugyanakkor a szárazföldi katonai tevékenységek leszűkítését is jelentette volna, ezért a flotta költségeit a költségvetésen kívüli pénzekkel próbálták fedezni.²⁶⁷

Nem tudjuk meghatározni azt, hogy a 17. század vége felé megemelkedett katonai költségek az oszmán hadseregnél gazdasági válságot okoztak-e. A Birodalom ebben az időszakban is döntő erőként vett részt Európában. Annak ellenére, hogy az 1680-as évektől kezdve az európai szövetséges erőkkel szemben nagy vereségeket szenvedett, az európai államok nem tudtak egyedül ellenállni az oszmánoknak. Oroszország az 1711. évi pruti csata után, Velence az oszmánok 1715. évi, Moreával szembeni újabb támadása után, a Habsburgok pedig az 1737-1739 közötti sikertelen háború után kénytelenek voltak a megszerzett területek jelentős részét visszaadni.

2.9.1. A rendkívüli adórendszer

Nyilvánvaló, hogy az Oszmán Birodalom gazdasági hanyatlása idején zajló hadjáratok a társadalomban nagy traumát okoztak. Főleg az 1683. évi bécsi ostromtól kezdve egyre gyakrabban kezdték beszedni azokat az adókat, amelyeket a rendkívüli helyzetek esetén szoktak beszedni, és ezek az adók egy idő múlva állandóvá váltak, s egyfelől gyengítették a társadalmat, másfelől pedig felerősítették a társadalmi feszültséget.²⁶⁸ E fejezet célja tehát nem a şer'i vagyis a vallási adók, (mint például öşür, cizye, haraç) hanem a központi kincstár elszegényedése esetén szedendő adók bemutatása.

2.9.1.1. Az avariz adó

Az avariz adót a gazdasági gyengülés miatt az 1839. évi tanzimat fermán kihirdetéséig hajtották be az Oszmán Birodalomban különleges helyzetekben, főként a katonai

²⁶⁷ İdris Bostan: *Osmanlı Bahriye teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, 40-41-95.

²⁶⁸ Ziya Kazıcı: *Osmanlılarda Vergi Sistemi*. Bilge Yayınları, İstanbul, 1977, 149.

költségek enyhítésére háború esetén.²⁶⁹ Eszerint kötelezték a társadalmat arra, hogy mindenféle szolgálattal, értékes áruban és pénzben szolgáltatassák be ezt az adót.²⁷⁰ Az adó mennyisége az adott terület gazdasági és földrajzi helyzete alapján került meghatározásra, s az illetékes település vagy negyed lakóinak közösen kellett befizetniük a településen lévő épületek számával arányosan.²⁷¹ Minden, adófizetésre képes házat avariz hanesinek (hane = ház) neveztek, az összeírásokban dolgozóként szereplő, vagy valami módon pénzt kereső személyeket, a nőtlenekeket is az avariz hanesihez csatolták. Az avariz hanesi 5, 10, 15 vagy több házból állhatott, amelyekben nők és gyerekek is voltak, és minél több volt az avariz hanesihez csatolt ház száma, annál kevesebb volt az egy házra eső, fizetendő adó összege.²⁷²

2.9.1.2. A sürsat bedeli

A sürsat bedeli az Oszmán Birodalomban a tanzimat fermán előtt a társadalomtól tekelif-i harbiyye néven beszedett, rendkívüli adó volt.²⁷³ A hadsereg hadjáratra való indulása során az útvonal közelében élő falusiaknak kötelezővé tették, hogy falvaikból élelmiszert hozzanak, például búzát, árpat, darát, kukoricát, zabot, és ezeket adják el a piaci áraknak megfelelően, ennek ellenében a katonai vezetés pénzzel fizetett, de nem azonnal, sőt néha egyáltalán nem fizettek. Egy idő múlva ezt az adókötelezettséget sürsat akçesi vagy sürsat bedeli néven állandóvá tették, a társadalom által az államnak eladott élelmet pedig sürsat zahiresinek nevezték.²⁷⁴

²⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan: „Avariz.” In: *İslam Ansiklopedisi*. II. cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970, 13. Ez az adófajta később állandó adóvá vált a birodalomban. Erről lásd: Fodor Pál: *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyi igazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján*, 173.

²⁷⁰ Özer Ergenç: „Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler.” In: *VII. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (11-15 Ekim 1976)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, 79. Halil Salihlioğlu: *Türkiye İktisat Tarihi (Giriş-Bazı Kurum Ve Kavramlar)*. Menteş Kitabevi, İstanbul, 1989, 127.

²⁷¹ Özer Ergenç: „Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, 85.

²⁷² Mustafa Öztürk: „1616 Tarihli Halep Avariz-hane Defteri.” *OTAM*. 8, Ankara, 1997, 257. Yavuz Cezar: *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, 57.

²⁷³ Halil Cin-Gül Akyılmaz: „Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler.” In: *Osmanlı*. III. cilt. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 232-233.

²⁷⁴ Ziya Karamursal: *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, 194.

2.9.1.3. A nuzul bedeli

A nuzul szó szerint tartózkodást jelent.²⁷⁵ Az oszmán hadsereg központjából a hadjáratra indulás előtt parancsokat küldtek a menzilek vezetőinek és a kadiknak, hogy készítsék elő az élelmet, és tartsák készenlétben a menzilekben a hadsereg számára. A falusiaknak kötelezővé tették, hogy a termést a menzilek számára piaci áron eladják, amelyet sürsat usulünek, az ilyenkor előkészített élelmet pedig nuzul zahiresinek nevezték.²⁷⁶

A hadjárat finanszírozására beszedett adókon kívül az úgynevezett sefer florisi nevű adó jelentett a központi hatalom számára fontos gazdasági forrást. Ez szükség esetén az állami kincstár által rendelkezésre bocsátott készpénz volt, amelynek kivetése teljes mértékben a szultán parancsától függött. Az adott összeg összegyűjtésére a téli évszakban kezdődött, mielőtt a hadsereg elindult volna. Az ily módon összegyűlt pénzeket főleg az udvari erők fegyvereinek és élelmiszereinek beszerzésére használták fel.²⁷⁷

2.10. Az oszmán katonák lelki felkészültsége és a millet rendszer

A fejezet célja annak bemutatása, hogy hogyan érte el a állam azt, hogy a különböző múlttal, kultúrával és vallással rendelkező alattvalók a Birodalom számára állampolgárokként mozgósítható elemek legyenek, s mint katonák védelmezzék azt. Mivel a vallás az akkori identitás alapját képezte, ezért a soknemzetiségű hadsereg létrehozásában és irányításában elsődleges szerepet játszott. A bemutatásra kerülő tények és körülmények elősegítik a péterváradai napló jobb megértését, hiszen a viszontagságos ostrom során a katonák motivációjától függött a harc végkimenetele, ahogyan ez a bemutatásra kerülő, és más, a péterváradai ostromról írott naplóból is kiderül.

Az Oszmán Birodalomban nem volt kulturális egység, mivel különböző népek, nyelvek, vallások, és felekezetek éltek együtt. Az oszmán állam a 13. századtól, megalakulásától kezdve rövid idő alatt kiterjesztette területeit nyugat és kelet felé, ennek eredményeként különböző földrajzi, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális összetevőkből álló, heterogén birodalommmá vált. Amikor a fennhatósága alatti területek nagysága óriási méreteket kezdett ölteni, a politikai egység érdekében szüksége volt egy összefogó elemre. A központi hatalom igazgatási és társadalmi politikája nem vette figyelembe az etnikai különbségeket, ehelyett a társadalom vallás szerinti megszervezésében,

²⁷⁵ Ziya Karamursali: *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, 138.

²⁷⁶ Halil İnalcık: „Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu.” *Belleten*. XXIII/92., Ankara, 1959, 591. Ziya Karamursali: *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, 160.

²⁷⁷ Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 433.

egy vallási alapon meghatározott, polgári rendszer létrehozásában látta a megoldást. Ez az ún. nemzet rendszer (millet sistemi).²⁷⁸

Ez a politikai módszer lépett érvénybe, miután II. Mehmed bevette Konstantinápolyt, és átszervezték a görög ortodox egyházat, mivel történelmileg az oszmán állam ekkortól vált birodalommá, és a sokszínű etnikai, vallási összetétel miatt politikai nehézségek léptek fel. A görög ortodox egyház átszervezésének eredményeképp a vallási és a felekezeti közösségek, és ezeknek vezetői társadalmi státusukért és az állammal való kapcsolatukért voltak felelősek. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a központi hatalom modern értelemben a hatalma alatti társadalmat nem népként, hanem vallási közösségként szemlélte.²⁷⁹

Részben a mohamedán vallástól függően alakult ez a rendszer, amely szerint kétfajta „nemzet” volt: a muszlim és a nem muszlim (zimmi) nép. A központi hatalom vallások szerint különítette el a társadalmat, és a vallási vezetők révén igazgatta a tömegeket.²⁸⁰

Mielőtt az oszmánok elfoglalták Konstantinápolyt, a Bizánci Birodalom már elveszítette földjeinek nagy részét. Már csak Nyugat-Anatóliában és a Moreai-félszigeten voltak területei, s mintegy politikai szigetként működött, miközben a központja továbbra is Konstantinápoly maradt. Így, amikor az oszmánok meghódították Konstantinápolyt, a korábbi pusztítások és zsákmányolások következtében a város lakossága a politikai bizonytalanság miatt a Birodalom más területeire, európai városokba, vagy Rómába menekült.²⁸¹

A hódítás következtében Konstantinápoly lakossága összesen hatvan-hetvenezer főre csökkent. A lakóházak is leromlott állapotban voltak. A területeket, ahová letelepedhettek volna, elpusztították. A bizánciak korábban házakat építettek nyolcszáz szerzetes számára a Hagia Sofia környékén, és ezek fenntartására és lakóinak ellátására a Szicíliában beszedett adókat használták fel. Mivel ez a jövedelem megszűnt, miután elveszítették Szicíliát, nem tudták fenntartani a szerzetesek házait, ezért azokat az épületeket

²⁷⁸ Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Değişme Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri*. Ph.D. tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, 81-103.

²⁷⁹ Bilal Eryılmaz: „Osmanlılarda Millet Sistemi.” In: *Osmanlı Ansiklopedisi*. VI. cilt. İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, 225. Aurel Decei: „Fenerliler.” In: *İslam Ansiklopedisi*. IV. cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1964, 547.

²⁸⁰ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnehal Bozkurt: *Türk Hukuk Tarihi*. Savaş Yayınları, Ankara, 1996, 186.

²⁸¹ Halil İnalcık: *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*. Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, 94.

is elkezdtek kifosztani. Csak a Hagia Sofia állt ellen e támadásoknak, de benne nem székelte páttriárka.²⁸²

Konstantinápoly elfoglalását követően a városban új politikai, katonai, társadalmi, és kulturális rendszer jött létre, amelyben a görög egyház is helyet kapott. Ennek kapcsán Hódító Mehmed szultán első, és talán legfontosabb lépése 1453 végén a korábbi hagyományoknak megfelelően, az új páttriárka kiválasztása és kinevezése volt. Az új hatalom megalakulása után az államtanács (Divan-i Hümayun) Gennadiost nevezte ki páttriárkaként a városban megmaradt kevés szerzetes és hittantanár közül.²⁸³

A török történész, İlber Ortaylı szerint Gennadiosnak a katolikusok elleni gondolatai kulcsszerepet játszottak a kinevezésében, mivel Mehmed szultán támogatta az ortodoxok és a katolikus egyház közötti szakadást.²⁸⁴

A központi hatalom célja az volt, hogy továbbra is fenntartsa a görögkeleti egyház történeti pozícióját, és az ortodox társadalom feletti uralmát. Rövid időn belül olyan jogokkal ruházták fel az egyházat, amelyeket még a bizánci uralkodók sem adtak meg. Ezeket a jogokat a török-izlám hagyományok keretében a szultán által kihirdetett rendeletekkel határozták meg.²⁸⁵

A Konstantinápoly elfoglalása után megjelent új rendszer szerint az ortodox egyháznak már önkormányzati kiváltságai voltak. Következésképpen: a páttriárka sérthetetlen volt, nem tartozott az állami adózás alá, senki nem bírálhatta felül határozatait, megváltoztathatta a vallási szabályokat, a templomok a páttriárka tulajdonát képezték és senki nem alakíthatta át azokat dzsámiává, az egyházi szertartások, a húsvéti és a vasárnapi ünnepek szabadok voltak, és az állam védelmében álltak.²⁸⁶

Azt jól lehet látni, hogy a szultán a legfelsőbb keresztény szervezetnek tekintette a görög ortodox egyházat. De ez a helyzet ugyanakkor azt is jelentette, hogy az egész keleti kereszténységnek a legfontosabb intézménye, és ennek az intézménynek a feje oszmán hatalom alá került. Sőt, ez az egyház elfogadta az oszmán uralmat.²⁸⁷ Ennek megfelelően a

²⁸² Steven Runciman: *Konstantinapolis Düştü.* (Çeviren: Derin Türkömer). Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 1999, 171.

²⁸³ İlber Ortaylı: „Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet.” In: *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. IV. cilt. İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 998.

²⁸⁴ İlber Ortaylı: „Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, 999.

²⁸⁵ Ragıp Özdem: „Gennadios’un İtikatnamesi.” *Ülkü*. X. cilt. S. 60 / Şubat-1938, 529-540.

²⁸⁶ Ragıp Özdem: „Gennadios’un İtikatnamesi”, 529-540.

²⁸⁷ Franz Babinger: *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*. (Çeviren: Dost Körpe). Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 2002, 96.

központi hatalom garantálta a keresztény társadalom feletti pozícióját és igazgatását. Így megkönnyítette a társadalom számára az új rendszer elfogadását, és az adószedést is.

Ezek a rendeletek nagy visszhangot keltettek Európában is, ezért néhány történész szerint II. Pius pápa ekkor írta azt a híres levelét, amelyben Mehmed szultánt a kereszténységre való megtérésre biztatta.²⁸⁸

Az önkormányzati intézkedések másik eredménye az volt, hogy II. Mehmed az „etnark”, azaz a nemzet feje²⁸⁹ megjelölést adta Gennadios pátriárkának. Korábban említettem, hogy az Oszmán Birodalomban a „nép” az egy vallás alá tartozó népcsoportoknak a közös önelnevezése volt, és most már a pátriárka volt „az ortodox nép” központi hatalomtól függő egyetlen autonóm vezetője.

A pátriárkának törvényhozási, igazságszolgáltatási és bíraskodási joga mellett kiátkozási, börtönbüntetési, pénzbüntetési, száműzési és adószedési joga is volt, és az egyház számára létrehoztak egy fogházat is. Következésképpen az egyháznak több kiváltsága volt, mint Bizánc időszakában. A pátriárka a keresztény társadalom vezetőjeként részt vett az államtanácsban (Divan-i Hümayun) és képviselte a keresztényeket. Elhívták ugyan tárgyalni, de nem volt a díván tagja soha.

A II. Mehmed után következő szultánok is adtak kiváltságokat az egyháznak, de ezek inkább a korábbi jogok variációi voltak.

Az új rendszer céljainak megfelelően tiltotta meg a görög ortodox egyháznak a római katolikus egyházzal való egyesülésre törekvő próbálkozásait. Egyértelműen látjuk, hogy II. Mehmed magához kötötte a keleti egyházat, és megcélozta a keresztény világ kettészakadt helyzetének fenntartását, ezért nevezte ki Gennadiost pátriárkának, aki ellenezte a két egyház egyesülését.²⁹⁰

A helyzet etnikai szempontból is érdekes, mivel a 16. század végétől a görögök kezdtek visszatelepedni a síkságokra. A török milletrendszer hozzájárult az ortodox görögök összetartozásához, mert vallási alapon különítette el a Birodalom különböző népeit. A görög ortodox egyház etnikai-vallási szervezet volt, ami segítségükre volt a görögöknek abban, hogy megőrizték etnikai, kulturális és nyelvi örökségüket az oszmán uralom idején.²⁹¹

²⁸⁸ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, 102.

²⁸⁹ Törökül milletbaşı.

²⁹⁰ Yorgo Benlisoy - Elçin Macar: *Fener Patrikhanesi*. Ayraç Yayınları, Ankara, 1996, 32. Mehmet Süreyya Şahin: *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, 61.

²⁹¹ Barbara Jelavich: *History Of The Balkans*. Cambridge University Press, Cambridge- New York, 1983, 49.

Az új rendszer bevezetésének következményei.²⁹²

a. Isztambul meghódítása után II. Mehmed saját magát tekintette az új római császárnak (Kayzer-i Rum), a görög egyház tulajdonképpen az Oszmán Birodalom intézményévé vált, és az uralkodó az ortodox társadalomnak is a szultánja volt.²⁹³

b. Így most már volt egy olyan alakulat az Oszmán Birodalom kezében, amely a keresztény elszakadás fenntartása érdekében, és a római papság ellen katonai és politikai ütőkártyaként volt használható.

c. Mielőtt a törökök elfoglalták Isztambult, a római katolikus egyház és a görögkeleti egyház az egyházi egyesülés mellett döntöttek. Így ha az oszmánok megszüntették volna az ortodox egyházat, keresztes háborút is indíthatott volna a keresztény egyház.²⁹⁴

Így a görög egyház fennmaradása az oszmánok külpolitikájában fontos szerepet játszott.

A nem muszlim alattvalóknak joguk volt a szabad vallásgyakorláshoz, a saját nyelvükön való tanításhoz, alapítvány létrehozásához, és iskolaalapításhoz. A nem muszlimok bármelyik egyházközséggel kapcsolatot létesíthettek. Az egyházközségek szabályozták a házasságkötést, a válást, a születés és a halál kapcsán felmerülő intézkedéseket. Az egyes egyházközségek bíróságai oldották meg a saját tagjaik közötti konfliktusokat. A fentiek mellett tiltó jogi intézkedések is voltak,²⁹⁵ a következők:

- A nem muszlimok nem lakhattak a muszlim lakosságú kerületekben.
- Nem tanúskodhattak a muszlim nép számára létrehozott bíróságokon.
- Nem viselhették a muszlimokra jellemző ruhákat. Nem lovagolhattak.
- Nem viselhettek fegyvert.
- Nem építhettek magasabb házakat, mint a muszlimoké, és nem festhették a házaikat világos színekre.
- Nem harangozhattak.

²⁹² Bilal Eryılmaz: *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. Risale Yayınları, İstanbul, 1990, 95.

²⁹³ Yavuz Ercan: „Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi’nin Rolü.” In: *III. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, 202.

²⁹⁴ Yavuz Ercan, „Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi’nin Rolü”, 203.

²⁹⁵ Yavuz Ercan: *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, 56.

A nem muszlim lakosság nagy része ortodoxokból állt, akik etnikai szempontból görögök, bolgárok, szerbek és albánok voltak. A központi hatalom a „pravoszláv nép” jelzővel illette ezeket a népeket, és így igazgatta. A második nagy létszámú közösséget a gregorián örmények alkották, és ezt követették a zsidók, a katolikusok és a protestánsok.²⁹⁶

Vitatott dolog az, hogy II. Mehmed adta-e az ökumenikus jelzőt a pátriárkának. A török történészek többsége szerint nem adta, sőt nem is adhatta, mivel kizárólag a keresztény apostolok teheték ezt meg, még a római császárok sem adhattak ilyen vallási elnevezéseket. Így a törökök csak politikai és társadalmi alapon rendezték át az ortodox egyházat, vallási igazgatást nem gyakoroltak felettük.²⁹⁷ Ugyanakkor az oszmánok az egyházat az ortodox kereszténység megtestesítőjének tekintették.

Az oszmánok nyugat felé való terjeszkedésük során két fontos erővel találkoztak: az egyik a keresztény hercegségek, a másik a római katolikus egyház, valamint ennek az egyháznak a befolyása alatti államok. Ezért az oszmán állam véget próbált vetni a római katolikus egyház politikai és társadalmi befolyásának azokon a területeken, amelyek a saját megszállása alá kerültek, ezért támogatta a kisebb felekezeteket (pl. boszniai katolikusok privilégiumai) azzal a céllal, hogy ezek ne egyesüljenek.

Ez a politika működött a Balkánon, Magyarországon, Ciprus és Kréta szigetén. Ciprus szigete például görög-ortodox lakosságú volt, de amikor római fennhatóság alá került, sem saját papjukat nem tudták szabadon megválasztani, sem rendbe hozni nem tudták az egyházukat.

Amikor az oszmánok elfoglalták a szigetet, megszüntették a római katolikus fennhatóságot, miközben a legszebb keresztény templomok egy részét átalakították dzsámivá.

Tehát az ortodox vallás támogatása a római katolikus egyházzal, a Pápasággal szemben kulcsszerepet játszott az Oszmán Állam külpolitikájában, és ennek talán a legfontosabb eredménye az volt, hogy a görögkeleti, ortodox egyház az oszmánok dominanciája alá került.

2.10.1. Vallás és motiváció

A dobszó, a hangosan ismétlődő imarészletek, a vallási és a nem vallási zászlók hadjáratra vitele mind a nyugati, mind pedig a keleti hagyományokban megtalálható, fontos motívum volt. Ezek a háborúnak vallási és kulturális színt kölcsönöztek. Tudjuk, hogy a

²⁹⁶ Edward Engelhardt: *Tanzimat*. (Çeviren: Ayda Düz). Milliyet Yayınları, İstanbul, 1979, 21-34.

²⁹⁷ Niyazi Berkes: *Patrikhane ve Ekmümeniklik*. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, 25.

közép- és kelet-ázsiai törökök lófarokból készült zászlókat használtak, az oszmánok idejében pedig ez a szokás annyiban változott, hogy a zászló tetejére félholdat tűztek. Ebből arra következtethetünk, hogy az oszmán katonai kultúrában az iszlám előtti időszak és az iszlám időszaka ugyanolyan fontos volt. A csata előtt elhangzó induló az oszmán katonák adrenalinszintjét felemelte és magabiztossá tette őket, a vezetők így elhitethették a katonákkal, hogy verhetetlenek. Ez mind annak érdekében történt, hogy a katonák megszabaduljanak a halálfélelemtől. (A dobos egységek a haláltól rettegő katonák morális helyzetét javították.)

A vallási motivációval kapcsolatos másik tényező az, hogy az oszmánok a hadsereget lelkesítő, „Allah Allah!” kiáltásokkal buzdították. Ilyen részleteket mind a pétervárad-i naplóban, mind pedig más naplókban találhatunk. Például Tursun Bey Tarihi Ebulfeth Sultan Muhammed Han című krónikájában a belgrádi ostrom során ezzel kapcsolatban így ír: „A megtöltve készen álló ágyúkat előre vontatták, a katonaság pedig nyomukban „Allah Allah!” kiáltásával rohant a várra.”²⁹⁸ Az 1364-1365. évi, szerbek ellen vonuló oszmán hadsereg Edirnéből való felvonulása során történetekről mesél Saadetdin a Tac-üt-tevarih-ban, s a mehteranével együtt ennek a tényezőnek a hatását így írja le: „(...) a győzelmes sereg elő csapata, az éj sötétjében kibontván az oroszlánszívű had zászlóját és egyszersmind a beállott éjtől segítséget kapván, az ítélet napján hallható, félelmet gerjesztő zajt ütve, dobszóval, trombitaharsogással és éget rázó „Allah Allah!” kiabálásával rémítette meg és hozta zavarba a hitetleneket”.²⁹⁹

A táborban az imádság a következőképpen zajlott. Fél órával napnyugta előtt a kethüda bég kilépett a sátrából, és a tisztjei által körbevéve leült. Mellette áll az ocak yazıcısı, akivel felolvastatott néhány különleges könyörgést, amelyre a körben levőktől időről időre válasz érkezett e szavakkal: „Allah, Allah, Allah”, ami azt jelenti „Ó Isten”. Ezt a kiáltást bizonyos időközönként, ágyú- és puska lövésekkel kísérve, az egész hadsereg megismételte, és az egész imádság a nagyúr, a nagyvezír és a többi vezető boldogságáért mondott fohással ért véget.³⁰⁰

Annak ellenére, hogy a közös vallás az oszmán katonák között összekötő szerepet játszott, ezt a kötöttséget a *cihad*-dal, azaz a szent háborúval elmagyarázni teoretikus megközelítés lenne, és csak felületes magyarázatot adna. Nem lehet az oszmán katonát úgy elképzelni, mintha egy, az állami és vallási célok eléréséhez szükséges eszköz, egy üres figura

²⁹⁸ Török történetírók. I. kötet. 78.

²⁹⁹ Török történetírók. I. kötet. 107.

³⁰⁰ Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 62.

lenne, vagy teljes mértékben egy ideológiának képviselője, aki emberfeletti célokért küzd. A szent háború az oszmán katonai tevékenységben gyakorlatilag nem játszott szerepet, hiszen a háborúnak konkrét politikai és gazdasági célja volt, és a katonák elvárása is ettől függően formálódott. A szent háború teológiai elvként maradt meg mindaddig, amíg már a 20. század elején a Birodalom léte veszélybe került. Ez a fogalom tehát akkoriban volt működőképes, amikor a muzulmán társadalom az élet-halál kérdésével szembesült.³⁰¹ A katona számára a motiváció sokkal egyszerűbb dolgokban jelent meg, mint amilyen például a katonai egységhez való hűség, a közös harcból származó bajtársiasság, és veszély esetén egymás támogatása.

Az oszmán állami politika, amelyet a társadalom magáévá tett, a gázi hagyomány nyomán alakult ki, amelynek alapelveit a közép-ázsiai nomád kultúra, és a vallási életnek az iszlám kultúrával való összefonódása határozta meg. A Nyugat-Anatóliában politikai egységként megjelent oszmán hatalom a 16. századig törzsből bégséggé, bégségből állammá, államból pedig birodalommal formálódott. Így az óriási méreteket öltött központi hatalomnak a társadalmi békéért és a politikai egység tartósságáért pragmatista módszerekre volt szüksége, ennek következtében alakult ki – mint fentebb már említettem - a millet rendszer, a minden alattvalóra vonatkozó jogrendszer.

A társadalomban a vallási tolerancia lehetővé tette a hitük miatt menekülni kényszerülő embereknek, hogy letelepedjenek az Oszmán Birodalomban. Ezek az embertömegek az oszmánok gazdasági és társadalmi életének gazdagodásában nagy szerepet játszottak. A nem muzulmán lakosság számbeli növekedése az arab vilajeteken kívül semmi ellenállást nem eredményezett.

Az oszmán hadsereg különböző etnikumokból állt össze. Az európai vilajetektől hozott devsirme katonák a kiképzésük során muzulmánok lettek, de köztük számos olyan is volt, aki vagy nem sajátította el a muzulmán kultúrát, vagy pedig titokban gyakorolta a saját vallását. A tímáros szpáhik között pedig (keresztények és) aleviták, vagy más néven bektásiak is voltak. Az államvallás szunnita-hanefita volt, „hivatalosan” tehát az államigazgatásban részt vevők ehhez tartoztak. A sokvallású és -kultúrájú katonákból álló csapatok tehát egyetlen céllal gyűltek össze a központi hatalom parancsára. Az egyének gondolkodása harmonizált az állam céljával, a központi hatalom ezért a társadalmi különbségeket is ki tudta szorítani a köztudatból. Az oszmán nemzetrendszer ezt a társadalmi békét és az ettől függő

³⁰¹ Halil İnalcık: *The Ottoman Empire (The Classical Age 1300 - 1600)*. Phoenix, London, 1995, 93.

katonai összetartást biztosította a központi hatalom számára, ezért az oszmán nemzetrendszer alapvető jellemvonásait itt fontosnak tartottam bemutatni.

2.10.2. A motiváció anyagi oldala

Annak ellenére, hogy a katonák vallási, képzettségi, tapasztalati és fegyelmi szintje eltérő volt, problémák felmerülése esetén igen hasonlóan viselkedtek. A katonák vagy az állatok élelmiszer és víz hiányában, vagy a téli hideg és a nyári meleg miatt nem tudták a feladatukat rendesen elvégezni. A teljesítőképesség határain túl a fizetetlen, vagy fegyelmezetlen katonák könnyen elveszíthették a motivációjukat, és ha megtalálták a megfelelő alkalmat, fellázadhattak a vezetőjük ellen, vagy elmenekülhettek a szolgálat elől. A katonák motivációjában tehát az anyagi feltételek jelentős szerepet játszottak. A központi hadsereg tagjainak elvárása volt, hogy kapjanak fizetésemelést (terakki) és ajándék készpénzt (bahşiş).

A zsákmányolás az anyagi motivációban jelentős szerepet kapott. A hadjárat során civil magáncélokra irányuló akciók is sokszor előfordultak, ezek nem előre meghatározott katonai tervek szerint működtek. A reguláris vagy az irreguláris hadtestek részt vettek a zsákmányolásban, így kellő motivációt biztosítottak számukra. Az ellenség vonala mögött zajló hadműveleteknek, a tatár lovasok előrenyomulásának fő célja nemcsak a zsákmányolás, hanem az ellenség mindenfajta élelmiszerének és utánpótlásának elpusztítása volt, emellett a határközeli füves helyeken a lovaikat is legeltetni szándékozták. Az ezekben a portyákban megszerzett állatokat és foglyokat, valamint a könnyen hordozható és eladható tárgyak egy részét a támadásban részt vett katonák között osztották el. A csapatok száma a váratlanul bekövetkező csatlakozásokkal jelentősen növekedhetett.

A tábor kényelme is fontos tényezőként szerepelt. A mellék- és segéderők szintén zsákmányolással akartak hasznot húzni a hadjáratból. Nem mondhatjuk, hogy az oszmán katonák teljesítményét alapvetően az anyagi haszon befolyásolta, de lelki és vallási szükségleteik mellett természetesen világi igényeik is felmerültek. Az oszmán hadseregnél az előre meghatározott feladatokon kívüli szolgálatokért szokás volt ajándékot adni. Ennek ellenére nem szabad azt gondolni, hogy a katonák motivációjának megerősítése a korrupció függvényévé vált volna, de a jó táplálkozás és a rendes fizetés hatásos eszköz volt a közös cél elérése érdekében. A hűség és a bajtársiasság elsősorban a legkisebb katonai erő vezetője által volt biztosított. A segéderők, mint például a magyar és a tatár vezetők saját katonai szokásuk szerint biztosították a katonáik harcra való lelki felkészültségét, amely szokások néha különböztek az oszmánokétól.

2.10.2.1. A tímáros szpáhik és az anyagi motiváció

A tímáros szpáhik számára az egyik legfontosabb szempont az volt, hogy a harcban elesett bajtársuk jövedelmét maguk között elosszák. Az önkéntes katonák pedig a sikereik ellenében tímárbirtokra pályáztak. Az új földek megszerzése esetén a tímáros szpáhik elvárása volt, hogy ők is részt kapjanak belőle. A háborúban a különleges sikereket elért katonák ajándékokat kaptak; ez pénz vagy tímárföld lehetett. A háborús sérültek 40-50 kurust kaptak, a háborúban meghalt katonák családja pedig rendes fizetést.³⁰² Az elhullott állatokért a gazdájuk kárpótlást (pénzt) kapott. Jól látható, hogy a vezetők megpróbálták garantálni, hogy egyik katona se érezze, hogy nélkülözik vagy hogy támogatás nélkül marad.

A Feridun Bey gyűjteményében lévő hadjárat naplókban a tímáros katonák motivációjának megerősítésére szolgáló elemekkel is találkozunk, például az 1529. évi magyarországi hadjáratban. „(...) kihirdették: holnap roham lesz; aki először hatol be a várba, az, ha szubasi, szandsákot, ha szipáhi, szubasi rangot, ha pedig nem hűbéres, akkor 30.000 akcse jövedelmű ziámetet fog kapni”.³⁰³ Az 1532. évi események során Kőszeg várának feladása kapcsán ezt olvashatjuk: „...A pasa a vár meghódításának örömhírével Dsáfer bég müteferrikát küldte a padisahhoz, a ki ezért a nevezettnek 500 vert aranyat és egy kaftánt ajándékozott és arpalikját 10.000 akcsével fölemelte...”³⁰⁴

Az emberveszteség a háborúban az alaptényezők közé tartozott. A hadjáratra előkészített hadsereg nagysága kétszer akkora volt, mint szükséges lett volna, azért, hogy a háború során egészséges katona megfelelő létszámban legyen jelen.³⁰⁵ A veszteségek között nem a halál volt a legnagyobb. A fáradtság, a rossz időjárás, a rossz táplálkozás (főleg a szennyezett víz) miatti betegségek és az ezt követő halálesetek gyakoriak voltak. Az ostromok során a futóárkokban lévő katonáknál a vérhas, a belső szervek víztömegének megnövekedése és az influenza gyakori betegségek voltak. Ezek mellett voltak olyan halálesetek, amelyeknek okát nem tudták.³⁰⁶ A primitív orvosi beavatkozás nagyon kevés információval rendelkező

³⁰² Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 466.

³⁰³ *Török történetirók*. I. kötet. 330.

³⁰⁴ *Török történetirók*. I. kötet. 354. Az arpalik, azaz arpalik egyfajta jövedelemforma, egy szandsák bevételenek egy része. A birodalomban fizetés mellé adhatták kiegészítésképpen, vagy nyugdíjként. A szó jelentése abrakpénz.

³⁰⁵ Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 405, 473.

³⁰⁶ Gülgün Üçel - Aybet: *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 466.

ahhoz, hogy megmentse az életeket. Azonban a katonai szervezetben orvosok is részt vettek, akiket *cerrah*-nak nevezték, és sürgős esetekkel foglalkoztak.³⁰⁷

2.11. A végvárrendszer

Az oszmánok elleni magyar védelmi rendszer kiépítésének kezdete a 14. század közepére tehető. I. (Anjou) Lajos király idejében, 1365 és 1369 között megalakult a Vidin központú bolgár bánság, ekkor a király a közel álló várakat hozzácsatolta, és a magyar hadsereggel megerősítette. Luxemburgi Zsigmond király a nikápolyi háború (1396) után az al-dunai határvárakat a központi igazgatás irányítása alá vette, mivel az oszmánok már az ország déli határait kezdték fenyegetni. Szörény és Belgrád között új várakat kezdett építeni, így például a szentlászlói várat, ezen kívül Temesköz vármegyéinek haderejét a temesi ispán parancsnoksága alá rendelték, a belgrádi várat pedig a macsói bánsághoz csatolták. Így a bánságot és a délvidéki vármegyékben lévő katonákat közös igazgatás alá igyekeztek vonni.³⁰⁸

1470-ben átszervezték a védelmi rendszert, ez volt Hunyadi Mátyás oszmánok elleni politikájának egyik legfontosabb pontja. Ezzel mind a védelmi rendszer központosítására, mind egy egységesebb vonal kialakítására törekedtek. Ennek a törekvésnek az eredménye egy egységes védelmi rendszer kialakulása volt az Adriai-tengertől a Kárpátok keleti részéig. A horvát-dalmát és a szlavón bánságokat egyesítették, az Al-Duna vidékét is a védelmi rendszerbe szervezték, az erdélyi területeket pedig az erdélyi vajda fennhatósága alá helyezték. Így a 15. század végére két egységes vonal védte Magyarországot. Az első a délebbi vonal, amely körülvette Szörényt, Orsovát, Szentlászlót, Belgrádot, Zimonyt, Szabácsot, Szrebreniket, Jajcsát, Kninet, Szkardonát, Klisszát. A második vonalhoz Lugos, Karansebes, Temesvár, Pétervárad, Dubica, Krupa, Bihács és a dalmát tengerparti Zengg tartozott.³⁰⁹

Mohács után a dél-magyarországi védelmi rendszer felett a központi hatalom irányítása megszűnt.³¹⁰ A mohácsi csatától Buda elestéig csak a Zengg és Bihács közötti

³⁰⁷ Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. I. cilt. 281-282.

³⁰⁸ Pálffy Géza: „A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig.” *Történeti Szemle*. 2-3 (1996), 167.

³⁰⁹ Pálffy Géza: „A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig”, 173.

³¹⁰ Szántó Imre: *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541-1593*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 25.

horvátországi határvidéken kezdődött meg egy új védelmi rendszer kialakítása Habsburg vezetéssel. Az 1542. évi besztercebányai országgyűlésen két országos főkapitányt választottak.³¹¹ Egyikük hatásköre a Dunántúlra, a másiké a Dunától északra terjedt ki. 1556-ban kettéválasztották a dunántúli főkapitányságot a Győr központú Duna-Balatonközi főkapitányságra, és a Kanizsa központú Balaton-Drávaközi főkapitányságra. A Dunán inneni főkapitányságot is kettéválasztották a Kassa központú felső-magyarországi, és az Érsekújvár központú bányavárosi főkapitányságra. Ezeket az udvari haditanács ellenőrzése alá véve központosították. Az 1570-es évek közepe felé kialakult rendszer szerint a főkapitánysági szervezet két típusú volt: végvidéki főkapitányságok és kerületi főkapitányságok. A végvidéki főkapitányságok az udvari haditanács vezetésében voltak, a kerületi főkapitányságok pedig rendi jellegű, területi alapon szerveződő, néhány száz lovasból és gyalogosból álló szerveződések. 1551-1554 között előbb Temesvár, majd Várad központú, ideiglenes alföldi főkapitánysággal találkozunk. 1556-ban az Udvari Haditanács megalakulásával együtt centralizált határvédelmi rendszer lépett érvénybe.³¹² A végvári rendszer több rétegű volt, ezért például Szigetvár eleste után a Dél-Dunántúl kulcsa Kanizsa lett.

A magyar végvárakban lévő zsoldosok serege az oszmánok által a területükről kiűzött nemesekből, és más magyar, német, olasz és spanyol csapatokból állt. Az oszmánok és a magyarok a határokat kijelölő megegyezéseket kötöttek (nem volt rögzített határ, azt tulajdonképpen a végvárak sora jelezte), ám ennek ellenére a két oldalhoz tartozó végvári katonák egymás várait, városait, falvait, és piacait megtámadták.³¹³ Ezeknek a végvári csapatoknak nem volt annyi erejük, hogy nagyobb háborúkban támadásra képesek lettek volna, ezért a Német Birodalomból, a Habsburg tartományokból és a Magyar Királyságból kiállított haderő mellett segédcsatatokként harcoltak.

A magyarországi oszmán végvárak általában a hadjáratok során megszerzett magyar végvárakból álltak, ezeket a várakat csak javították és karbantartották. A déli várak voltak a legrégebbiek, s ugyanakkor a legkorszerűtlenebbek is. A királyi vagy Habsburg Magyarország végvárai korszerűbbek voltak, és a bécsi haditanács, a Hofkriegsrat vezetésével sokkal szervezettebben működtek. A későbbi hadjáratok során oszmán kézre került északi várakról nem mondható el ugyanez, hiszen ezek a várak új építési rendszerű várak voltak, mint például Székesfehérvár, Esztergom, Temesvár, Szolnok, Gyula és Szigetvár. Ezeket a várakat mind a megszerzett területek védelmére, mind további hódításokra használták. A

³¹¹ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, 99.

³¹² Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, 100.

³¹³ Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 245.

legnagyobb igazgatási egység a vilájet, vagyis a beglerbégség volt, amely szandzsákokra tagolódott, a szandzsák pedig nahiyékre. Magyarországon előbb szandzsákokat alapítottak, és utána ezeket a vilájetekhez csatolták. A vilájetek központja egy-egy vár volt. 1541-ben Budát, 1552-ben Temesvárt, 1566-ban Szigetvárt, 1594-ben Győrt, 1596-ban Egert, 1600-ban Kanizsát tették vilájetté. Az oszmán végvári katonaság létszáma meghaladta a magyar végvárakban tartózkodó katonaságét. A 16. század végére a budai vilájet várkatonasága 14.000, a temesvárié pedig 4000 főre tehető, hozzászámolhatjuk az 5000 fős budai szpáhi katonaságot, és a 2100 fő körüli temesvári szpáhi katonaságot, így az egész hódoltsági végvárakon kb. 25.000 fő oszmán katona állomásozott.³¹⁴ A 17. század első felében Budán 7836, Temesváron 3679, Egerben 3409, Kanizsán 3789, összesen 18.713 katona volt.³¹⁵ A királyi Magyarország állomásozó végvári katonaság pedig 20.000 fő körüli volt,³¹⁶ persze nem tekinthetjük ezeket a létszámokat állandónak.

A várak építése és karbantartása az oszmán katonai költségvetésnek fontos része volt. Az oszmánoknak, miután elfoglaltak egy területet, a hely védelmére garnizonerőkre, a hely igazgatására pedig új vezetőkre volt szükségük, így folyhatott a gazdaság és az adóztatás. De az így megjelenő katonai és igazgatási rétegek finanszírozása mellett a másik, a védelmi rendszer kialakítása is nagy költségeket emésztett fel. A várakat meglehetősen régi módszerekkel építették. Többsége gyúlékony gerendákkal megerősített földfalakkal készült, s a katonákon kívül nem védte más erő.³¹⁷ A kőfalakból összeállított modern várak építésére sem a munkaerő, sem pedig az idő nem volt elég. Ilyen értelemben a végvári rendszerek megerősítésében a legfontosabb akadály gazdasági természetű volt. A krónikás Ali megemlíti, hogy 1584-1585 telén csak a Kelet-Anatóliában fekvő Erzurum városának védelmi rendszere megerősítésére több mint egymillió akcsét költöttek.³¹⁸ Ez a helyzet Európában is hasonlóan alakult. Annak ellenére, hogy az államok a végvári védelmi rendszerek fejlesztésére

³¹⁴ Pálffy Géza: „A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében.” In: Petercsák Tivador-Berecz Mátyás, szerk. *Végvár és ellátás*. Eger, 2001, 183-220. Hegyi Klára munkája sokkal körültekintőbb, de az általa adott információk sem jelentenek lényeges különbséget a számadatokban. Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és vár katonasága*. II. kötet (A budai vilájet várainak adattára). História, Budapest, 2007, 441. Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és vár katonasága*. III. kötet (A temesvári, győri, pápai, egri, kanizsai, váradi, és újvári vilájet várainak adattára). História, Budapest, 2007, 1504-1539.

³¹⁵ Ágoston Gábor: „A hódítás ára. A magyarországi török végvárak őrsege, fenntartási tervei és a tartomány pénzügyi helyzete.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 111 (1998), 361.

³¹⁶ Hegyi Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*, 85-100.

³¹⁷ Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 40.

³¹⁸ Gelibolulu Mustafa Ali: *Kühn-ül Ahbar*. Nuru Osmaniye Kütüphanesi, Ms. 3409, dos., fol. 262-a.

törekedtek, az intézkedések többsége a helyi erők kezdeményezésén keresztül folyt. A 16. századi határvédelemnek egy másik fontos problémája az volt, hogy az egyes védelmi rendszerek rosszul épített palánkokból álltak.³¹⁹ Például az 1680-as években Isztambulban lévő francia követ Gabriel de Guilleragues az akkori Habsburg várakat az ókori franciaországi várakhoz hasonlítja.³²⁰ A gazdasági hiány féken tartotta az oszmánokat, így csak a fontosabb várakban tartották fenn a teljes katonai és igazgatási személyzetet, és csak ezeket a várakat tartották módszeresen karban. Ilyen volt például Belgrád, Buda, Esztergom. A máshol megjelenő probléma esetén az itt lévő katonai erőket küldték a problémával közdő területekre, várakba.³²¹

2.12. Serhadkulu Teşkilatı (Az oszmán végvári katonaság)

Az oszmán központi hatalomnak szüksége volt arra, hogy az alávetett tartományokban egy olyan katonai erőt állítson fel, amely az erődítményekben és a hadjáratok során a Birodalomtól távolabb, tehát az ellenséghez közelebb állót segíti. A tartományi erők ellátása a központi kincstár ellenőrzésével a helyi bevételekből származott. Ennek fenntartására tehát a beglerbég utalt ki egy bizonyos összeget. A serhadkulu gyalogságot a tartományok pasái kormányozták, akik a serhadkuluk irányítását katonai vezetőkre vagy olyanokra bízta, akik több pénzt ajánlottak nekik, vagy valamilyen okból a pasák kegyeltjei voltak. A feladatuk az volt, hogy szükség esetén a janicsárok helyébe lépjenek (vagyis „feltöltötték” a janicsárok seregeit) és terheik egy részét átvállalják.³²²

A várak védelmében lévő azabok könnyű felszerelésű gyalogos katonák voltak. A vezetőjük az azab ağa volt. Az azabok rendszerint ott teljesítették katonai szolgálatukat, ahol születtek, és országuk szokásos ruházatát viselték. Budán például magyar módra kellett öltözködniük: süvegük bőrszalaggal szegélyezett szövetből készült, fegyverük szablya és

³¹⁹ Szakály Ferenc: „The Hungarian-Croatian border defense system and its collapse.” In: János M. Bak and Béla K. Király, eds. *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary. War and Society in Eastern Central Europe*. III., Eastern European Monographs, 104; Brooklyn College Studies on Society in Change, 12, Brooklyn College Press, Brooklyn, 1982, 149. Jean Nouzille: *Histoire de Frontières: l’Autriche et l’Empire Ottoman*. Berg International, Paris, 1991, 66. Roland Schäfer: „Festungsbau an der Türkengrenze. Die Pfandschaft Rann im 16. Jahrhundert.” *Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark*. 75 (1984), 31-59.

³²⁰ Rhoads Murphey: *Ottoman Warfare 1500-1700*, 41.

³²¹ *Tarih-i Nihadi*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ms. TY 6053 dos., fol. 259-b, 260-a.

³²² Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 70.

puska vagy muskéta volt, úgyhogy egyáltalán nem lehetett megkülönböztetni őket a magyar keresztényektől.³²³

A hisarlikok a határmenti erődítményekben a tobcu ocak katonáinak segítettek az ágyúk kezelésénél és őrzésénél. Minden közepes ágyú mellé egy, minden nagyobb darab mellé két hisarlikot állítottak. Ezek a topcu ağası vezetősége alá tartoztak.³²⁴

A sekban katonákat a szükség esetére behívott parasztokból állították ki. Ezek nem katonai értékük, hanem nagy számuk miatt lehettek hatással az ellenségre. Köztük keresztények is voltak, mivel így felmentést kaptak a robot és az adók alól. A sekbanoknak két vezetője volt: a sekban bölükbaşı annak a legfeljebb hatvan embernek a parancsnoka volt, akik az ő zászlaja alatt vonultak, a bayrakdar pedig a sekban bölükbaşı után a sekbanok vezetésében vett részt, és piros színű zászló alatt vonult.³²⁵

A lağımcık az aknák készítésével és a várostrom során az alagutak építésével foglalkoztak. Köztük örmények, görögök és bosnyákok is szolgáltak, mivel értettek a bányászathoz. A lağımcıbaşı vezetése alá tartoztak.³²⁶

A müsellemekek olyan adófizető keresztények voltak, akik az elővéd előtt jártak, hogy előkészítsék az utakat és a hidakat az áthaladó sereg számára. A helyi pasák nagy gonddal igyekeztek megtartani őket, adómentességet biztosítottak számukra, és terhektől mentes földeket adományoztak nekik. A müsellemekek a başmüsellemekek igazgatása alá, az anatóliai müsellemekek pedig az adott szandzsákbég igazgatása alá tartoztak. Nem volt egyéb fegyverük, mint egy egyszerű fejsze. Amikor a szükség úgy hozta, a környező falvakból vagy a tüzérség raktáraiból csákánnyal látták el őket. A szablya és a puska használata számukra tilos volt. Menet közben egy nappal a hadsereg előtt kellett járniuk, és el kellett távolítaniuk minden akadályt, mely a sereg haladását lassíthatta. A helyőrségekben néha az ágyúk körül

³²³ Mehmet Ali Ünal: *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Kardelen Kitapevi, Isparta, 1998, 64.

³²⁴ Mesut Uyar - Edward J. Erickson: *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. Praeger Security International, Santa Barbara CA, 2009, 29. Ugyanezzel a hadi szervezkedéssel Marsiglinál is találkozunk. Lásd: Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 71.

³²⁵ Suat İlhan: *Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişmesi*. Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, 51. Ufuk Gülsoy: *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*. Simurg Yayınları, İstanbul, 2000, 86.

³²⁶ Abdülkadir Özcan: „Osmanlı Askeri Teşkilatı.” In: Ekmeleddin İhsanoğlu, szerk. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. I. cilt. İrcica Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1994, 348.

teljesítettek szolgálatot. Az ostromok során az árkokban és egyéb munkálatoknál segédkeztek.³²⁷

A serhadkuli katonák nem voltak reguláris katonák, nem voltak egész évben szolgálatban, a számuk mindig attól függött, hogy az egyes tartományoknak mennyi emberük volt erre a célra.

2.13. Az oszmánok és Pétervárad

2.13.1. Vauban várépítés- és ostromtechnikája

A 17. század utolsó harmadában létrejött Vauban-féle ostromtechnika napjainkig a várháborúk alapját képezi. Erre támaszkodva megkísérelhetjük elemezni a Pétervárad ostromában használt módszereket. A Vauban-féle erődépítészetben a védekezésben nagyobb szerepet játszottak a mélyen tagolt védművek, a jól fedezett falak rendszere, a védvonalak erőssége, amelyek lehetővé tették az offenzív védelmet.

Vauban rendszere a tüzérek (lövegenként kb. 20 ember) és az aknászok mellett 24.000 főnyi gyalogságot, és 6-8000 főnyi lovasságot tartott szükségesnek. Ennek megfelelően egy kétirányú, a védelem erejét megosztó támadás 60-64.000 főnyi fegyelmezett és jól képzett katonát kívánt. Vauban az aknák helyett a tüzérség tevékenységére helyezte a hangsúlyt, legalább 80 nagy kaliberű, 30-35 darab 8-12 fontos, 18-20 darab 4 fontos ágyú, valamint 80-80 bombavető és-követő mozsár kellett egy átlagos ostromhoz. A tendencia a lövegek számának folyamatos növekedését mutatja. Vauban szerint legalább 4-500 tonna lőport, 60.000 nagyobb, 20000 kisebb golyót, 15-16000 bombát, 40.000 gránátot, 5-6 tonna kanócot és 90-100 tonna ólmot kellett csoportosítani a támadás helyszínére. Ha mindehhez hozzászámítjuk még az élelmiszert és a takarmányt is, elképzelhetjük, hogy ez milyen hatalmas szervezőmunkát igényelt.

A futóárkok katonaságának létszáma elméletileg a várórség felét tette ki, 7-800 méternyire a fedett úttól készítettek fedezékeket számukra. Az árkok a fedett úttól 400 méterre kezdődtek, az árkázműveletek hatékonysága egyre nőtt. A tüzérség pedig fokozatosan követte a futóárok kiépülését, így a rendszer megfelelő tűztámogatást kapott. A falaktól távol lévő aknafolyosót igyekeztek a védők szemei elől elrejteni, valamint a kitörések és a mozsártűz ellen őrséggel és sáncokkal biztosítani. Vauban rendszerében a főszerep a

³²⁷ Abdülkadir Özcan: „Osmanlı Askeri Teşkilatı”, 347. Ufuk Gülsoy: *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, 89.

tüzérségé volt, a gyalogságnak passzív szerep jutott, csak a legvégső esetben igyekeztek őket használni.³²⁸

2.13.2. Az oszmánok Péterváradhoz vezető útja

A várat 1237-ben Peturwarod néven említik először. A római korban Cusumnak, majd Acumincumnak nevezték. Mai nevét onnan kapta, hogy az uradalom birtokosának, Gurwey fiának Péter volt a neve, aki 1213-ban Gertrud királyné meggyilkolása miatt vesztette el életét és birtokait. A név utótagja „kis vár” jelentésű.

A 12. században jelentős szerepet játszott a Bizánc és Magyarország ellen folytatott háborúkban. IV. Béla magyar király 1237-ben Péterváradot a cisztercita Ukurd kolostornak adományozta. Itt említik meg először Peturwarod néven. A város 1439-ig a ciszterci apátságé maradt, ekkor Albert király Garai Jánosnak ajándékozta. Az 1440-41-es harcokban Újlaki Miklós elfoglalta, majd újra a Garaiak kezébe került. 1463-ban Magyarország és Velence Péterváradon lépett szövetségre az Oszmán Birodalom ellen. 1526. július 15-én a várost elfoglalták az oszmánok, a várat azonban 12 napi kemény ostrommal csak július 27-én tudták bevenni. Pétervárad több mint 160 évig oszmán kézen volt, majd 1688-ban Miksa Emánuel bajor választófejedelem foglalta el.³²⁹

A jól kiépített péterváradi végvár a Tiszántúlról a Királyhágón át az Erdélybe vezető fontos főútvonalon helyezkedett el, s óvta a tiszántúli részeket Debrecenig és Tokajig, s Belgrád biztosítása szempontjából is nagyon fontos szerepet játszott.³³⁰ A régi vár helyén, a 40 méteres magaslaton 1692-ben kezdődött meg a Habsburg Birodalom legnagyobb erődítményének átalakítása Vauban várépítési módszere alapján. Az átalakítás első szakasza 1726-ig tartott, míg a második 1753-tól 1780-ig. Ez az erődítmény korának egyik legpompásabb katonai építménye volt Európában. Nagyrészt Mária Terézia uralkodása idején nyerte el mai formáját.

A császári hadsereg Belgrádot visszafoglalta 1688-ban.³³¹ Belgrád várának elfoglalása nagy reményeket keltett a császári udvarban. Elérkezettnek látták az időt a Balkán

³²⁸ Több információért: Domokos György: „Várépítészet és várharcászat Európában a 16-17. században.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 9 (1896), 47-109.

³²⁹ „Petrovaradin.” In: *Enciklopedija Leksikografskog Zavoda*. VI. kötet, Perfekt-sindhi. Jugoslavenski Leksikografski Zavod, Zagreb, 1962, 30-31.

³³⁰ Sugár István: *Lehanyatlak a török félhold*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1983, 315.

³³¹ Liptai Ervin: *Magyarország hadtörténete*. I. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984, 340.

visszafoglalására.³³² Badeni Lajos behatolt Boszniába és elfoglalta Zvornikot, Veteráni pedig Moldva felé nyomult. A havasalföldi vajda követséget küldött Bécsbe, a magyar király vazallusának vallotta magát. Szigetvár elfoglalása 1689. február 12-én történt. Eközben Konstantinápolyban megfosztották a tróntól IV. Mehmedet, de utóda, II. Süleyman súlyos betegsége miatt nem mutatkozott alkalmasabbnak. 1690 szeptemberében Köprülü Fazıl Mustafa pasa újra elfoglalta Belgrádot.³³³

A francia támadás hírére Lipót császár béketárgyalásokat kezdeményezett a Portával. A Szent Ligának túlzott feltételei voltak a tárgyalások során, mivel a császár nemcsak Magyarországot és melléktartományait követelte, melyek már császári oltalom alatt állottak, hanem 6 millió arany kárpótlást, évi 2 millió arany adót, a keresztény rabok szabadon bocsátását és Thököly kiadatását is.³³⁴ Emiatt a franciák által támogatott Porta nem fogadta el a súlyos békefeltételeket. A Habsburg hadak kétfrontos háborúra kényszerültek a franciákkal és az oszmánokkal.

Lipótnak az oszmánok elleni első lépése Észak-Szerbia megszállása volt. 1688-ban Caprara hadai visszafoglalták Titelt, de ez a későbbiekben többször is gazdát cserélt. Badeni Lajos továbbindult Nis felé. Nisnél 1689. szeptember 24-én legyőzte az Arab Receb pasa vezette, 50.000 fős oszmán hadsereget, így alkalmat adott az oszmán hódoltságban élő keresztényeknek a felkelésre.³³⁵ E miatt a sikertelenség miatt Arab Receb pasát kivégezték (1689).³³⁶ Köprülü Fazıl Mustafa pasa, miután nagyvezír lett, 1689. szeptember 25-én ragadta magához a kormányt. Egy időre vége szakadt a folytonos belső portai hatalmi harcoknak.

Thököly 1690 nyarán a töröcsvári szoroson oszmán segítséggel betört az országba, majd Erdélyben a török-tatár-kuruc hadsereggel szétverte Heissler csapatait Zernyestnél, így Szerbia és Erdély az oszmánok kezébe került. Köprülü Fazıl Mustafa ez utóbbit Thökölynek adományozta. Köprülü pasa ugyanakkor nem akadályozhatta meg Kanizsa elvesztését. Kanizsa vára 1690. április 13-án szabadult fel. Az oszmánoknak sikerült ugyan a bujdosók segítségével elfoglalni Lippát, és élelmezni Péterváradot és Gyulát, de Thököly Badeni

³³² Szita László: „Erdély megszállása 1687 őszén; az 1688 évi belgrádi, szlavóniai és boszniai hadjárat.” In: Szita László, szerk. *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Pécs, 1987, 61. Sina Akşin: *Osmanlı Devleti 1600-1908*. III. cilt. Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, 40.

³³³ Ali Sevim - Yaşar Yücel: *Türkiye Tarihi*. III. cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, 218.

³³⁴ Liptai Ervin: *Magyarország hadtörténete*, I. kötet. 342.

³³⁵ Szita László - Gerhard Seewann: „A legnagyobb győzelem” *Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*. Magyar Történelmi Társulat Déldunántúli Csoportja, Pécs-Szigetvár, 1997, 17.

³³⁶ Ali Sevim - Yaşar Yücel: *Türkiye Tarihi*. III. cilt. 207.

Lajossal szembekerülve kivonult Erdélyből.³³⁷ A császári udvar együttműködött a szerb nép nagy tekintélyű egyházi fejével, Csernovics Arzénnel, az ipeki pátriárkával, aki az oszmán uralom alatt is nagy befolyást gyakorolt nemzetére.³³⁸ Sok ezren fogtak fegyvert főpapjuk mellett a császári hadak megsegítésére.

Ilyen körülmények között lépett az oszmán trónra 1691-ben Drinápolyban az 1643-ban Ibrahim szultán harmadik fiaként született II. Ahmed szultán, akinek uralkodását a második bécsi ostromot (1683) követő elhúzódó háború határozta meg. Miután trónra lépett, a Habsburgok ellen indult Köprülü Fazıl Mustafa pasának fermánt küldött, amelyet a pasa Szófiában kapott kézhez, és e parancs szerint folytatnia kellett a hadjáratot. A nagyvezír, miután Belgrádba jött, Zimony felől került Magyarországra.³³⁹ Eközben Thököly Imre és csapata a zernyesti csatában fogságába esett Heissler császári hadvezérrel együtt az oszmán hadsereghez csatlakozott, és az elkésett tatár hadsereget be nem várva a Habsburg ellentámadás veszélye miatt Zimonyba kelt át.³⁴⁰ Badeni Lajos Pétervárad és Zimony között táborozott, de visszavonult, mivel nem mert ellentámadásba kezdeni. Az oszmánok ezt felhasználva a tatár hadsereg nélkül Szalánkemén és Pétervárad között készen várták az összecsapást. Miután az a hír érkezett a Habsburg tábornokhoz, hogy a krími sereg nem érkezett meg az oszmán hadsereg megsegítésére, s a péterváradi út zárva van, elindultak. Így kezdődött a szalánkeméni csata. Ez az összecsapás az oszmánoknak nagy veszteséggel járt: Köprülü Fazıl Mustafa pasa nagyvezír, Ibrahim pasa, a lovasság vezíre, Ahmed pasa, a janicsár aga és mintegy 20.000 janicsár elesett a véres szalánkeméni csatában. Köprülü halála miatt a vezetők Koca Halil pasát kiáltották ki főparancsnoknak. Az oszmánok kénytelenek voltak a hadszíntéren hagyni a kincstárt.³⁴¹ A császári sereg nem használta ki a diadalt, nem ostromolta meg az erős Belgrádot, azonban Veteráni bevette Lippát, Badeni Lajos pedig Nagyvárad ostromára indult.

Koca Halil pasa a főparancsnokkal tárgyalt a Habsburg hadsereg péterváradi ostromáról. Eginli Mehmed janicsár aga azt javasolta, hogy mivel Várad, Jenő és Gyula várai mocsaras területen vannak, e területek továbbra is védhetőek, a stratégiaiilag fontosabb

³³⁷ Sina Akşin: *Osmanlı Devleti 1600-1908*. III. cilt. 40.

³³⁸ Ember Győző - Heckenast Gustáv: *Magyarország története*. IV/I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 154.

³³⁹ Rázsó Gyula: „Az oszmán hadsereg Bécs alatt.” In: Benda Kálmán-R. Várkonyi Ágnes, szerk. *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 217.

³⁴⁰ Decsy Sámuel: *Osmanogracia*. III. rész. Kurzbeck József Ts. K. Könyv-nyomtató, 1789, 605.

³⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*. III/I. cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 334, 336.

Temesvárat azonban meg kell erősíteni. Ez alapján az oszmán hadsereg Temesvár felé indult, s nemsokára a szükséges katonákat, fegyvereket és az élelmiszereket is a várba szállították. Ennek védelmére Fındık Mustafa pasát nevezték ki. Az eközben érkezett hír szerint a Habsburgok Várad ellen indultak, ám a támadás sikertelenül zárult le, a várat azonban meg kellett erősíteni, és katonákat kellett odaküldeni. Így az oszmán hadsereg visszatért Belgrádba. Koca Halil és Hüseyin pasát nevezték ki Belgrád védelmére.³⁴² Ezalatt a politikai vetélkedés folytatódott az oszmán hadsereg vezető rétegén belül. Kadı Ali pasa nagyvezír le akarta mondítani az ellenséges Koca Halil pasát, aki koholt vádakra támaszkodva kivégeztette Kadı Ali pasa támogatóját, Eginli Mehmed janicsár agát. Majd elbocsátotta Koca Mustafa pasát, s helyette Belgrád védőjét, Topal Hüseyin pasát nevezte ki fővezérnek 1692 januárjában.³⁴³

Csak széles körű diplomáciai tevékenység árán sikerült a Habsburgoknak összeállítani egy nem túl nagy létszámú hadsereget. III. Vilmos orániai herceg, az angol király és a németalföldi kormányzó három ezredet ajánlott fel. A dán uralkodó három, a münsteri püspök négy, Miksa Emmanuel bajor választófejedelem és a szász-góthaiak 2-2 ezer katonát ígértek az oszmánok elleni küzdelemre. Ugyanakkor a hannoveriek és a lüneburgiak is küldtek segítséget.³⁴⁴ A császári dunai hadiflottával együtt végül a 39 ezer katona szeptember közepére gyűlt össze,³⁴⁵ ekkor pedig már nem lehetett jelentős hadműveletet kezdeményezni.

A közép-európai katonai és diplomáciai fejlemények tovább nehezítették az oszmánok helyzetét, mivel az a hír érkezett a Portára, hogy a császári hadsereg Pétervárad, Erdély, és Temesvár ellen indult, és Bosznia ellen is támadást tervez. Eközben Thököly Imre kijelentette, hogy Sobieski János lengyel király a feszült lengyel-német viszony miatt a Habsburg-francia küzdelemben a francia felet támogatja, és szándékában áll megegyezni a Portával. Ekkor bocsátották el Kadı Ali pasát, helyette Hacı Ali pasa³⁴⁶ lett a nagyvezír. Nemsokára, 1692 júniusában az új nagyvezírt nevezték ki a Habsburgok elleni hadjárat vezetésére.

Anglia és Hollandia célja az volt, hogy a Habsburgok békét kössenek a Portával és egész katonai erejükkel a franciák ellen induljanak. Ennek megvalósítása érdekében Anglia

³⁴² İsmail Hakkı *Osmanlı Tarihi: Osmanlı Tarihi*. III/I. cilt. 535.

³⁴³ Ali Sevim - Yaşar Yücel: *Türkiye Tarihi*. III. cilt. 219.

³⁴⁴ Nagy László: „Megfogyva bár, de törve nem” *Török háborúk viharában (1541-1699)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, 275.

³⁴⁵ Nagy László: „Megfogyva bár, de törve nem” *Török háborúk viharában (1541-1699)*, 275.

Paget, Hollandia pedig Henslerke követet küldte II. Ahmed szultánhoz. A követek azt javasolták, hogy a két birodalom közti határ Eszéknél legyen. II. Ahmed szultán feltételei azonban súlyosabbak voltak: a bécsi udvar adja vissza Budát, a lengyelek pedig (Kamyanets Podilskyt, és újra állapítsák meg az évi adó mértékét. Ezek teljesítése lehetővé teheti a békét, máskülönben folytatódik a háború.³⁴⁷

Az oszmánok valójában látták, hogy gyakorlati céljuk az lehet, hogy a Habsburgok ne juthassanak Belgrádnál tovább. A Habsburgok pedig el akarták foglalni a Magyarországon lévő oszmán várakat, és ennek a célnak végrehajtása érdekében Péterváradot akarták megtámadni, majd ezt követően a Dunán átkelve Szegedre akartak indulni, hogy bevehessék Jenőt, Gyulát és Temesvárt. Miután az oszmán hadsereg megerősítette Belgrád várát, Adana szandzsákbégjét, Büyükafer pasát nevezték ki Belgrád védelmére. Az oszmán hadsereg 1692 novemberében visszatért Drinápolyba, mert a Habsburg hadsereg a tél miatt leállította hadműveleteit.

1693 márciusában az angol és a hollandiai követek újra Isztambulba mentek a Porta és a Habsburgok közötti békekötés miatt. A tervezet értelmében a Porta lemondott volna Erdélyről, továbbá Jenőről, Gyuláról és Temesvárról. A két birodalmat elválasztó határvonalat a Duna mentén jelölték volna ki. Ukrajna, Podolya, Kamyanets Podilsky, Havasalföld és Moldva vajdaságai Lengyelország kezébe, Morea pedig Velence kezébe került volna. A Porta a békekötés feltételeit túlságosan súlyosnak ítélte meg, s nem fogadta el azokat.³⁴⁸ Eközben elbocsátották Hacı Ali pasát, mert a szultán parancsa ellenére sem mondatta le a defterdárt. Helyette Bozoklu Mustafa pasát nevezték ki, akit azonnal a Habsburgok ellen küldtek.³⁴⁹ Eközben Hacı Selim Giray harmadszor is krími kán lett. Levelében azt javasolta a nagyvezírnek, hogy ne közvetlenül Belgrád ellen induljon, hanem a Habsburg által elfoglalt Erdély ellen. Sőt, a krími kán foglyainak tudomása szerint, amikor az oszmánok Belgrádban voltak, a császáriak Erdélyből indulva Havasalföld és Moldva elfoglalását tervezték, és így Ruméliáig akartak terjeszkedni. A Habsburgok ezzel a tervvel a havasalföldieket, a

³⁴⁶ Továbbiakban Ali pasa

³⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*. III/I. cilt. 550; Ali Sevim-Yaşar Yücel: *Türkiye Tarihi*. III. cilt. 220.

³⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*. III/I. cilt. 551.

³⁴⁹ Ali Sevim - Yaşar Yücel: *Türkiye Tarihi*. III. cilt. 220.

moldvaiakat és a helyi keresztényeket akarták felhasználni, ahogyan ezt Selim Giray megtudta.³⁵⁰ A nagyvezír a kán javaslatát figyelembe véve Erdély ellen vonult.

Az 1693-ban Rusçukba érkezett oszmán, és a Selim Giray vezette krími hadsereg a Duna környékén egyesült, s Erdély ellen indult. Eközben a 100.000 fős Habsburg hadsereg ostromolni kezdte Belgrádot.³⁵¹ A Szalánkeménél lévő ruméliai oszmán és krími hadsereg ellentámadása miatt a Habsburg hadsereg azonban visszavonult. Az oszmánok ezután a Péterváradon állomásozó Habsburg sereg ellen indultak, de nem jártak sikerrel. Temesváron és Gyulán gondoskodtak az élelmiszer utánpótlásáról, majd 1693 szeptemberében visszavonultak.

³⁵⁰ Ali Sevim - Yaşar Yücel: *Türkiye Tarihi*. III. cilt. 221.

³⁵¹ Ali Sevim - Yaşar Yücel: *Türkiye Tarihi*. III. cilt. 221.

3. PÉTERVÁRAD OSTROMA AZ OSMÁN FORRÁSOKBAN

3.1. A napló szövegének fordítása és elemzése

Az író imával kezdi a munkáját, így várja az Isten segítségét a sikeres befejezésre, aztán szerényen elmagyarázza, hogy miért írja ezt a hadjárat naplót, és kritizálja az egyes korábbi műveket, hogy miben követtek el hibákat, és ez alapján ő mikre fog figyelni.

Allah, a könyörületes és az irgalmas nevében.

Az uralkodó, akihez nincs hasonló parancsoló, akinek nincs párja, áldott legyen ő, aki mindenek felett hatalmas és ő, akinek kezében van az országglás, és rendkívüli módon dicsértessék és áldassék hiánytalanul. Az ő vezírének legyen üdvözet a szultánoknak és a magas trónú kánoknak is, annak értelmében, hogy „imámmá tették őket” és állandó jótevőkként a boldogság trónjára helyezték. A szultánunk az igazság jeleinek és a birodalom becsületbeli ügyeinek fenséges és magasságos szándékának megfelelően, és mondván: „vezírjeimmé teszek”, az igazságos vezíreket és az őszinte megbízottakat kétségek és feltételek nélkül pecsétjével megerősítette. Üdvözet a világegyetem fenséges urának, az igaz úton haladók példaképének és a próféták legelsőjének, és az emberiség fényes profétájának, az Isten által kiválasztott Muhammed őszentségének és az ő családjának és igaz követőinek és leszármazottjainak. Azoknak, akik az Isten parancsát tökéletesen követve alázatosan és hűségesen mindannyian a hitetlen és a rosszakaratú urakra a hitnek szabályját kirántották, az alacsony rendűtől és szegénytől, tisztátlanoktól a föld felszínét megtisztították, és sok ezer nép fáradozásával a vallás jog törvényét helyreállították, és erős oszlopokra helyezték. A belső tudással rendelkezők ismerete biztos és örök, ezen kívül a korábbi elbeszélések és leírások a nemes padisahok és szerencsés uralkodók műveinek, és az ezekről szóló híreknek bizonyítéka, ennek értelmében a korábbi műveknek ismerete és figyelmes áttanulmányozása az igaz út keresésének és követésének alapja. Isten áldása legyen rajta. Ereje mindenki számára látható és semmi kincsre szükségét nem mutató. Korunk padisahjának, a korszak kalifájának, segítőnknek, a magasságos szultánnak és a dicséretes hatalmas kánoknak helye, a fenséges oszmán szultánok trónja becsületet adományoz. Trónjából a világegyetem védelmezője, az iszlám hirdetője, a muzulmánok segítője, aki megvédelmezi a hívőket a hitetlenektől, az azokat megsemmisítő nemes, az isten világon lévő árnyéka. Korszakában hatalma alatt nagy magabiztossággal, hatalmas erejével védelmet és segítséget nyújt. Az erő birtokosa és a tuğ gazdája, a világmindenség fejedelme, a szultánok szultánja, a padisahok padisahja Ahmed

szultán, aki İbrahim kán Abdullah szultán fia, kinek a hatalom dicsőségben és fényességben átadatott. Így jött el az ő hatalmassága uralkodásának ideje.

Boldogságos kalifátusságában a szultánnak támaszt nyújtó kegyelmes fő vezető és főparancsnok nagyvezír, a szultán által adományozott kard és a toll birtokosa nemes munkájával védelmezi a népet. A mindent halló magasságos Isten útján haladó ő, és a visszatérésre igyekező. Amikor urunk, segítők, kenyerünket adó Ali pasa önagysága a hatalmas uralkodó jóindulatával, teljes engedélyével és üdvözlétével az 1105. (1694) évben, Muhammed prófétának Mekkából Medinába való átvándorlásának havában az uralkodó által a tévelygő nép megsemmisítésére elrendeltetett és így a hadsereg ebbe a győzelmes hadjáratba küldetett, akkor nekem, a szegény szolgának az volt a feladatom, hogy biztos helyekről a napról napra történő eseményeket leírfam és lejegyezzem. Bár arra teljes tehetségem nem volt, hogy ezt a szigorú parancsot dicséretes formába öntsem, mivel ebben a tudományban hiányos ismereteim voltak, mégis megragadtam a tollat, annak ellenére, hogy az megtorpanhat ettől a zűrzavartól. Néhány napig bizonytalanságban voltam, majd pedig a korábbi levélgyűjtemények szerzőihez fordultam. Néhány társamhoz fordultam, és az ellentmondások magyarázatát kérve abban bíztam és reménykedtem, hogy az elvárásom a leírt könyvekből teljesül, de ez az óhaj nem teljesült. Azok, akik ennyire elmélyülten vizsgálják a történeteket, közben minden nap olyan álomban élnek, ahol az ismeretlen után kutatnak. „Milyen fáradság” - mondván belefáradtak, és akik a napi események bemutatásáról lemondtak, kedvetlenséget és erőtleniséget mutattak. Mások pedig, rossz módszerrel kétséges választ adtak. Én, a gyenge, erő nélküli szegény nem bátorkodtam ezeket a szép műveket figyelmen kívül hagyni, mert kevés alappal rendelkezvén, mégis hozzákezdtam a munka megírásához, összeállításához. Különösen az ismert szerzők túlzásait és túlkapásait utasítottam el, és az esemény elbeszélésével kezdtem foglalkozni. Ezen szerencsétlen beszédek alapján az értelem szép fényét vetítő, korábbi ismeretekhez fordultam, hogy az elődeimhez hűen a fellelhető munkák elkészítői közül a szegény kortársakat figyelemmel kísérjem. A hibákat, hiányosságokat, tévedéseket lejegyzők munkáinak hitelt adni, és a hibáktól eltekinteni talán udvariasságnak tűnik. Ne forduljanak el a nemes tollal való javítástól és korrigálástól. De ezekkel a tévedésekkel és hibákkal a korszak leírása, ha téves lenne is, ne távolodjon el a toll a kegyel való javítástól. A nemes követek közül Isten támogatásával és segítségével meghívattunk az igazságra és a valóságra.

A szerző a nagyvezír és a had vezetői közötti tárgyalásokat, tanácskozásokat és lakomákat a napi események sorozataként rendszeresen feljegyzi. A tárgyalások és a

tanácskozások kapcsán a harc állásáról, a had állapotáról, a védőállásokról, a tüzelőállásokról és az esetleges békekötés lehetőségéről ad részletes információkat. Olvashatjuk azt is, hogy a napló szerzője a hadjárat során zajló eseményekkel kapcsolatban az oszmán hagyományok alapján rendszeresen feljegyzi a megtiszteltetést jelentő, a vezetőknek szánt kaftán és különböző tárgyak ajándékozását a tisztségviselők nevével együtt.

A hidzsra naptár Mohamed próféta menekülésével kezdődik, így tehát a következő dátumnak - a muharrem hónapot az első hónapnak tekintve - 1693. szeptember 6-nak kell lennie.

Serdar kán és Ali pasa őnagysága 1105. év 5. napján, amikor a prófétánk átvándorolt Mekkából Medinába, Drinápoly mezejéről elindult, s igyekezett a lova gyeplőjét Magyarország felé fordítani. Sultan Ahmed kánnak a magasztos és hatalmas Isten tegye kalifátusságát örökkévalóvá a végítélet napjáig. A Drinápoly mezejétől egy óra távolságra lévő helyen sayeban sátrat vertek, és az iszlám katonák ünnepélyes felvonulással a sátrakkal szembeni helyen letáboroztak. Amikor a nagyvezír őnagysága a saját sayeban sátrához közeli helyre érkezett, a nagyúri kengyel agái elé siettek. Ezután a nagyvezír őnagysága a dariüssaade aga számára rakott çadırba ment, a kávé- és a şerbetivás után a babüssaade aga és a silahdar aga jött a nagyúr jelenlétébe meghívni a nagyvezír őnagyságát. A dariüssaade aga elöl sietett. A boldogságos küszöb nagyúri kengyelével nagy boldogságot és elégedettséget mutattak. Abdullah pasát, a nagyúri kengyel kajmakámját az uralkodó jelenlétébe meghívták, és arannyal díszített prémmel öltöztették. Ezután a nagyúri kengyel agái és a dariüssaade aga elmentek, a szultán és a nagyvezír egyedül maradtak egy félórát és a tárgyalás után a nagyvezír őnagyságának a szultán két, arannyal díszített cobolyprém ruhát adott, és kifejezte az iránta való jóindulatát, elbúcsúzott, és egy gyors lóval elvágtatott.

A fővezír őnagysága díszszemlét tartatott. Aznap a nagyvezír őnagysága prémkabáttal és egyszerű lószerszámmal felszerelt lóra szállt, a díván többi pasái is katonaruhában felszálltak. Mivel hadjárat ideje volt, ünnepséget tartottak, aztán két óra múlva egy megfelelőnek tartott helyen Abdullah pasa, a nagyúri kengyel kajmakámja és a felséges vezír parancsára étkezősátrakat állított fel. Mivel nagy lakomát rendeztek, az említett helyre megérkeztek a pasák, és az étkezés után a kapucibaşi agák és a hadjáratra ki nem nevezett vezetők elbúcsúztak. Sadık Mehmed Efendi a sejhüliszlám őnagyságát ajándékként a fővezír őnagysága fehér vászonnal díszített cobolyprémmel öltöztette fel. Nişancı Mehmed pasa, a vezír, és az anatóliai és ruméliai hadbíró elbúcsúzott. Abdullah pasa a kajmakám őnagyságának arannyal díszített cobolyprém ruhát, és az összes szolgájának kaftánt ajándékozott. Azután Muhammed agát, a kethüdát hosszú, cobolyprémes ruhába öltöztették.

A szöveg az oszmán katonai rendszernek hagyományos adatait, és az oszmán szokásoknak megfelelő hierarchikus tisztviselőrendszert mutatja be. Ezek alapján nem a szultán állt a hadsereg élén, hanem a nagyvezír. A darüssa‘de aga, a babüssa‘de aga és a silahdar aga, a főnişanci, az anatóliai és a ruméliai hadbíró, a rikab-i hümayun kajmakámja, a rikab-i hümayun agák, a darüssa‘de aga, a sejhülszlám és a kethüdák Edirnéig kísérték a hadsereget, majd ezután visszatértek Isztambulba.

Felvonulás közben a Kemal Çayırı nevű helyre érkeztünk, a főparancsnok őnagyságát Damaszkuszból meghívták, és így a Şabanü'l Muazzam hónap huszonnegyedik napján³⁵² elérte Drinápolyt, és a nagyvezíri pecsét irányítása alá került. Drinápolyban és a drinápolyi mezőn a tartózkodási idő hatvannyolc nap volt. Az Isten segítségével előkészített, mindennapi ellátmányt a következő kapikuluknak [udvari szolgálóknak] adták ki: 1000 boszniai gyalogos katonának, 1000 albán gyalogos katonának, 1000 silifkei gyalogos katonának, 330 puskás gyalogos katonának, 386 jobb és bal oldali lovas katonának, 262 önkéntes és divane katonának, 120 tatár katonának, 300 adanai lovas levendnek, 250 enderun agának, çukadarnak, és mehter katonának, 603 karakollukcu katonának, 130 kapucibaşı agának és becslés szerint 1500 más, kiegészítő alakulat katonáinak, összesen 6751 katonának.

Ezek a katonák képezték az Edirnében állomásozó oszmán hadsereget áprilisban. A katonák származásának és rangjának részletező leírása figyelemre méltó. Először az egyes boszniai, albán, silifkei gyalogos, lovas és tatár katonákat, tengerészeket, önkénteseket és divane katonákat, enderun agákat, çukadar, és mehter katonákat, karakollukcu katonákat, kapucibaşı agákat sorozták be, ezek az első alkalommal szolgálatra adott katonák nagy valószínűséggel a legjobb egységek voltak.

Kemal Çayırı, menetidő három óra

Mustafa pasa híd, menetidő három óra

Az említett napon, amikor a sipahok és a silahdarok agái megérkeztek Belgrádba, minden nap felderítést végeztek, az utak bal és jobb oldalaira katonákat neveztek ki. Figyelmeztették a katonákat, hogy egy ember se károsítsa meg a szegény nép kertjeit, gyümölcsöseit és a többi terményföldet, a legkisebb élelem és takarmány kérésével sem szabad őket zaklatni. Az említett napon a nagyvezír őnagysága saját maga a fősátorába

³⁵² 1694. április 20. Gyakorlatilag most kezdődik a felvonulási időszak.

vonult a magas porta szokásos szertartásai alapján. Az otak sátor ajtajai megnyíltak, udvari zenekar játszott. A szegény nép, az ott lakó emberek és a szükségét szenvedők ügyeinek megbeszélésére díván kezdődött. Figyelmeztették a serçavuşokat és a díván tagjait, hogy a magasságos Isten segítségével minden állomáson figyelemmel forduljanak ennek a rendelkezésnek a teljesítésére.

Az élelem-utánpótlás és a katonák ellátása a felvonulás és a hadakozás egyik alapelve volt, mivel az élelmiszerhiánynak óriási hatása volt a hadi eseményekre, és nem ritkán előfordult. Az oszmánok ezt a problémát két módon oldották meg. Az egyik az volt, hogy a hadjáratnál 2-3 hónappal korábban, előre elkészítették a magukkal szállítandó élelmet. A másik módszer az volt, hogy az egyes megállóhelyeken előre elkészítették az élelmet, vagy a végvárak raktáraiból szállították. Így jutottak élelmiszerhez, és pótolták a többi szükséges logisztikai elemet. Egy másik módszer volt az útvonalukra eső települések élelmeinek és állatainak elkobzása, ami miatt egy idő után a falusiak elhagyták a földjeiket. A végső megoldás az élelmiszerek piacokon, piaci áron való megvásárlása volt.

Megállóhely Harmanlu, menetidő hat óra

Megállóhely Uzunca Abad-i Hasköy, menetidő hat óra

Megállóhely Kayalu, menetidő hat óra

Az említett napon a kastamoni és a bolı szandzsákok tímárbirtokosai csatlakoztak a nagyúri hadsereghez.

Megállóhely Papaslar, menetidő hat óra

Az említett napon a filibei kadi és az állam agái a nagyvezír őnagysága elé mentek.

A hadsereg a megállóhelyeken egy vagy több napos pihenőket tartott, itt osztottak élelmet, zsoldot, borravalót, a hadjáratához kapcsolódó tanácsot. dívánt tartottak, döntéseket hoztak, a seregszemlékkel a csapatok fegyelmét fenntartották.

Megállóhely Filibe (Philippopolis), menetidő hat óra

Mivel a janicsár, a cebeci és a tobcu ocakok három nappal azelőtt már megérkeztek Filibébe, mindegyikük díszszemlét tartott. A nagyvezír őnagysága katonai rendben az étkezési helyről elindult és a város közepén keresztül menve az otak sátorba érkezett, a gyalogos katonák seregszemlét tartottak.

Dátum Zilkade 21 (Július 14)

Az említett napon Anatólia felől kilenc zászlóaljnyi janicsár csatlakozott a nagyúri hadsereghez.

Dátum Zilkade 22 (Július 15)

Az említett napon öt zászlóalj janicsár érkezett.

Dátum Zilkade 25 (Július 18)³⁵³

Az említett napon megparancsoltatott, hogy a janicsár csak előrevonuljon.

Dátum Zilkade 27 (Július 20)

A filibei megállóhelyen hat napot töltöttünk, aztán elindultunk.

Az író tudomásunkra adja a felvonulás során történő eseményeket, s a politikai és a katonai tényezők mellett a társadalmi változásokat is. Ebből adódóan lehet információt szerezni a felvonulási út közelében élő lakosság gazdasági és igazgatási problémáiról, kívánságairól, és a központi hatalomnak ezekhez való viszonyulásáról. Ezeken kívül látjuk azt, hogy a felvonuló hadsereg nem csak saját céljai érdekében tevékenykedik, de nem marad semleges más, megoldásra szoruló problémákkal szemben sem. Ezzel a sajátossággal a szövegben több helyen lehet találkozni.

Megállóhely Tatarbazarı, menetidő hat óra

Az említett megállóhelyen 1000 vörös kabátos és bő nadrágos silifkei katona csatlakozott a nagyúri hadsereghez,³⁵⁴ akiknek a nagyvezír őnagysága adott a saját tulajdonából 40-40 kuruş ajándékot és napi ellátmányt rendelt nekik. Az említett napon egy nem muszlim a szolgájává szándékozott tenni egy másik nem muszlimot, akit egy harceszközzel megsebesített és megölt, s mivel ezt az iszlám jogrendszer szerint bebizonyították, kivégzésre ítélték. Az említett napon egy napot pihentünk, aztán elindultunk.

Megállóhely Yeniköy, menetidő négy óra

Az említett megállóhelyen Mahmud pasa a sivasi beglerbég a tartományi hadsereggel a nagyúri hadsereghez csatlakozott.

³⁵³ Az író nem mindig naponta dátumozza az írást.

³⁵⁴ Így a 6751 fős oszmán hadsereg létszáma 7751-re emelkedik.

Itt nem szerepel, hogy az említett pasa vezetése alatt hány katona csatlakozott a hadsereghez, ilyen pontatlan adatok gyakran előfordulnak.

Az író sok helyen tudomásunkra adja az egyes helyeken lévő banditák támadásait és a központi hatalom ellenük való fellépését, és a társadalmi, valamint a katonai helyzet stabilizációját:

Megállóhely Ahtman, menetidő nyolc óra

Ezen a helyen van egy szoros, amelynek két átjárója van. Az egyik átjáró Kapulu Derbendi néven, a másik Kız Derbendi néven ismert. A fegyverraktár és a tüzérség felszerelése Kız Derbendin, a nagyvezír őnagysága pedig Kapulu Derbendin keresztül békésen átkelt. Mivel az említett átjárókon számos napon keresztül banditák gyűlnek össze, és az innen átkelő utasokat zaklatják, Kız Derbendire a korábban kinevezett Çiyan Derbendi védői mellé a Bazarcık nevű városból még nyolcvan puskás martalócot is odaküldtek. A Kapulu Derbendire korábban kinevezett magasságos Porta müteferrikái közül İbrahim mübaşir és az iderendelt katonák mellé a Szomakov kádikörzetből nyolcvan martalóc rendeltetett, és élükre Ahmed pasa filibei nazırt nevezték ki.³⁵⁵ Megparancsolták nekik, hogy addig, amíg a hadsereg a nagyúri hajáratból visszatér, bármi is tönkremenne, azt a megbízottaknak kell pótolniuk.

Neşri is hasonlóképpen megemlíti a megállóhelyeket: „(...) mondják, hogy miután az uralkodó Filibéből elindult, a harmadik napon Ikhtimánnak mezején szállott meg s ott három napig pihent (...) Itt az út ketté válik; az egyik út jobbra menve Szófián, majd Nisen keresztül Sehirköj felé, a másik pedig balra menve Ilidse felé visz s nagyon vizes út...”³⁵⁶

Megállóhely Yenihan, menetidő hat óra

Az említett helyről Szófiába érkeztünk. Útközben volt egy átjáró, amelynek a neve Kazasker Derbendi. Mivel a védelmében szükségét szenvedtek, a közelében lévő falvakból 60 katonát biztosítottak, és ennek ellenében tíz egység avarız hadiadót megszüntettek. A szófiaı mütesellimet nevezték ki a vezetőjüknek.

Megállóhely Szófia, menetidő hat óra

³⁵⁵ Ez a 160 fős hadierő nem vett részt a hadjáratban, csak a felvonulás során történő intézkedések alapján esik szó róluk, így nem számolom hozzá az oszmán sereg péterváradı ostromban szereplő katonai erejéhez.

³⁵⁶ *Török történetírók*. I. kötet. 34.

Az említett napon a janicsár ocak, és a többi ocak népe üdvözölni sorakoztak fel, és a sorba állított fegyelmezett hadtestekkel a város széléről kivonultak, ezután Bali Efendi Tekkébe érkeztek. Amikor a nagyvezír őnagysága a nagysátorba jött, a gyalogos katonák seregszemlét tartottak.

Dátum Zilkade 22 (Július 15) ³⁵⁷

*Az említett napon İsmail pasa a defterdár, a kilisi szandzsákba és a gabellei várba*³⁵⁸ *kineveztetett. A fő pénzhivatal vezetői közül Halil úr a nagyúri állam pénzügyi hivatalának nagyvezíri posztjára való kinevezése nagy boldogságára szolgált. Az említett napon Aydın felől 8 zászlóalj janicsár a nagyúri hadsereghez csatlakozott.*

A szöveg egyes részeiben Velence Földközi-tengeri katonai akciójáról, és ebből következően az oszmánok ellenük való katonai felkészüléséről esik szó.

Dátum Zilkade 23 (Július 16)

Az említett napon hír jött arról, hogy a gabellei várat a velencei hitetlenek megtámadták. Mivel segítséget kértek, Abdullah pasa, a korábbi janicsár aga, aki a hüdevendigari szandzsákot arpalikként birtokolta, és a korábbi cebecibaşı, Muhammed pasa, aki Beyşehir szandzsákját arpalikként birtokolta, kiváló katonáival megbízott és kineveztetett.

Dátum Zilkade 24 (Július 17)

Az említett napon a 6 zászlóaljnyi janicsárral az içeli és a tarsusi szandzsákok tímárbirtokosai a nagyúri táborhoz csatlakoztak.

Dátum Zilkade 25 (Július 18)

Az említett napon Mustafa pasa a karamani beglerbég, Süleyman pasa a hamidi szandzsák haszonélvezője, İbrahim pasa a kastamonui szandzsák haszonélvezője, Abdülkadir pasa az ayintebi szandzsák haszonélvezője, Abdülnebi pasa az akşehir szandzsák haszonélvezője és 5 zászlóaljnyi janicsár a nagyúri hadsereghez csatlakozott, és seregszemlét tartott.

³⁵⁷ A napló dátumozásában ismétlések vannak.

³⁵⁸ Gabelle, mai nevén Gabela egy erődrom a Neretva fogó partján, az Adriai tengerbe való beömlésénél. 1694-ben elfoglalták a törököktől a velenceiek. Marco Jacov: „Le guerre veneto-turche, del XVII secolo in Dalmazia.” In: *Atti e memorie della Società Dalmata per la storia patria*. Vol. XX, Venezia, 1991, 167.

Dátum Zilkade 26 (Július 19)

Az említett napon híre érkezett annak, hogy a hatalmas Selim Giray kán őfensége a tatár katonákkal az akkirmáni határra érkezett.

Dátum Zilkade 27 (Július 20)

Az említett napon a bölük-i erba ocakjai [hat részből álló lovasalakulat] számára újólag nyilvántartásba vett 700 főnyi sipah katona seregszemlét tartott, ami alapján a számuk 1327 katonára emelkedett. Ugyanazon a napon 6 zászlóaljnyi janicsár jött.

Dátum Zilkade 28 (Július 21)

İsmail pasa, Van beglerbégje, a korábbi tavaszon megbízott a diyarbekiri tartomány kiváló katonáival együtt a hadjárathoz való csatlakozásra.. Az említett napon az Ivreca, Plevne és Lofcsa térségében megjelent banditák kiűzésére kinevezték a gedikli agákat. A hadjáratra ki nem jelölt tartományi előkelőknek, akik fel voltak készülve a hadjáratra és a harcra, az parancsoltatott, hogy a saját tartományukat védelmezzék, a harcra alkalmas helyi férfiaknak pedig az, hogy készek legyenek a vilájet védelmére.

Dátum Zilkade 29 (Július 22)

Az említett napon háromszáz főnyi földművelő tett panaszt a Szomakov környékén lévő ziámet tímárbirtokosáról, Turna Ahmedről a nagyúri dívánon. Az iszlám jogrendszer szerint megvizsgálták a helyzetet, és elvették tőle a hozzá tartozó használati jogot, majd kivégezték. Az említett napon megparancsolták a janicsár ocakoknak, hogy előrehaladjanak. Hat zászlóaljnyi janicsár jött Anatólia felől, és csatlakozott az ocakjaihoz. Várakoztunk a hadsereg népéből kialakított erők megérkezésére, amely Anatólia felől jött, és emellett a tatár katonákra is. A várakozás miatt a szófiai megállóhelyen tizenegy napot tartózkodtunk, és ezután elindultunk.

Megállóhely Halkalu, menetidő hat óra

Megállóhely Sarıyurt, menetidő hét óra

Az említett napon átkeltünk a dragománi szoroson keresztül. Mivel e helység védelme szükségét szenved, a gyalogság agái közül Hüseyin agát 84 katonával és Mehmed agát 60 katonával kinevezték. Miután a Şehirköy nevű helyre elindultunk, a Kuruçeşme nevű

hely védelmével 90 katonával Mehmed aga, a szokovoi híd védelmével pedig 63 katonával Halil aga bízott meg. A szokovoi híd védelmében még mindig Halil bég, az eskişehir szandzsákbég állt. Megparancsolták, hogy ha a banditák felbukkannának, akkor a Dragomán és a Kızılbayır közötti hely védelmére kineveztetett levendekkel egyesüljenek, s így együtt induljanak ellenük.

Megállóhely a Şehirköyüvel szemben lévő hely, menetidő öt óra

A szegény alattvalókat egyvalaki zaklatta, ezt, és a banditák támadását megvizsgálták. Az alattvalók egynehánya az őket védelmező Halil bégről panaszt tett, egynehánya pedig meg volt vele elégedve. Az iszlám jogrendszer alapján a helyzet nem világosodott meg, de az említett terület védelmének feladata alól felmentették, így büntették meg a béget. Mivel az említett városba behatolt hitetlennel szembeni harcra nincs erejük, a kádik bejelentették, hogy nem lehet vesztig maradni, ezért egy, az ehhez a helységhez hasonló, másik tartózkodási helyre való költözésben egyeztek meg, pénzt pedig az állami kincstárból küldtek. Az említett város népe a saját szövetkezése alapján beszerzett 5 zászlóalj martalócot figyelmeztette, hogy elsősorban a saját falvait védelmezze.³⁵⁹

Megállóhely Musa Paşa palánkja, menetidő hat óra

Az említett palánk régi katonaságán kívül a lovasság agái közül Halil aga 77 katonával kineveztetett.

Megállóhely Nis, menetidő kilenc óra

A Musa Paşa palánk és Nis közötti helyen lévő, Kızılbayır néven ismert félelmetes hely védelmére a régi katonaságon kívül a gyalogság agái közül Ömer aga 80 katonával kineveztetett. Az említett napon Albánia felől Hüseyin Paşazade İsmail bég, és Kaplan pasa testvére, Ali bég érkezésével 2000 állami és 1000, a nagyvezír őnagyságának katonája, összesen 3000 kiváló puskás katona készen állt, és seregszemlét tartott. Vörös és vékony pamut textilből varrt mellényt és nadrágot adományoztak nekik.

Ahogy látjuk, az oszmán hadsereg létszáma itt 10 751 főre nő. A szöveg egyes részein szépen nyomon lehet követni azt is, hogyan öltöztek az oszmán katonák.

³⁵⁹ Ezt a katonai erőt sem számolom a hadjáratban részt vevő hadiegységek közé.

Dátum Zilkade 28 (Július 21)

A fent említett vezetők katonai agáinak leszerelés esetén nyugdíjat, századosainak 9-9, bayrakdarjainak és főçavuşainak 7-7, ezen kívül a bayrakdar katonáknak, tizedeseknek 7-7, a katonáknak 5-5 akcse fizetésemelést határoztak meg. Fizetésemelést kapott a sipah és a silahdar katonái közül 500 katona, akik serdengeçti katonának iratkoztak. Minden 500 katonára egy aga, minden száz katonára egy százados, minden száz katonára tíz tizedes, minden száz katonára egy zászló,³⁶⁰ minden zászlóra egy çavuş és minden 500 katonára 68 zabıt neveztetett ki. Minden nap egy pár kenyér, és egy fél abrakos zsák takarmány, 5-5 katonának 1 vakıyye [1 vakıyye kb. 1280 g] hús, azoknak, akik újra óhajtják a sipah tisztségét 10-10 akcse adását határozták meg. Ily módon a tisztek kinevezése és az ellátmány kiutalása mellett a sipah és a silahdar katonák közül 500-500 serdengeçti és még egyszer a sipah és a silahdar katonák közül 500-500 fizetésemeléssel rendelkező, így összesen 2000 serdengeçti, és ezen kívül még 5-5 akcse fizetésemeléssel 500 cebeci serdengeçti katona kiállítása rendeltetett el.

Az író által feljegyzett élelem mennyisége és fajtája egyértelműen arra utal, hogy az élelempótlás a legtakarékosabb és a legszerényebb mértékben zajlik. Mivel a felvonulás során az út hosszúsága, a hegyeken, a folyókon, és a szorosokon keresztül való átmenetel, az élelem, a víz és a takarmány hiánya a hadjáratok lendületét meghatározta, a katonák kitartását, motivációját különböző jutalmakkal próbálták megerősíteni. Például terakki nevű fizetésemelést adtak vagy bahşış nevű ajándékpénzt osztogattak nekik.

Az iszlám vallás motívumaira épített naplóban a vallási követelményeket, és azok végrehajtásával kapcsolatos eseményeket is megemlíti az író:

Dátum Zilkade 10 (Július 3)³⁶¹

Az említett napokon az áldozás ünnepe volt, a szultáni seregben az ünnepi imát és az állatáldozat bemutatását a hadjárat miatt elhagyták, ám aki óhajtott, az Nis városában áldozatünnepi imát tarthatott. Az előírásnak megfelelően a nagyvezír őnagyságának tartandó ünneplést is elhalasztották, csak látogatás céljával ment mindenki hozzá, a hűségét bejelenteni.

³⁶⁰ Ezzel a feljegyzéssel az író tudomásunkra adja, hogy minden egyes zászlóaljban száz katona van.

³⁶¹ Visszaesés a dátumozásban.

Dátum Zilkade 11 (Július 4)

Hasan pasa, a maraşi beglerbég a szultán seregéhez csatlakozott. Az említett napon azon katonák neveit, akiket újabban a hat részből álló udvari lovasalakulatba feljegyeztek [besoroztak], szétszították [az alakulatokba]. Az említett napon a néhány éve azon a környéken az utasokat megtámadó banditák nem muszlim nevű vezetőjét elfogták és kivégezték.

Megállóhely Aleksiniçe, menetidő hat óra

Şaban aga vezetésével százötven gyalogos katonát, és a lovasok vezetője, İsmail aga vezetésében lévő negyvenöt katonát a Baymurbayır nevű félelmetes helyre küldték. Az említett napon Hasan pasát, a maraşi beglerbéget az iszlám hadserege hátvédelmére nevezték ki.

Megállóhely Kınalıoğlu Çiftliği, menetidő hat óra

Amint a Rajna palánkjában szolgáló Muhammed aga a Devebağırdan nevű helyre 76 fővel megérkezett, akkor kétszáz főnyi lövész albán levend és kétszázötz fő a magánjellegű ocaklık jövedelmét élvező Hocazade Eyüp pasa vezetésével oda kineveztetett. Vidin és Nis között van egy Bana nevű kisváros, és hozzá közel egy kőtorony. A betörő hitetlenek miatt a népe nyomorult és a város lepusztult. Ismert, hogy az itt összegyűlő és átkelő utasokat banditák fenyegetik és zaklatják. Az említett város palánkját újra kijavították, kineveztek mübaşireket, hogy írjanak össze ide legalább háromszáz főnyi katonát.

Megállóhely Yerakin, menetidő hat óra

Az említett helyen a hegyekben és a rejtekhelyeken tartózkodó népet a tekelif adó alól mentesítették, az előző évben az öşür adót se kérték tőlük, és azt ígérték nekik, hogy a palánkok környékén fogják letelepíteni őket azzal a feltétellel, hogy közülik azok, akik banditák voltak, elfogadják a rajaságot, és a rablásról lemondanak, ennek ellenében pedig kedvezményt biztosító levelet küldtek nekik, hogy csak az általuk megtermelteknek a tizedét kell a fejadó helyett beszolgáltatniuk.

A felvonulás során a hadsereg számára az egyik legfontosabb probléma a folyókon való átkelés volt, ezért az oszmán krónikások erről több feljegyzést is tesznek. Így például Neşri az 1389. évi rigómezei csatáról azt írja: „...Láz országában két folyóvíz van, az egyiket Nagy-Moravának, a másikat Kis-Moravának hívják. A Kis-Morava innen, a Nagy-Morava

pedig túl felől van, s ha kiáradnak, a madár sem bír átrepülni rajtok.(...) A kettőnek távolsága egymástól jó háts lónak is két napi járóföld...”³⁶² Ez esetben is olvashatunk a Morova folyóról, s az azon való átkelésről:

Megállóhely Yagodina, menetidő öt óra

A Morova egy óriási folyó, amely a yagodinai és a perakinai palánkok között van. Korábban a gedüklü çavuşok közül Mahmut agát nevezték ki az említett folyó feletti híd építésére. Ez alapján az említett helyen, mivel elkészült a híd, átkeltünk. A híd védelmére egy, a malatyai szandzsákat arpalikként birtokló Hasan pasa a katonáival, és a hane katonák közül kétszáz lövésszel, vagyis összesen ötszáz katonával kineveztetett.

Megállóhely Batçina, menetidő hat óra

Mivel a Devebağırdan nevű híres szoros a banditák gyülekezőhelye, veszélyes és rettenetes helyen van, védelmezésére szükség merült fel. Emiatt az ohrii szandzsák haszonélvezője, Ömer pasa, és hatszázharminc levend a saját agájával odarendeltetett.

Megállóhely Hasan Paşa, menetidő hat óra

Megállóhely Kular, menetidő hat óra

Korábban a ruméliai beglerbéget, Mahmud pasát és azon tartomány katonáit a temesvári és a gyulai várakba való élelem szállításával bízták meg, azt biztonsággal eljuttatták oda és visszatértek.³⁶³ Amikor a ruméliai beglerbég a feladat teljesítése miatt kevés teherrel jött, és találkozott a nagyvezír őnagyságával, a nagyvezír őnagysága iránti jókívánságait jelentette, és a búcsú helyén selyemmel díszített cobolyprém kaftánnal ruháztatott fel.

Az alábbi bejegyzés kapcsán említésre méltó, hogy Hammer szerint a nagyvezírral Hacı Hüseyin Mezzomorto ugyanazon a naszádon volt, és a fővezír vele együtt tartott megbeszélést.³⁶⁴ Emellett számos vezető nevét említi még meg. Mivel az író jól ismerte ezeket a vezetőket, s krónikásként a tanácskozás idején is jelen volt, mondhatjuk, hogy a magas végzettségű államférfiak köréhez tartozott. Ezt a következtetést megerősíti az, hogy később a dunai kapudánhoz, Ali pasához küldik tájékozódni:

³⁶² Török történetírók. I. kötet. 33.

³⁶³ Az író a hadsereg végvári élelempótlásáról beszél.

³⁶⁴ Joseph von Hammer: *Archiv für Geschichte*. no: 39 ff, Wien, 1829, 751.

Megállóhely Hisarcık³⁶⁵, menetidő öt óra

Az említett napon a nagyúri hadsereg egyenesen a hisarcíki megállóhelyre ment. Az említett hely Semendrétől másfél órányira van. Mivel az említett vár a jól védett határoknál a Duna folyó mentén nagyon jelentős, ezért a nagyvezír őnagysága könnyű felszereléssel körüljárta, a legénységet, a muníciót, a fegyverraktárt és a belsővárat megnézte, aztán lement oda, ahol sátrakat vertek fel, és az étkezés után a nagyúri flotta şaykájára felszállt, és a hisarcíki megállóhely felé indult. Ez a jelentéktelen szolga is a boldogságos nagyvezír őnagyságának magasságos szolgálatjában részt vett, a şaykára is felszállt és így közösen indultunk útnak. Amikor közel jártunk az említett várhoz, a katonák nagy ünnepet rendeztek, a tüzereknek áldás és jóság nyilvánított ki. Miközben a şaykán a nagyvezír őnagysága és a szolgák közé függesztett függöny mögött a megszokott módon vízről és élelemlről gondoskodtam, én, a szegény szolga lehetőséget kaptam arra, hogy a dunai flotta parancsnokával, Ali pasával is beszélgetést folytassak.

Ezek után, bár nem vettem részt és távol voltam, de mégis a valóságnak megfelelően bátorkodtam lejegyezni egy darab papírra azt, hogy ebben az áldott évben a nagyúri flotta iránt az isteni segítség és kegyelem miképpen tört elő.

Isten folytassa a Magas Porta felemelkedését és őrizze meg jóságát a magasságos döntés napján. Néhány év óta különböző oldalakról a hit ellenségeinek támadásai és több hadjárat miatt az állami kincstárban nehézségek merültek fel. Különösen ebben az áldott évben [az alábbiak jelentettek költséget]: a velencei hitetlenek támadása miatt az eğribozi vár, a moreai főparancsnok, a kandiiai és a hanyai várak és a nagyúri flotta hajói, húsz darab újonnan épített galion, a belgrádi, temesvári várak, a magasságos Isten engedélyével a Magyarország ellensége ellen vonuló³⁶⁶ nagyúri hadsereg s vele együtt lévő iszlám hadseregnek, és a tatár hadseregnek adott ajándékok és a gabellei várat ostromló hitetlenek elűzésére küldött tízezer főnyi katonaság, és a kamenicei,³⁶⁷ az azaki³⁶⁸ várak és a Babadağ környezetében lévő katonák főparancsnokának adott fegyver, ágyú és több védelmi eszköz előteremtése, továbbá az említett várakban a szükségesnek látott javítások elvégzése. A többi, különböző költségek kifizetése után az alábbiakat szerezték be: hét-hét darab, 1283 gramm súlyú doğuş ágyú, négy-négy saçma golyós ágyú, 200-200 fegyveres átmeneti katona csapattal teli, tíz darab, ún. kalyetéhez hasonló sefine, 3-3 darab, egy vakiyyés súlyú

³⁶⁵ Grocka, Belgrádtól keletre.

³⁶⁶ Az író a Velence ellen indult oszmán hadierő adatairól ad információt.

³⁶⁷ Kamyanets Podilsky.

³⁶⁸ Azovi-tenger.

lövédéket kilövő koğuş ágyú, 4-4 saçma- és oldalágyúkkal, 120, 100 és 80 főnyi puskás lövésszel teli 40 darab firkate, 3-3 ágyú és 40-40 levenddel készen álló, 50 darab ocakluk- és miri şayka csónak, 9-9, katonával, ágyúval, és a muníció szállítására 80 darab ún. üstü açık csónak, Isten kegyelme rajtuk legyen. A çete kayık csónakokon kívül még 180 darab vitorlás hajó, 363 darab ágyú és 8360 katona van.

A napló és az elméleti részben feldolgozott források adatai között jelentős eltérés van. Ha a napló adatait összesítjük, 180 hajóhoz, 540 ágyúhoz és 16 720 katonához jutunk. A kalyetéket tekintve a forrásban szereplő 220 katona a naplóban is 200. A şaykákkal és az üstü açık csónakokkal kapcsolatos adatok is pontosak. İsmail Hakkı Uzunçarşılı szerint a firkaten (általában) 80 matróz szolgált.³⁶⁹ A legmagasabb számokkal dolgozva az evezősök összesen 51-en voltak, a hajó ugyanis tíz vagy tizenhét evezős, s minden evezőjét két-három matróz húzta. A napló szerint azonban hajónként 300 katona tartózkodott egy firkatén. Az egyik eltérés alapja az lehet, hogy az oszmán szöveg 120, 100 és 80 katonáról ír, az azonban nem derül ki, hogy összesen háromszáz puskás volt minden egyes firkatén, a hajók három csoportjából az egyiken 120, majd 100 és 80, vagy esetleg ez a háromszáz katona volt elosztva a negyven hajóra (vagyis 7,5 katona egy hajón). A napló szerint az oszmán hadsereg létszáma megközelítőleg 25.000 főre tehető (A tatárok megérkezésével együtt. 20-b). 16 720, plusz még 8360 katona azonban mindenképpen túlságosan magas számot mutat.

Régen a Duna folyónál a 20 darab ocakluk şayka csónakon kívül a háborúra rendelve egy darab csónak sem volt.³⁷⁰ A nagyvezír őnagysága a 101. évben,³⁷¹ azokban a napokban, amikor a defterdári tisztségét töltötte be, 20 darab firkatét készíttetett, s mivel bebizonyosodott, hogy a magas porta számára ez bizony bő hasznót hozott, áldás legyen a magasságos Istennek, amiért ez a lépése nagyvezírsége idején is hasonló haszonnal járt.

Azt olvassuk, hogy korábban a Dunán nem volt jelentős hadi erő. A kialakított kapitányságok kapitányainak parancsnoksága alatt a fent említett tíz-tíz darab firkate és körülbelül ezer katona állt, ezek a Dunát állandó megfigyelés alatt tartották. A 17. század végén Belgrádig a Duna két partján 12 darab şayka állomásozott.

³⁶⁹ Lásd: İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 455-473.

³⁷⁰ Az író az említett várakra küldött hadierőről és munícióról konkrét technikai adatokat ad, ami utalhat a képzettségére.

³⁷¹ Egyértelmű, hogy ez egy íráshiba, hiszen az író a hidzsra 1105. évet rövidítve 105-nek írja, nem 101-nek.

A 17. század végére a Dunán lévő oszmán hajóhad folyamatosan erősödött, Marsigli például azt állítja, hogy Pétervárad ostrománál nyolc kadirga volt jelen.³⁷² A dunai hajózás egy másik, az oszmánok által gyakran használt hajótípusa a pergende volt. Ezt könnyű kis csónakok követték, darabonként nyolc, illetve tíz evezővel, s ugyanannyi emberrel. A nagyobb hajók fedélzete két-két darab, hat-nyolc fontos ágyúval volt felszerelve.

Az 1699-es karlócai béke megkötése után a Dunán a következő oszmán hajók állomásoztak: 19 kalyete (gallion), 5 nagy és 28 kicsi firkate, 3 şayka és 100 üstü açık (nyitott fedélzetű) szállító hajó. A Dunán kisebb méretű kadirgát is használtak, ez tizennyolc-húsz evezőpados volt, minden padon két vagy három evezőssel. Tizennégy-tizenhat, valamint nyolc-tíz evezőpados kadirgát is gyakran használtak. Ezek könnyű irányítású hajók voltak.³⁷³

Itt a szerző üresen hagyja a menetidőt, mivel feltehetően a hadsereg még nem is mozdult meg, hiszen korábban említette az erre a megállóhelyre való érkezést:

Megállóhely Hisarcık, menetidő óra

Az említett napon Ali bölükbaşı átadott két nyelvet, akiket a dunai levontek hoztak, és Fazlı bölükbaşı kezdeményezésére a nyelvet és banditát hozókat pénzjutalomban részesítették. Az adanai beglerbég, İbrahim pasa a tartományi katonákkal a győzelmes hadsereghez csatlakozott. Çeşme megállóhelyén Belgrád védelmezője, vezír Cafer pasa őnagysága jött, a búcsúkor selyemmel díszített cobolyprém kaftánnal ruháztatott fel.

Dátum Zilkade 23 (Július 16)

Az említett napon a jó sorsú szerencsével és a becsületes boldogsággal Çeşme megállóhelyéről elindultunk. A Belgrádtól két óra távolságban lévő magas helyen, és a főúttal szemben lévő helyen a szokásos módon étkezési sátrakat állítottak fel. A nagyúri hadsereg már korábban a belgrádi mezőre sátrakat rakott, pihenés céljából. A ruméliai és az anatóliai katonáknak, valamint a többi tartományi pasának a törvény szerint megparancsolták, hogy seregszemlét tartsanak. Első sorban a korábbi kapudan pasa, a mostani anatóliai tartomány haszonélvezője, Mısırlızade İbrahim vezír pasa őnagysága katonáival indult el. Amikor közel álltak a élelmezési sátorhoz, eléjük mentek a főçavuşok és az agák, és arannyal díszített cobolyprém ruhával ajándékozták meg őket, Mısırlızade İbrahim vezír pasát és követőit pedig hét darab kaftánnal ruházták fel. Aztán az anatóliai zaimok és tímáros szpáhik és a tímárok

³⁷² Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 257.

³⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 404.

haszonélvezői seregszemlét tartottak. A tizennégy szandzsák közül a kütahyai beglerbégnek és a çavuşok kethüdájának a kaftán ajándékozása volt szokásban, mivel azonban több éven keresztül a nagy számú katona beszerzésére sok figyelmet fordítottak, és mindegyik katona hosszú puskákkal jól fel volt szerelve, ezért az alaybégeket másfajta kaftánokkal ajándékozták meg. Aztán a ruméliai beglerbégnek, Mahmud fia Mahmud pasának megparancsolták, hogy folytassa a seregszemlét. A korábban említett, háromezer főnyi gyalogos és lovas albániai katona egymást követő, húsz gyalogosból és tizenöt lovasból álló csoportokba sorba voltak rendelve. Mindegyik a vörös ruhájában félelmetes rettegést keltett.

A szerző által említett adat a Hüseyin Paşazade Ismail bég, és Kaplan pasa testvére, Ali bég érkezésével rendelkezésre álló 2000 állami és 1000, a fővezír őnagysága katonájáról, összesen 3000 katonáról szól. Az író a katonák öltözetéről sok helyen ad információt, és ezzel követi az elődei műveit, mivel ők is hasonló adatokat hoztak tudomásunkra, például az oszmán hadsereg Szófiában való összegyűlésével kapcsolatban a napló írójához hasonló stílusban Kemal Paşazade ezt említi: „...A távolságot nem ismerő és rabolva kóborló türkök fején levő vörös sapkáktól olyan volt a mező, mint valamely óriás tulipánágy. A sátrak különféle színei kameleonná változtatták az egész tájat...”³⁷⁴

Az oszmán krónikás így folytatja:

A seregszemlén nagy bátorságról tettek tanúbizonyságot, úgy, hogy nagy meglepéssel szemlélték őket. Százszor Allahot, ezerszer kiválót kiáltottak. Urunk, a nagyvezír is nagy meglepédest mutatott, a maga, az emberei és az alaybégek számára kaftánokat adományozott. A ruméliai beglerbég és más két tuğgal rendelkezők, miközben a díszszemle során az embereik kaftánokat kaptak, a szokások szerint a nagyvezír által tartott meghallgatáson vettek részt, és a nagyvezír balján székeken helyezkedtek el, és egy másik kaftánnal és egyéb, nem készpénzzel ajándékoztattak meg, amely nagy büszkeséggel töltötte el őket. Aztán a delvinei szandzsák haszonélvezője Kaplan pasa, és az avlonyai és a köstendili szandzsákok haszonélvezője Cafer pasa, és az avariz adójuk alapján a hanénként kiállított gyalogos puskás albániai katonák, Niğbolui pasa, yörük bég és az ő katonái seregszemlét tartva kaftánnal ruháztattak fel. Ezután a magasságos hadvezér, és a dicsőséges főparancsnok őnagysága a régi szokások szerint egy díváni felszereléssel felnyergelt vörös lóra szállt. Aznap az ún. şatran-i kantura ruhában arany ivókelyet nyújtottak neki, s amikor megérkezett a sátorba, a bal és a jobb oldalán a magasságos vezírek, nemes tartományi pasák, nagy hírességű fejedelmek, vezető agák, katonák, silahdarok, janicsárok, tobcuk és

³⁷⁴ Török történetírók. I. kötet. 206.

*cebecik, a többi oca népei, gyalogosok és lovasok, az összes iszlám katona fegyelmezetten üdvözölte. A sorban álló katonák 4-4 vagy 5-5 vonalú, egymást követő sorokba voltak csoportosítva és helyükön a nagyvezír nekik szóló köszönése után ők is visszaköszöntek a nagyvezírnek. Ezután a nagyvezír a középső részen álló katonákon keresztül nagy szomorúság, béke és fegyelem közepette elvonult és azt mondta, hogy: könnyebb a szomorúságot megsemmisíteni, amennyiben a bátorság oszlopai nyilvánvalóak, az iszlám hadserege erre a meghatározott kis vagy nagy dologra egyetemes rendjének megfelelő módon vigyázzon. A dicséretes és a ritkán található tökéletes embernek az evilági állam feladatainak teljesítésére való imái talán szükségesek, talán kötelezőek, ezzel együtt az evilág és a túlvilág birtokosa, Isten nem hagyott minket, hogy beszennyezzük a vallást, mindenki szívének választottja, Muhammed tiszteletét és mindig segítséget és kedvező esélyt adományozott minekünk és így az iszlám hadsereg megverte az ellenségeit. Az Istenhez sóhajtozó, félelemmel teli imánkkal reméljük, hogy elfogadott célunkat elérjük és a kihúzott kard segítségével boldogok leszünk. A nagyvezír így jó sorsra való kívánságát kinyilatkoztatta.*³⁷⁵

Megállóhely Belgrád³⁷⁶, dátum 1105 Zilhicce 23 (1694. augusztus 15.)

Az említett napon, miután megérkeztek a nagy sátorba, Belgrád védelmezője Cafer pasa a vezír önagyságát arannyal díszített cobolyprém ruhával ruházta fel. Az ország védelmében részt vevő többi beglerbégeknek, zağacıbaşınak, turnacıbaşınak és a zabıtoknak is kaftánt ajándékoztak. Az említett napon a Száva folyó felett hidat kezdtek építeni.

A hadsereg létszámában emelkedés van, 12 751 főre nő:

Dátum Zilhicce 24 (Augusztus 16)

Az említett napon a Belgrádi vár környezetét, és az ide tartozó, kijavított és ezután kijavításra váró helyeket megvizsgálták, majd a belső várban lévő Cafer pasa palotájába mentünk, az étkezés után a pasának arannyal és ezüsttel díszített cobolyprém öltönyt, a

³⁷⁵ Az író megrajzolja nekünk azt a képet, hogyan nézett ki a hadsereg, a katonák hogyan sorakoztak fel és milyen volt a lelkiállapotuk, és ezekhez hogyan járult hozzá a fővezír lelkesítése.

³⁷⁶ Hammer így említi a Belgrádig tartó megállóhelyek neveit: 1. Kemalçayırı, 2. Mustafa Paşa híd, 3. Çirmenli, 4. Uzunca, 5. Hasköy, 6. Kayalu, 7. Papaslu, 8. Filibe, 9. Tatarbazarı, 10. Yeniköy. Itt két átvjáró van, az egyik átvjáró Kapulu Derbendi néven, a másik Kız Derbendi néven ismert. 11. Yenihan, 12. Szófia, 13. Halkalu, 14. Sarı Beyrut, 15. Şehirköy, 16. Musa paşa, 17. Nis, 18. Aleksiniçe, 19. Baymurbayır, 20. Kınalıoğlu, 21. Devebağırđan, 22. Bana, 23. Perakin, 24. Yagodina, 25. Batçına, 26. Hasan Paşa, 27. Kolar, 28. Hisarcık, 29. Semendre, 30. Belgrád. Joseph von Hammer: *Archiv für Geschichte*, 751.

szolgáinak pedig kaftánt adtak. A Bosznia felől jött, Fazlı bölükbaşı kezdeményezésére felfogadott 2000 gyalogos boszniai levend felvonulást rendezett.

Dátum Zilhicce 25 (Augusztus 17)

Az említett napon a nagyúri flotta hajói, a győzelmes szultáni hadsereg táborozása előtt érkeztek meg a Belgrád közelében lévő Kayaburnu nevű helyre, és miután a nagyúri hadsereg megérkezett a belgrádi mezőre, megparancsoltatott nekik, hogy seregszemlét tartsanak. Az említett helyen, amely a Száva folyó szélén áll, a belső várban lévő Cafer pasa palotájába az iszlám sereg főparancsnoka és a nagyvezír őnagysága megérkeztek. A korábban egyeztetett napokban indult el az összes vitorlás, mindegyike mint tengert kettészakító kard és a kürtből érkező háború hangja, az összegyűlt katonák pedig olyanok voltak, mint az éneklő és trillázó dervisek. A támadóképességet csodásan mutatja ez az alakzat. Amikor megérkeztek a Duna és a Száva folyókon lévő gyülekezési helyükre, horgonyt vetettek. Ünneplésük muskéta- és ágyúlövéseit visszhangozta a kék ég. Ezután Ali pasa flotta főparancsnokot és a többi flotta parancsnokát a nagyvezír méltóságához meghívták, és őket kaftánnal ruházták fel, valamint megelégedettségüket és bizalmukat nyilvánították feléjük.

Dátum Zilhicce 26 (Augusztus 18)

Az említett napon a janicsár ocaк zabıtjai, a gyalogos és a muskétás egységek agái és néhány, háborúban tapasztalt beglerbég a háború helyzetéről titkos tárgyalásokat folytatott.

Dátum Zilhicce 27 (Augusztus 19)

Az említett napon a Száva folyónál megkezdett hídépítés befejeződött az Isten elnyert szeretetével, és a nagyvezír őnagysága személyesen a hídra fáradott.

Dátum Zilhicce 28 (Augusztus 20)

Az említett napon, amikor a Száva folyó felől a zimuni mezőre érkeztünk, nem tudtunk továbbhaladni, mivel a víz áradása miatt az út elmocsarasodott. Arról tárgyaltak, hogy egy Çingene Atası (Çingene Adası) nevű, közeli helyről kiindulva keljenek át. Akkor megérkezett a nagyurunk, a helyzet megtárgyalását és kivizsgálását parancsolta, ezután pedig a korábban említett többi helyen is szükséges kis híd építését parancsolta, védelmükre pedig a sivasi beglerbégség tartománykatonáit nevezte ki.

Dátum Zilhicce 29 (Augusztus 21)

Az említett napon Mahmud pasa, a ruméiai beglerbég 3000 főnyi ruméiai lovas vitézből álló seregével nyelvhozás céljával Pétervárad felé küldetett volna, de az útjukba került a tévelygők tábora.

Ez a lovascsapat feltehetően nem újabb seregrész, hanem a már ott lévő katonaságból állt össze. Ilyen adatok alapján nem lehetséges a hadsereg létszámbeli változását konkrétan meghatározni, mivel nem követhető, hogy ez a 3000 fős hadsereg a korábban említett számok között szerepelt-e.

Az említett pasa a hozzá tartozó katonák nagy részét egy jó megfigyelési lehetőséget nyújtó, a vár közelében lévő helyre rejtette el, így megfigyelhette, hogy harc esetén a hit ellenségei mind a várban tartózkodnak, a városban nincs senki. A tábor többi része a Duna túlsó oldalán volt, a fáradozás és erőlködés nem hozott volna eredményt, ezért megelégedtek egy messziről jövő köszönéssel. Hírt szereztünk arról, hogy a romlottságba merült átkozott csalók nem restellnek a németektől katonát rabolni, és az átkozott táborból zsoldosokat küldenek a táboron kívül lévő németeket kiirtani.

Dátum 1106 Muharrem 1 (Augusztus 22)

Abdullah pasa, a nagyúri kengyel kajmakámja a magasságos Isten parancsából az örökkévalóságba távozott. Ismertté vált, hogy egy megbízható személyt neveztek ki és küldtek a helyére. A boldogságos nagyúri kézírás a kozbekçi közvetítésével tiszteletadóan megérkezett, a nagyvezír őnagyságának a régi és kiváló barátja, az értelmes és fürge, a ruméiai beglerbégség címét elnyerő, cebecibaşı rangot megszerző Ahmed pasa, a legsürgősebb módon elküldetett, de a vezíri méltósághoz járó kaftán elkésett, és a magasságos Istenben bízva a felruházás a nagyúri meghallgatásra halasztatott.

Dátum Muharrem 2 (Augusztus 23)

A korábbi vezír İbrahim pasa kincstárnokát, İbrahim agát a jól védett Egyiptomból meghívták és megígérték neki a szolgálatban való elhelyezését. Az említett napon a cebecibaşinak kaftánt adtak és arra kötelezték, hogy a hadjárat eseményekben álljon helyt.

Dátum Muharrem 3 (Augusztus 24)

Mivel korábban a gabellei vár az ellenség kezében volt, ezért a szerencsétlen szívű hitetlenek a vár átadását követelik. Mivel kiderült, hogy ostrom esetére ágyú, muníció, és több

*katona szükséges, három darab kalunburna ágyút, öt darab şahi ágyút, ezek mellett pedig egyéb muníciót, katonai felszerelést, tüzérséget, egy-egy kinevezett janicsár alegységet, cebeci, tobcu alegységet, néhány humbaracít, lağımcít, és a janicsár ocakból Haseki Osman agát küldték oda. A hitetlenekkel szemben, a vár védelmére kinevezett katonák parancsnokául Mehmet pasát, a boszniai beglerbéget nevezték ki.*³⁷⁷

Dátum Muharrem 4 (Augusztus 25)

Mivel Selim pasa, a hercegovinai vezír hanyagsága miatt a gabellei vár az ellenség kezére került, az említett szandzsákat Rüstem pasa testvérének, Ali pasának adományozták és megparancsolták, hogy a legsürgősebben a jól védett határookra siessen. Mivel Selim pasa is kiváló katonáival a határnál állomásozott, az ahloniai vár védelmére nevezték ki.

Az írónak valamilyen módon tudomására jutott, hogy korábban kiket neveztek ki a hadjáratra, eljöttek-e, ha nem, akkor kiket neveztek ki helyettük. Ilyen információk alapján arra lehet következtetni, hogy az írónak híreket hozó emberei voltak, vagy pedig, hogy a vezetők kinevezéseiről szóló intézkedésekben részt vett.

*Dátum Muharrem 5 (Augusztus 26)*³⁷⁸

Az aksarayi szandzsákat is magában foglaló ankarai szandzsák pasája, aki az „iszlám békéjének és biztonságának adója” címén sok pénzt beszedett a szegényektől, aztán pedig a megbízatása szerint a nagyúri hadjáratba időben nem érkezett meg, az említett szandzsákokat elvesztette, s ezeket a Belgrád védelmében szolgáló Ebubekir pasának adományozták. A felénk tartó előkelő tatár hadsereg sikeresen megérkezett a belgrádi mezőre. Az ellenség oldalára való átvonulás céljával építettett hidak készítését befejezték, és miközben a tatárok megérkezését figyeltük, Muharrem hónap hatodik napján (Augusztus 27) a tatár hadsereg, amely számos, mint égen a csillag, az előkelő származású Selim Giray kán offense, ki a bátorság jelképe, a tatár katonák parancsolója szeretettel teli levelében tudósított Semendre környékére való megérkezéséről. A világ szultánjainak legjelesebbje, hatalmas padişahunk Sultan Ahmed kán offense korábban a dicséretes hadjáratra meghívatta, és a nagyúri hadsereghez való mielőbbi csatlakozásuk miatt, hogy minél gyorsabban haladjanak, a szükséges szolgálatra kinevezte İbrahim aga mirahort, aki hírt hozott az érkezésükről. Ahogy a nagy méltóságú nagyvezír önagysága az elmúlt évektől fogva

³⁷⁷ Az író a fejlemények alapján újra feljegyzí a Velence elleni hadi előkészületeket.

³⁷⁸ Az eredeti szövegben a dátumozás így szerepel: fi 25 M, amely szeptember 15-re esik. Valószínűleg itt elírás történt, ahelyett, hogy az író fi 5 M-et írta volna.

érvényben lévő szabályok és a vendéglátás szükséges formáit teljesítendő, ruhával, étkezési asztallal, különböző bútorokkal készült, hogy a megszokott módon a kán őnagyságának kedvére legyen, és az ott lévő emberek egy részével ebben a szolgálatában figyelemmel foglalatoskodott, a magasságos otak sátorba való fogadásra meghívót küldött. A készen álló hadtesteknek a parancs másolatát adták, a magasságos vezírek közül Cafer pasa őnagysága, az aleppói tartomány haszonélvezője, Mısırlizade İbrahim pasa őnagysága, az anatóliai tartomány haszonélvezője és a jobb és bal oldalukon álló, velük egyenlő rangú tartományi bégek, Mustafa pasa a karamani beglerbég és İbrahim pasa az adanai beglerbég a magukhoz tartozó katonákkal, a fegyelmezett mehterhanével, Mehmet aga a nagyvezír kethüdája a çavuşok társaságával, Mustafa aga főçavuşsal, mütefferrikákkal és a többi divántagokkal, a sipahok és a silahdarok agáival díszített és fegyelmezett hadiegység a tatár kán elé vonult.³⁷⁹ A magasságos hadseregben lévő tartományi és szandzsákbégek egyenesen az út oldalára, amelyen keresztül indulni fognak, sietve felsorakoztak köszönés céljával, és a nagysátorhoz közeli helyen a janicsár, a cebeci és a többi gyalogos katonák összeírásával együtt készen álltak. Amikor pedig a főstatorból az utcára érkezünk, a nagyvezír őnagyságához tartozó agák, a gedüklü mütefferrikák és çavuşok, az utcán kívül pedig a delik, az önkéntes katonák, és ezt a felkészült határtalan sort körülvevő, a nagyvezírhez tartozó 350 muskétás katona és a több, védelemre megbízott katona volt sorba állítva, a messziről jövők üdvözlésére várakoztak.

Dátum Muharrem 6 (Augusztus 27)

Amikor a katonák a szokásos rendszer szerint magasságosan és dicsőségesen a hívők ünnepére, a pénteki imára mentek és a dombvidéki sátor közelébe jutottak, a nagyvezír kethüdája, a főçavuşok, a teskerecik és a porta kethüdái az üdvözlés viszonzása után a főstatorig a nagyvezír kengyele mellett siettek. Amikor a tuğok közelébe jutottak, a nagyvezír őnagysága, parancsnoki prémmel, és az egyszeri napra használt turbánjával felöltöztetve előre lépett, hogy azonnali parancsával a nagyságos kán őfelségével a Nap és a Hold, Jupiternek és Vénusznak a két szerencse csillagának találkozásából keletkezett kis és nagy elégedettségüket és boldogságukat és a mindennek feletti kegyelmes Isten hangját az örökké forgó 16 bolygó egyikében emlegessék. Eközben a zsákmányoló tatárok számára készült 150 ökör és 200 juh, ezen kívül 800 nagy tányér különböző ennivalót hoztak, a kielégíthetetlen

³⁷⁹ Az oszmánok szokásos hadi állása az volt, hogy a jobb- és balszárnyon a tartományokból jövő lovasok álltak, középen pedig a kapukulu katonák vettek részt, amiről a naplóban is szó esik.

tatárok étkezési szokásait tapasztalva óhajításuk alapján tökéletes élelemmel megszüntették az éhségüket. A táborukba való visszatérésükkor a tatárok szerencsés egynéhánya díszes nyeregdiszt, egy fél birkát, ivartalanított kost kapott, és az összes ökör, marha, teve s mind az összes állat a birtokukba került, így megértették, hogy végtelenül gazdag ajándékokban részesültek. Amikor a nagyvezír őnagysága és a dicsőséges kán őfelsége az ún. három oszlopos çadırba érkeztek, egy könnyű tartalmú beszélgetés után a nagyvezír őnagysága kérdezgetni kezdett a mostani helyzetről, és így az őszinteség elvei teljesítésében fáradságos munkát végeztek el. Mondták, hogy ha a dicsőséges hadjáratban változás lenne, akkor sincs bántalmuk. Ezután a szeretet útja alapján történő beszéddel a három oszlop között alakult táborhelyre küldetett és elkészítettett egy batyu ruha és a meleg időjárás becslésével egy arra megfelelő, gyapjúval borított örmény prémből készült kaftán és zászló, amit a nagyvezír őnagysága a dicsőséges kán őfelségének adományozott. Egy kis pihenés után hívta meg a nagyvezír őnagysága a dicsőséges kán őfelségét a három oszlopos sátorba, étkezésre. Minden szultánnak, bégnek és agának külön sátrakat, és mindegyik szultánnak külön hadjárat élelmet adtak, ezáltal megjelent a tökéletes elégedettség. Az étkezés után a tatár hadsereg aznap a Száva folyónál lévő hidon átkelve a zimonyi mezőre érkezett. A dicsőséges kán őfelsége vendégül maradt este a nagyvezír sátrában. Kalga szultánt, Gazi Giray szultánt, Saadet Giray szultán fiait és Şehbaz Giray szultánt, a szultán testvérét különböző színű gyapjúval díszített cobolyprém ruhába öltöztették, ezen kívül egy-egy zacskó akcsét és egy-egy lovat adományoztak, amelyek a szelet is megelőzték.

Dátum 1106 Muharrem 7 Belgrád (1694. augusztus 28.)

Az említett napon elkészítették a magasságos sátrát, hogy megtárgyalják a történeteket. A nagyvezír őnagysága szolgálatában lévő parancsnokok, tartományi bégek, szandzsákbégek, müteferrikák, çavuşok, ezredesek, tímáros szpáhik s a többi iszlám hadsereghez tartozó és tapasztalt régi főurak összegyűltek tárgyalni. A boldogságos nagyvezír és a magasságos kán ide, a három oszlopos sátorba fáradott. A nézők gyülekezetének szeretetét és meglegedettségét nyilvánította ki az iszlám nagyvezírje, aki a magasság méltósága, s beszélni kezdett: „Néhány éve a Belgrád környezetében sátorozó nagyvezír és az iszlám serege az elégedetlenséget okozó akadályok megszüntetése céljából a Száva folyón való átkelést nem választották, az nem látszott megfelelőnek. Inkább a belgrádi várat javították ki, és a győzelmes határon lévő váraknak küldtek élelmet és segédcsoportokat. A magasságos Istennek legyen hála, ebben a szerencsével körülvett évben az erőnk mértéke, a katonák és az élelem beszerzése ügyére nagy figyelmet fordítottunk.

A fővezír a hadjáratra való indulás előtt a hadseregnek buzdító beszédet tartott, így próbálta megerősíteni a katonák harcra való hajlandóságát és a vezetőjük iránti elkötelezettségét. A vezetők és a katonák közötti kapcsolat is figyelemre méltó, mivel a vezetők hagyják, hogy a katonák elmondják a saját elképzeléseiket:

A nagyságos és dicsőséges kán őfensége is a tatár katonákkal együtt igyekezett az iszlám hadsereghez való csatlakozásra, ami miatt szükséges a legteljesebb tisztelet kinyilvánítása. Mindenki, akinek véleménye van a hadjárattal kapcsolatban, amit megfelelőnek lát, engedélyt kap azt kinyilvánítani.” Mivel mindenki teljes szófogadással engedelmeskedett, bejelentették a nagyvezír őnagyságának, hogy jó és szerencsés sorsot kívánnak, szeretettel esküt tesznek, hogy arra indulnak, ahová a nagyvezír, a nagyvezír parancsolatait alázattal teljesítik, és ezekben az említett ügyekben közös véleményen vannak. A nagyvezír őnagysága újra kezdett beszélni: „Mindegyikünk a magasságos Isten szándékának, és a a fenséges eredetű sorsnak alávetve magunkat, készen állunk, hogy a magas méltóságunk szerint ránk bízott feladatokat elvégezzük. A vallásunk ügyeiben mi is csak egyek vagyunk az emberek között, mint ti, mi is szerencsétlen szolgák vagyunk, mint ti, mindenkinek a szívéből jövő személyes kívánságának részletezése szükségtelen.” Miután a nagyvezír őnagysága ezt a beszédet tartotta, a többi vezír a Száva folyón való átkelést, az egymásnak való segítséget, a hitetlenek ellen való indulást, és a kard kirántását határozta el. A nagyvezír őnagysága saját maga kesergéssel és bánattal kezdett imádkozni, a kezeit felfelé nyitva könyörgött és így kis és nagy, rejtett és nyilvánvaló két hajszálnyi tapasztalatát a megoldás megszerzésére használva, magát is szeretettel ajánlva bőséges kívánsága Isten által kétségtelenül elfogadtatott.³⁸⁰ Étekezés után a dicsőséges kán őfelségének a szultán által küldött arannyal díszített, gyönyörű, nagy cobolyprém ruhát, fejdíszre való gyémántokat és egy darab, hadseregeket megsemmisítő kardot és több, egyedülálló ajándékot adtak, ezután egy arannyal díszített lószerszámot, egy gyapjú loöltözéket, ezüsttel díszített köpenyt, és egy arannyal díszített nyereggel felszerszámozott lovat adtak, amely a fősátorban készen állt. Mivel a karavánnal tartó Selim Giray kán őfensége, aki a magasságos államunk szolgája, és a hívő muszlimok kegyelemvágyója, a nagyvezír őnagysága, dicsőséges és erős szultánunk őfensége részéről ismert, a szultánunk őfelsége, aki a folytatódó háborúban lovagol és az igazi barátságot meg akarja erősíteni, egy szép, méltóságteljes és magasságos szertartási botot küldött neki, Kalga szultánnak pedig ismét egy felöltöztetett ló ajándékozásával mutatta tiszteletét. A nagyvezír őnagysága részéről egy darab ruha, egy cobolyprém, 2000 şerifi

³⁸⁰ A vallásos vonatkozású utalások szinte az egész szövegre kiterjednek, romantikus keretet adva az írásnak.

arany, különböző ajándékok, ámbra és aloé, a többi szultánnak és szolgálknak pedig árucikk és pénz adatott. A dicsőséges kán öfenségének újra egy felnyergelt lovat és egy felöltöztetett kancát küldtek.

Dátum Muharrem 7 (Augusztus 28)

Az említett napon a ruméliai beglerbégnek, a tartományi katonáknak, a delvinei, az avlonyai és a köstendili szandzsákok haszonélvezőinek megparancsoltatott, hogy átmenjenek Zimonyba. Az említett napon minden katonának 2 kile árpa, 1 kile liszt adásával élelmet osztogattak, és mivel a szpáhik, a silahdarok és a bölük-i erba katonáival törvény szerint jártak el, megszabadultak a nyugtalanságtól.

Dátum Muharrem 8 (Augusztus 29)

Az említett napon megparancsolták, hogy a janicsár oca katonái és a gyalogosok a másik oldalra keljenek át. 70 oda egységnyi janicsár minden odájának 20-20 kuruş pénzt és 20-20 kile rizst adományoztak.

Dátum Muharrem 9 (Augusztus 30)

Az említett napon az anatóliai katonák, Mısırlızade İbrahim pasa és a többi tartományi és szandzsákbégek tökéletes örömet és meglelégedést mutatva a Száva folyón átkeltek.

Dátum Muharrem 10 (Augusztus 31)

Az említett napon az ágyútarhoz és a fegyvertárhoz tartozó muníciók, ezeknek az ocakoknak a katonái és ágyúi, 27 darab balyemez és kalunburna ágyú, 60 darab şahi és 12 darab havan ágyú, 3200 kantar lőpor, 16 ezer darab csákány, 30 ezer evező, 20 ezer zsák és ezek mellett a többi muníció és fegyvertár a szárazföldön kocsik, a Duna folyón pedig csónakok segítségével a zimonyi oldalra való átszállításra parancsoltatott.

A belgrádi mezőről való indulás és a Zimonyba történő átkelés

[Dátum Muharrem 12 (Szeptember 2)]

A titkos Muharrem hónap 12. napján a pompás, magasságos, becsületes és útmutató legfelsőbb uralkodó segítségével elindultunk a belgrádi mezőn és a hit ellensége ellen való indulás szándékával rendezetten átkeltünk a szávai hídon. Eközben a nagyúri flotta sefine csónakjai a Duna partján elszórva tartózkodtak, és a nagyvezír és az iszlám hadsereg

átkelésének útját biztosították, s amikor az Isten küldöttjének zászlaja átkelt, egyszerre felhangzó „Allah Allah!” kiáltással³⁸¹ az Istentől segítséget híván elindultak, és a Péterváradra szemben álló helyre jöttek. Az említett napon Zimony széles mezején a győzelmes hadsereg sátrat vert. A szükséges helyekre rendfenntartó egységeket és helyőrségeket állítottak.

A Cafer pasa pecsétőre, Ali ibn Mehmed által írott Der Löwe von Temeschwar című könyv rövid részlete is a Péterváradra való vonulás és az onnan való visszavonulás során lezajlott eseményekről beszél. Az író a diplomáciai események helyett a hadieseményeket taglalja. Az általa rajzolt kép ugyanolyan, mint a péterváradi napló írójáé, de lehetőséget nyújt egy másik szemszög megismerésére és arra, hogy a napló írója által figyelembe nem vett eseményekre fény derüljön, s ennek révén néha olyan fejleményekről beszél, amelyek nem szerepelnek a péterváradi naplóban.

Így kezdi a napló leírását a Péterváradig tartó felvonulással kapcsolatban:

„Ez a győztes hadjárat 1105-ben történt, miután Silahdar Bozoklu Mustafa fővezír pasa önnagyságát lemondatták, és amikor a damaszkuszi helytartót, Defterdar Ali pasát kinevezték. Amíg hivatalba nem lépett, Osman pasa silahdar töltötte be a tisztséget. A fővezír Belgrádban csatlakozott a hadsereghez, és ott nevezték ki a hadsereg fővezírének. Tavasszal a fővezír meglátogatta az aleppói tartomány helytartóját, Yusuf béget, kinevezte Bekir béget a belgrádi helytartónak és 200 emberrel Aleppóba ment, ahol egy hónapot tartózkodott. Amikor az iszlám hadsereg Belgrádba ért, visszatért ő is Belgrádba. Ezután a fővezír, a birodalmi hadvezír Ali pasa önnagyságával, a győzelmes hadsereggel, a krími kán Selim Giray kánnal és a teljes tatár hadsereggel Belgrád előtt táborot vert. Hozzáfogtak egy híd építéséhez a Dunán és a Száván, majd amikor az készen állt, megparancsolták a hadsereg átkelését. A pasák csapataikkal átkeltek Zimony területére a Köprülü Fia rohamárkán, majd Murad aga a janicsárok agája a janicsár hadtesttel, és két napon keresztül a fővezír az egész hadsereggel és táborával. Azután a fővezír azt a parancsot adta, hogy a csapata, mint utóvéd keljen át a hídon és táborozzon le Zimonyban. Itt töltötték az éjszakát, majd a hadsereg Cservenka falu felé vonult, a következő nap elérték Szalánkemént, három nap múlva Péterváradot, és letáboroztak.”³⁸²

³⁸¹ Ez a kiáltás a hadseregben fontos motiváló erő volt, így a katonák kitartása és reménye fokozatosan nőtt.

³⁸² *Der Löwe von Temeschwar*. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî, 148.

Dátum Muharrem 13 (Szeptember 3)

Az említett napon az iszlám hadseregből azoknak, akik az állatok számára fiúvet hozni mentek, egy külön beglerbéget otlukçunak [szénáért felelős megbízott] neveztek ki. A Száva folyó partján haladó katonák egy olyan helyre jutottak, amely 15 órányi távolságra állt az ellenség táborától. Az volt a kérdés, hogy mennyire lehetséges az, hogy az ellenség erre felé jöjjön. A lovasok a rendőrségi egységből elindultak, hogy ezt megvizsgálják, de a határon alakult helyőrségen lévő százfős magyar egység ellenük támadt. Mire a rendfenntartó odaérkezett, a hit harcosainak egy része már a vértanúság borát itta. A háborúban tapasztalt emberek azt mondták, hogy az ellenség országában a rendőrségi egységből az otlukçu küldés parancsával kapcsolatban az ellenség, amennyiben tehetetlen is lehet, csalása és vadsága ellen készen kell állni, és így megvizsgálták a helyzetet. Az említett napon a nagyvezír őnagysága 2000 lovassal a tatár hadsereghez ment, és a dicsőséges kán őfenségével tárgyaltak arról, hogy milyen a háború helyzete, és hogy milyen módon lenne megfelelő az ellenséggel szemben elindulni, erre próbáltak megoldást találni. Belgrád védelmére a helyi katonaságon kívül nyolc oda janicsár egység, a haseki aga, İsmail pasa az adományozott arabkiri szandzsák haszonélvezője, és a Száva folyónál lévő híd védelmével megbízott korábbi másik İsmail pasa a hüdavendigari szandzsák haszonélvezője neveztetett ki.

Az anonim szöveg ellenére Râşid Mehmed Efendi a zimonyi mezőből való indulást augusztus 29-ére regisztrálta, és a muharrem hónap tizennegyedik napjára érkezésként emlékszik, amely a főszövegben a Zimonyból való elindulásként szerepel.

„Miután a tiszteletre méltó hadvezír őnagysága a zimonyi mezőben pár napot töltött és így megpihent, muharremü' l-haram hónap nyolcadik napján (augusztus 29) az egész nagyúri hadsereggel együtt magabiztosságot és erőt mutatva elindult. A hadsereg a megostromlandó Varadin (Pétervárad) mezejére az említett hónap tizennegyedik napján szerencsésen sátrat rakott. (...)”³⁸³

Dátum Muharrem 14 (Szeptember 4)

Hatalmas Isten, aki teljes irányító vagy, egyetemes, magasságos, és a parancs birtokosa, a próféták társaságát irányító fényes csoda, magunk sorsát az Isten kezébe adóknak, Istenben hívőknek szent védelmezője, minden esetben a te segítségedre vagyunk bízva. Hogy evilágon az Isten árnyékában neki kedveskedjünk, imát tartottunk, s az igazságos

³⁸³ Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid*. II. cilt. (1098-1115), fol. 263-b.

vezetők irányításában lévő seregekkel Muharrem hónap tizennegyedik napján, ami szombatra esik, a zimonyi mezőről a Pétervárad nevű háborús vár felé indultunk.³⁸⁴ Az említett napon a ruméliai beglerbég vezetésében lévő katonák és a számtalan katonából álló, az expedíciós előőrsöt képező anatóliai katonák, akik Mısırlizade İbrahim pasa vezetésében álltak, fegyelmezetten haladtak egymás után. A bal és a jobb oldalon lévő többi csapat a saját helyén állt. Parancs alapján a vezetésükre nagyúri parancsnokokat neveztek ki, és így mindegyik különálló hadtestet alakított, s azt parancsolták nekik, hogy minden csapat elején vigyenek egy ágyút. Együttal készíteni kezdték a fegyvereket és a harceszközöket is, és ezeket a szív akaratának megfelelően előállították. A tuğok elé a janicsár ocahoz tartozó delik, az albán és bosnyák veteránok lassan gyalogoltak. Az aleppói helytartó, Cafer pasa vezír, a szerémségi és a szendrői szandzsákokból jövő tímárbirtokosok és a szandzsák népei, az utóvéd, a boldogságos nagyvezír őnagysága, a tartományi katonákkal, a muskétásokkal és a saját katonáival lépésenként fényesen és pompásan haladt, és a szándékozott helyre indult. Az említett napon, amikor a tatár hadsereg a nagyúri hadsereghez csatlakozott, segítségnyújtó szolgálatuk és teljes szükséges harceszközük beszerzésével megbízott İbrahim aga mirahor, mivel teljesítette a szolgálatát, a boldogságnak jelenlétébe visszatért. Az említett napon a boldog tatárok közül Kantemur Mirza elindult a táborból, és a fegyverrel felszerelt némettel szemben magát és az embereit kaftánnal ruházta fel, majd a vezetők irányítása alatt az adományozott 150 darab kürt megszólaltatása mellett felhúzták a zászlókat. Az említett napon a Değirmenlik nevű megállóhelyre érkeztünk.

Megállóhely Pilekes, menetidő három óra

Ha úgy számoljuk, hogy naponta átlagosan három-négy órás vonulásokkal egy megállónyi utat tesznek, akkor a dátumnak muharrem 15-nek, azaz szeptember 5-nek kell lennie.

Az említett napon a megszokott rend szerint mindenki a saját helyére helyezkedett, a híres parancsnokért, a magas származású szultánért imádkoztak, így az ellenséggel szemben lévő oldalon készen álltak a harcot elkezdni. A sikeres nagyvezír őnagysága pedig azzal a beszéddel fáradozott, hogy az iszlám hadsereg dicséretének, tiszteletének és megelégedésének hangsúlyozásával kapcsolatban sok ügy és kívánság van, a sokfőnyi katona közül olyan

³⁸⁴ Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid*. II. cilt. (1098-1115), fol. 262-b.

*madarakat hozóknak, akik fáradásuk miatt képtelenek repülni, számukra a barátságon kívül más csoda fogalom nem lehet.*³⁸⁵

A hadsereg a vízhiány megelőzésére vízforrásokhoz közeli helyeken táborozott le. A víz mennyisége és megszerzése nagy mértékben függött az akkori közlekedési eszközök technológiájától és a napi menet hosszúságától.

A kegyelmesség vezényletével és a megszokott jó törekvései alapján a katonai csoportok minden egyes bandáját megszámozták, és ennek megfelelő számban vízhordozókat neveztek ki, ezután pedig a gyalogosok elindultak. A mezőn járó gyalogos hadiegységek, a bosnyák és albán levendek közül a vízhiányban szenvedőknek a vízadást egy különálló 50 ígáslovas vízhordozóval látták el, akik bő vizet hoztak, és a katonai csapatok előtt sietséggel mozogva, ha egy szomszéd embert is látnának, azonnal őt is megittatva jócselekedetet érnének el. Az említett napon a tatár katonai erők közül a 6000 főnyi csapat a nagyúri hadsereghez csatlakozott, s ha a végtelenül igazságos Krími Kánság uralmának tartóssága és igazságossága megszűnne, ezek a katonák akkor is ellátnák feladatukat.

Ezzel az adattal együtt a hadseregnek a naplóban említett számbeli összege 18.751 főre emelkedik. Azonban ebbe a 18.751 fős létszámba bele kell számolni minden egyes zászlóaljnyi egységet. A hadjárat naplóban a szerző megemlíti a 45 zászlóaljnyi katonai egységet, és hangsúlyozza azt is, hogy egy zászlóalj 100 katonából áll. Eszerint 45 zászlóaljnyi hadi erő összesen 4500 katonának felel meg, így pedig az oszmán hadsereg létszáma 23.251 főre nő. A zászlóalj létszámának meghatározásában probléma merül fel, mivel az író a szöveg végén, a visszavonulás során Belgrádban sátrat vert oszmán hadseregről azt állapítja meg, hogy a hadseregben 60 zászlóalj volt, s akkor ehhez a létszámhoz hozzá kell tenni még 15 zászlóaljnyi katonát, illetve 1500 katonát. Az adatok alapján kb. 25 000 fő körüli katonai létszámmal találkozunk, azonban az író néha a parancsnokok hadsereghez való csatlakozását feljegyzi ugyan, de hogy hány katonával csatlakoztak, azt nem mindig, ez pedig akadályozza az oszmán hadsereg teljes létszámának meghatározását. A hadjáratban részt vevő katonák listája az áttekinthetőség kedvéért a következő: 1000 silifkei levend, 2000 boszniai gyalogos levend, 3000 albán puskás katona, 1000 boszniai gyalogos katona, 1000 albán gyalogos katona, 1000 silifkei gyalogos katona, 330 puskás gyalogos katona, 386 jobb és bal oldali lovas katona, 262 önkéntes és divane katona, 120 tatár segédkatona, 300 adanai lovas levend, 250 enderun aga çukadar és mehter katona, 603 karakollukcu katona, 130 kapucibaşı

³⁸⁵ Az erőtlén katonákat madárhoz hasonlítja.

aga, 1500 egyéb segédkatona, 34 zászlóaljnyi anatóliai janicsár, 11 zászlóalj janicsár (nem említi, hogy honnan jönnek), és 6000 tatár katona.

*Megállóhely Szalánkemén*³⁸⁶

Az említett megállóhelyen oda mentünk, ahol az elhunyt Köprülüizade és a vértanú Mustafa pasa harcolt. A következő nap is az említett megállóhelyen tartózkodtunk, hogy megvizsgáljuk a terepet. A ruméliai és az anatóliai beglerbég, a krími Kalga szultán és Mehmet aga, a nagyvezír kethüdája megvizsgálták a körülményeket, és felbecsülték, hogy a nagyúri hadsereg a Péterváraddal szemben álló helyen merrefelé indulhat el. A hit ellensége táborának helyzetét is megvizsgáltuk, és a pétervárad ostrom megkezdésének céljával Muharrem hónap tizenkilencedik napján,³⁸⁷ amely csütörtökre esik, a minket kísérő magasságos Isten kegyelmes útmutatásával a Péterváraddal szemben lévő helyen sátrakat raktunk, és bátorságot mutattunk.

Véget ért a felvonulási időszak. Az oszmán hadsereg kiindulópontja Drinápoly volt, a katonai szervezkedés és a fővezírre való várakozás miatt itt hatvannyolc napot töltöttek.

A szerző nem említi, hogy a menetidő egy napra vonatkozik vagy sem. A felvonulás során a dátumokat csak a megállóhelyen való tartózkodás esetén jegyzi fel, a vonulás alatt csak a menetidőt írja le, és ehhez a módszerhez a szalánkeméni megállóhelyig ragaszkodik. Véleményem szerint minden menetidőre való utalás a hadsereg által egy nap alatt megjárt utat jelenti, hiszen a hadsereg naponta átlagosan négy órás vonulásokat tett, de néha kilenc óra hosszú menet is előfordult. A Drinápoly és Philippopolis közötti felvonulási idő hét napig tartott, és Philippopolisban hat napot tartózkodtak. Philippopolisból Szófiába öt nap alatt érkeztek meg, Szófia után Nis városát pedig tizenhárom nap alatt érték el. A Nis és Belgrád közötti felvonulási idő huszonöt nap volt, és itt négy napot tartózkodtak. Belgrád után hét nap alatt Péterváradra érkeztek:

Az említett vár a Duna folyó partján egy magas helyen van, ahol az átkozottak laknak, 4-5 éve az aljasság kezébe került. A belső várban lévő tökéletes felkészültség erőt ad az ellenségnek, ezen kívül, amikor a Duna egyik oldaláról a másik oldalára átkeltünk, a hitetlen egy negyedóra alatt megjárható szélességű és másfél órányi hosszúságú mély árkok ásását, minden helyre tartós és erős tábor egymás után való elhelyezését, a hadszíntér felé különböző bástyák és húnzirhane felállítását rendelte el. A hitetlenek belső tábora különböző

³⁸⁶ Muharrem 16. (szeptember 6.)

³⁸⁷ Szeptember 9. Három nap alatt érték el Péterváradot.

harceszközökkel megtöltött futóárkaiban lévő, 14 000 főnyi hitetlen gyalogos rosszindulatot mutatva állt neki a háborúnak. A Duna folyón két katonai egység hidat épített, 15, 20 és több ágyúval lövő hitetlen gálya, amelyet muskétás katonákkal töltöttek meg, a híddal szemben készen állt. A Duna folyó két oldalán 8-8 darab balyemez ágyút helyeztek el, és két, a várakhoz hasonló bástyát alakítottak ki, és az ezekkel szemben lévő sátraikban 19 regiment magyar és német lovas állt, s minden regiment ezer katonából állt.

Az író így említi a császári hadsereg számbeli adatait, ez alapján a várban állomásozott katonák létszáma 14.000 fő. Ha úgy számítjuk, hogy minden regiment ezer katonából állt, akkor a váron kívül lévő császári katonák létszámát az író egyelőre 19.000 főre becsüli, ez a szám pedig a várban lévő katonák létszámával együtt 33.000 főre emelkedik. Doberdoi Bánlaky József és Sugár István ezt a számot túlzásnak tekintik, hiszen úgy gondolják, hogy az ostrom elején a német források szerint Péterváradot összesen 25 ezren védték.³⁸⁸

Râşid Mehmed Efendi így említi Pétervárad ostrom előtti helyzetét: „Mivel a vallás ellensége az említett vár körül a Duna folyó felől egy ágyúlövésnyi távolságra lévő helyeken árkokat, erős és ellenálló bástyákat és erődítményeket épített, szilárdsággal és keménységgel állt ellen. A segítségére érkezett hitetlen seregek a magasságos hadsereg érkezése előtt a várban, a bástyákon és az erődítményekben helyezkedtek el. (...)”³⁸⁹

A közeledő háborúban a jól védelmezett szandzsák katonái az ágyúlövésnyi helyen, a lovak mögött készen álltak. Eközben a nagyúri hadsereg megérkezett, és miután sátrakat raktak, az ellenség harcra való kísérletével szemben elővigyázatosan a hadsereget körülvevő sáncárkok ásását látták megfelelőnek. Abban az órában a győzelmes parancsnok parancsot adott a rohamárok helyeinek felbecsülésére és az ostrom útjainak megvizsgálására, erre az oca hadi tisztjeit nevezték ki. Akkor este reggelig figyelmesen vártak, azután elindultak. Reggel a nagyvezír önagysága saját maga a megásott sáncárkok elé ment, és a janicsár aga sátrába érkezve a katonáknak dicséretes szavakat és bókokat mondott, és azt, hogy kegyelmes szultánunk nekik adott sója és kenyere hiábavaló nem lett. Miután jó szívvel ezer arany borraivalót adományozott nekik, a ruméliai és az anatóliai szolgákat vizsgálta meg. A táborral szemben álló magas helyre rakott sátorba ment, és meghívta a seregek parancsnokát, a dicsőséges és nagyságos kán őfelségét. A korábban felbecsült helyeken futóárok ásásáról

³⁸⁸ lásd: Doberdoi Bánlaky József: *A Magyar Nemzet Hadtörténelme*. 17. rész (Magyarország felszabadítása a török uralom alól). Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1940, 443; Sugár István: *Lehanyatlík a török félhold*, 319.

³⁸⁹ Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid*. II. cilt. (1098-1115), fol. 263-a.

kezdték tárgyalni, és miután ezt eldöntötték, este a gyalogos katonaságnak, és a mögöttük álló lovasoknak az ásott sáncárkokban a rendre való felvigyázást parancsolták meg.

Az említett hónap huszonhetedik napja (Szeptember 17), este, amelynek következő napja szombatra esik.

Valószínűleg itt dátumozási hiba történt, ennek a bejegyzésnek egy héttel korábbinak kell lennie, hiszen Péterváradra Muharrem 19-én, vagyis szeptember 9-én érkeztek, ami csütörtökre esett. Egyértelmű, hogy a következő nap egy pénteki nap volt, Muharrem 20., ami szeptember 10-re esett. Ezért a dátumozásban azzal számolok, hogy a Péterváradra való érkezés után a kellő intézkedések miatt egy napot töltöttek el, s azután kezdődött el a hadműveleti idő. Talán az író számára az jelentett problémát, hogy Muharrem 27-e is péntekre esett. Gondolhatnánk arra is, amire van példa ebben a naplóban és egyéb forrásokban is, hogy a bejegyzések dátumozása nem lineárisan történik, azonban ennek a napnak, és a későbbi, szintén szeptember 17-i naplójegyzet tartalmának összehasonlítása után egyértelműen látszik, hogy tévedésről van szó.

A janicsárokat, az anatóliai, a rumélia, és az aleppói erők vezetőjét, Cafer pasa vezírt, a cebeciket, a sivasi és az adanai tartományok katonai erőit, Bosznia, Albánia, Silifke levendjeit és a nagyúri flottát a háborúba küldték. Ezen kívül húsz irányból futóárkok ásását határozták el. Megparancsolták, hogy három, egymással összeérő oldalt hozzanak létre. Ez alapján a következő készült el: a jobb oldalon Mısırlizade İbrahim pasa, a baloldalon Cafer pasa vezír őnagysága, és a középső oldalon pedig a janicsár aga lett a başbuğ (parancsnok). A többi front kialakítására szükségessé vált, hogy a törvény alapján a sipah és a silahdar lovasait a rend megőrzése érdekében kirendeljék a janicsár katonasága mögé.

Az oszmán hadsereg előkészületei egy másik szemszögből:

„(...) Amikor este megérkezett az iszlám hadserege, a szárazföld oldaláról árkokat kezdett ásni. Ilyen módon a Duna oldalán kívül lévő helyeken is árkokat ástak, ahol eddig nem lehetett ásást végezni. Ezután a balyemez ágyúkkal, a gránátlövő ágyúkkal és a puskákkal készülödni kezdtek a harcra. A magasságos kán őfensége az iszlám hadseregéhez negyedórányi távolságban a tatár sereggel csatlakozott a fényes hadsereghez. Gazi Giray szultán kinevezte a tatár katonák egy részét a túloldalon sátrat vert hitetlen hadsereg megtámadására. (...)”³⁹⁰

Az oszmán hadrend létrejötte Ali ibn Mehmed feljegyzése szerint:

³⁹⁰ Râşid Mehmed Efendi: *Târih-i Râşid*. II. cilt. (1098-1115), fol. 263-a.

„...Jött a parancs, hogy az ellenség rohamárkaival szemben néhány rohamárkot húzzanak fel. Az esti imádkozás után odavonultak a katonák, ahova parancsolták nekik. A jobbszárnyon Karloviccal és a szigettel szemben, Pétervárad előtt állt Misirlizade Ibrahim pasa, Fazlullah aga a boszniai zsoldos csapatokkal, az iderendelt pasák a tartományi hadsereggel, a janicsárok agája hadtestével, a fővezír portai csapataival, ezen kívül a tüzérség és különböző hadtestek. A balszárnyon állt Mahmud pasa a ruméliai beglerbég, Mahmud bég tartományi csapataival, albán gyalogos zsoldosok, a folyással szemben Cafer pasa négyzászlónyi janicsárral, a tüzérségi vezető Mehmed aga csapataival és kilenc balyemez ágyúval...”³⁹¹

A napi ötszöri ima teljesítése után mindenki a rábízott helyről indulva futóárkokat igyekezett ásní. Rájöttünk, hogy köztünk néhány aljas volt, amikor ők hirtelen löni kezdtek, a hitetlen megértette, hogy harcolni készülünk, és ezért előrerohant, és azok, akik korábban futóárkokat ásní jöttek, ennek hírére vették, és ők is kiürítették a puskáikat. A háborúban szokásos, „Allah, Allah!” felkiáltásokkal a nagyúri hadsereg megérkezett, a gyalogos katonaság pedig a hadsereg előtt álló sáncárkok felé haladt. A nagyvezír önagysága azonnal a helyzet állapotát vizsgálva tudomásul vette a fejleményeket, és a janicsár ocak tisztjeinek és a többi szolga gazdáinak hatást keltő, erős parancsot adott, hogy a korábban írott, vagy mindenféle esemény felbecsülése alapján különböző helyekről futóárkokat ássanak, különben leszámolnak mindegyikjükkel. Amikor a nagyvezír ezeket elmondta, abban az órában az iszlám vallás szerencsájének érkezésében bízva, együttesen és igyekezettel elindultak a katonák, aggodalom nélkül futóárkokat kezdtek ásní, és a hitetlen oldalával szemben, annak ellenére, hogy a harcnak és az összeütközésnek nekiálltak, semmiképpen békésen nem maradva reggelig a magasságos Isten segítségével folytatták a munkájukat. Az aljasság fejlődése miatt néhány rosszindulatú hitetlen ember a hívők oldaláról löni kezdett, ennek hangjától a belső táborban lévő hívők és hitetlenek nagy pánikba estek. Emiatt a fogott nyelvekből szerzett hír szerint az örültek nekünk irgalmat nem mutatva, egyenesen folytatták az előrenyomulást, és a másik oldalon lévő hitetlen katonákat harcolni küldték a táborba, maguk pedig reggelig aludtak és pihentek.

³⁹¹ *Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî, 150.*

Szombat (szeptember 11)

Az említett napon kitartoán igyekeztek futóárok, bástya, és ágyúhely építésére. A hitetlenek is gyalogos és lovas hadtesteket kezdtek el készíteni, hogy a táborban lévő sátrakat lerombolják. Mivel még a körkörös védelmi sánc megásását nem végeztük el, és a hitetlen ellenünk rohant, megparancsoltatott, hogy sátranként egy vagy két szolga tartózkodhat, ezen kívül mindenki, aki eddig a sátrakban tartózkodott, a futóárkok mögött, a tatár katonaság pedig a dombok elején álljon készen, nehogy váratlanul elérjen hozzánk az ellenség támadása. A két oldalon lévő hadtestek estig ezen a módon álltak készenlétben, ezen kívül fegyverrel harc nem történt.

Vasárnap (szeptember 12)

Az említett napon a Mısırlizade İbrahim pasa vezetésében lévő oldalon álló megfelelő harcállásokban kosarakból futóárkokat építettek, három darab balyemez ágyút, tíz darab sahi ágyút hoztak, és azon a reggelen ágyúzni kezdtek. Ali pasa a dunai flotta főparancsnoka a kijelölt helyre bástyát építtetett, négy darab kalunburna ágyút hozatott, és ezeket párhuzamosan használta, így a nagyúri flotta hajói nagy harcba keveredtek a hitetlenek kalyon gályáival, és a Duna két oldalán lévő bástyaival. Mivel a tehergályákról tüzelő ágyú lövedéke a hitetlenek kalyon gályáit és hídját eltalálta, a hitetlen szükségszerűen a vár alá vitte a kalyon gályáit. Az említett napon délután a nagyságos és magasságos Isten szabad akaratával a hitetlenek bástyája egyikét puskaapor, és a nagy ágyúját a tűz eltalálta, és így számos hitetlen a lángok martaléka lett.

Hétfő (szeptember 13)

Az említett napon Cafer pasa oldaláról három darab balyemez ágyút, és egynéhány sahi ágyút hoztak, és ezekkel kezdtek tüzelni azon a reggelen. Mivel az ágyúval és a puskával a rossz gondolatú ellenséget vissza kezdték szorítani, a hitetlen a táborban maradt, és a sátrak kibontására koncentrált. Az említett napon a nagyvezír őnagysága a janicsár futóárkaiba jött, mindenkinek meglelégedettségét mutatta, és dicséretes szavakat mondott, a futóárkok mestereinek pedig áldását és kegyét mutatta, és minden oldalon külön-külön megbízható embereket nevezett ki a sérülteknek sebész küldésére és pénzzel való megjutalmazására.

Kedd (szeptember 14)

Ez este a janicsárok oldalaira és a többi oldalra helyezett ágyúkkal tüzelni kezdtünk, a futóárkok és a patkányutak révén igyekeztünk előre haladni, a csatával foglalkoztunk, és körzetenként a különböző harcállásokra ágyúkat helyeztünk el, ha harc hírei érkeznének hozzánk. Az ostrom megindítására készen álltunk, az eltévedt átkozottak szenvedésbe fulladnak, amikor megtapasztalják a fejleményeket. Kétségtelenül tudjuk, hogy a gazemberek a gyalogosokat és a lovasokat megpróbálják a vár felé csalni, és így szándékoznak harcolni. A dicséretes kán offense részéről jött hír lényege az volt, hogy a hitetlenek előrerohanásának lehetőségét figyelembe kell venni. A nagyvezír és a főparancsnok önagysága saját maguk a futóárkok mögött sátrakat állítottak fel. Amikor az iszlám hadsereg készen állt és visszatért, kitartóan küzdött. Az említett napon kijelentették, hogy az általuk óhajtott, mukataaföldek³⁹² jövedelméből 5 akçe fizetést és 20-20 kuruş készpénzt adnak: e hír hallatára számos ember kívánt jelentkezni. A legelő oldaláról futóárkokat kezdtek ásni, de mivel nagy volt a távolság, néhány nap alatt nehéz lett volna befejezni ezeket, ezért 20 darab firkatéről úgy döntöttek, hogy a Duna partjának egy külön oldalán, ami egy tónál van, készenlétben várjanak, és az ágyúkat a legelő felé fordítva a kitűzött helyen várakozzanak. A hitetlen futóárkai ellen, és a legelő oldalán várható támadás lehetőségének megszületése esetén megparancsoltatott, hogy a firkaték katonái is puskával és ágyúval igyekezzenek fegyelmezetten harcolni. A déli ima előtt az átkozottak csapdába csaló mozgásával a fertelmes bandák láthatóvá kezdtek válni. Minden regimentben kiváló, háborút hozó, bátor hitetlen harcosok álltak készen, és minden csapat sárga, piros és fehér ruhákkal, külön hadtestekként sorba voltak állítva, és siettek harcolni az iszlám seregével.

Ahogy olvashatjuk, az író az ellenfele dicséretét sem hagyja el.

Az alább bemutatásra kerülő rendszer ismert az oszmán haditechnika számára, hiszen az oszmánok hadi rendszere úgy alakult, hogy a jobb- és balszárnyn a tartományokból jövő lovasok álltak, a középső részen pedig a janicsárok, eléjük karók és szekerek voltak elhelyezve, a nehéz tüzérség a janicsárok előtt állt, a könnyű tüzérség pedig a bal- és a jobbszárnyn helyezkedett el. A derékhad előtt deli, yörük, azap, voynuk, cerehor és martalóc nevű irreguláris hadtestek álltak. A tatár, beşli, gönüllü, akincı katonák dümdar néven a hátsó védelmet biztosították.

A hitetlen nyelve szerint az ún. ökörszarv módszerét alkalmazták, ami szerint két oldalról lovasok, középről pedig gyalogosok indultak el. Amikor a legelő oldalán lévő

³⁹² Az állam által bérbe adott föld, melynek jövedelméből a használó adót fizet. Ahmet Tabakoğlu: *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, 59.

nagyvezír agái, zászlói, és a többi helyen álló iszlám hadserege ellen indultak, akkor abban a bandában egy Heisler nevű híres második generális is részt vett. Az ellenség futóárkok ásásával haladt, de a futóárkoknak 3-4 arasznyi híjuk volt. Az ellenség muskétásai 30-40 dirhemes³⁹³ puskákat hoztak, és a nagyvezír pusksáira támadtak. A nagyvezír pusksái bátran, félelem nélkül viselkedtek, egy hadtest löni kezdett, a másik pedig az ellenséget nem sajnálva mindkét hadtest támadása előtt készen várakozott. Mielőtt a hitetlen támadt, a lovasai láttak minket. Szövetségben vonultunk, és amikor az ellenség megérkezett a gázlóhoz, az ellenállást megtörte, de a baloldalon lévő, megerősített sipah és silahdar katonaság ellenük támadt, és a hitetlennek nem adott esélyt. Amikor a sipah és a silahdar katonaság megérkezett a sánc elejére, zászlókat vertek. A futóárkokban lévő veteránok nem adtak esélyt a középső oldalon lévő futóárkok ellen rohanó gyalogos hitetleneknek, s amikor a hívő vitézek a külső oldalról haladva a tábor sánca elé érkeztek, egyesek „Allah, Allah!” felkiáltással az egész földkerekség egét megrázták. Egy pusztító csapással, megsemmisítő és folyamatos ütközési erővel a pusztulást megérdemlő aljasok ellen rohantak. Félelem nélkül és vitézi törekvéssel, Rüstem³⁹⁴ kardjához illendő bátorsággal lendületesen elindultak. Akkor a hitetleneknek a felettük való Isten búsulásának hiedelmével elment az eszük. A védelem kialakításának érdekében rohantak a vár oldala felé, egy szempillantás alatt hátulról elértük őket, és akkor számos hitetlen gyalogos és lovas a kardunk áldozatául esett. A hatalmas és magasságos Istennek áldás legyen, teljesült az azonnali segítség megjelenése, és a határtalan öröm kezdete. Akik fejet és nyelvet hoztak, azoknak a nagyvezír önagysága bőven adott több erszény dirhemet és dinárt, és a vagyonából is adományozott. Az említett napon hírt szereztünk arról, hogy Erdély felől a hitetlenek segítségére négyezer gyalogos, kétezer lovas katona és a szegedi várból néhány ágyúval egy Bolond³⁹⁵ nevű híres, aljas gazember a táborhoz csatlakozott.³⁹⁶

³⁹³ 94,44 és 125,92 gramm.

³⁹⁴ A híres iráni költő, Firdevsi (934-1020) által írott, a perzsák az iszlám vallás kezdete előtti ezer éves történetéről szóló, Şehname című művében főszereplő, munkájában az ő bátorságáról mesél. Lásd: Firdevsi: *Şehname*. (Çeviren: Necati Lugal). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

³⁹⁵ Bolland, Thökölynél Boland. Olasz származású ezredes, tábornok. Nem sikerült keresztnévét meghatározni. Szita László: *A törökök kiűzése a Körös-Maros közéről 1686-1695. Gyula város és a vár török alóli felszabadulásának 300. évfordulójára*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1995, 253.

³⁹⁶ Így a napló szerint a császári hadsereg létszáma 33.000 főről 39.000 főre emelkedik.

Szerda (szeptember 15)

Az említett napon se éjjel, se nappal harcra törekedés nem volt a hitetlen oldaláról, emellett helyenként lőréséből, futóárkokból lőttek és a bástyákból ágyúzták a nagyúri flottát. Nyilvánvaló volt, hogy az ellenség csalásra készül ellenünk, így nagyon igyekeztünk megerősíteni a futóárkokat, a patkányutakat és a muskétások bástyáit. Előbbi nap az iszlám hadseregének mind a futóárkai, mind pedig a bátor harcosok miatt a hitetlen zavarodottságba, nyomorultságba, muníció és erő hiányába, zavarba ejtő aggályosságba esett, nem tudván, hogy vereséget fognak szenvedni, ezért az elpusztított táboron belül a Duna másik oldalára sáncokat építettek. Egyesek elmenekültek, annak ellenére, hogy az iszlám sereg harca az előbbi sáncárokból győzelmet aratott, ezek döntését elfogadták, őket szabadon engedték elmenni, és folytatták a hiányosságok kiegészítését. Az említett napon, mivel a nagyúri flotta által kilőtt ágyúgolyók az egyik gályát eltalálták, az egyik oldalán lévő ágyúk fatuskóiból elszabadultak, és a gálya alkalmatlan munkájával eltűnt a szemek elől a Duna folyón. Ez este a hitetlenek Rumélia felől azzal a gonoszsággal és baljóssággal indultak el, hogy megrohamoznak minket, de ez sikertelen volt és visszatértek.

Csütörtök (szeptember 16)

Az említett napon a nagyvezír önagysága külön-külön ajándékpénzeket küldött a főçavuşon keresztül a janicsár, a cebeci, és a többi ocaoknak, amelyeket az említett ocaok minden tagjának elosztottak, azután a padişah államáért újra elvégezték az imádkozást. Ez este felújították a futóárkokat a cebeci oldalán. Az említett napon a Duna felső részén az eszéki úton lévő Kerevet palánkja a hitetlenek élelemhajóinak védelmére állt, ennek felügyeletére és annak a környéknek a megvizsgálására Kurt béget, Mustafa katona béget, és a kuruc király embereit nevezték ki, ezen kívül a szekereken negyven darab çete kayık csónakkal a szerémi és a titeli bégeket az említett helyre küldték.

Péntek (szeptember 17)

Ez este a hitetlenek a táborukban egy új bástyát építettek, és odahelyezték a darabonként 218,4 fontos ágyúkat. Reggel ismét imádkoztunk, és aztán a többi ágyú elhelyezése ürügyével a vágyott harc elkezdődött. A nagyúri hadsereg arra törekedett, hogy az İbrahim pasa és a Cafer pasa oldalai felől odalőtt bomba darabjai váratlanul a hitetlenek tábora felé repüljenek, és olyan helyeket találjanak el, ahol a hitetlenek össze vannak gyűlve. Ez alapján ezeken az oldalakon fáradoztak a reggelig tartó nagy tüzes harcban és ütközetekben.

Szombat (szeptember 18)

Mivel ez este igyekeztünk fegyelmezetten dolgozni, hogy a futóárkokkal és a patkányutakkal lépésenként előrehaladjunk, és a bástyákat hatalmas kosarakkal megerősítsük, ez a munkálkodás és az iszlám népének bátorsága elkedvetlenítette az átkozottakat. A hitetlenek a csalogató utak hátsó részeire és a futóárkokba elhelyezett gránátokkal és a többi csapással tüzesőt indítottak. Az említett napon háromezer főnyi lovast szabályos hadtestekben elhelyeztünk a túlpartra. Ezek mind a tábor felé, mind pedig a mező felé jöttek, és mind harccal kapcsolatos híreket hoztak, mind pedig az iszlám népe boldogságáért nagy alapossággal az általuk kilőtt gránátgolyókkal a számos hitelent tűzgödörbe dobták. Mivel az említett napon a Duna felső részén a çete kayık csónakok váratlanul a hitetlenek élelmiszerhajóival találkoztak, az élelmiszerhajók a Futak nevű helyre kezdtek el menekülni, a sietős visszatérés közben szétszóródtak, s az iszlám hívői egynéhányát elsüllyesztették, a sült kenyérrel töltött két fenyőfa hajó sorsa pedig a muszlimok kezébe került. Az este hallottunk arról, hogy Eszék felől kétezer főnyi segédkatona csónakokkal csatlakozott a hitetlenek táborához, és így megnőtt a gonoszságuk.³⁹⁷

Vasárnap (szeptember 19)

Az említett napon az ágyúval és a puskával való harc az igaz hit alattvalóiig terjedt. A hitetlen oldaláról ok nélkül számos puskát elsütöttek. Mivel a futóárkokban lévő veteránok úgy gondolták, hogy ha ők is elkezdenek löni, akkor a hitetlen azt hiheti, hogy esélyt szerzett a csalásra és így szükségtelenül még egynéhány bajtársunk elpusztulhat, ezért a korábban elkészített ágyúval és puskával folytattuk az ellenállást. Aztán fél óra hosszan nem hallottuk a puská hangját a hitetlen oldaláról. A futóárkok mögött lévő iszlám katonák is készen álltak, és a rájuk bízott helyeken kitartóan védekeztek. A nagyúri hadseregben lévő iszlám katonaságnak a csapatai a háború helyére az útmutató magasságos Isten engedelmével összegyűltek, és sietve elindultak. Mindentől független a hatalmas Isten. A háborúban tapasztalt idősek azt mondták, hogy egy ilyen zűrzavar idején akadnak a meghirdetett parancsoknak megfelelően nem viselkedők. Ám mind a boszniai mezei csatában, mind pedig most, azaz néhány éve vannak, akik ilyen mértékben lévő gyorsaságnak megfelelő igyekezetet mutattak, néhány évtől fogva tőlük ilyen alaposságot nem láttak, ezért a csodákat birtokló, jóságokat teremtett Istennek áldást tettek. Közben hír jött arról, hogy az átkozottak ünneplik a

³⁹⁷ A segéderő-küldéssel együtt a császáriak létszáma 41.000 főre nő.

*Bekan [Batthyány] nevű gazember pokolra való 4000 gyalogosával és lovasával érkező segítségét.*³⁹⁸

Hétfő (szeptember 20)

Ez este a futóárkokat felújították, és a bástyák építését befejezték, s az elkészített ágyúkat és a mozsárágyúkat lépésenként a seregek oldalára vitték. A háború lángja újra fellobbant, az átkozott álnokok, a semmire sem való ellenség szokás szerint ragaszkodott a háborúhoz. Mivel hallottunk arról, hogy a hitetlenek az iszlám oldalához tartozó helyre bástyát építettek, és ágyút helyeztek el, ezért mi is azonnal kosarakat helyeztünk el, az ágyúkat elkészítettük és így bátran igyekeztünk a hitetlennel való szembesülésre. Az Isten segítségével a muszlim veteránok törekvései sose hagytak alább, és mindig fegyelmezetten dolgoztak, lépésenként haladtak előre a futóárkokat megerősíteni. A muszlim hívők által dobált nyilak a hitetlenek számára olyanok voltak, mint ha egy hirtelen baleset történnék, nagy részük eltalálta őket, és így beteljesült a vágyott szándék, számos dögletes aljas hitetlen megsemmisült. Az említett napon, mivel régóta számos harc és küzdelem történik, az iszlám hadsereg megtiltotta magának a pihenést és a kényelmet, a kijelölt helyeken az ősi kitartást tanúsítva hírnevet szereztek. Hírt szereztünk arról, hogy a néhány napja kilőtt ágyúgolyók miatt számos ember felett az Isten által küldött, a világot körülvevő igazság beteljesült, és mindegyik nap 70-80 hitetlen elpusztult. Az említett napon a nagyvezír önagysága saját maga néhány katonai hadtestével a legelő oldalán átkelt, és egy helyen a táborozás mellett döntött, hogy meglátogassa az iszlám veteránjait. Ez a jelentéktelen szolga is a magasságos államért való szolgálatot folytatta. Amikor a megvert táborhoz nagyon közel álltunk, a hitetlenek nagy és kis katonai egységeit megvizsgáltuk, ez alapján az állapotuk számunkra teljesen nyilvánvalóvá vált. A nagy kapkodás miatt nem akartam hibázni, azért ha kezem szemtelenséget követne el, az államtól megszerzett rangomat figyelembe véve igyekeztem elkerülni a hibák elkövetését. A hitetlenek közben abban a pillanatban felkészült ágyúval és puskával támadni kezdtek, ezzel ugyanakkor be mertek csapni is.

A szerző elmondja, hogy a kapkodás miatt ő maga is mennyire ideges lett, és félt, hogy emiatt a zűrzavar miatt a munkája leírásában valami hibát fog elkövetni, és felelősséget érzett az általa betöltött állami pozíciója miatt.

Kedd (szeptember 21)

³⁹⁸ A hadjárat napló szerint ezzel a segítséggel együtt a császári hadsereg létszáma 45.000 főre emelkedik.

Az említett napon, mivel a legelő és a Duna partja között nagy távolság van, nehezebb a masszív futóárkok építése, ha a hitetlen le szándékozna rohanni minket a lovasaival, arra ennél megfelelőbb hely nincs is. Az aljas bandákból álló hadi erőkből egy rész lovas és gyalogos az említett helyen az iszlám seregével szemben mindig készen áll. Mivel minden eshetőségre fel kell készülni a védelemmel, a nagyúri flottából ezer levendet odaküldtek. Az említett helyszínen építeni kezdték a futóárkokat, és nagyon igyekeztek reggelig befejezni. Azon a reggelen, mivel a rossz cselekedetű hitetlen meglátta a Duna folyó túloldalán a futóárkok egymással való összekötését, és ez az aljasok gonosz tapasztalatai közé került, nagy szenvedélyük miatt gyötrődnek. A folyó túloldalára katonai hadtesteket helyeztek, és kibontották a sátrakat a táborban, állandóan mozgásban vannak, és minden órában dolgoznak. A hitetlenek ezerféle intrikával és csellel igyekeznek becsapni az iszlám veteránjait csalás szenvedélyében. Az aljas táboron belül az ostrom napjai után újra felépített földi bástyára három darab balyemez ágyút helyeztek el, és ezekkel ágyúztak estig a nagyúri hadsereg felé. Ragaszkodtak a naplementétől napfelkeltéig használt ágyúk pihentetéséhez, de az este említett bástyára még hat darab ágyút helyeztek el, és éjszaka löni kezdtek, s egy órán keresztül folytatták az ágyúzást. Nem derült ki, hogy ezzel a csellel miféle aljasságot szándékoznak elkövetni, de hallottuk, hogy azok az ágyúk az Eszék felől hozott ágyúk közé tartoztak. Az említett napon Hasan aga, a magas ház főkamrásának kethüdája által hozott hír alapján a boldogságos nagyvezír őnagyságának és a dicsőséges kán őfelségének átadta az iszlám hadsereg vezetését, valamint azt a megbízatást, hogy kitartóan munkálkodjanak az iszlám vallás szolgálatában, az említett magasságos és dicsőséges nagyúri levél mellett egy-egy seregeket elpusztító és megsemmisítő erejű kardot, egy-egy arannyal díszített cobolyprém ruhát adtak nekik, a levél olvastán betöltötte szívüket a szultán iránt érzett tisztelet és boldogság. Miután meghívták az állam összes nagyurait a nagyvezír őnagyságának bástyájához, a dicsőséggel és a boldogsággal telt nagyúri levél felnyitásra került. Ez alapján mindenki teljes szívből az ellenség megsemmisítésére indult, és a kijelölt futóárkába visszatért. A részletes ismertetés érdekében a nagyságos vezíreknek küldött magasságos és dicsőséges nagyúri levelet, az írnokok által készített birodalmi tudósítást közzétették, hogy a vezírek szépen értsék meg, és a parancsnak megfelelően teljesítsék. A levelet írott fenséges tollnak kinyilatkozása a szultánok szabálya, és az ősi urak törvénye. A megérkezett levél a dicsőséges, a hatalmas és a jóakarató, a szolgálóihoz és a nagyvezír őnagyságához kegyelmes szultánunk őfensége fáradozásának átadása az iszlám hadseregére való vigyázás érdekében. A nemes és dicsőséges nagyúri levelet részletesen alkotó varázsló tollal és kedves szavak előadásával a szultán hangsúlyozta kis és nagy tapasztalatait, a hosszú életért való

imádkozását és az Isten árnyéka igazságának teljesítését. A kegyelmező Isten védelme összes erejével örökkön lévővé tegye a kalifát. A döntés napja után Hasan agát arannyal díszített cobolyprém ruhával és a szolgálait is kaftánnal ajándékozták meg. Mivel folytatódott a háború, a nagyvezír őnagysága mind kethüdájával, mind a főçavuşokkal, a çavuşokkal és néhány agával összegyűlt, s az ez alapján született döntés szerint a sipahokat és a silahdarokat nem mozdították el a kijelölt helyükről.

Szerda (szeptember 22)

Az említett napon sokat harcoltunk a piac oldalán, ágyúval és puskával zavartuk el a hit ellenségét, alapos szolgálatot teljesítettünk a felújított futóárkokban és sokat fáradoztunk. A hitetlen a nagyúri hadsereg ellen készült kilenc darab ágyú egyikét sem tudta használni. A nagyúri hadsereg estig nem hanyagolta el a harcot. Az Istennek áldás legyen, számos ágyúgolyóból csak egy tatár katona emelkedett a vértanú rangjába, és csak három darab ágyú talált el minket. A Duna túlsópartján ez este a hitetlenek a nagyúri flottával szembenálló helyre egy új bástyát építettek, és nyolc darab balyemez ágyút készítettek, aztán sűrű harc kezdődött.

Ali ibn Mehmed teljesen más eseményekről beszél az adott napról:

„(...) amikor leszállt az est, a katonáinkat az ellenség egy sörétes puska lőtávolságra megközelítette, és 5-10 ezer sörétet ránk lőtt, de a golyók nem az árkokba repültek, hanem a hátulról előre lépő lovasságra. Erre a törökök is elkezdtek löni a hitetleneket, akkor a péterváradiaik visszafutottak a hídig, csapataink egy része pedig visszamenekült a táborba, de a legtöbb iszlám osztag a helyén maradt.

A következő nap tovább erősítették a rohamárkokat, a lövegeket és az ágyúmozsarakat a helyükre vitték. Aznap az ellenség ránk támadt, 60-70 ezer gyalogos előretört és megtámadták a jobbszárnyunkat, ahol Misirlizade İbrahim pasa és Fazlullah aga állt. A fejlemények ellenére sikerült visszaverniük az ellenség támadását. Az ellenség rátámadt a janicsárok rohamárkaira, akik nagy tüzet nyitottak, így visszafordultak és megtámadták azokat a rohamárkokat, ahol Mahmud bég fia Mahmud pasa állt. Egy magasan fekvő területen, ahol tízezer lovas volt, akik teljesen a Dunáig álltak, nem voltak rohamárkok, hanem csak 1500 hűbérbirtokos katona Abdurrahman pasa irányítása alatt...”

Olvassuk tovább a hadjáratot Ali ibn Mehmed szemszögéből:

„...Miután a gyalogosok visszamentek a táborba, kétezer lovas a rohamárok kapujához tódult, megindult mint a víz, és ránk támadt. Mivel a kapu nagyon szűk volt, leugráltak a lovaikról és úgy támadtak meg minket, de a halálfélelem miatt visszatértek a

táborukba. Amikor a többi lovas látta a vereséget, letett a szándékáról, s közben bezárták a rohamárok kapuját. A következő napokban a hitetlenek a táborukat erősítették, rohamármokat húztak és megerősítették a helyüket. A katonáink elkezdtek löni ágyúval és mozsárágyúkkal az ellenséget. Tüzeltünk éjjel-nappal, a bombák egy része még a levegőben felrobbant, másik részük pedig még a hitetlenek rohamármokai előtt becsapódtak a földbe. Néha egy bomba a saját rohamármokainkba is becsapódott. A vezír nagyon dühös volt a bombakészítőre, amiért nem célzott jól és a hitetlenek előtt nevetségessé váltunk, így leállította a bombázást. A tüzérség vezetője Osman aga volt, aki Belgrád ostroma alatt a fővezír pártfogoltja volt, és akit magas szaktudása miatt a belgrádi ostrom után előléptettek, francia volt, de áttért az iszlám hitre. A belgrádi ostrom alatt eltalálta bombával a löporraktárt, így elnyerte a fővezír jóindulatát, majd miután az egykori főtüzérség vezetője meghalt, az ő posztjára pályázott. Belgrád ostromakor tudni akarta, vajon létezik-e még az a gyutacs, amit a belgrádi hadiraktárban tartottak. Megkérdezte a janicsárokat, hogy merre van a hadiraktár. Azok, mivel rosszul beszélt törökül, kémnek gondolták, elfogták, és a fővezír elé vitték, ahol elmondta az igazságot. Az elkészített kosárbomba miatt, amivel nagy veszteséget okozott az ellenségnek, a mi főtüzérünk féltékeny volt rá, így a pasának egy vizes bombát mutattak be, és azt mondták, hogy Osman aga egy renegát, és vizes bombákkal lövi az ellenséget, nézze, itt van a mintapéldány. A pasa maga elé hívatta Osman agát, és megkérdezte tőle, hogy mi van ebben a bombában. Osman aga erre azt válaszolta, hogy minden bombát magam töltöttem meg, a bombákat elláttam gyutaccsal, vállalom a felelősséget, hogy a bombában van anyag, ha nincs, nem tudom, mi történhetett. A bombákban nyomát se találták a gyújtóanyagnak. Ezután a pasa öt vagy tíz darab, Osman aga által megtöltött bombát hozatott, kivették a gyutacsot és megvizsgálták, mindegyik meg volt töltve. Mi történhetett? - kérdezte a pasa. Ez az embereinek fondorlatossága, meg akartak engem rágalmazni, uram, veresd meg a főtüzért! Én nem tudtam, hogy ez a főtüzér munkája. A pasa megparancsolta, hogy végezzék ki a főtüzért, majd pedig a pasa és az aga közbenjárásával megkegyelmezték neki, de többé nem vehetett részt a csatákban, rohamármok építőjeként dolgozott tovább, és más hasonló feladatokat látott el. Osman aga volt a főtüzér Pétervárad ostrománál is. A pasa megparancsolta neki, hogy mozsárágyúkkal bombázza a hitetleneket a rohamármokban a lehető legnagyobb gondossággal.

Pétervárad közelében volt egy különálló hely, sokan jöttek onnan és mentek be, a lovasság őrizte, mintha egy tanácskozási hely lenne, próbálták löni, de nem tudták elérni. A pasa megkérdezte, hogy eltalálták-e bombával azt a helyet. Osman aga azt felelte, hogy ezeket a bombákat nem én töltöttem, először a rohamármokat lőttük, azután akartuk egy nehezebb bombával löni a helyet, csak Isten tudja, eléri-e a bomba azt a helyet. Megtöltött négy bombát,

és a bombák eltalálták a hitetlenek rohamárkait, mintha kézzel dobták volna oda, olyan pontos volt a célzás. A jelenlévők látták, hogy egy sárga ruhájú hitetlen kezét és lábát égbe röpítette. A pasa ezek láttán nem spórolt a dicsérettel, így Osman aga nagyon büszke volt. A bombát a szokásos módon megtöltötte, egy késleltetett gyutacsot helyezett a bombába a nagy távolság miatt, majd a ballisztika szabályai szerint a mozsárágyút a cél felé irányította. Minden az égbe repült, a tábor helyének nyoma sem maradt, emiatt a fővezír pénzt adományozva az agának mutatta az elégedettségét...³⁹⁹

Csütörtök (szeptember 23)

Az említett napon a legelő oldala felől a Dunán lévő szigetre három darab kalunburna ágyút hoztak, az ágyúgolyókkal a hitetlenekkel teli helyeket szándékozták eltalálni, és ennek teljesítésére igyekeztek. Mivel egy ágyú eltalálta az átkozott vezetők egyikének sátra hátsó részét, ezzel nagyon megalázták a hit ellenségét. Az említett napon az Ilok oldalán összegyűlt rablóbanda ellen Mustafa katona bég vezetésében néhány gyalogost küldtek, Mustafa bég egy helyen találkozott velük, és a kardjával többüket lemészárolta. Az említett napon a nagyvezír önágyása részéről a bátor és hatalmas kán öfelségének ezer darab şerifi arany küldetett. Ez este az Isten parancsára erős szél és csillogó villámok jelentek meg, és ezek a földre zúdultak, az állatok és az emberek gyönyörködtek bennük.

Péntek (szeptember 24)

A mindenek felett álló Isten parancsára a folyamatos eső miatt a sáncárcok és a patkányutak vízzel teltek meg, a futóárcok birtokosai nagyon nehéz helyzetbe kerültek, és belefáradtak a munkába, a katonák nagyon szenvedtek, de mindenki a magára bízott helyeken szívből jövő gondoskodással kitartóan dolgozott. A hitetlennél hamarabb kezdtünk harcolni, és bátran igyekeztünk, de nem tudtunk a hitetlen ellen haladni, és nem is lehetett egy lépéssel sem előrehaladni az eső miatt, ezért ágyúval, puskával és gránáttal harcoltunk. Az iszlám veteránjai nagyon rövid időre pihentek meg az ügyeleti sátrakban, és a futóárkokban lévők a hit ellenségével szemben bátran harcoltak, és amennyiben lehetséges, kijavították a kosarakat és megtisztították a futóárkokat. Az említett napon a Duna felső részén lévő főátkelőnek a helyzete a szerencsétől vált függővé. Mivel hírt szereztünk arról, hogy a hitetlen oldalán miket művelnek, valamiféle csellel merészelnek próbálkozni a szigeten, s ott harcra készül számos

³⁹⁹ *Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî, 153-155.*

hitetlen, futóárkokat építenek, és ágyúkat helyeznek el, ezért a szerémi és a titeli bégeket a Dunán çete kayak csónakokkal, Şarkanlu İbrahim pasát pedig a szárazföldön külték ellenük. Hajnalban kiszámíthatatlanul két oldalról támadtuk őket. A háromórás ütközetben keresztül kirántott karddal számos hitetlen pusztult el, és így ezt a gondot is megoldottuk. A hitetlenek két ágyúját, két darab şayka naszádját, a kereveti palánkban lévő három darab ágyúját, kis mennyiségű löporát és lövedékét elhoztuk. A bujkálókön kívül tizenöt hitetlen foglyot készítettek fel, hogy a nagyvezír önagysága elé léphessenek.

Szombat (szeptember 25)

A parancs birtokosa a hatalmas Isten. Ezen a napon, ma este a bőséges eső nem adott alkalmat arra, hogy felújítsuk a futóárkokat, inkább a már megerősített, védőgátakkal vigyázott helyek kijavítására igyekeztünk, és a kijelölt helyeken fegyelmezetten maradtunk, órákon és napokon keresztül teljesítettük a feladatunkat. Az iszlám veteránjai tudtára akarták adni a hitetleneknek, hogy a futóárkokban vannak, ezért a hit ellenségének oldalára puska- és ágyúlövésekkel hírt küldtek. A háborúban lesben álló veteránok és az ütközésre váró hívők tudomásul vették azt, hogy a napfelkelte után a hit védői aggódtak, mivel az aljas hitetlen javára való hatalmas eső miatt a futóárkok birtokosai nagyon bágyadtak voltak, minden hadtestből egy kis csapatnyi katona elindult a belső táborból, és az ellenség számára félelmet és szerencsétlenséget hozó lépésekkel haladt. A hívők kétségbeesve azt gondolták, hogy félelmetes és bomlást hozó támadásokkal szembesülnek, a futóárkok akármilyen helyzetben lehetnek, mindenki, aki tud harcolni, rohanjon, így áldatlan körülmények között próbáltak meg teljesíteni egy lehetetlennek látszó támadást. A harci hangokat meghallották a veteránok és a hitért való küzdelemre okot adó összecsapás szükségességét tudomásul vették a vitézek. A veteránok és az ütközésre váró hívők tehát kivont karddal rohantak előre a megfigyelt területekről és a futóárkokból. Akkor az ellenség megbánta, hogy harcba mert bocsátkozni és menekülni kezdett a tábora felé. Többségük az iszlám hívők kivont kardjainak esett áldozatul, azok pedig, akik meg tudták menteni az életüket, gyűlölködve tettek esküt arra, hogy megbosszulják a hívők cselekedeteit.

Vasárnap (szeptember 26)

Az említett napon a menny felhőiből szakadó, óriási eső támadt. Mintha nem egy tábor, hanem egy határtalan mező lenne, lehetőség a barát és az ellenség egymással való összejövetelére, mert a helyváltoztatásra emberi erő nem maradt. A hadjárat egység pokolból megmentett helyzete a szemtanúk által tudódott. Ez alapján minél inkább lehetséges, annál

kitartóbban maradjon mindenki a futóárkokban, és minden csapat ragaszkodjon a harchoz és az ütközetekhez. A magasságos és hatalmas Isten adjon akaratot és erőt az iszlám veteránjainak. Ha valami megmozdulás lenne a hitetlen oldaláról, a lovasok és a gyalogosok kijelölt helyükön készen várnak.

Hétfő (szeptember 27)

A végtelen és kegyelmes eső éjjel-nappal, ahogy eddig, szünet nélkül folytatódott. Mivel az ellenség tábor, a gonoszság forrása egy zira magasságú sárral telt meg, a hit ellenségének nem maradt helye megmozdulni, úgy maradt, mint egy sarokba szorított kutya. A rendre felügyelő tisztek tábor is, mivel lesüllyedtek a mocsárba, rossz állapotban volt, de a néhány éve beszerzett, és elkészített faanyagokból gátak építése mellett döntöttek, és akár az életük árán is ragaszkodtak a háborúhoz. Az említett napon megfelelőnek látták a tatár katonák egy részének üstü açık csónakokkal a Duna alsó részén lévő Szalánkemén nevű helyről a másik oldalra való átkelését, hogy becsapják az ellenséget.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa írásában egy eltérő adattal találkozunk, amelyben azt állítja, hogy az oszmán vezírkar már azon a napon döntött a visszavonulásról, amikor az ostrom huszonkét napja tartott. A Topkapı Múzeumban található napló pedig a hadjárat teljes időtartamát huszonhárom napként említi és a hadjárat idő végét szeptember 30-ként mutatja be, mint Ali ibn Mehmed. A Zübde-i Vekayiât-ban, mivel az író nap mint nap nem említi a dátumokat, nem tudunk rájönni, hogy a hadjárat idő mikor kezdődött, és mi szerint ért véget huszonkét nap múlva. A visszavonulás ötlete ebben a forrásban a vizsgált napon még nem merül fel.

„(...)Ennek ellenére huszonkét napon keresztül a vár ostromában fáradtságot nem mutatva törekedtek előre, így a bonyodalmas, de lelket felüdítő titokzatos hely meghódítása a sors függvényében véget ért. Az említett parancsnoknak nem volt ereje ezt elfogadni, de nem maradt reménye, így a 106. évben, az ostrom huszonkettedik, azaz Safer hónap nyolcadik napján (1694. szeptember 28.) eldöntötték, hogy Belgrád irányába vonulnak. Így a futóárkokból az ágyúkat és az összes katonát Belgrád irányába küldték.”⁴⁰⁰

Kedd (szeptember 28)

⁴⁰⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa: Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066 – 1116 / 1656 - 1704), fol. 282-b.

Az említett napon, mivel elkezdett sütni a Nap, az iszlám hadserege friss étellel telt meg, és mértéktelen boldogságra jutott. Az épített futóárkok megvizsgálása és a hiányzó dolgok pótlása céljával az elmúlt napokban meg nem ásott helyek befejezésére törekedtek. Az említett napon a túloldalra küldött Kalga szultán, Gazi Giray szultán, Saadet Giray szultán, és a velük lévő ötezer főnyi kitűnő tatár katona megverte a kubilai kolostornál a rendre felügyelő 30 magyar huszárt. Mivel azok, akik megmentették az életüket, hírt vittek a hitetleneknek, hogy a tatár zsákmányolni jött, a szultánok kétezer főnyi tatár katonát, és egy másik csapatot kisebb katonai erővel az átkozottak oldalára küldtek. De a hitetlen fő hadserege közel jött a táborhoz, és ott az aljas katonák sokan vannak. Az ellenség rendfenntartó táborából elmenekültek híradásai szerint a hitetlennek számos katonája van. A hír ellenére kevés katonával indultak a hitetlenek ellen, ezért gondoltak az erőviszonyokra. Megegyeztek abban, hogy kevés számú katonával nem szállhatnak szembe a hitetlenekkel. A tatárok aztán a Duna partján ide háromórányi távolságban lévő Futak nevű helyen felállított, a hitetlenekhez tartozó sátrak lerombolása mellett döntöttek, nem csatlakoztak a nagy sereghez, hanem a korábban már említett, jól ismert helyen lévő hitetlenek sátrai ellen rohantak. A kétezer főnyi, harag birtokosa karddal és nyíllal haladt. Amikor a Sinan nevű tatár parancsnok nagy igyekezettel kétezer fogollyal, a remélnél is több zsákmánnyal, hatezer darab juhval és marhával tért vissza, akkor a hitetlen nagy seregében a hírt szerzett kutyákból tízezer német és magyar lovas a tatárok után rohant. A zsákmánnyal visszatérők a szultánokhoz akartak menni, és amikor találkoztak velük, az parancsoltatott, hogy mindegyikünk kezdjen az ellenséggel szemben állni, azok a katonák, akik zsákmányt szereztek, a szoros elejére menjenek. Ha a hitetlen a zsákmányokat és a foglyokat vissza próbálná szerezni, mi a hátuk mögül támadunk, ti pedig velük szemben harcoljatok, ha ellenünk rohannának, ti biztonságos helyre vonuljatok, mi akkor indulunk, amikor lehetőség adódik rá. A hitetlen hadtesteket alapított, hogy kövesse a zsákmányolókat. Amikor az ellenség a szultánokkal harcolni kezdett, a katonák gyorsan előrenyomultak a tatár oldaláról, és az ellenség oldaláról azokat támadták, akik tüzesőt kezdeményeztek, és három órán keresztül mutatták ügyességüket. De mivel előreengedték a zsákmányszerző katonákat, a többi kétezer katona nagyon belefáradt a harcba. Az ellenséghez képest olyanok voltak, mint egy csepp víz a tengerben, vagy mint az örvénybe fulladt emberek, igyekeztek egy békés helyre menekülni, és az iszlám táborba érkezni. A Tisza folyó alsó részén és a Duna folyó partján lévő Pancsován kayik csónakokkal keltek át, és három-négy nap múlva csatlakoztak a nagyúri hadsereghez. A zsákmányokkal visszatérők aznap békésen érkeztek meg az átkelő elejére. Az említett napon történt zűrzavarban a vértanú rangjára emelkedett, és a gátak védelmezése

során fogságba esett 150 bátor tatáron és a zsákmányolókön kívül négyezer hitetlen Isten parancsolata alapján elpusztult. Istentől jön a nagyurak bámulatos védelme és a nagyságos győzelmes csoda.

Râşid Mehmed Efendi így említi:

„(...) Így este ők titokban átkeltek a Duna folyón, és megtámadták az ott lévő hitetlen katonákat. Miután váratlanul meglepték őket, és bőséges zsákmányt szereztek, a visszaindulással foglalatostkodtak. Amiatt, hogy a hitetlenek követték őket, nehéznek tartották a visszavonulást, így átmentek a Tiszán és Pancsováig lovagoltak. Pancsovából békében csatlakoztak a kán nagysága hadseregéhez. (...)”⁴⁰¹

Hasonló információk Deftedar Sarı Mehmet Paşánál:

„(...) Gazi Giray szultánt bizonyos számú tatár katonával együtt kinevezték, hogy a hitetlenek túloldalon lévő átkozott táborát megtámadja. A Duna folyón este a sötétségben átkeltek és a hitetlenek hadseregét egy váratlan pillanatban megtámadták. Sok zsákmányt szereztek, de nem volt lehetséges visszatérniük oda, ahonnan támadni jöttek. Így a Tisza folyón átkelve Pancsováig vonultak, és onnan békében visszatértek. (...)”⁴⁰²

Szerda (szeptember 29)

Az említett napon - Isten aki a magasságos parancs birtokosa - mivel több napja esik az eső, csak a futóárkokat újítottuk fel, az ágyúk, a puskák, és a gránátok dolgaival foglalkoztunk, nem maradt másra idő. De a hitetlenektől szerzett két şayka naszádba és a fenyőfa hajókba levendeket helyeztünk, élükre egy kapitányt neveztünk ki, és Kerevet palánk védelmére küldtük. Mivel a hit ellensége megértette azt, hogy a vallási háborút folytató hívők a Duna folyó felső részén lévő flotta számára çete kayık csónakokkal visznek erősítést, a túlsó oldalon lévő sátrakból hozott csapatokat összegyűjtötte, a Dunára néhány hajót küldött, néha löport gyűjtött, néha a táborból lövöldözött az iszlám híveire. A határtalan mezőt is őrizték, és kaszás katonákat is küldtek, nem értettük, hogy miféle cselre készülnek. A menedékhelyünk hatalmas vezíre, az éberség birtokosa és vigyázónk öfelsége megparancsolta a mindenféle utasításra készen álló szolgáltnak és a szabad embereknek, hogy megvizsgálják, hogy a hit ellenségei, a csökönyös banditák mire törekednek. Parancs alapján a felügyeletre felkészített emberek hírt hoztak, hogy a hit ellensége mind a tatár hadsereg túloldalára való átmenése miatt félelembe esett, mind pedig a kis mennyiségű takarmány miatt számos állata

⁴⁰¹ Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid*. II. cilt. (1098-1115), fol. 262-a.

⁴⁰² Deftedar Sarı Mehmet Paşa: *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin* (1066 – 1116 / 1656 - 1704), fol. 282-a.

megdőglött, és füvet hozni ment a mezőre.⁴⁰³ A hosszú éveken keresztül Kerevet palánk védelmére megbízott Şarkanlu İbrahim pasa embere jött és segítséget kért, azt mondta, hogy az ezen az oldalon lévő çete kayık csónakok és şayka naszádok a hitetlen élelemhajóinak átkelését akadályozzák. Kerevet palánk védelmére embereket rendeltek, és így alaposan megerősítették a palánkot, ez pedig az átkozottaknál nagy fáradságot okoz, emiatt ellenük háromezer hitetlennek csónakokkal való elküldését parancsolták. Abban az órában 1500 sipahot és silahdart, 500 tatárt és a bölük-i erba hadtest katonáit, ezek mellett Ali pasát, a niğbolui pasát, szárazföldön a szerémi és a titeli bégeket çete kayık csónakokkal a Duna folyón nagyon gyorsan odarendelték, repültek, mint a madár. De a segítség megérkezése előtt a hitetlenek elindultak a kayık csónakjaitól és az említett palánkot ostromolni kezdték. Négy órán keresztül folytatódott az ütközet, és mivel hírt szereztek arról, hogy segítség jön a hithívőknek, menekülni kezdtek, eközben kétszáz katona a pokolra szállt alá, húszan pedig fogságba estek, ezeket önnagysága elébe küldték. Az említett napon egy Veteráni nevű, híres katonai vezető érkezett Szegedre Erdély felől hét-nyolcezer német és magyar bűnössel.⁴⁰⁴ Zrínyi fia és Bekan fia tizenötezer segéderőt küldött azzal a feltétellel, hogy az országuktól három éven keresztül nem fognak adót követelni. A német császár számos papírt küldött, hogy akadályozza az iszlám seregét. Miután összegyűlt ez az aljas banda, gonosz indulatuk alapján egy, a Kerevet palánk közelében lévő híd építését tervezték. A fogott nyelvektől és a saját akarataukból elmenekült franciáktól hírt szereztek arról, hogy a hitetlen az említett helyre hídépítési eszközöket szállít.

Az író itt újra megemlíti a császári hadsereg számbeli növekedését a pétervárad hadiesemények során, így a számuk 67.000 – 68.000 körüli. Az ütközetek során a szöveg szerint 4500-5000 császári katona halt meg. Sugár István szerint a Pétervárad előtti Habsburg hadsereg 35.000 fő körül mozgott, amelyet a munkánkban található Habsburg naplók is alátámasztanak.⁴⁰⁵ Szita László és Gerhard Seewann szerint az 1690-es évek közepén a Habsburg hadseregben az oszmánok ellen 70.000 – 75.000 fős erő állt szolgálatra készen.⁴⁰⁶

Csütörtök (szeptember 30)

⁴⁰³ Egyértelmű, hogy a lovak ellátásában megjelent problémákról beszél az író, mivel a hadsereg jelentős része lovasokból állt, s a lovaknak való takarmány beszerzése a hadsereg számára kihagyhatatlan volt.

⁴⁰⁴ Az író, Veteráni megérkezésével együtt 52.000 – 53.000 főre emeli a császári hadsereg létszámát.

⁴⁰⁵ Sugár István: *Lehanyatlik a török félhold*, 371-372.

⁴⁰⁶ Szita László - Gerhard Seewann: „A legnagyobb győzelem” *Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*, 25.

Az említett napon a çete kayık csónakok este a Duna folyón lévő hitetlenek hajói ellen rohantak. A harc és az ütközetek miatt teljes vérontás történt a folyón. Ebben a harcban sokan meghaltak és megsebesültek, az ellenség katonái közül a rejtőzködőket elfogták. A szerémi és a titeli bégek a şayka naszád levendjeivel együtt a hírszerzés érdekében elindultak, és két, fogollyal és élelemmel teli fenyőfa hajóval tértek vissza.

Râşid Mehmed Efendi ugyan erről a napról más eseményeket említ:

„(...) Bizonyos mennyiségű muníciót és lövedéket szállító, úgynevezett nyitott tetejű fenyőfából készült csónak, és néhány élelmiszer hajó indult Belgrádból, és a Duna folyón csatlakozott a magasságos hadsereghez. Mivel a védelmükre csupán két darab şaykát helyeztek, amikor a Tisza torkolata elé érkeztek, a torkolatnál lévő átkozottak néhány száz, fenyőfából készült csónakkal nagy hibába esve rájuk támadtak. Mivel ennyi hitetlen hajóval szemben két şaykával nem lehetett védekezni, az említett muníció-, és élelmiszerhajók nagy része a hitetlenek birtokába jutott volna. Ennek a hírnek az elterjedése a vallásháborúval elfoglalt harcosoknál nagy szomorúságot és csalódást okozott. A becsületes hitükért harcolók a hitetlenek szármalmas tevékenysége miatt éjjel-nappal nagy fáradozást mutattak harci eszközeikkel. (...)”⁴⁰⁷

Defterdar Sarı Mehmet Paşa a Râşid Mehmed Efendi által nyújtott adatokhoz hasonlóan ír:

„(...) A Belgrádból elküldött bizonyos mennyiségű muníció, puskaapor és néhány sefine által hozott élelem a Duna folyón haladva elért Varadin alá. Amennyiben az ellenség gyenge volt is, semmiképpen sem szabadott őt alábecsülni. De most szerényen indulva 20 – 30 sefine védelmére csak két kıt’a şaykát küldtek. Amikor megérkeztek a Tisza folyó torkolata elé, észrevették, hogy az átkozattal megverték az említett torkolatnál néhány száz fenyőfa csónakkal figyelték a területet, és hirtelen megjelentek a tatárok előtt. Mivel a két kıt’a şayka ennyi átkozottnak képtelen volt ellenállni, az említett puskaapor és élelmiszer hajók többsége a csaló hitetlenek birtokába került. Amikor ez a hír elterjedt, a nagyvezír és a többi katona számára nagy szomorúságot okozott. Azonban az Isten egyetlen létében hívő katonák nem voltak híján az igyekezetnek és törekvésnek az utolsó összecsapásban. (...)”⁴⁰⁸

A naplóbejegyzés a rossz időjárás következményeivel, és a visszavonulás ötletének felmerülésével folytatódik. A már korábban is említett visszavonulási tervvel kapcsolatos időbeli ellentmondás ebben a bejegyzésben érhető tetten:

⁴⁰⁷ Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid*. II. cilt. (1098-1115), fol. 263-a.

⁴⁰⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa: *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin* (1066 – 1116 / 1656 - 1704), fol. 282-b.

A pusztítóan erős eső miatt a seregek oldaláról panaszok érkeztek, hogy az időjárás miatt a futóárkok rossz állapotban vannak, és mivel a háború birtokosai éjjel-nappal küzdöttek, már kétségtelenül az erőtlenség tüneteit mutatják, a pusztulás előjele mindenki számára láthatóvá vált, ezért mostantól kezdve itt maradni haszon helyett inkább csak kárt okoz, a béke országába belépni lehetetlenné válik. A bajokat maguk között megbeszélték, de ezeket senki sem merte elmondani, és senki sem merészelte részletesen elmagyarázni a nagyvezír önagyságának. Emiatt a hatalmas kán öfelsege szóba hozta a nagyvezírnek, hogy részt vett a nagyúri hadjáratokban, elhagyta a szerencsét hozó és a nagyuraknak kijáró kényelmet és békességet, és így érte el a 44. évet, emellett számos csatában is harcolt, keményen dolgozott, és a fürge munkálkodás birtoklója lett. A német tábor hadserege nem 23 napon, hanem minden percen keresztül szorult helyzetben volt, ezt látjuk és tapasztaljuk is, és hír sem érkezett arról, hogy valaki az ellentettjét mondta vagy hallotta volna.

Az oszmán hadsereg 23 napig harcolt. Azzal együtt, hogy a szerző ezt a konkrét, 23 napos időtartamot leírta, arra következtethetünk, hogy október 2. van, ha azt vesszük alapul, hogy muharrem 19-én, vagyis szeptember 9-én érkeztek Péterváradra. Ezzel együtt a szöveg következő részében az író nem készít dátumozást, de leírja, hogy mikor van reggel és mikor este, és ezek alapján tudjuk követni a napokat, és a számításaink szerint még szeptember 30. van. A szövegben sokszor találhatók dátumozási hibák. Ezek miatt feltételezhető, hogy a kezünkben lévő krónika valószínűleg a hadjárat után íródott, és a hadjárat során leírt naplónak egy másolata.

Áldás legyen a hatalmas Istennek, a tatár hadsereg egy helyen se vetette alá magát, és egy harcban sem viselkedett ilyen módon a harc tüzeiben. A lelke parancsa alapján a tatár hadsereg minden korlátozó feltételt megtagadott, mint a többi híres hadsereg, a hitetlennel szemben a maguknak előírt helyeken fegyelmezetten dolgoztak. A dicsőséges kán öfensege a nagyvezírral és a tiszteletes főparancsnok önagyságával szövetezett, az ellenség elpusztításában egyhangúlag megegyeztek, a dicsőséges kán öfensege a győzelmes tábor baloldalán, a domb elején fog maradni és addig nem bontják meg a çadır sátrakat, ameddig az eső nem kezd vég nélkül esni. Az említett napon bejelentették, hogy a nagyvezír önagysága által, a szokás alapján minden nap küldött szolgák, a futóárkok birtokosai a kijelölt helyükön kis számban végzik el a dolgukat, akkor azonnal parancsot küldtek, hogy senki se hiányozzon a kijelölt helyéről, és végezzék ki azokat, akik az eső ürügyével nem állnak készenlétben, így figyelmeztették a katonákat. Aznap a nagyvezír önagysága a futóárkokat ellenőrizve a hosszú éveken keresztül a janicsár aga által vezetett bástyához érkezett. Szokásunk hosszan tárgyalni és tanácskozni a hadi vezetőkkel a háború körülményeiről, és az ellenség helyzetéről, de a

futóárkok nagy gondoskodást igénylő állapota miatt néhány napja beszélgetés nem történt. Mindenki a magasságos nagyvezírrre várt, hogy elébe jusson. Azt mondják, hogy a katonák a hozzájuk tartozó dolgokat magyarázni akarják, ezért ha a nagyvezír őnagysága megengedné, a szolgák egy csoportot fognak alapítani. Amikor a hitet védelmező hívő katonák esküdözni kezdtek, hogy a hatalmas és az oltalmazó parancsolatait alázattal fogadják és mondták, hogy a egyetlen igaz úton haladni szükséges, ily módon könyörögtek. Akkor a magasságos vezíreket, a tartományi bégeket, a zabitokat, és az összes tapasztalt embert meghívták.

Itt azt olvassuk, hogy a nem magas rangú katonák is kapcsolatba kerültek a fővezírrrel és elmondták neki, hogy a felvonulástól kezdve nagyon szorgalmasan dolgoztak, de annak ellenére, főleg az időjárás miatt tovább nem lehetett folytatni az ostromot, innentől kezdve a visszavonulás lenne a legjobb megoldás. Egyúttal bátorkodtak rábeszélni a fővezírt az ostrom megszüntetésére a Ruz-i Kaszim napot meg nem várva. A fővezír végighallgatta őket, és igazat adott nekik:

Amikor a nagyurak kérdezgettek a futóárkokról, a patkányutakról, a bástyákról és az ellenség helyzetéről, azt felelték, hogy a magasságos Istennek áldás legyen, a nagyúri államunk muníciójában és élelmében semmi hiány nincsen, a rájuk bízott szolgálatukat semmiképpen nem hanyagolják el. A nagyvezír őnagyságának bejelentették, hogy a munkájukról mindig gondoskodnak, és nagy igyekezettel dolgoznak. Az általuk mondott szavak lényegének megértésére rövid beszédet tartottak, és egyúttal kijelentették a következőket: A háború földjéről, Belgrádból elindulva a hit ellensége felé indultak, a magas Isten nevére készen állnak feláldozni életüket és vérüket. Vallásuk, az iszlám érdekében a zimonyi mezőre átmentek azzal a szándékkal, hogy feláldozzák magukat, a parancs mellett eltörpülnek, mint egy hangya. Megegyeztek abban, hogy amikor megérkeznek Péterváradra, a hitetlen némettel, akivel néhány éve szokássá vált az ütközet, milyen helyen harcolnak, és mikor küldik a katonákat. Ezért reggel felállították a hadtesteket, és elkészítették az erőket az átkozott ellenséggel szemben. Este pedig a megfigyelők táborát felállították, így magas előrelátással és figyelemmel elmozdultak.

A szövegben dátumozás nem történik, de értelemszerűen a dátum október 1. Eszerint a visszavonulás az október elsejét október másodikára követő este történt. A hadsereg valószínűleg a megszokott módon, hajnalban látott neki a visszavonulásnak. Ahogy látjuk, az oszmánok számára fontos kérdés, hogy a visszavonulás tényét hogyan kezelik. Az oszmán történetírás zsákutcája az, hogy az állami ideológiától (azaz a legyőzhetetlenség ideológiájától) nem tudnak szabadulni az írók, s így nem írnak le olyat, ami rossz színben

tüntetné fel a Portát. Ezért nehezen lehetséges a megtörtént események objektív módon való szemlélése, s ezért van nagy szükség a korabeli források összehasonlítására. A napló írója a tényekkel ellentétesen úgy jegyzi fel a vereséget, mintha a „győzelmes oszmán sereg” mért volna megsemmisítő csapást a „megvert hitetlenek” táborára:

Tíz éve az iszlám seregét a harcba meghívó, magabiztos hitetlen katonaság a mai napon megvert táborrá vált, és egy 23 napja győzelmes hadseregre akadt. A hívők hatalmas Istenének áldott segítségével hiánytalanul viasztörítették az aljas ellenséget. Az örökké békés ég szultánja és az áldott sorsú jó szerencse birtokosa, a dicsőséges származású uralkodó, akinek kalifátusságát örökkön valóvá tegye az Isten, tegyük meg számára a jótétemény imáját. A döntés napjáig az ellenség megsemmisítő gyötrelmébe fulladt. A vérrel és a veteránok pusztító fegyvereivel szemben az arcuk kék színűvé vált, az állapotuk pedig még annál is rosszabb volt, rossz helyzetük bántalmat tevő társaságukban láthatóvá vált. Ameddig minden összeütközés és őrsváltás magasságos segítséggel és igazi jó munkával van, érezhetővé válik a háború szelében gyengülés és győzelem. De az Isten parancsával az eső nyolc napon keresztül éjjel-nappal úgy zuhog, mintha dézsából öntenék, és mivel a hitetlen katonák is erőtlenné maradnak, Eszék felől Zrínyi fia és Bekan fia, Erdély felől pedig Veteráni jött segéderővel. Ez a hír bántotta az iszlám veteránjait. Ezek a hadi erők az iszlám hadsereg megrongálásán kitartóan dolgoznak, Kerevet palánk közelében hidat építenek és a várral szemben álló muszlimok védelmének megrontására a hitvédő katonák körül bujkálnak és mindig hallótávolságon belül állnak a hit védelmezőikhez. Kijelentették azt is, hogy az iszlám földjének határain belül lévő gyulai és temesvári várakba az élelemküldés 30-40 nap alatt sikerül, nyugalommal és kitartóan kell haladni a futóárkokban, mindezeket a hadjáratokban tapasztalt emberek tudomására hozták. A nagyvezír őnagysága erre az értesítésre viasztörtött, hogy erre a győzelmes hadjáratra számos élelmet és kincset költöttünk, Istennek áldás legyen, a hit ellensége felett uralkodó félelemmel és a muszlim harcosok miatt való ijedtséggel hódításra és a hadi szándék megvalósítására került a sor, ez alapján, ha Isten segítségével még néhány napig gondoskodunk róla, a bosszúállás teljesítve lesz. Ha az élelemben, a munícióban és a többi eszközben hiányosság van, jelentsétek be, és a nélkülözött kellékek beszerzésére figyeljete. Nyilvánvalóan a futóárkokat építeni nehezebb, mint a futóárkokban dolgozni. Az ellenség az alkalmas időre vár, ha lehetőséget találna, hogy támadjon, a hatalmas súlyuk miatt nagyon nehéz lesz az ágyú és a muníció szállítása. Ezekre a szavakra a katonák azt felelték, hogy az iszlám seregének összes tapasztalt embere nem azért panaszkodik, mert a nagyúri államban muníció-, élelem-, és lőszerhiány van, vagy nem azért, mert a hit ellenségével szemben nincs erőnk harcolni, hanem azért, mert az Isten

parancsára megkezdődött hatalmas eső miatt az állatok többsége elpusztult, a 23 napja folytatódó háborúban számos katonánk megsebesült és vértanúhalált halt. Ezen kívül a hitetlen nemzet egysége eszméjének értelmében az ellenség az összes fegyvert fogó férfit mozgósítani próbálja, és így híre jön annak, hogy segítség indult az ellenség számára. Az ágyút és a muníciót úgy szállítjuk vissza, ahogyan idehoztuk, a hadtesteket elindítva lépésenként haladunk. Kijelentik azt is, hogy ha az ellenség ellenünk rohanna, az összes katona készen áll a szolgálatra. Azzal fejezik be a szavukat, hogy a futóárkokban tartózkodni nem lehet, és így az előrehaladásra sem maradt idő. Könyörgéssel és az államukhoz való hűséggel engedélyt kértek egy, az összes aláírással és pecséttel ellátott, a dicsőséges és a magasságos szultánnak szánt levél megírására.

Râşid Mehmed Efendi az időjárásról és a visszavonulásról szóló döntésről egyértelműbben ír:

„(...) A magasságos és mindenható Isten akaratából a csata kezdete óta úgy zuhogott az eső, hogy szinte leszakadt az ég. Az átkozott víz miatt a sátorszedés mellett döntöttek, és az árkokban nagy nehezen a harcot folytatni igyekeztek. Így a birodalmi hadsereg hatalmas fáradozást mutatva tovább háborúzott. A nagyvezír önagysága támogatásával és adományozásával megnőtt az ostromlók ereje. De az már kitudódott, hogy ha minden katonának naponta száz aranyat adtak volna is, türelem és nyugalom már nem maradt. Úgy határoztak, hogy eztán türelmet és kitartást tanúsítani - Isten adjon nekünk menedéket - nyilvánvalóan vereséghez vezethet. Az ostrom kezdetének huszonharmadik napján a futóárkokban lévő katonákat és ágyúkat kivitték. Semmiféle hadjárat felkészítést hátra nem hagyva és muníciót nem pazarolva az egész magasságos hadsereg visszavonult a belgrádi vár oldalára. Békében elérték az említett vár előtti, ... néven ismert mezőt. (...)”⁴⁰⁹

Az időjárásnak a hadjáratra való hatásáról Defterdar Sarı Mehmet Paşa:

„Azon kívül, hogy igazságtalan hírek terjedtek el, a futóárkokban való elhelyezkedéstől az ostrom végéig az Isten parancsából megállás nélkül folytatódó esők miatt megáradt a folyó, így az egész mező víz alatt maradt. A futóárkokban lévő hitharcosok éjjel-nappal fáradoztak. Sem ezen a helyen tovább haladni, sem pedig az ellenséget megtámadni nem maradt elég erejük.”⁴¹⁰

A korábban meghozott döntésnek megfelelően este az ágyúk egynéhányát elküldtük, és a következő estig hátra maradt ágyúkkal és puskákkal zavartuk a hit ellenségét. Este az

⁴⁰⁹ Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid*. II. cilt. (1098-1115), fol. 263-a, 264-b.

⁴¹⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa: *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin* (1066 – 1116 / 1656 - 1704), fol. 282-b.

ágyúk hátra maradt részét is elküldtük, hogy behelyezzék a nagyúri flotta hajóiba. A muníciót kocsikkal egyenesen Belgrádba küldtük. Úgy döntöttek, hogy 25 darab ágyút az iszlám hadserege magával visz, a gyalogosok futóárkokból való kivonulását követően másfél óra múlva a lovasok indulnak el. E reggel a hitetlennel szemben hadiegységeket állítottunk fel, napfelkeltekor indultunk.

A visszavonulással kapcsolatban érdekes adalékkal szolgálnak Ali ibn Mehmed adatai:

„...23 napig tartották a rohamárkokat a kezük alatt, az első három nap után megérkezett és tombolt a hőség, csak a huszadik nap kezdett el esni, de esett éjjel-nappal, a rohamárkok megteltek vízzel, és olyan nagy sár keletkezett, hogy sem állni, sem ülni nem lehetett. A rohamárkokba egy kis fülkét ástak, olyan volt, mint egy fali szekrény, felváltva három-négy ember állhatott benne. A viszontagságok húsz napig tartottak, az iszlám csapatok elviselték az esőt, a piszkot, a szelet és a hideget, ami olyan volt, mint novemberben. Az időjárás miatt minden alakulat azt a parancsot kapta, hogy a 23. nap után vonuljanak el, és vigyék ki az ágyúkat és a mozsárágyúkat a rohamárkokból. Aztán az idő jobbra fordult, a felhők eltűntek az égről, ismét melegebb lett, így a csapatok visszatértek, Karlovicnál a hegyekben állomásoztak, minden nyugodt volt. A hadsereg letáborozott, de nem készítettek rohamárkokat, minden este nyugalommal telt el. Amikor az iszlám haderő elindult, egy óra múlva az utóvéd is megindult, a hitetlenek rohamárkai mellett haladtak el, egy karnyújtásnyira voltak tőlük, de a hitetlenek nem nyitottak rájuk tüzet, hanem csak álltak és néztek...”⁴¹¹

A katonákat figyelmeztették egy olyan eseményre, hogy ha a hit ellensége harcolni kezdene, mindenki a magának kijelölt helyen kitartóan maradjon, a segédhadsereg az Isten földi árnyéka zászlójával a közelben áll. Éjszaka az iszlám hadserege elindult, mint egy finom tavaszi szél. Azokat az ágyúkat, amelyeket az iszlám hadserege magával vitt, mindegyikét 4-4, 5-5 pár ígáslóhoz kötötték, és így próbálták szállítani őket. De a sár és a vihar miatt az ágyúk egy egyzirányi, sárral tele lévő helyen maradtak, és ez egy olyan hely volt, amelyet a hitetlen ágyúi elértek. Mivel a nagyvezír önagysága ezt tudomásul vette, abban a pillanatban lovára felszállt, elindult, és visszament arra az oldalra. Egymáshoz kötötték a lovakat, így egy hosszú sort csináltak, és annak segítségével próbálták kihúzni az ágyúkat. Amikor a többi vezír, a tartományi pasák és a hadiparancsnokok meghallották, hogy az arannyal varrt nyerges és

⁴¹¹Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî, 156.

ezüst kendővel borított ágyúkat próbálják elérni, akkor a lovaikkal odaszaladtak, és nagy igyekezettel egy olyan sárból emelték ki az ágyúkat, mint a tenger, aztán a Karlóca nevű helyen a nagyúri flotta hajóira szállították őket. A nagyúri hadsereg arról a helyről a hajnali ima teljesítése után elindult. A magasságos Istennek áldás legyen, az ágyú, a muníció, a sátor, a pavilon és a többi rakomány összességét elszállították, egy kis eszközt sem hagytak el. A zsákmányolt rakománnyal biztonságosan a harmadik megállóhelyen a zimonyi mezőn sátrat vertek.

Az ágyúkkal kapcsolatos híreket másképpen adja elő a másik szerző:

„...Mısirlizade İbrahim pasa anatóliai helytartó csapatainak és Tırnakçı İbrahim pasa az adanai beglerbég csapatainak feladata az ágyúk szállítása volt. Amikor a karlovici hegyek lejtőin jött lefelé a haderő, az ágyúk a sárban elakadtak, és éppen azon fáradoztak, hogy kihúzzák őket. Amikor ezt látta a fővezír, megállt az út végén, és segítséget kért a katonáktól. De az nem használt, mert minél több ember húzta jobbról, balról annál inkább a sárba süllyedtek az ágyúk. A táj mindenütt meredek volt, ezért az ígáslovak nem találtak támasztékot a patáikkal. Mısirlizade İbrahim pasa az éppen arra tartó néhány tatár lovasnak megígért 100 aranyat, hogy kiemeljék az ágyúkat. Az ágyúkat lovaik farkához kötötték, a legnagyobb erőfeszítéssel próbálták húzni, de nem sikerült, így feladták és tovább mentek. Az iszlám haderő visszavonulása után a hitetlenek táborából lovasok jöttek ki, és az ott elhagyott tábort kutatták át. 5-10 ezer hitetlen lovas a csapatainkat megtámadta és vereséget szenvedtünk. Mısirlizade İbrahim pasa a kethüdáját a fővezírhez küldte egy kérvénnyel, hogy segítsenek kihúzni a sárba süllyedt ágyúkat. A kethüda visszatért azzal a jelentéssel, hogy haladéktalanul fel kell zárkózniuk a hadsereghez. Mısirlizade İbrahim pasa az írásos parancsot kérte, de a kethüda erre azt válaszolta, hogy írás nincs kiállítva, csak szóbeli választ adott a fővezír... (...) Pétervárad előtt egy mozsárágyú a sárba süllyedt, de az oszmán katonák nem húzták ki, hanem, mivel féltek az ellenségtől, otthagyták. Én nem hagyom itt az ágyúkat a sárban – mondta Tırnakçı İbrahim pasa, inkább átállok az oldalukra. Átgázolt a sáron, s amikor ezt látta a pasa, azt mondta, hogy bátor, bátor. Tırnakçı İbrahim bemászott a sárba, majd a lovasság parancsnoka és a tímárbirtokosok is bemásztak. Övig gázoltak a sárban. Nekidőltek az ágyú kerekeinek, és teljes erővel tolni kezdték. Megmozdult az ágyú, kihúzták, és épségben utolérték a haderőt...”⁴¹²

⁴¹² *Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî, 158-159.*

Dátum Safer 14 (Október 4)

Az említett megállóhelyen egy napot töltöttünk, és aztán a belgrádi mezőn hayyam sátrat vertünk.

A hadműveleti idő huszonhárom napig tartott. Október 2-án kezdeményezték a visszavonulást, amely két nap alatt, október 4-én ért véget.

A másik szerző a Belgrádig tartó visszavonulásról ír:

„...A következő nap Cservenka faluig vonultak, és az azt követő napokon átkeltek a belgrádi partra. A negyedik napon a pasa azt a feladatot kapta, hogy a zsoldpénzt és az élelmet Temesvárra és Gyulára szállítsa. Ezt tímáros szpáhikkal néhány pasára és Kalgay szultánnal négyezer tatárra bízta. Átkeltek Pancsován, és vitték az élelmet és a zsoldot Temesvárra. Mivel az élelem legnagyobb részét kocsikon szállították, csak négy nap után értek Temesvárra, ahol az élelmet az élelemraktárba tették. De innen nem tudtak tovább menni Gyula felé legnagyobb erőfeszítésük ellenére sem, mivel az eső miatt a Maroson és a Körösön árvíz volt. Így néhány napot Temesváron töltöttek, amíg az árvíz megszűnt, de ekkor már november felé járt az idő, ezért a folyók tovább emelkedtek. Ezen kívül jött egy hír, hogy Erdély tábornoka Veteránival, kb. 10 ezer némettel, 4 ezer magyarral és szerb csapatokkal Mandurluknál egy szigetet Arad felett elfoglalt és ott tábort vert, a Gyula felé vezető utat lezárták. Így húsz napig Temesváron várakoztak, mivel az ellenség nem mozdult. Az iszlám csapatok végül odáig vonultak, ahol a Maros parttól partig ért. A pasáknak és Kalgay szultánnak meg kellett győződnie arról, hogy az átkelés az ellenségen keresztül nem lehetséges, így az ellenség táborával szembeni helyre vonultak. A part csak egy puskalövésnyire volt. A hitetlenek kijöttek a sáncaikból és meglátták a törököket. Két óra hosszan át farkasszemet néztek egymással anélkül, hogy valamelyik is tüzelt volna, majd éjszakára tábort vertek, és aztán visszatértek Temesvárra, ott a fővezírtől jött parancs várta őket, hogy a Gyulára szállítandó élelmet és zsoldot hagyják Temesváron. A csapatok a főhadhoz csatlakoztak, nyolc napot a temesvári erdőben töltöttek, kilenc napig tartott, míg elérték Belgrádot, a Belgrádba való érkezést követő négy nap után az iszlám haderő Edirnébe vonult.”⁴¹³

Dátum 1106 Safer 16 (1694. október 6.)

⁴¹³*Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî, 160-161.*

Az említett napon a hatalmas porta agái közül a haseki aga jött, és megérkezett a dicsőséges és magasságos nagyúri levél is, a parancs csak a nagyvezír őnagyságának került magas tudomására.

Dátum Safer 17 (Október 7)

Fontos kérdés, hogy a Kászim nap elmúltával a katonák táborban tartása hogy fog alakulni, hiszen már nem akarják folytatni a katonai tevékenységet.

Az említett napon, miután összegyűlt az összes tanács birtokosa, a magasságos sátorba a nagyvezír őnagysága és a hadjárat főparancsnoka megérkezett, megkérték őket, hogy mindenki üljön a helyére. Dicsérettel bántak velünk, meglelégedettséggel és szép szavakkal jutalmaztak bennünket. A győzelmes határon belül lévő temesvári és gyulai várakba katona, élelem és muníció küldéséről határoztak. Amikor megérkezik a Ruz-i Kasim nap, a helyzet állapotáról szóló és magyarázatra szoruló dolgok lesznek, ez alapján a katonák megkérdezték, hogy megfelelőnek látják-e az indulást az új irányba. Akkor úgy döntöttek, hogy a vezírek egyike az említett várak parancsnokaihoz élelmiszert visz, az erre meg nem bízott katonák pedig a belgrádi vár kijavításával foglalkozzanak. A többi határ ügyében azt látták megfelelőnek, hogy csináljanak, amit lehet, és arra bő erőt költsenek. Aznap megparancsoltatott, hogy Cafer pasa vezír, a ruméliai beglerbég, tizenkettő tartományi úr, a terakkili és a serdengeçti katonák, a sipah és a silahdar katonák, a bölük-i erba ocakjai, a nagyvezír őnagyságának lovas levendjei, húszezer lovas, négyezer tatár katona és Kalga szultán a Pancsova nevű helyre küldessenek. Ezek mellett megparancsoltatott 26 ezer kile búza, 1400 vakiyye só és a Pancsova védelmében résztvevő pasák számára ezer kile liszt, a nagyvezír őnagysága által megnevezett néhány holmi, készpénz és nagy mennyiségű rizs küldése, ezeknek a szállítása érdekében teve és kocsik elkészítése. A temesvári vár védelmét ellátó katonák kezdetben 15 akcsét kapnak, akik tovább itt óhajtanak dolgozni, azok fejenként 50 akcsét fognak kapni. A sipah és a silahdar katonái a korábbi év alapján 10 akcsés leszerelési pénzt kapnak. A janicsár, a cebeci és a tobcu katonákból álló 2000 fős sereg, a 7 szandzsákból álló sivasi tartomány zeamet- és tímárbirtokosai, továbbá velük együtt a sivasi alaybég és a beglerbég tökéletes katonái a gyulai vár védelméért 18 akcsét kapnak, és azok, akik tovább itt óhajtanak szolgálni, 8 akcsés fizetésemelést kapnak. A sipah és a silahdar katonáknak 18 akcsét fognak fizetni. Így nyugdíjba vonult 700 fő janicsár, cebeci és tobcu katona.

Az említett várakban lévő katonák, és a most odaküldött veteránok kifizetésére és költségére való 314 erszény készpénz a magasságos nagyúri kincstárból küldetett, emellett

három-négy nap alatt elküldik a szükségletükre való dolgokat. A magasságos Istenen kívül nincsen oltalom.

A hadjárat utáni új tervekről, az ezekre vonatkozó fizetésekről és a császáriak állapotáról említi Râşid Mehmed Efendi:

„(...) a magasságos hadseregben lévő nagyvezíreket, tartományvezetőket, a többi állami igazgatót és a szultán hatalma alatti feudális urakat meghívták a főparancsnok ottag sátrába. Tárgyaltak arról, hogy a temesvári és a gyulai várakba katonát és élelmet küldjenek. Az említett feladatra kinevezték Cafer pasa vezírt, a ruméliai beglerbéget, valamint tizenkettő beglerbéget, dört bölük agákat, fegyverhordozókat és lovasokat, a serdengeçti alkalmi erőket és lovas átmeneti katonákat. A Temesvár védelmével megbízott katonáknak 15-15 akcsa fizetésemelést határoztak meg. A 800 fegyverhordozó és lovas, a serdengeçti erők és a lovas katonák 10-10 akcsa, fél fizetés értékű, úgynevezett ulufe pénzt és még hozzá fizetésemelést kaptak. Ezek mellett 100 janicsárt, 200 cebecit, 60 topcit is regisztráltak. A sivasi tartomány tímárbirtokos alaybégeit és a sivasi beglerbéget is kiváló katonáikkal együtt kinevezték. A gyulai vár védelmére regisztráltak 18 akcsás, fél fizetés értékű ulufével fegyverhordozókat és lovasokat, 15 akcsás, fél fizetés értékű ulufével pedig janicsárokat, s ezek mellett a többi katona közül 500 katonát. A temesvári és a gyulai várakban korábban, és még mindig szükségesnek tartott, előzőleg felsorolt védelmezőknek elküldtek a kincstárból háromszáztizennégy erszény akcsa készpénzt a megbízott katonákkal. Ez az összeg Pancsova felől a harmadik napon békében megérkezett Temesvárra. De a Maros hídján, ami a gyulai vár irányában lévő Temesvárhoz tizennégy órányi távolságban volt, nem lehetett átkelni. Hír érkezett, hogy azon kívül, hogy a három átkelő közelében lévő Lipova és Csanád nevű várak a vallás ellenségének kezében vannak, az Erdély felől közeledő, Veterán nevű átkozottal a megverték táborából elindult tizenkétezer aljas, az átkelőhelyek elejére futóárkokat ásott és ágyúkat helyezett el, így törekednek a túloldalra való átkelésre. A magasságos Isten engedelmével télig a gyulai vár élelmének és a többi szükségletének Temesvárra való elküldésében nagy igyekezetet mutassanak. Ebben az ügyben Temesvár védelmezője, a tiszteletre méltó Hüseyin pasa vezírre vonatkozóan elkészült a magasságos parancs.”⁴¹⁴

Dátum Safer 18 (Október 8)

Az iszlám országai közé tartozó, és a Földközi-tengeren lévő sakizi szigetet megtámadta a velencei hitetlen, és védelmének elhanyagolása miatt az ellenség behatolt a

⁴¹⁴ Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid*. II. cilt. (1098-1115), fol. 265-a.

szigetre. Ez a hír nagyon bántotta azokat a veteránokat, akik hallották, és mivel az Istenben hívők szíveinek szomorkodását okozta, minden esetben a sziget az ellenség erőtől való megszabadítása számunkra a vallásunk erejének, az államunk hadi hatalmának, és a nélkülözhetetlen szükségleteink alapján megjelenő erkölcs és becsület uralmának folytatása. Hallottuk, hogy a nagyúri állam vezetésében lévő megbízottak katona és élelem összegyűjtésére igyekeznek, és a dicsőséges és boldogságos nagyúri levélben a fejleményeket a magasságos vezetőknek elküldik. Emellett kijelentették, hogy annak a helynek az állapotát jól ismerő emberekkel tárgyalnak, a téli napokon a támadás és a győzelem, a hit ellenségének kiűzése és megsemmisítése ügyében boldogságra jutni lehetséges, de mostantól kezdve a muníció és a többi szükséglet beszerzésére és elkészítésére figyelni kell, az említett szigetre katona és élelem szállítása érdekében száz darab firkatét kell építeni, és ezeket fegyverrel el kell látni. Amikor a győzelmes határt ellenőrzés alá vették, és az az iszlám katonaság visszajött, amely Temesvárra és Gyulára ment, a belgrádi mezőn sátrat vertek és pihentek. A magasságos Isten akarata alapján, amikor sikerrel visszatértek, a nagyúri hajógyárban nekiálltak a tizenennyolc üléses, száz darab firkate építésének, és ennek elvégzésére óriási tőkét használtak fel. Mivel engedélyt adtak az anatóliai katonaság jobb oldalán lévő, kárt szenvedett testületek újraalakítására, és egy nagy létszámú hadsereg alapítására törekedtek, a janicsár ocakból a korábban említett Ahmed aga főçavuş neveztek ki. A hadseregben hatvan zászlóalj volt, és minden zászlóaljból ötven vitéz, több helyet ellenőrzésük alá vettek. A magasságos államhoz tartozó vezetők az erejüktől függő méretű csapattal jöttek. Megparancsoltatott, hogy az erről az oldalról küldött hadi parancsnokok sietve vonuljanak arra. A cebeci ocakból is összeírtak háromezer vitézt, és az összegyűlt számos katona ruhájának mennyiségétől függően kétszersült kenyeret élelemként beszereztek, így az összes katonáról úgy döntöttek, hogy készen álljanak İzmirben. Különféle magasságos parancsokat is kinyilatkoztattak. A hatalmas Isten segítségével hódításra készültünk tiszta szívvel, hűséggel és fegyelemmel. Megparancsoltatott, hogy Tunézia, Nyugat-Tripoli és Nyugat-Algéria ocakjai teljes fegyverzetükkel és kalyon gályáival a nem muszlimok elleni harcra jöjjenek, az algériai janicsárok főparancsnokának hatalmas szultánunk öfelsége nagyúri iratot és tiszteletét tükröző kaftánt, a nagyvezír önagysága pedig cobolyprémet küldött. A janicsár ocakban a çorbacık által használt, kátrányos tengerifecske-tollal díszített kuka nevű sapkával meghívták a hit védelmezőjének veteránjait.

Dátum Safer 14 (Október 4)

Hírt kaptunk arról, hogy segítségre van szükség, mert a pétervárad-i táborba érkezett, siralmat okozó és fosztogató hitetlenek a Száva folyó partján elhaladóknak és utazóknak kárt tesznek. Fazlı bölükbaşıt a boszniai levendek başbuğját és katonáit a hitetlen kiűzése céljával három oldalról odaküldték. Mindegyike a velünk szemben álló banditák eltávolításáról gondoskodott, és a harcban a muszlimok kardja által megölt hitetleneken kívül 20-30 fogságba esett katonát is hoztak.

Dátum Safer 17 (Október 7)⁴¹⁵

Az említett napon a maraši bég rangjával kitüntetett Muhammed aga kolkethüdát Pancsova védelmével bízták meg. Mahmud aga zağarcıbaşı a kolkethüda rangjára emelkedett. A zağarcıbaşı, a sanksoncu, a turnacı és a kethüda pozíciója az ocakok jelen lévő törvénye szerint megváltozott, és a nagyvezír őnagysága jelenlétében tiszteletet hozó kaftánnal ruházták fel őket.

Dátum Safer 18 (Október 8)

Az említett napon az albán levendek élére Adem pasát nevezték ki, akinek, mivel korábban az általa teljesített szolgálattal azonos értékű, és a körzetének megfelelő rangra emelték, az ohri szandzsák adományoztatott, és megparancsoltatott, hogy a következő tavaszon kiváló katonáival jöjjön a hadjáratra. A kardját kivont, magasztos nagyúri kengyel uralkodója, a szerencsés sorsú kegyes igazgató, a magasságos szultáni család leszármazottjának és az Isten evilági árnyékának szokásos, a szultán jósorsáért könyörgő imájával és kegyelmével ennek az évnek szerencsés sorsával a magasságos hivatal birtokosai, a fő hadiparancsnok és a nagyvezír őnagysága az iszlám szultánja által kívánt és megbízott hitetlenek elleni jótéteményes küzdelemmel, és a jóakarató, tiszta szívű Muhammed számára áldással és üdvözléssel ostromolták az aljas hitetlenek táborát. Ezért a célért nagyon igyekeztek és mindenről gondoskodtak, de mindezek ellenére a hatalmas eső és a kevés idő miatt az iszlám hadserege el kellett induljon a futóárkokból és Belgrádba kellett menjen biztonságban és békében. Ez a hír a fenséges és hatalmas szultánnak bejelentetett. Az említett napon a nagyvezír őnagysága hallott arról, hogy a szultán őfensége, aki hatalmas, mint az ég, magas származású padişah őnagysága, akit a nagyságos Isten az angyalai által véd az összes ismert bánattól, győzelmes dicsőséges urunk Osman aga silahdart a hisarcıki megállóhelyre

⁴¹⁵ Az eredeti szövegben a dátumozás a következő: fi 27 S (október 17), úgy gondoljuk, hogy itt elírás történt, és ennek a dátumnak fi 17 S-nek kell lennie.

küldte. A Belgrádtól kétórányi távolságban lévő nyugalmas és békés helyen hayyam sátrat vertek, és szakácsot küldtek hozzájuk. A sipah és a silahdar agái és a kethüda őnagysága sietett a nagyvezíri mehterhane és a çavuşok társasága elé menni. A magasságos otak sátor lakói, a nagyságos vezírek, az erőteljes tartományi bégek, a zabitok, a janicsár ocaak agái és a többi agák és nagyurak felkészülten és izgatottan várták a fenséges nagyúri levél érkezését.

A nagyvezír őnagysága tudomásul vette a silahdar aga megjövetelét, s így a boldogságot hozó kor megszüntette a nagy szerencsétlenséget. Az otak ajtaján kívül lévő tuğok előtt ezerféle szeretettel és meglelégedéssel, nagy tisztelettel a nagyvezír a silahdar aga elé ment. Elsőként a nagyúri levelet udvariasan szájához emelte, megcsókolta és a homlokához illesztette.⁴¹⁶ Dicsőséges és becsülettel teli sapkájának csúcsával mintha a fényes napot, és a menny alapjait érte volna el. Másodikként két darab aranyszövettel borított, meglelégedettséget mutató cobolyprémet helyeztek a vállaira. A szultán őfelségének szeretete és meglelégedettsége mindenki számára világossá vált, és az emberek megtudták, hogy a nagyvezír őfelsége iránti szolgálatát a nagyúr elfogadta. Harmadikként a kard díszes hüvelyét a boldogságos övhöz hasonlóan a derekára kötötték. Az igyekezetéért adott övet a kard felkötőjéhez hasonlóan két oldalról ráhelyezték. Az örökké való Isten árnyéka védelméért imát mondtak. Negyedikként, ó Istenem, a világ dicsőségének igazságával ezen a világon örökkévalóvá tedd. A végtelen idők uralkodói az ő székhelyének szolgái. Ezek után a nagyúri írást az utasítás szerint megnyitották és megparancsolták a felolvasását. A szultán őfelségének célját teljességében alázatosan láttuk, olvastuk és hallottuk; dicsőséges tartalma végtelen boldogságot és elégedettséget hozott. Kitudódott, hogy a mi számunkra a mély szeretetet és megbecsülést hangsúlyozó levél egészének olvasására nincsen elegendő idő. Aztán a silahdar agát arannyal díszített cobolyprém ruhával, és a megérkezett összes agát és az utánuk következőket különböző ruhákkal ruházták fel. Az erre az alkalomra felállított oba és hayme sátrakba hívták őket, és az irántuk való kedveskedésre és szolgálatra nagyon figyeltek. Ezután a nagy szolgálatokat és feladatokat teljesített katonák parancsnokainak a szultán részéről adományozott százötven darabnyi ruhát átnyújtották. A szultántól a magasságos kán őfelségének adatott cobolyprém, és a gyémánttal díszített kard a dicsőséges származású szultán őfelségének silahtarja révén kézbesítettett. A Dzsingisz Kán leszármazottjaihoz méltóan az állam boldogságos szultánja számára való hatalmas imát befejezték.

⁴¹⁶ A tárgyat megcsókolni, és homlokra illeszteni a muzulmán kultúrában a tisztelet jele.

4. PÉTERVÁRAD OSTROMA A NYUGATI FORRÁSOKBAN ÉS A SZULTÁNI DÍVÁN PARANCSAIT TARTALMAZÓ PROTOKOLLUMOKBAN

4.1. A péterváradi hadjárat a Habsburg szövegekben és Thököly Imre szemszögéből⁴¹⁷

Annak ellenére, hogy az Oszmán Birodalomban ellenséges viszonyok alakultak ki, a törököket és a magyarokat erős történeti kapcsolatok fogták össze. Thököly Imre naplója ezeknek a meglévő kapcsolatoknak bizonyos részét feldolgozó forrásnak számít. Thököly Imre az oszmánokkal való katonai kapcsolatot azzal zárta le, hogy a Birodalomba menekült.

A magyar források vitathatatlanul fontos szerepet kapnak az Oszmán Birodalom nyugati politikájának és hadtörténetének vizsgálatában. Az erdélyi magyar urak által kezdeményezett Habsburg-ellenes, és az isztambuli kormány által támogatott hadmozgalmak 17. századi utolsó példáját Thököly Imre képviselte. Emellett a hadi cselekmények nem Erdélyben, hanem Felső-Magyarországon indultak meg. Ennek függvényében Thököly Imre naplója új lehetőségeket ad számunkra, hogy jobban megérthessük a péterváradi eseményeket, hiszen Thököly személyesen vett részt a Pétervárad ellen indult oszmán seregben. Az itteni adatok Thököly Imre naplójának egy részéből származnak, akit 1682-ben IV. Mehmed szultán Közép-Magyarország (Orta Macar) királyának nevezett ki. A napló az 1683. évi bécsi ostrom után következő, az oszmánok Magyarországról való kiűzéséről konkrét és részletes adatokat nyújt, ráadásul lehetőséget ad arra, hogy a katonai és a gazdasági állapotot egy kuruc hadvezér és fejedelem/király szempontjából lássuk.

1679 júniusában Apafi Mihály Thököly Imrét a beteg kuruc vezér, Teleki Mihály helyére nevezte ki. Ezt követően 1680. január 8-án Hajdúszoboszlón a kuruc seregek generálisává választották.⁴¹⁸ Az új generális a magyarországi bujdosó vagy kuruc mozgalmat mind politikailag, mind pedig katonailag Erdélytől függetlenné akarta tenni, ami meg is történt. A gazdag zsákmány lehetősége révén a kuruc seregeknek egyre kevésbé volt szüksége az Erdélyi Fejedelemség kincstári támogatására vagy az erdélyi nagybirtokosok által küldött pénzre.⁴¹⁹ Bár a fejlemények a feudális urak és Thököly között feszültséget okoztak, és ennek következtében katonai egységeinek egy része visszatért a régi vezetőkhöz, a gond rövid idő

⁴¹⁷ Az ebben a fejezetben felhasznált források szövege dőlt betűvel szedve kerül a dolgozatba. A műhimme defterek is ebben a fejezetben kaptak helyet, mert oszmán forrásnak számítanak ugyan, de mivel a bennük szereplő adatok Thökölyre vonatkoznak, jobban illeszkednek a nyugati források közé.

⁴¹⁸ Szabó Péter: *Az erdélyi fejedelemség*. Kulturtrade, Budapest, 1997, 112.

⁴¹⁹ Decsényi Gyula: „Thököly Imre és Wesselényi Pál, mint vetélytársak.” *Századok*. 19 (1885), 564.

alatt megoldódott úgy, hogy 1681-1682 között a katonák Thököly Imre iránt hűségesküt tettek.⁴²⁰

Ali pasa egri beglerbég által az 1682. április 27-én küldött levélben a pasa Thökölyt Közép-Magyarország választott királyaként szólította meg. A Magyarországon folyó hatalmi háborúban az oszmánok segítségére számító Thököly az oszmán hadsereggel együtt indult hadjáratra, és tapasztalatait a naplójába jegyezte fel. A hadjárattal kapcsolatos adatokat kiemeltem a naplóból, így – az ebből a szempontból – legfontosabb írásai kerültek a munkába. A feleségére, Zrínyi Ilonára vonatkozó adatok egy részét azonban szintén belevettem a szövegbe, hiszen Thökölynek a családja iránti elkötelezettsége lelkiállapotát erősen befolyásolta a hadjárat során.⁴²¹

Véleményünk szerint, amikor Thököly Imre a felkelés élére került, a fő szándéka nem a feudális urak Habsburg kormány által megszüntetett jogainak visszaszerzése, hanem inkább egy független magyar állam megalakítása volt.⁴²² Kezdetben a felkelők vezérének, aztán pedig 1682-ben Közép-Magyarország királyának történő kinevezése új lehetőségeket adott a kezébe, hogy megvalósíthassa céljait.⁴²³ Thököly tevékenységével együtt a Partiumban egy politikai vákuum keletkezett, ami a Habsburgok, az Oszmán Birodalom és az Erdélyi Fejedelemség ellenőrzésén kívül volt. Az 1660-as években sem a bécsi kormánynak, sem pedig az Erdélyi Fejedelemségnek nem volt elég ereje, hogy ezt a térséget összekösse a központtal. Az Oszmán Birodalom a fejleményekkel szemben támogató álláspontot képviselt.⁴²⁴

⁴²⁰ Benczédi László: *A Thököly-felkelés társadalmi politikai alapjai / A Thököly-felkelés és kora*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1983, 12.

⁴²¹ Thököly Imre péterváradról szóló naplójának leírásai a következő forrásra támaszkodnak: *Késmárki Thököly Imre naplója 1693. 1694. évekből*. (Közl: Nagy Iván). Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1863, 504-571.

⁴²² Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 191.

⁴²³ Papp Sándor: „Thököly Imrének és Közép-Magyarország népének kiállított szultáni szerződéslevelé.” In: Seres István, szerk. *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 278-289.

⁴²⁴ I. Süleyman nyugati politikájának egyik legfontosabb célja a Habsburgok fennhatósága alatti Magyar Királyság megszüntetése volt, s helyette egy, a Portától függő, így az oszmán és a Habsburg birodalmak között ütközőállamként funkcionáló állam létrehozása volt. Álláspontunk szerint Mohács után Szapolyai János magyar királynak való kinevezését ebben a keretben kell vizsgálni, sőt Köprülü Ahmed sadrazám által Apafi Mihály királyként való elismerését is. Erről lásd: Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa: *Silahdâr Târihi*. (Yayına hazırlayan: Ahmet Refik). I. cilt. Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, 290-291.

Ilyen körülmények között érte el Thököly Imre Péterváradot. A Pétervárad ellen indult Defterdar Ali pasa Thököly Imre katonai erejét igénybe akarta venni, és így a fejedelem kezében lévő valamennyi katonát a Habsburgok ellen akarta indítani. Erről az időszakról azt mondhatjuk, hogy Thököly és az oszmán vezetés közötti feszültség megszűnőben volt. Thököly Imre Defterdar Ali pasa által kaftánnal való felruházása szintén erre az időszakra esik. Ennek ellenére Thököly naplójában kénytelen volt azt is feljegyezni, hogy az oszmán vezetők egy része még mindig nem bízik benne, és hogy Thököly egész katonai erejét nem akarja megindítani, és így kockára tenni.⁴²⁵

Thököly álláspontja és nézetei a 16. és 17. századi magyar krónikásokkal hasonló vonásokat mutatnak, függetlenül attól, hogy az adott krónikások politikai orientációja mi volt. A 16-17. századi változásokról ír Szerémi György,⁴²⁶ szintén a 16-17. századbeli történetekről a legkiválóbb erdélyi történetírók egyike Szamosközy István,⁴²⁷ a 17. századbeli magyar történetíró Szalárdi János,⁴²⁸ vagy Thököly kortársa, Cserei Mihály.⁴²⁹ Ezeknek az íróknak a politikai megoldásokkal kapcsolatos elképzelése másképp alakult - Thökölyével ellentétben -, Magyarország jövőjét ugyanis többen feltétlenül a Habsburg Birodalom támogatásában látták. Ettől függetlenül azt gondolom, hogy teoretikus megközelítés lenne, hogy ha a magyar történetírókat Habsburg- és oszmánpárti írókra osztanánk fel. A történetírók ideológiájában a függetlenség játszotta a legfontosabb szerepet, ilyen értelemben Thököly álláspontja teljes mértékben megegyezett a többi magyar krónikáséval, sőt, az oszmánokkal kapcsolatos elképzelései is hasonlóak voltak. De például Cserei a függetlenséget a Habsburg, Thököly pedig az oszmánok támogatásával látta megvalósulni. Szándékuk tulajdonképpen azonos, de az eléréséhez szükséges eszközök mások. Az egyik legérdekesebb példa erre a Wesselényi-féle felkelés példája. Az ebben résztvevő nemesek ugyanis kezdetben az oszmánok ellen a Habsburgokkal szövetkezve látták biztosítottnak az ország függetlenségét. Az 1664-es vasvári béke megkötése után azonban az oszmán oldalra álltak, hogy a

⁴²⁵ *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai*. II. kötet. (Közl: Thaly Kálman). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1896, 457-463.

⁴²⁶ Szerémi György: *Magyarország Romlásáról*. (Sajtó alá rendezte: Juhász László - Székely György). Magyar Helikon, Budapest, 1961.

⁴²⁷ *Szamosközy István: Erdély Története*. (Sajtó alá rendezte: Borzsák István - Sinkovics István). Magyar Helikon, Budapest, 1963.

⁴²⁸ *Szalárdy János: Siralmas Magyar Krónikája*. (Sajtó alá rendezte: Szakály Ferenc). Magyar Helikon, Budapest, 1980.

⁴²⁹ *Cserei Mihály: Erdély Históriaja (1661 - 1711)*. (Sajtó alá rendezte: Bánkúti Imre). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

függetlenséget az ő segítségükkel teremtsék meg. Köztük volt többek között az akkori horvát bán, Zrínyi Péter is, az *Az török áfium ellen való orvosság* írójának, Zrínyi Miklósnak a testvére.

Munkámban a Thököly által közölt információkat összehasonlítottam a mühimme defterekkel, így lehetőségem volt arra, hogy megértsem a hadjáratban az oszmán hadsereg oldalán részt vett magyar államférfi helyzetét, és azt, hogy milyen elvárásokat támasztottak vele szemben.

Az alábbiakban szeretném bemutatni a fejezet legfontosabb forrásait.

Ismereteink szerint háromféle mühimme defter van, ezek közül az egyik a panasz-, azaz a *şikayet* defter. Ezt a fajtát akkor írták, amikor az államtanácsba, vagyis a dívánba panaszt küldtek, és a díván ez ügyben döntést hozott. A 17. század közepétől kezdve a panaszdeftereket és a „sima” deftereket külön-külön regisztrálták.

A 17. században íródott panaszdefterek közül nem maradt ránk, csak néhány példány. Az egyiket a bécsi nemzeti könyvtárban fénykép formában őrzik, ez az 1670-es évek államtanácsába küldött panaszokat tartalmazza. Az állami apparátus működéséhez kapcsolódó parancsokat és utasításokat tartalmazó írások a sima mühimme defterekbe kerültek, ez a mühimme defterek második típusa. Ezeket a deftereket a Birodalom központi városaiban írták, amilyen például Isztambul, vagy Edirne. A témámhoz kötődő mühimme defterek *ordu*, vagyis hadseregdefter néven a harmadik csoportba tartoznak. Nem tudjuk meghatározni, hogy mikortól váltak a díváni regisztrálás egyik alaptípusává. A 17. századtól kezdve találkozunk hadseregdefterekkel. Az egyik lényeges defter a kapudan-i derya döntéseit őrzi, aki a Fekete-tengeren bekövetkezett zűrzavar miatt volt kénytelen a szultán nevében eljárni. A 77. számú mühimme defter pedig 1605-ben, Bocskai idején íródott, s Lala Mehmed pasa magyarországi hadjáratáról szól. Azonban előfordult az is, hogy nagy tüzek, földrengések vagy háborúk miatt a mühimme defterek nem őrződtek meg, vagyis eltűntek. Véleményem szerint hasonló a helyzet az 1694. évi péterváradi ostrom esetében is, hiszen a kutatások ellenére sem kerültek a kezünkbe konkrét parancsok a hadjárat döntésekről vagy egyéb további lépésekről.

A vizsgálódások során napvilágot láttak olasz és német nyelvű szövegek is a péterváradi ostromról, amelyek a bécsi Österreichische Staatsarchiv-ban találhatók. Ezekre az anyagokra támaszkodva nem sikerült hiánytalanul meghatározni azoknak a császári hadsereg oldalán álló szerzőknek a nevét, akik az oszmán krónikásokhoz hasonlóan az ostromról írtak. Az olasz szöveg szerzőjének nevét a forrás címéből tudjuk, őt Zenarollának hívják. A források alapján kiegészíthettük ismereteinket olyan témákban, mint például a császári erők előkészületei, létszámuk, az ostrom lefolyása, és a logisztika. A munkák ezek mellett a

Habsburg oldal szárazföldi és tengeri haditeljesítményéről, hajóiról, a hadsereg felszereléséről, katonai egységeiről tartalmaznak fontos adatokat. Még arról is beszámolnak, hogy a császári erők fegyver-, muníció-, sőt élelemhiányban szenvedtek. A gazdasági helyzetben mutatkozott problémák pedig veszélybe sodorják a vár védelmét. A művek a napi eseményekről és a diplomáciai fejleményekről szóló tudósításai sokkal mélyebbek és körültekintőbbek, mint az oszmán szerzőkéi.

A Thököly kézírataiból származó naplók különböző időpontokban láttak napvilágot. Először Nagy Iván írta át Thököly naplójának az 1693-1694-es évekre vonatkozó részeit. A dolgozat elkészítéséhez ezt, a Magyar Tudományos Akadémia által 1863-ban, Budapesten kiadott, „Késmárki Thököly Imre Naplója 1693. 1694. évekből” című munkát használtam fel.⁴³⁰ Később, 1868-ban Thaly Kálmán a magyar fejedelem naplójának egy másik részét is feldolgozta és kiadta. A folytatást szintén Thaly Kálmán dolgozta fel és jelentette meg, így a fejedelem naplójából további két könyv került kiadásra.⁴³¹

A kiadott naplók legfontosabb problémája az volt, hogy mivel a munkák tulajdonképpen átírásokból álltak, Thököly stílusa pedig tükrözte korának latin nyelvi hatásait, ez, és a hosszú körmondatok jelentősen megnehezítették a napló szövegének megértését. E nehézség megszüntetésében az első és a legfontosabb lépést Seres István tette. A régóta Thököly Imrével foglalkozó kutatónak először egy, Thökölynek az Oszmán Birodalomba emigrált katonáiról szóló cikkét publikálták.⁴³² Ez után következett a kétnyelvű könyv, amely „Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye” címmel jelent meg, 2006-ban.⁴³³

Az oszmán vezetők, illetve Thököly nézőpontja a háborúról éles különbségeket mutat. Ennek ellenére Thököly a harcokban végrehajtott döntésekről, a hadi módszerekről, az ütközetek napi részleteiről, az oszmán tábor diplomáciai forgalmáról és a katonák pszichikai és morális helyzetéről részletes képet ad. Az általa nyújtott adatok a török történetírásban éles változásokat nem okoznak, azonban az elbeszélő forrásnak nagy jelentősége van olyan értelemben, hogy tudtunkra adja egy európai vazallus fejedelemnek a fejleményekkel

⁴³⁰ *Késmárki Thököly Imre Naplója 1693. 1694. évekből.*

⁴³¹ *Thököly Imre Fejedelem 1691-1692-iki Leveleskönyve.* (Közlő: Thaly Kálmán). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1896. *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai.*

⁴³² Seres István: „Thököly Imre emigráns hadseregének tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején (1698-1699)” *Hadtörténelmi Közlemények.* 118 (2005), 424-500.

⁴³³ Seres István: *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

kapcsolatos álláspontját, mentalitását, sőt egy, az oszmán katonai rendszerhez alkalmazkodott európai hadvezér világát.

Az ostrom előtti előkészületek a német nyelvű írásban:

A Dunán hadihajóépítést végeznek. A tengeri hajók méretükben meghaladják a dunaiakat. Egy hadjárat áll előtünk. 10 hajó van, ebből hármat Belgrád ellen hoztak, ezek nagyok. 7 hajó, amit Regensburgban építettek, és kicsik. Az ellenség a legkevésbé sem mutatja magát, hogy támadni akarna. Az admirálist egyetlen dolog sem kényszeríti, hogy ágyút, muníciót, vagy matrózt küldjön. A hajók egyike elégett. A hátramaradt 9-ből 4-et, a kicsiket Péterváradhoz küldtük. 5 hajót pedig a „Issip”-i csatornába küldtünk. A hollandok a flotta hajóinak vitorláit akarják kezelni. Ezek a hajók egyetlenegy evezővel sincsenek ellátva, hanem csak vitorlával, csak akkor használnak evezőt, ha az nagyon szükséges.

Amióta a törökök is vitorlás hajókkal tűntek fel a Dunán, minekünk is így kell tennünk. Nem tudnak a császáriak vitorlázni, csak a szél jó nekik, különben csak az evezőhöz nyúlnak, 3 árbocos hajókat akarnak építeni.

A meglévő hajók rossz állapotban vannak, ki vannak lyukadva és használhatatlanok. A hollandokat akarják felvenni a hajózásra, mert azoknak értik az utasításait. A rácok nem alkalmasak erre a feladatra. Van Péterváradnál két Gelion (gálya?), amelyek mind a védekezést segítik, mind pedig a támadásban részt tudnak venni. Ha nem erősítik meg a flottát, akkor a török a vízen azt tesz, amit akar. A Galionok a portát is őrzik a hajóágyúkkal. Ezek a hajók 20-40 ágyúsak.

A császárhoz eljuttattak egy árboc nélküli modellt, hogy milyen legyen a galion. A sajka használatát ellenzi, mert a török flotta ellen használhatatlan, ezért galiont kell építeni, mert a Fekete-tengerre kifutva a szultán szeráját is le lehetne vele bombázni.⁴³⁴

Június 26.

A törökök felsorakoztak Belgrádnál

15.000 janicsár van ott, ezek a Vidiniekkel együtt 40.000-en vannak (tatárok nélkül). A nagyvezér két csapatot akar: egyet a Szávánál, egyet a Dunánál. Azt írja Zülfikár

⁴³⁴ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 26-56. Német nyelvű szöveg.

pasának, a belgrádi parancsnoknak, hogy fővesztés terhe mellett erősítse meg a hidakat ezeken a folyókon az ő megérkezéséig, ami a következő hónapokban várható. Pétervárad közelében a Dunánál már van egy hadtest, és Temesvár megtartásán is nagy erővel dolgoznak. A helyőrséget felszerelik, nagyon előrelátóan készülődnek, Gyuláról érkező segítségben bíznak.

A Portáról olyan értesülést kapnak, hogy a törököknek nincs elég erejük, mert az ázsiaiak nem akarnak Magyarországra jönni háborúzni, a vezér pedig nem mutatja képesnek magát a vezetésre, a csőcselék nem tudja elhallgattatni, és a kormány nem akarja őt. Több forrásból is megerősítették a hírt, hogy a törökök Pétervárad alá jutottak a Száván, s ott hajózva a török zászló alatt futó hajók elsütötték az ágyúkat. A törökök rabokat is magukkal vittek. Ezeket a híreket azonban a Péterváradról 20-án érkező levél nem erősítette meg. Caprara megérkezésével csapataink egyesülni fognak. Ahogy a Badeni herceg írta, a franciák legutóbbi támadásukkal bakot lőttek a Rajna környékén.⁴³⁵

Július 3.

Péterváradról 28-án ismét hír jött. Belgrádnál 30.000 török van, a nagyvezér a napokban még egy hadtestet vár, s a kán is megérkezett a tatárokkal. Gyorsan vonulnak a hidakon át, és szándékuk a mozgásukból jól kivehető. Új levél érkezett, hogy Belgrádnál nincs több ember 12.000-nél, s aki a hamis híreket hozta, börtönbe vetették, s nem beszél többet.⁴³⁶

Belgrád Isztambul után az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt lévő második legnagyobb város volt a Balkánon, amelynek lakossága meghaladta a százezer főt. Emellett a város a Száva és a Duna találkozásánál fekszik Szerbia északi részének közepén, ahol a Kárpát-medence a Balkán-félszigettel találkozik. Tehát a város mind az oszmánok számára, mind pedig a császáriak számára nagyon jelentős stratégiai központ volt. Emiatt az oszmánok mindenáron kezükben akarták tartani ezt a várost. Ezt bizonyítják a péterváradi hadjárat előtt és után a városról szóló leírások és rendeletek:

Parancs a Belgrád védelmezője tiszteletes vezír Cafer pasának

Mivel a mindennek felett lévő dicsőséges Isten segítségével sikereket arattál, s a belgrádi várban és a környékén a védelemre szoruló helyek megoltalmazása a fontos ügyek közé tartozik, a tökéletes és bőséges fegyveres erővel te ismét az említett vár védelmére

⁴³⁵ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 417-a.

⁴³⁶ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 417-b.

késedelem nélkül szolgálatba vagy állítva. Törekedj a váron kívül és belül a nép ügyei folytatásának védelmére és elégséges szolgálatokra. Mivel az említett váron belül és kívül a védelemre szoruló helyek megóvása érdekében és a többi szükséges magasságos szolgálatok ellátására több katonára van szükség, így kinevezésre került: a dicsőséges portának az említett várban lévő, szolgálatra kész, tizenöt új oda janicsárja, tíz oda gyalogosa, tízennégy oda ágyúsa, várhódítója, további egységek, a magasságos flottám katonái, a dicsőséges és fényességes világrend akaratából az aleppói helytartóm és vezírem Tursun Muhammed pasa, a szíriai helytartóm Osman pasa, a niğdei és kayseri arpalık szandzsák haszonélvezője Mustafa pasa - akiknek a hatalmas Isten adjon hosszú életet -, dicsőséges és hatalmas seregével, a dicséretes főhadnagyok, vagyis a kongari szandzsák haszonélvezője İsmail, az alaniyei szandzsák haszonélvezője Ahmed, a yaniyei szandzsák haszonélvezője Cafer, a hadsereg vezíreként említett maraşi beglerbég Ali, és a becsületes és bátor bégek közül Hacezen Eyyüb dicsőséges és jól felszerelt katonai egységeivel, az Isten iránti félelmük révén felelősséggel munkára fogott bátor bégeivel és a háromezer fős állami gyalogsággal, ezek mellett Fazıl bölükbaşı és az aleppói és szíriai tartományok és a szerémi szandzsák katonái. Hogy igazságos döntésem alapján teljesítsék feladatukat, magasságos parancsom elküldetett, és mindegyikének dicsőséges utasításom íródott. Most te, aki az említett vezír vagy, hiány nélküli éberséggel figyelj minden területet. Állandó megfigyelés alatt tartsd, és mind az említett várban, mind pedig a környékén lévő, védelemre szoruló helyek biztonságának megőrzésén a magasságos házam iránti szolgálatokhoz illően bátorsággal fáradozz. Az említett pasák, bégek és birodalmi katonák bemennek majd a várba, ám ha ez nem teljesül, akkor a közelben lévő helyekről és a környékről az emberek magasságos házam feladataira szolgálatra lesznek rendelve. Amilyen úton megfelelőnek tartod, szükség esetén, amikor a tennivaló ideje elérkezik, nevezd ki az embereket. A magasságos Isten engedelmeivel dicsőséges államom érdekében a hasznos munkákban jó tettek és törekvés iránt parancsom íródott. Megírtatott.⁴³⁷

⁴³⁷ Belgrad muhafızı Vezir Mükerrerrem Cafer Paşa 'ya hükiüm ki

Bi-avn-i llah-i teala ve tevfikihiü Belgrad Kalası 'nda ve havalisinde muhafazaya muhtaç olan mahallerin hıfz ve hiraseti ehemmi-i umurden olmağla mükemmel ve mezide ... ve müselleh ve müstevfi adamlarıyla seni yine kala-i merkume muhafazasına kema-fi-l-evvel memur ve derun ve birununda ammeyi umur-i kefi-i kifayetine ve hizmet-i himmetine tefviz ve taklid olunub kala-i merkume ve taşrasında muhafazaya mühtaç olan mahallerin hıfz ve hiraseti için ve sair iktiza iden hidemat-i aliyem için ziyadece asker muktezi olmağla kala-i merkumede olan atik ve cedid 15 ota dergah-i muallam yeniçerileri ve 10 ota dergah-i muallam cebecileri ve 14 ota topçıyan neferatı ve kala güşayan ... kulları ve fevc kulları ve donanma-i hümayunum askerinde ve mükerrerrem müşiremen müfahamen nizam-ül-alem Halep valisi vezirim Tursun Muhammet Paşa ve Şam valisi vezirim

Ismét az olasz nyelvű írásból:

Július 20.

*Péterváradról semmi hír az ellenséget vagy a hadműveleteket illetően, csak arról írnak, hogy a sáskák nagy kárt csináltak Magyarországon és Péterváradon is elárasztják a hegyeket, s vissza kell hívni a csapatokat és így sem a mieink, sem a törökök nem tudnak semmit kezdeményezni, s úgy fest, biztosan kijelenthetjük, hogy idén már semmi nem fog történni.*⁴³⁸

Július 27.

*Nincs pénz a hadsereg és a katonák felszerelésére, franciák és csehek is érkeztek, gyülekezik a csapat, de nincs mit csinálni pénz hiányában. A nagyvezír Adrianapolisban járt lecsillapítani a lázadó tömegeket, akik békét akarnak s nem háborút, egyes hírek szerint Belgrád felé vette az útját, Péterváradról pedig az a hír érkezett, hogy igyekeznek a mieinket gyanakvóvá tenni, gyanakvást szítani köztük, és elhitetni velük, hogy a barbároknak hatalmas erejű serege van, folyamatosan fel-alá masíroznak csapataikkal. A nagyvezír hadserege 45.000 főnél nem lehet több, s a tatárok folyton kifogásokat keresnek, hogy ne kelljen Magyarországra jönniük.*⁴³⁹

Osman Paşa ve ber vech-i arpalık Nide ve Kayseri sancakları mutasarrıfı vezirim Mustafa Paşa edama-llahu teala iclalehüm mükemmel ve mezide kapuları halkı ile ve azam ül-ümerâ ül-keram ber vechi arpalık Kongari Sancağı mutasarrıfı İsmail ve Alaniye Sancağı mutasarrıfı Ahmed ve Yaniye Sancağı Mutasarrıfı Cafer ve serhatlu muhaddis ve sabıka Maraş Beğlerbeği Ali ve havass beğlerinden Hacezen Eyyüb dame ikbalehüm mükemmel ve müselleh otalariyle ve müteahhid oldukları takva ile havass beğleri ve 3 bin nefer miri piyade ile Fazıl bölükbaşı ve Halep ve Şam eyaletleri ve Serem Sancağı askeri dahi kala-i merkume muhafazası için tayin ve rey-i sevabdidim üzere hareket eylemeleri için emr-i şerifim sadir olup her birine tenbih-i hümayünüm olmuştur imdi sen ki vezir-i müşarün-ileyhsin kemal-i ... ve ... her tarafa göz ve kulak olup ve şahsen ... dayıma(?) tecessüs ve tefehüss eyleyüb gerek kala-i merkume ve gerek etraf ve havalisinde muhafazaya muhtac olan mahallerin hıfz ve hırsesi ve sair iktiza eden hidemat alıyyemde delirane hareket ve zikr olunan paşalardan ve beğler ve sair tavaif-i asker içeriye iktiza ider yoksa taşrada ve etraf ve hevalisinde iktiza iden hademat alıyyemde istihdam olunır her ne vechile makul ve münasib göriniyor ise iktiza-i hal ve müktaza-i vakta göre istihdam ve inşa-llah teala ... devlet-i alıyyemde nafi hizmetlerde imal-i himmet ve bezli kudret itmeğe ... ferman-i alışanım sadir olunmuştur. İşbu yazıldı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (a továbbiakban BOA), Mühimme defteri, sıra nu: 105 (1106), fol. 950-a.

⁴³⁸ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probsten Zenarolla. 418-a.

⁴³⁹ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probsten Zenarolla. 418-b.

Július 31.

A határvidékről még mindig nem jött hír, csak Péterváradról tudósítanak, de semmi hírük az ellenség erejéről, vagy arról, hogy hol van a nagyvezír. Veteráni azt írja, hogy a törököknek Vidinnél van egy hadtestük, s most bánkodik, hogy az ő egész hadteste a Vaskapuhoz ment (Porta ferrea?) a barbárok mozgásait figyeli, s eközben csapataink megnagyobbodtak Sirmiónál (Sirmium, Sremske Mitrovica, Szávaszentdemeter).⁴⁴⁰

Augusztus 7.

Veteráni 24-i levelében bírálja a kormányt, hogy egyrészt nem segíyezi a csapatokat, másrészt pedig nem kíséri figyelemmel a történeteket. Hallania kellene, hogy sokan meghalnak azok közül, akik Temesvárnál őrködnek, hogy a törökök ne hozhassanak segítséget Gyuláról, mert a barbárok nem csak hogy előzönlük a környéket, hanem, átkelve a Maroson mindent elfoglalnak, azt csinálják, ami nekik tetszik. Nem kétséges, hogy a törökök meg fognak tanítani minket háborúzni, és végigdúlják Észak-Magyarországot. Veteráni azt írja, hogy a törökök áradata megnehezíti számára a Vaskapu felé való haladást, ahonnan az a hír jött, hogy a törökök mozogni kezdenek, de mivel még nem érkezett egyetlen tatár sem, a csapatuk kicsi és rosszul szervezett (rendetlen) volt, az egész csapat csupa összevisszaság, fejetlenség. A csapataink minden tekintetben szükséget szenvednek (Pétervárad közelében, a Duna másik partján), nem tudni, mikor egyesülhet⁴⁴¹ minden ezred, mert egyelőre Temesvár visszafoglalásáról álmodoznak. Ha Caprara nem oldja meg minél hamarabbi elindulását, nem tudni, ki fogja vezetni a csapatokat, hacsak nem hívja Veteránit, aki, mint Caprarától hallható, ma kezdett felkelni az ágyból.

Augusztus 4.

Tegnap érkezett egy levél Veteránitól, mely szerint a kán fiának és Galga szultánnak a csapatai egyesültek Baziasnál⁴⁴² három hullámban, hogy a Duna felé egyesüljenek, 7000 török és 3000 tatár, ez az összes erő, ami a vezír szolgálatában áll. Közben a kánnak figyelnie kell a moszkvaiak fenyegető áradatára is. A törökök azt tervezik, hogy hoznak még egy csapatot Gyuláról.⁴⁴³

⁴⁴⁰ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 419-a.

⁴⁴¹ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 419-b.

⁴⁴² Báziás, Románia nyugati részén fekvő falu.

⁴⁴³ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 420-a.

*Péterváradhoz közeli csapatunk azt írja, a nagyvezír megérkezett Belgrádba 6000 emberrel, s követte a csapat többi része. A védelemre és a már birtokolt területek megtartására koncentrálnak, mert Arábiában folytatódnak a felkelések, s a mohamedán kormány abban reménykedik, hogy a franciák majd elszórakoztatják a keresztényeket.*⁴⁴⁴

Mint ahogy a fenti bejegyzésben is látjuk, több példát is találunk arra, hogy a szövegrészek egyes esetekben nem kronologikus sorrendben követik egymást. Ez valószínűleg azért fordulhat elő, mert az író nem napról napra, hanem bizonyos időközönként jegyezte le az eseményeket, visszatekintve az előző hétre, vagy akár az előző hónapra.

A német nyelvű szöveg:

1694. augusztus 25.

*Augusztus végére az élelmiszerhajókat elkészítették. Hála az Istennek a törökök nem jöttek nagyobb hajókkal, eddig még négy hajójuk van Péterváradnál, s ezek nem fogják megnehezíteni a vár védelmét. Caprara szerint a törökök azt tervezik, hogy Gyulából és Temesvárról katonát fognak küldeni. A németek szerint a nagyvezír Belgrádba fog jönni. A tatárok pedig mindjárt eléri Belgrádot.*⁴⁴⁵

*Bolland seregének felvonulása.*⁴⁴⁶

Kisarad. Bolland jelent híreket az ellenségről, hogy kivonult a hadjáratra.

Batthyány, horvátok, operációk, muníció és gabona, Pachner.

*Batthyány Rahichauból elküldött 1694. augusztus 28-án egy írást Pachner ellátmányi biztostól Sziszeckről, hogy a szükséges muníciót és ellátmányt oda szállítsák, a Sziszeckről kezdődő Unna melletti operációra. Azzal a megjegyzéssel, hogy mik azok, amelyek megvannak és mik, amiket még szállítani kell.*⁴⁴⁷

*1694. augusztus 24. Vecchý Szigetről (Szigetvár) átküldött egy vallomást egy Belgrádból átszökött keresztényről.*⁴⁴⁸

Az olasz szöveg Temesvár megerősítését is megemlíti:

Augusztus 28.

⁴⁴⁴ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 420-b.

⁴⁴⁵ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 440-b.

⁴⁴⁶ Ezek az apró betűs részek a kötet bejegyzéseinek szélén, mutatószóként szerepelnek.

⁴⁴⁷ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 441-a.

⁴⁴⁸ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 442-b.

*A nagyvezír, ahogy megérkezett, megerősítette a temesvári csapatokat és a Száva hídjait. Úgy gondolják, a törökök és a franciák végül a császárnak fognak könyörögni békéért.*⁴⁴⁹

Temesvár megerősítéséről a mühimme defeterek fontos adatokat tartalmaznak:

Parancs Temesvár védelmezője, vezír Hüseyin pasának

*A nagyúri hadsereg és az egész iszlám katonaság segítségével és csatlakozásával a hadi erők Temesvár oldalára átvonultak. Mivel az ágyú és a muníció szállítására Erur-ban fontossá és szükségessé vált egy híd építése, te, az említett vezír, amikor dicsőséges parancsom odaér, késés nélkül törekedj a munkálatok elvégeztetésére. Az említett híd építésére a hadnagyok hadnagya, a niğbolui szandzsák haszonélvezője, a kegyelmes és dicsőséges İbrahim pasa embereivel és példás erejével Rumélia bal és jobb oldali katonái növekvő rátermettségükkel, és mind a két oldal összes katonai erejével szolgálatra vannak rendelve. Élükre a hatalmas erőt képviselő Cafer pasa bőséges katonai erejével parancsnokká van kinevezve. Az említett vár építésére korábban előkészített gerendák és a többi szükséges fa és karó a temesvári várban vannak elhelyezve. Így ezeket az ott lévő kocsikkal kereskedők révén a híd építésére küldjük. Azokat az építőanyagokat és fákat, amelyek Temesvárban hiányoznak, a Temesvár környékén lévő falvak alattvalóival szükséges mennyiségben vágassák ki. Az alattvalókat is rendeljék ki a híd építésére. A magasságos Isten engedelmeivel az említett híd elkészítésén késedelem nélkül fáradozzál. Megíratott.*⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 420-b.

⁴⁵⁰ *Tımsıvar Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa'ya hükmü ki*

Haliya ordu-i humayun ve bil-cümle asakir-i islam-i nusret-makrun ile Tımsıvar tarafına tevvecüh olunub top ve cebehane müürütyçün Erur köprüsi bina olunmak mühim ve hakiki olmağın imdi senki vezir-i müşarünileysin emr-i şerifim varduğının tahayyur ve tavakkuf eylemeyüb cısr-i merkume binasıtyçün emir-ü l-ümerai l-keram ber-vechi arpalık Niğbolı Sancağı'na mutasarrıf olan İbrahim dame ikbalehüye adamlarıyla ve kıdret ü l-emasıl ve-l- ekvan Rumeli'nin sağ kol ve sol kol alay beğleri zide kadr hümayi cümle neferatiyle tayin ve kıdret ü l-emasıl ve-l- ekvan kethüdan Cafer zide kadruhüye dahi üzerlerine baş ve buğa nasb idüb ve cısr-i merkume için akdem olan kazıklık ve sair iktiza iden palega ve tahta ve kereste Tımsıvar Kalası'nda mevcud olduğu mertebesi arabalara tahmil ve anda olan tüccarlar ile irsal ve Tımsıvar'da mevcut bulunmayub noksan olan keresteyi dahi iktizası kadar Tımsıvar etrafında olan kura reayalarına kat itdürüb ve kendileri dahi köprüye hizmet eylemek üzere tayin ve inşa-İlah-ü teala cısr-i merkume bir saat evvel itmam ve tekml eylemeye ihtimam eyleyesen deyü İşbu yazıldı. BOA, Mühimme defteri, sıra nu: 106 (1106), fol. 852-a.

A német nyelvű szöveg a császári hadsereg élelmiszer-beszerzéséről fontos adatokat közöl, melyekről eddig ilyen mértékben nem lehetett információt szerezni. Figyelemre méltó, hogy a császári erők élelemhiányban szenvedtek, és emiatt nem tudtak ellentámadást indítani. Ezek mellett az adatok mellett a szöveg a keresztény erők további katonai terveiről is beszél, amelyektől az oszmánok is tartottak.

1694. augusztus 29. Pétervárad, Heissler jelentése

Heissler, a török armada felvonulása és operációja, a hadsereg besáncolása, és az álláspont elfoglalása.

A Száván át egy hidat veretett a vezír, mivel a maradék seregével támadni akar. A császári gyalogság ide vonult. Árkot, sáncot, álláspontot foglalt el, a hidat a Tisza felett felbontották Zentánál és Szegedre engedték, amely Zentától 24 órányira van. A lovasság Kranensfeld parancsnoksága alatt a Duna túloldalán maradt a csomagokkal együtt. Ezeknek (a lovasságnak) könnyű átkelni rajta. A parton elkészítettek egy ütegállást húsz ágyúnak, hogy az ellenség erős flottájának ellent tudjanak állni. Erdély és Felső-Magyarország ellen az ellenségnek a tatárokon kívül nincs szándéka. Ezek azonban ha át akarnának kelni Veteráni és Bolland ellenállást tudna kifejteni.⁴⁵¹

Heissler a Pétervárad melletti táborból 1694. augusztus 29-én

Heissler darmstadti katonaság, magyarországi vármegyék, gabona és zab, ellátás, Tisza raktárak, pénzhiány, brandenburgi csapatok, ellátás, pénzhiány.

Az újabban jelentkezett fizetéseképtelenség miatt szükség mutatkozik. A magyar megyéknek a jóvátétel következtében 100 000 véka gabonát és ugyanannyi zabot kell adni, melyet szeptember végére át kell adniuk. Az utasításokban van, hogy hivatalok alatt állóknak arra az esetre, ha lenne ellenállás, miképpen kell magukat védelmezniük. Ez azonban akadályozza a tervezett operációkat Gyula ellen.

A raktáraknak a Tisza mellett kell elhelyezkedniük, hogy a szükségletet onnan biztosítsák. Hogy mennyire szükséges a hadsereg pénzzel való ellátása, mivel míg a Brandenburgi zászlók alatti népnek 500.000 forintos kintlevősége van, különben a milícia feloszlik és ebből a rossz irányú változásokból adódóan minden kétszer olyan drága lesz, mint ha ez a szükséges helyen is időben rendelkezésre állna. (Kassára Erdélyből kellene egy mennyiség kanócot szállítani.)⁴⁵²

Az olasz nyelvű írás:

⁴⁵¹ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 436-b.

⁴⁵² ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 437-b.

Augusztus 31.

Augusztus 31-én az a hír jött, hogy miután megérkezett a tatár kán, s tárgyalta a vezírral Belgrádban, Thököly jött Passarovicról és a divánban részt vett, ott volt minden vezír és Cornaro mérnök. A vezír egy órát maradt, s amikor indult, egy kaftánt adott cobolyprémből, s azt mondta, itt az ideje, hogy élvezzük a reményeinket. A vezír lovára ült és seregszemlét tartott. (3000 szpáhi, 6000 fáradt tatár, albán és macedón katonák, és Thököly emberei) Elment a holland nagykövet sátra előtt is. Egyesek szerint a vezír nagyon kegyetlen, 4000 katonája, 40 000 gyalogosa van, senki nem állhat ellen a világuralomra törő terveinek, s arról álmodozik, hogy földön és vízen előrenyomulva megostromolja Péterváradot. Van egy Cornaro nevű mérnök, aki a vezírt ellátja⁴⁵³ mindenféle információval, s azt mondja, ha egyszer megveri a németeket a török, akkor már könnyen visszaszerezheti, egypár éven belül az összes elvesztett területet, s megnyerheti a háborút a keresztények ellen (más győzelmeket is arathat felettük). Nagyon fellelkesítette a vezírt, s ő Cornaro szolgálataiért a Porta nevében napi tíz aranyat fizetett neki. A franciák közül szinte mind megszöktek és a törökökhöz álltak, s kikémelelték kerek egy éven át az összes tervüket. Ennek ellenére a temesvári törökök nem mertek előbújni a falak mögül, s egész nap a mecsetekben imádkoztak prófétájukhoz.⁴⁵⁴

Mavrocordato azt mondja, a hadjárat után a vezír bizonyára elengedi, hogy más munkához lásson. Talán ez a barbár (a vezír) azt gondolja, hogy elpusztíthatja a kereszténységet, ám az egy kicsit sem fél, mert P. Rolff/Bolff(?) seregével együtt (200.000 gyalogos) Caprarához indult titokban, így biztosak lehetünk a győzelemben.⁴⁵⁵

Thököly Imre a péterváradi eseményekről:

September

1. Szereda. *Az lengyel követet a fővezér a városba szállítván, és őrzésire jancsárokat rendelve, jött az házamhoz egy ember tüle, maga állapotját insinuálván, és borbéli fogatkozását is, közel szállították az én házamhoz, küldöttem szolgálmat hozzája valamely borbéli kedveskedéssel, ki által izente, hogy az tatár Chámnak instált, engedtessek*

⁴⁵³ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 423-a.

⁴⁵⁴ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 423-b.

⁴⁵⁵ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 424-a.

meg neki az hozzám való jövetel, mert kívánna velem szembe lenni. Hemskerek⁴⁵⁶ uram is az angliai király oratora közel lívín sátorok alatt szállva hozzám, a jövődöbeli confidentialának manutentiojáért kívánván gazdálkodni neki, az mellete lakó jancsár csorbacsianak izentem felőle, ki is adá válaszul, had menjen által elsőben a vezér, azután minden dolgok inkább szabadságiba lesznek, s megengedi az gazdálkodást. Az várba lívő jancsár agának, a ki most constituáltatott a fővezértől, egy Haszeki aga lívín, mely tisztis olyan, hogy nígy szokott lenni haszeki aga az negyven ezer jancsár között, annak látogatására küldtem fel, izenvín neki, két jancsárt rendeljen, a kik continuusok legyenek a felesígem mellett...

(A vezér) Az hadi operatókról úgy gondolkozik, hogy az ellenség magát a varadini sánczban megerősítvín, nem reminlheti ott az ellenségnek az török árthasson, hanem reminli inkább, hogy a Száva mellett menvín fel a hajóia töröknek Brodig, maga penig a vezér Eszék alá száll, és Brodnál osztán tarthatja éléssel a hajóról a hadat, mert Brod s Eszék között az Száva s Dráva közti Eszékig csak 11órányi föld. Obligálta azomba magát és felesígit is felesígem szolgálatajára, úgy hozván az idő, hogy felesígem is most Fejérvárott tanáltassék, vívín azért alkalmatosságot Kornari ajánlásával, valamely a vezértől adatott kaftányomat és bélisemet küldtem fel hozzája zálogkípen ezer forintot kívánván reája, hadaim fizetisire kívántatván, mint embersíges ember mindjárt megküldötte, három nuszt béllist hagyván nála Sándor⁴⁵⁷ uram kettei posztó mente, harmadika kaftány alatt lívín. A vezérnek ma menvín által a boncsokja és sátorai az Száva hídján, küldtem én is embereimet által, hogy tábort helyt foglaljanak, Visniczen⁴⁵⁸ túl lívín nyomba mind hajóim, mind táborozásra rendelt szekeresim, hogy a hajók a városhoz szálljanak, és a szekerek is reggel a város végire jőjjenek és rendben vetessenek, tábori szükségre való alkalmatossággal megrakattassanak, parancsoltam felőle. Megjött újabb emberem is tatár Chámtól az audientija végett, izente a tihája, hogy az tatár Chám mindenkor jó szívvel lát, de a vezér által menvín, s magam is a vezérrel együtt, akkor magamrísírül is hasznossabbnak látja a vele való szembe lítelt. Elöttem lívín azonba az indulás, minden történhető táborozásokat, és minden embernek halandó voltát meggondolván, bizonyos időt vévén mai napon magamnak, Istenemnek segítő kegyelmiből és vezérléséből magam keze írásával testamentaria dispositiót töttem, és azon dispositiómat nímely becsülletes híveimmel, úgymint: Sándor Gáspár, Madács Péter⁴⁵⁹, Bai Mihály⁴⁶⁰ és

⁴⁵⁶ Hemskerek Bey, azaz Ernestus Hemskereki, az angliai király követe (orátor) a szultáni udvarban.

⁴⁵⁷ Sándor Gáspár szlavniczai bíró Thökölly udvari főkapitánya, egyik alvezére.

⁴⁵⁸ Visnicz (Visnyice) = Višnjica, a Duna partján, kb. félúton Belgrád és Pancsova között, a mai Szerbia határán.

⁴⁵⁹ Madács Péter = Madách Péter, Nógrád megyei nemes, Thökölly ezereskapitánya (ezredese), majd egyik alvezére az emigrációban.

Komáromi János⁴⁶¹ uraimékkal coramizáltattam és subscribáltattam s pecsételtettem is, azon irásomat felül magam titkos pecsétemmel bepecsételvén, az török császárok és tatár chámok nekem adott athnamejokkal, az az hit levelekkel együtt felesígem kezihez assignáltam pro majori illus contentatione et cautione, tívín arrúl is dispositiót, hogy Glavics Miklós⁴⁶² és Bai Mihály uraimék nyolczvanig való udvari szolgálmmal, cseléddel, kik között 16 fegyverviselő is computáltathatik, mellette maradjanak, Madács Péter uramat penig Poserolczára deputálván az ottan való dolgoknak folytatására és az ott maradtaknak gondviselésire. Ma azomba az gyalog hadaimnak is fizettem. Estve felé jött ember a kapurúl, ki áltak kívánja Skerlet⁴⁶³ uram az vezér nevivel, hogy két, vagy három értelmes embert küldjek fel, kik Péterváradjának situsát s constitutióját tudják megmondani. Felmenvén azért Madács Péter, Horvát István⁴⁶⁴ és Horvát Ferencz uraimék a kapura, vitték őket Skerlet szállására, ki is az vezér parancsolatjából curiose megexaminálta őket, írásban tévén le relatiójokat, mind Varadinnak situsát, és azon helynek constitutióját describálta. Meleg idő volt.

Figyelemre méltó, hogy a császári hadseregben a pénzügyi problémák még mindig fennállnak.

A német nyelvű írás:

Heissler, Pétervárad melletti haditábor 1694. szeptember 1.

Heissler, dániai csapatok, brandenburgi felvonulás, tüzérség és muníciószállítás, Pétervárad erősítése, építés és pénz, a hadsereg pénzhánya, Tisza raktár és liszt.

Emlékeztet arra, hogy egy dán gyalogság megérkezett, a lovasság követi őket két napon belül. A brandenburgi csapatokat nem lehet elszállítani Budáról. Számukra a tüzérség és a muníció szállítása van elrendelve. A péterváradai erősítési munkálatok nagyon rosszul haladnak, mert a pénzküldeményt felhasználták. A katonák hiányt szenvednek. Kérlemez egy

⁴⁶⁰ Bay Mihály, *Ludányi Thököly bizalmasa*, portai rezidens.

⁴⁶¹ Komáromi János, *Szántai* (1655–1705) I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem, majd Teleki Mihály erdélyi főkancellár titkára, 1690-től Thököly titkára az emigrációban.

⁴⁶² Glavics Miklós gróf = Thököly bejárója, gróf Glávics, Thököly mellett lakó olasz ifjú, a nővére özvegy fejedelemasszony Dalmáciában.

⁴⁶³ Skerlet / Szerlet = Alexandros Maurocordatus. Az oszmánok a nevét Iskerletzade-ként, a magyarok pedig Skellet-ként vagy Szerlet-ként említették. Isztambul Fener negyedében élt, ismert orvos. Az 1699. évi karlócai béketárgyalásokban portai követként vett részt, az 1700-as évek elejétől pedig a Porta főtolmácsa. Benda Kálmán: *Pápai János Törökországi Naplói*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963, 439.

⁴⁶⁴ Horváth István *Sárközi* Thököly hadnagya, majd kapitánya; 1699-ben az udvari puskáskok parancsnoka; 1694 táján már inkább mint bejáró működik.

*nagyobb pénzösszeget, különben a hadsereg tönkremegy. Szegeden és Szolnokon 10.000 mázsa liszt található, amelyet a Dunán le kellene hozni, amelyre a magyar megyéket kell utasítani, hogy a 100.000 mázsa élelmet szállítsák el.*⁴⁶⁵

Ez a szöveg a kivonatok gyűjteményébe újra belekerült:

Donat. Pétervárad haditábor 1694. szeptember 1.

Heissler, dániai csapatok megérkezése Magyarországra, és a brandenburgi csapatok lassú vonulása. Tüzérség és lőszer szállítása, Pétervárad megerősítése, a hadsereg fizetése. Szeged és Szolnok ellátmány, általános tanácskozás az ellátmányügyről a magyarországi hadsereg számára, török hadsereg felvonulása.

*Megemlékezik a dán gyalogság megérkezéséről. A lovasság két nap múlva követi, a brandenburgi csapatokat még nem lehet a Budáról való távozásra felszólítani. A tüzérség és a muníció elszállítását elrendelték. A Péterváradnál folyó erődítés nagyon rosszul halad, mivel a szükséges pénzt a hiányt szenvedő katonáknak másra használták fel. Könyörög egy nagyobb pénzösszegért, különben a hadsereg tönkremegy. Szegednél és Szolnoknál 10.000 mázsa liszt található, melynek az elszállítását a Dunához szükségesnek látja, s ezzel a magyar vármegyéket kell megbízni. 100.000 mázsa ellátmányt kell tartani. Nem lehet tudni, hogy az ellenség merre mozdul, a tatárok megjöttek Belgrádba, a vezír pedig még állítólag át is kelt a hídon.*⁴⁶⁶

Thököly:

2. Die Septembris. Csütörtök. *Jövén a fővezér kapujárúl olyan válasz, hogy már a teftedárnak parancsolat adatott hadaim szükségére való élés felől, mentek azért embereim a tefterdártra, kitől is jött olyan izenet, hogy az embereim s lovak számát tefterbe küldjem fel neki (...)*

...A fővezér nagy pompával ma ment által a Száván, és szállott Zeminnél lévő Työprili vezér sáncza félében. Voltak a franciák nálam, volt szó köztünk a vezérrel és egyéb ministerekkel folytatandó dolgaimnak difficultásirúl; az tegnap magátúl jött német nyelvnek reletiójárúl, ki is a Péterváradjánál lévő sánczban 16 ezernek mondja a gyalogját az németnek, túl a hidon hat ezernek a lovassat, Veteranit 14 regimenttel mondja, hogy azt is várnák segítségekre. Volt szó köztünk az lengyel követ dolgárúl, kinek is szintén akkor jött vala egy embere az én házam kapujára, izenvén, hogy örömet szemben lenne mind velem,

⁴⁶⁵ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 438-a.

⁴⁶⁶ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 455-b.

mind a francia urakkal, küldötte azért én tetszésemből marchio de Lora⁴⁶⁷ uram Fonton⁴⁶⁸ uramat hozzája, maga pedig az én házamba várta Fonton uramot, az alatt a francia király az idei operatióiról, az fővezérnél leendő audientiájáról, az idei campaniának folyásáról, abban való operatióról (...)

(...) Bai Mihály uramot, és Bohus Mártont⁴⁶⁹ fő élésmesteremet praeficiálván, és mint folytassák a dolgokat, arról is instructiót iratván, a vezér után küldöttem által sátorommal tábori szükségemre rendeltetett lovas és örökös társzekereimet, szolgálmat, hogy az vezér tábori helyéhez közel helyt verjenek, és tábor helyet foglaljanak az én szükségemre, az hol alkalmatossabbnak látják, minthogy az a híre, egynehány napig helyben fog subsistálni a tábor, megjött élésmesterem is a vezér kapujáról azzal a válasszal, hogy az tihája repraesentálni a vezérnek a tefterdár levelét az élés dolgában, elfelejtven, holnap beadja várakozzanak, mely napról napra provisiókn dilatióján nem kicsin impatientiával lévén, panaszképpen irattam felőle Csaffer passának, ki is invective felelt a vezér iránt, mondván, hogy a vezér a mint velem bánik, úgy hasonlóképen ő vele is, becsületit ugyan megadja, de neki sem ad semmit is, holott e napokban mikor szintén az vezér érkezett, többek ezer arany erő lovainál égtek meg, de mind ezen kára után is a vezérnek semmi discretióját nem experiálta, azért azt javalja, hogy ha magam is által megyek, a vezért az én hadaim seregestül aggrediálják, úgy inkább hiszi, mint hogy előtte bemutatják magukat, rajta valamit vehetnek (...)

Thököly mindenekelőtt szeretné biztosítani a hadjárat során katonái és állatai számára a megfelelő élelmet. Katonái tudósításai révén – elsősorban Szappanos Mihály, Kassai István és Petróczi István⁴⁷⁰ – a török táborban folyó eseményekről részletesen tud, emellett, amit nem találunk a török írásokban, Thököly más országok képviselőivel is tárgyal, így helyenként több információt hoz tudomásunkra. Ez hiánypótló, főleg a Habsburg seregek állapotával és a létszámával kapcsolatban.

Thököly Imre adatainak függvényében sem sikerül azonban a Habsburg és az Oszmán Birodalom oldalán álló katonák pontos létszámát meghatározni, ugyanez az

⁴⁶⁷ Marquis Charles de Ferriol rendkívüli francia követ a Portán.

⁴⁶⁸ Francia rezidens és tolmács a Portán Marchio de Lora mellett.

⁴⁶⁹ Thököly bejárója, főélésmester.

⁴⁷⁰ Szappanos Mihály Thököly lovas (fő)kapitánya, azaz ezredese; 1705-ben hazatér Magyarországra. Kassai István Thököly gyalogos kapitánya (ezredesi rangnak felel meg), Petróczi István pedig *petrőczy és kaszai* bíró, Thököly Imre unokafivére, az emigrációban alvezére, és „erdélyi generális” címmel a kuruc csapatok főparancsnoka.

adathiány a harcoló oldalak munícióját és ennek jellegét tekintve is megmutatkozik, amely hiány a napló Pétervárral kapcsolatos első részein szembetűnő. A szövegben megjelenő ilyen, és ehhez hasonló hiányosságoknak az oka valószínűleg az, hogy Thököly az alkalmazottait küldte az oszmán vezetőkhez, hogy a háború, az élelmiszer és a muníció mennyiségéről és állapotáról, a Habsburg oldalon megjelenő fejleményekről és az oszmánok terveiről hírt szerezzen, illetve az, hogy a diplomáciai kapcsolatokat a saját emberei révén alakította, a vezérekkel ritkán találkozott személyesen. Ennek fő oka az volt, hogy az oszmán vezérkarban nem alakult ki olyan szokás, amely őket Thököly automatikus tájékoztatására készítette volna. Thököly embereinek az oszmán vezetőkkel való ritka találkozásai nem arról szóltak, hogy megbeszéljék, hogy a katonai stratégia hogyan alakul, hanem arról, hogy mik Thököly követelései és elvárásai. Így a meghatározott politikai és katonai lépésekről Thököly az adatokat napi rendszerességgel közli, de ezeket az adatokat saját elképzelései szerint fogalmazza meg.

Az oszmán hadseregben Thököly számára tehát az egyik legfontosabb gond az élelmiszer biztosítása és a hadsereg finanszírozása volt, ezért ezt a naplóban többször is hangsúlyozza. Emiatt is próbál következetes kapcsolatot létrehozni az oszmán vezetőkkel, de ennek sikertelenségéről többször panaszkodik. Erre vonatkozó konkrét adatokkal nem találkozunk a Başbakanlık Osmanlı Arşivi adatai között, azonban az erdélyi bojárokról szóló mühimme defterekben lévő rendeletek ezügyben is segítségünkre vannak:

Parancs a Közép-Magyarország Királya Thököly Imrének

Korábban a szófiai laktanyában lévő erdélyi bojárok a te kezességeddel és kérésedre magasságos parancsom révén tehozzád küldettek. Ezzel együtt, mivel az említettek azon a helyen élelmiszer, takarmány és egyéb szükségleteinek ellátásában nehézségeket szenvednek, megparancsoltam, hogy egy megfelelő helyen Havasalföld felé elszállásolják őket. Az említett ügy értelmében Havasalföldre marhákat küldtünk, és a Belgrád védelmezője Cafer pasa is megkapta magasságos parancsomat, hogy ez ügyben működjön együtt és ne támasszon nehézségeket. Megíratott.⁴⁷¹

⁴⁷¹ Orta Macar Kralı Tökeli İmre'ye hüküm ki

Bundan akdem Sofya kışlasında olan Erdel Boyarları senin kefalet ve iltimasına emr-i şerifimle senin yanına Belgrad'a gönderilüb lakin mezburlerin ol tarafda zad ve zahire ve levazım ve kutlerinin tedarikinde usretleri olmağla Eflak tarafında bir münasib yerde sakın olmaları fermanım olmağını vech-i meşruh üzere sığurlar Eflak tarafına gönderildiği üzere Belgrad muhafızı vezirim Cafer Paşa'ya emr-i şerifim gönderilüb vech-i meşruh üzere amel ve muhalefet olmamak babında ferman-i alişanım sadir olmuştur. İşbu yazıldı. BOA, Mühimme defteri, sıra nu: 105 (1106), fol. 419-a.

A rendeleteket természetesen egyéb vezetőknek is továbbították:

Parancs a Havasalföldi Vajdának

*Az erdélyi bojárok Közép-Magyarország Királya Thököly Imre kérésére korábban magasságos parancsom révén az említett király mellé küldettek. Azonban, mivel azon a helyen az élelmiszer, a takarmány és a többi szükséglet ellátásában hiányt szenvedtek, arra a kérésükre, hogy hozzád akarnak csatlakozni, ez ügyben dicsőséges szultáni engedélyem íródott. Amikor az Erdély határában élő bojárok megérkeznek hozzád, magasságos parancsom értelmében fáradozzál azon, hogy helyet mutass melletted, és a holmijukra vigyázz. Megíratott.*⁴⁷²

Parancs a Belgrád védelmezője Cafer pasának

*Korábban a szófiai laktanyában lévő erdélyi bojárok a Közép-Magyarország Királya Thököly Imre kezességével és kérésére az említett király mellé küldettek. Azonban, mivel a marhák azon a helyen takarmány hiányában szenvednek, a fent említetteknek a havasalföldi vajda mellé küldése iránt magasságos parancsom kiadására kívánság jelent meg. Magasságos parancsom megküldetett az ügyben, hogy a marhákat biztonságban és hiánytalanul a havasalföldi vajda mellé küldjék. Megírtatott.*⁴⁷³

A kuruc katonák finanszírozásához oszmán és francia segélyek is hozzájárultak, de az igazi pénzforrás Thököly földjeinek jövedelme volt.⁴⁷⁴ Apafi Mihály fejedelem idejében azonban a Thököly család földjeit elkobozták, így ezekről a földekről a Thökölyhez érkező

⁴⁷² *Eflak Voyvoda'sına hüküm ki*

Erdel Boyarları Orta Macar Kralı Tökeli İmre'nin iltimasıyla bundan akdem emr-i şerifimle kral-i müşarünileyhin yanına gönderilmişdi lakin ol tarafda zad ve zahire ve levazım ve kutlerinin tedarik usreti olmağla sen ki voyvoda-i mezbursın sen ki yanında olmak talebinde olmalarıyle iltimasıyla müsaade-i aliyye-i hüsvanem olmuşdur imdi sınır-i Erdel Boyarları ol tarafa varduklarında yanında yer gösterüb emvalleriyle tekayyüd ve ihtimam eylemek babında ferman-i alışanım sadır olunmuşdur. İşbu yazıldı. BOA, Mühimme defteri, sıra nu: 105 (1106), fol. 299-a.

⁴⁷³ *Belgrad Muhafızı Vezir Cafer paşaya hüküm ki*

Bundan akdem Sofya kışlasında olan Erdel Boyarları Orta Macar Kralı Tökeli İmre'nin kefalet ve iltimasla kral-i muma-ileyhin yanına tayin olunmuşdi lakin sığurlar ol tarafta zad ve zahire tedarikında usret çekmekle mezburlar Eflak voyvodası yanına gönderilmek babında emr-i şerifim verilmek ricasına iltimas olunmağın sığurları emin u salim Eflak voyvodası yanına irsal ve isal eylemek babında ferman-ı alışanım sadır olundu. İşbu yazıldı. BOA, Mühimme defteri, sıra nu: 105 (1106), fol. 419-a.

⁴⁷⁴ A Thököly-szabadságharc levéltára. Magyar Országos Levéltár. G-szekció, II. 1. 1680 december 31.

anyagi haszon megszűnt. Naplóiból világosan megérthető, hogy Thököly számára a gazdasági helyzet nem volt stabil, ez pedig lehetetlenné tette a jövőbeli költségvetések elkészítését.

Az anonim oszmán naplóból az derül ki, hogy az oszmán hadsereg ezen a napon, vagyis szeptember 2-án Belgrádból indulva a Péterváradra szemben lévő zimonyi mező felé indult. Még aznap elérték Zimonyt és sátrat vertek. Akkor az oszmán hajók már vártak a hadsereg érkezésére.⁴⁷⁵

Az anonim krónika erről a napról az alábbiakat jegyzi fel:

*...Az oszmánok Zemlin felől Péterváradra indultak. (...) Az Ali pasa vezetése alatti bosnyák, szerb, albán katonák és janicsár ocaok, Mısırlizade İbrahim pasa az anatóliai beglerbég irányítása alatti expedíciós erők és Mahmud pasa a ruméliai beglerbég vezetése alatti erők felvonultak. (...) 6000 fős tatár erő az oszmán hadsereghez csatlakozott. (...) Az oszmán katonák ugyanazon a napon elérték Szalánkemént. Tábort verve az estét itt töltötték, hogy utoljára átnézzék a péterváradi ostrom terveit...*⁴⁷⁶

Thököly:

Die 4. Szombaton. *A fővezértől hadaim számára valamely árpaliszt rendeltetvén(...)*

(...) az vezér dispositióinak jobban való kitanulására nézve rendeltem Sándor Gáspár uramot a fővezér mellé, hogy mindenütt vele járjon, s szálljon mind magam dolgaim in particulari, mint penig a közönségesekre s hírekre vigyázzon, s bennünket hírrel tartson(...)

(...) Jött hírem a török táborról, hogy az vezér a tatár Chámhoz menvén és oda több török urak is divánban confluálván, divánban végeztetett, hogy Péterváradjánál lévő német tábor sánczára csak reá menjenek, ezen divánban írásban adatván ki az fővezér az hadi rendtartást mind indulások, járásoknak, strásálásoknak, megszállásoknak rendi mint legyen, csakhamar az után trombitát fuvata, és az egész hadakat rendelt seregben vétetvén, rendelt seregben indúlt meg a zemlini sáncztúl a vezér, valamint harczra szokták a hadat vinni, az előljáró hadak fejének Mamhut Bék Ogli az arnold passa rendeltetvén, hogy az tatár Chámmal legelől járjon, szálljon, az hátuljárás pedig Csaffer passának a szerdárnak committáltatott a vezértől, szállott meg három órányi földre az török tábor, az én hadaim is közönségesen Petróczi uram commendája alatt lévén mostan, felköltének, és az török táboron kívül egy órányi földnyire Duna mellett megszállottanak, én pedig hátrább maradtam (...)

⁴⁷⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312, fol. 18-b, 19-a.

⁴⁷⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312, fol. 20-a, 20-b.

Láthatjuk, hogy Thököly a harcokhoz nem fűzött nagy reményt, nem volt motivált. Felvonulás közben így ír naplójában:

(...) déleesti két óra után Isten segítségével megindultam mostani karban való állapotjára nézve kiváltképpen és magamnak is ilyen erőtlenséggel s lúrával nem ülhető formában való állapotomban, megkeseredés nélkül indulásom nem lehetett, Istenre bízván mindazonáltal mind magamat, mind feleségemet s mind hozzám tartozó híveimet, az fővezér tovább is inhaereálván annak a kívánságának, hogy tőle el ne maradjak, Istenem segítségével jó reménység alatt megindultam, hazámért, nemzetemért, vállásomért és sok esztendőktől fogvást véres verítéssel és sok veszedelmekkel keresett becsületeimért magamat szerencsételtetni, és az állhatatlan szerencsét ezen campaniában is experiálni kész lévén, által jövőn azért a Száva hidján, a szedár Csaffer passára akadtam Zemlinen innen (...)

(...) egyeztem meg magam hadaimmal, az mint feljebb Fejérvártól három órányi földre a Duna mellett, már szinte az nap is le szálló félbe volt, az hol is tiszteimet össze gyűjtván, micsoda rendet tartsanak ez idegen nemzetek táboriban való járásunkban, eleikben adtam.

A német nyelvű szöveg:

1694. szeptember 4.

Brandenburg, Brandenburgi csapatok felvonulása.

Wilhelm brandenburgi generális jelenti, hogy csapatai Magyarországon Budánál 1694. szeptember 4-én gyorsított menetben vonulnak a péterváradra. ⁴⁷⁷

Dolne, a palánk elfoglalása, Bolland serege és tüzérség.

Dolne Nagyváradról 1694. szeptember 8-án jelenti, hogy Wachmeister generális Bolland a gyulai palánkot és kastélyát bevette. Kéri, hogy néhány ágyút és muníciót kapjon Jenőről, hogy lehetősége legyen a sikeres alkalmat kihasználni. ⁴⁷⁸

Bolland, Gyula, vízesárok, Heissler.

Bolland, a Gyula melletti táborból 1694. augusztus 31-én jelentette, hogy a Gyulán lévő vízes árkot leárkoltta, a vizet levezettette. Bízik abban, hogy a helységet könnyen beveszi. Várja a parancsot Heissler generálistól és néhány ágyút Jenőről.

Batthyány, horvátok operációja, muníció és élelmiszer.

⁴⁷⁷ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 443-a.

⁴⁷⁸ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 444-b.

*Batthyány Zágrábból 1694. szeptember 5-én emlékeztet arra, hogy ő az alatta lévő miliciával a diverzióra már készen van. Egyedül a muníció és az ellátmány hiányzik és más kellékek, melyeket a határvidéki kamara eddig az időpontig még nem küldött meg neki.*⁴⁷⁹

Az olasz nyelvű szöveg:

Szeptember 4.

*A törökök hidakat építettek a Száván. A nagyvezír hadserege nem lehet nagyobb, mint 10.000 janicsár, 10.000 szolga és 10.000 szpáhi, összesen 30.000, nem számítva a tatárokat. Jelentésükben az áll, hogy a törökök Péterváradra akarnak támadni.*⁴⁸⁰ *Kíváncsian várják, mik a terve a nagyvezírnek, mert a Porta kilátásba helyezte, hogy kötelet kap, ha nem tesz valamit a keresztények ellen. A tatárok még nem érkeztek meg, s a törököknek nincs hídjuk a Dunán. A mi seregünk 35.000 német, magyarok és szolgák. Jól felszereltek de rosszul ellátottak.*⁴⁸¹

Ahogy arra már utaltunk, az anonim oszmán forrás szerint az oszmán hadsereg létszáma összesen 25.000 fő körül mozgott. Ugyanaz a forrás úgy említi, hogy Pétervárad futóárkaiban 14.000 keresztény katona volt, a császári hadseregben pedig 19 regiment magyar és német lovas, s minden regiment ezer katonából állt. Ez alapján a váron kívül lévő császári katonák létszáma 19.000 fő, ez a szám pedig a várban lévő katonák létszámával együtt 33.000 főre emelkedik. Az anonim krónika újra megemlíti a császári hadsereg számbeli növekedését a péterváradi hadiesemények során, így a számuk 67.000 – 68.000 körüli. Az ütközetek során a szöveg szerint 4500-5000 császári katona halt meg.

Thököly:

5. Vasárnap. *Éjfél után érkezett Sándor uram a vezér táboráról azzal a válasszal, hogy Skerlet meg fogja jelenteni az vezérnek: ez után mint legyen szállásunk s járásunk, hozta azt is, hogy a törökök harczhoz kiszülnek, és a németeknek a sánczára is reá mennek, ha ki nem jű elejökben; izente azt is Skerlet, hogy Heizler legyen ezen hadaknak feje, Kaprara még sem jött volna el; javallotta azt is, két supplicatiót irassak, kinek egyike szólljon a hadak neve alatt az tábori élések s abrakjok dolgárúl, a másik magam neve alatt az költség iránt, és ezen supplicatiókat két kapitány vigye fel a vezér kapujára. Kevesíteni kívánván az velem lívő*

⁴⁷⁹ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 445-b.

⁴⁸⁰ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 421-a.

⁴⁸¹ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 421-b.

terhet az következhető harczra nízve, az deván sátoromat egy társzekeremen vissza küldtem ezen első statiómbúl, egynéhány fegyveres embert is rendelvín melléje. Sándor uramot is az említett supplicatiókkal és Szappanos Mihály lovas s Kassai István gyalog kapitányokkal expediáltam a vezér tábora után, minthogy a vezér tábora felkölt, én is megindultam utánnok, elsőben bevárván az hajóimat, az török tábor végire szállottam éczakára, kinek is az eleji s az tatárja éppen Szlankamináig kiterjed (...)

6. Hétfű. Ma az török tábor nem sokat jött, csak Szlankamenhez szállott, ott várta be az tatár Chám és arnold passa hadait, nagy dévánkozásai voltak a vezérnek a tatár Chámmal és több passákkal, mivel Tömösvárrúl jött olyan hír, hogy az Erdélyben lívő németek is Veteranival Lippához jöttek volna, és Lippátúl is az Péterváradjánál lívő német tábor segítségire megindultak volna, nem messze szállottam én is a vezér szálló helyihez oly helyen, az hol Tételnek labancz végháznak elleniben vagyok, és az hol az Tisza a Dunába szakadt. Tétel alatt is egy regiment lovas német mutogatja magát, valamely éren, vagy tóshelyen Pétervaradin és Tétel között hidat csináltatván. Az dévánkozásnak vége csak az, ne küssenek, hanem mennél hamarébb Pétervaradinhez penetráljanak, még az ellenség is ott megszorodhatnék, aminthogy az deván eloszván, estve felé Ali passa meg is indult classissal fel felé. Az kapitányok is vissza jöttek a vezér kapujárúl, az teftedárnak committáltatván az élések dolga, mondott olyat a teffterdár, eddig is a kuruczokat bizonyos praevendával nem tartották, hanem szakasztva adtak a mit adtak, azért ihon szakasztva adat három ezer okka lisztet és tizenöt vágót, érzük meg most azzal, kire is commissiókat adott ki az alább való tiszteire, abrakúl is requiráltatott, de azt nem adott...

(...) Valamely tavaly az tatároktúl elveszett lú miatt volt a tatároktúl búsitáson, egy Ács András⁴⁸² nevű lovas ezer lovasa mesteremet előmbe hozván mind lovastúl, megbizonyosodván, hogy afféle tatároktúl lopottló volna, megadattam neki, de a tatárok még egynéhány lovat praetendálnak, kik azon líval vesztek volt el (...)

Thököly a keddi nappal kapcsolatos jegyzeteiben leírja, hogy az oszmán hadsereggel együtt elindult, és ott álltak meg, ahol „Köprülü vezér Badensis herceggel harcolt”, azaz a Szerémségben lévő Szalánkeménben.

7. Kedd. Reggel megindultunk, az hol Tyupruli fővezér harcza volt Badensis herceggel, oda szállottunk. Sándor Gáspár uram hozott két teszkeret az teffterdártúl, egyike

⁴⁸² Lovas ezer- és strázsamester, azaz: főstrázsamester (őrnagy) a kurucok között.

valamely lisztről, másik a vágókról szóló. Izentem Katona béknek⁴⁸³ is az leveles katonák vígett. Nagy dévánkozások voltak az füvezér sátoránál, kikben determináltatott, hogy az táborhoz közel lívő szorosnál az hol tisztása van, és az ellenségnek útja inkább lehetne az török táborra való jövetelre, sánczot vessenek, és abban az gyalogság szálljon be, killjebb peng az hadak szállják be mindenütt, valahonnan csak útja lehetne az ellenségnek. (...)

A német nyelvű adatok:

Vecchÿ török hírek Szigetnél

Conte Commandant Vecchÿ Szigetnél szeptember 7-én ismertette, hogy két, a törököktől megszökött szolga jelentette, hogy az ellenség a Száva túloldalán állomásozott. Referátum és jóváhagyás Caprara első jelentéséről, amelyet akkor küldött, amikor megérkezett a péterváradi táborba. Ezenkívül a Haditanács jóváhagyta, hogy miképpen álljon az ellenség ellen, s hogyan akadályozza annak támadását.⁴⁸⁴ Vecchÿ török, Caprara hadsereg operációja és jóváhagyás

Thököly:

8 Szereda. Reggel az vezér a maga tiháját bizonyos számú hadakkal s ahoz értő emberekkel, hogy az ellenségnek sánczát s constitutióját experiálják, expediálta, a mely sánczról tegnap a déványban volt szó, ahoz hozzá fogtak. Az tegnapi szeles idő miatt az hajók nem jöhetvín, és az én ríszemről valók is hátrább maradván, hogy azokat bevárhassa az vezér, és az tihája által expediálandó dolgokra s az elkezdett sáncz munkájára nízve is ma helyben subsistáltunk. Küldtem én is egy zászlós seregemet az hajóim eleiben, magam is itt az Dunához közel subsistálván...

Az vezér tihája megtérvín az ellenség sánczának revisiójából, megindultak az fegyveres hajók Pétervaradin felé, csakhamar azután érkeztek azon táborhelyhez az munitiós és éléses hajók is, úgy az török hidassai is nyolczvanig való. Ezek után az én hozzám tartozó hajók is megérkezének, jó elszelek lívín, lepedővel utána indultak a fegyveres hajók után, mind munitiós, éléses hajói és hidassai az törököknek. Az tételi bék⁴⁸⁵ is nyelvet fogván Tétel táján, Janáki izent olyan hírt, hogy az a nyelv beszéllett volna olyat, hogy Veterani valamely lovas magyar nímet hadakkal megindult volna erre Péterváradin felé...

⁴⁸³ Katona Mustafa Bey; Katona Bey Nándorfehérvári török tiszt(viselő), Thököly régi ismerőse.

⁴⁸⁴ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 446-b.

⁴⁸⁵ Tételli Mustafa Bey = Musztafa tételi bég.

(...) értette az kapukon azt is Sándor Gáspár uram, hogy az vezér csak resolválta magát az ellenséggel való harczra, és hogy holnap közel az ellenséghez fog szállani. Mondotta azt is az tihája, hogy már az dolognak ideje bejött, azért forduljon el hozzá estve ő kegyelme s megfogja mondani, mihez tartsuk magunkat...

Szeptember 9-én az oszmánok már elérték Péterváradot. A hadsereg létszáma az oszmán forrás szerint összesen 23.251 fő. A napló a vár helyzetéről, az erődítményekről, a futóárkokról, a császári erők elhelyezkedéséről és felszerelésről, illetve a császári flottáról részletes adatokat nyújt. Emellett az oszmán hadsereg támadás előtti felkészüléséről is információt ad. Szeptember 8-án érkezik a hír Péterváradra, hogy az oszmán erők megindultak ellenük.

Caprara a német szöveg tanúsága szerint a Pétervárad melletti táborból, 1694. szeptember 8-án emlékezik meg a hadsereg állapotáról, hogy az ellenség felvonult ellene, ezzel szemben csak a brandenburgi csapatok és még egy kevés újonc csatlakozott hozzá.⁴⁸⁶

Fontos kérdés, hogy az oszmán tábor tagjaként Thökölynek mekkora volt a katonai ereje, hiszen a Thököly segítségére szoruló oszmán vezérkar számított erre a katonai erőre. Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, tisztáznunk kell a kor bizonyos politikai, társadalmi és katonai kérdéseit.

A feltételezések szerint a 17. században a magyar katonai létszám 60 ezer körül mozgott. Ennek a katonai erőnek körülbelül egyharmada kuruc zászlók alatt harcolt azon az időszakon kívül, amikor Alsó-Magyarország és a Felső-Duna vidéke, Felső-Magyarország Thököly ellenőrzése alatt volt.⁴⁸⁷ A kor feltételeiből adódóan változó volt az, hogy a kuruc hadsereghez mikor és mennyi katona csatlakozott. 1682-1683 között, vagyis egy évtizeddel Pétervárad ostroma előtt, amikor megerősödött a kuruc szellemiség, mindenféle társadalmi osztályból történtek csatlakozások.⁴⁸⁸ A kurucok külpolitikáját a Habsburg-ellenesség formálta. A Habsburg hatalommal szembeni függetlenség, illetve a bécsi kormány által életbe

⁴⁸⁶ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 445-b.

⁴⁸⁷ A magyar katonák létszámáról egy 1605-re vonatkozó jelentés van a kezünkben, eszerint Bocskai István „pénzügyminisztere” Imreffy János azt állítja, hogy a parancsuk alatt több mint 60.000 katona volt. Magyar Országos Levéltár, Budapest, P. 125. Eszterházy cs. It. Rep. 77 Fasc. E. Bubits Zsigmond: *Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről*. Franklin-Társulat, Budapest, 1981, 375.

⁴⁸⁸ Nagy László: „Adalékok Bethlen Gábor hadseregének erkölcsi arculatához.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 81 (1965), 311.

lépő adóterhek megszüntetése és a szabad protestáns vallás gyakorlásának helyreállítása a kuruc mozgalomnak alapvető céljai közé tartozott,⁴⁸⁹ amely befolyásolta a Thököly hadseregéhez csatlakozó katonák számát is.

1682 végén Thököly hadseregében több mint hatezer lovas és gyalogos szolgált.⁴⁹⁰ Ezek az erők főleg a végvárakból Thökölyhez csatlakozott katonákból álltak. Emellett a Habsburg uralom ellen harcoló erdélyi székelyek képezték a kuruc katonaság jelentős részét. A 17. században a székely katonák száma 4000 körül volt.⁴⁹¹ Időnként Thököly hadseregéhez a különböző falvakból jövő parasztok is csatlakoztak, de azt gondoljuk, hogy ezeknek a tömegeknek nem volt jelentős hatásuk a katonai erőre vagy a harci technikára. A katonai erő legfényesebb időszakában a Thököly hadseregében részt vevő zsoldosok száma 3000-re becsülhető.⁴⁹²

Thököly katonai organizációja a korábbi magyar hadseregekhez hasonló vonásokat tükröz. A katonák vagy önkéntesen csatlakoztak a hadsereghez, vagy pedig feudális kötelezettségeik miatt sorozták be őket. A katonák folyamatos számlálását és a muníció ellenőrzését 1678-tól kezdve rendszeresen végrehajtották.⁴⁹³ Ha azt nézzük, hogy hogyan alakult a lovasok és a gyalogosok aránya, akkor azt tapasztaljuk, hogy Thököly hadserege a korábbi Habsburg-ellenes katonai szervezkedésekhez képest jelentős különbségeket mutat. Annak ellenére, hogy a mozgalom elején a Thököly szolgálatában lévő lovas katonák száma több volt, az 1682. év végére a lovas és a gyalogos katonák száma majdnem egyforma volt.⁴⁹⁴ Ez az állapot abból következett, hogy a végvárak újbóli berendezkedése során nagyszámú gyalogos katonát leszereltek.

Az 1683. évi bécsi vereség után a kuruc mozgalom elveszítette az erejét. Az 1685. évi, Thököly fogságba ejtésével nagy vereséget szenvedett. A helyzet a kuruc mozgalomban a nagybirtokosok szerepét újra megerősítette, és „a törökökkel együttműködő” Thököly katonai és politikai presztízsét gyengítette. 1685 után Thököly és hozzá hűséges emberei az

⁴⁸⁹ Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége” *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 327–343.

⁴⁹⁰ Ivány István: „Thököly-féle oklevelek.” *Történelmi Tár*, 9. évfolyam (1886), Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett, a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest, 132.

⁴⁹¹ Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*, 272.

⁴⁹² Angyal Dávid: *Késmárki Tököly Imre 1657-1705*. Második rész, Méhner Vilmos kiadása, Budapest, 1889, 281-283.

⁴⁹³ Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*, 142.

⁴⁹⁴ Rohonyi Gábor - Nagy László - Tóth Gyula: *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához*. II. kötet. Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1955, 308-309.

oszmánokkal együtt a Habsburg hatalom ellen tovább harcoltak. Azonban Thököly terveiben megfelelő helyzet esetén az oszmánok Magyarországról való kiűzése is szerepelt.⁴⁹⁵

A katonai fejlemények mind az oszmán, mind pedig a Habsburg politikában gyors változásokat okoztak. Ennek legtipikusabb példája az volt, hogy 1685. október 15-én Serdar Şeytan İbrahim pasa parancsával a váradi Ahmed pasa fogságba ejtette Thököly Imrét, aki segíteni jött. Így Thököly átadásával a Habsburg-udvarral egy elfogadhatóbb feltételeket tartalmazó békét akartak kötni.⁴⁹⁶ Ez nem sikerült, sőt ezzel a lépéssel a Thököly Imre felesége, Zrínyi Ilona védte munkácsi váron kívül a kurucok várai és városai is megadták magukat a Habsburgnak.⁴⁹⁷ Amikor ez a fogság véget ért, a Thökölyhez hűséges katonák száma a munkácsiakkal együtt 7000 körül volt.⁴⁹⁸ Munkács elvesztésével ez a szám 2000-re csökkent.⁴⁹⁹

Thököly katonai erejének számottevő részét azok a katonák tették ki, akiket a felesége, Zrínyi Ilona Munkács várából küldött.⁵⁰⁰ Thököly naplójában nyomon tudjuk követni, hogy az 1689. évi nyári hadjárat során összesen 4000 katonája volt.⁵⁰¹ Akkor, amikor 1690. szeptember 15-én erdélyi fejedelemmé választották, katonáinak létszáma rövid idő alatt 5500-ra emelkedett.⁵⁰² 1691. január 31-én a Diploma Leopoldium aláírását és Erdélynek a Habsburg Birodalomhoz való csatolását követően Thököly elhagyta Erdélyt. Ekkor 4000 katona állt a szolgálatában.⁵⁰³ Irányítása alatt csak 2500 katona maradt, amikor 1693. október

⁴⁹⁵ Várkonyi Ágnes: „Az életpálya válaszútjai.” In: Peter Kónya, szerk. *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie / Thököly Imre Gróf és felkelése*. Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, Prešov 2009, 25.

⁴⁹⁶ Vojtech Kopčan: „A török Porta Thököly-politikája.” In: Benczédi László, szerk. *A Thököly-felkelés és kora*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 125.

⁴⁹⁷ Papp Sándor: „Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro patria et libertate*.” *Hadtörténelmi Közlemények*, 116 (2003), 644.

⁴⁹⁸ *Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai 1686-1705 (Tököly Imre saját írásai)*. I. kötet. (Közlő: Thaly Kálmán). Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1868, 247.

⁴⁹⁹ Angyal Dávid: *Késmárki Tököly Imre 1657-1705*. Első rész. 200. Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége” *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*, 57.

⁵⁰⁰ Horváth Mihály: *Zrínyi Ilona életrajza*. Ráth Mór, Pest, 1869, 34.

⁵⁰¹ *Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai 1686-1705 (Tököly Imre saját írásai)*, 471.

⁵⁰² *Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai 1686-1705 (Tököly Imre saját írásai)*, 583.

⁵⁰³ *Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai 1686-1705 (Tököly Imre saját írásai)*, 644.

14-én Thököly Bozoklu Mustafa pasa szadrázamot meglátogatta.⁵⁰⁴ Annak ellenére, hogy a Thököly szolgálatában lévő katonák száma egyre csökkent, a Magyarországról kikerült bujdosók, és a birodalmi hadseregben szolgáló magyar, szerb, bolgár és horvát katonák folyamatosan a hadseregéhez csatlakoztak, így a kurucok hadi tehetsége tovább életben maradt.⁵⁰⁵ Például a generálisnak 3000 katonája volt, amikor II. Musztafa 1692 júniusában Magyarország visszaszerzésére hadjáratot hirdetett.⁵⁰⁶ 1694 végére a sereg létszáma körülbelül 800 fő.⁵⁰⁷ A fenti adatok alapján Thököly seregének létszáma erősen csökkenő tendenciát mutat.

A nemzetközi politikai és katonai változások és a látható európai (keresztény) összefogással szemben Thököly tehát egy meggyengült sereggel csatlakozott az oszmán hadsereghez, s vert tábornok a péterváradai vár közelében 1694. szeptember 9-én.

9. Csőtörtők. *Karlóczán felül az német sánczához egy orányi földre szállott elsőben az török tábor (...)*

(...) ellenkezőt bocsátott be a vezér az német tábor sánczához, kik nyelvet is kaptak, az dunai classis is Péter-Varadin előtt lévő sziget orrához közel a sánczhoz szállott. Én pedig Karlóczán alul közel a faluhoz a Duna mellé szállottam igen jó fűben, mellettem takarodott fel az sok élékes, munitiós, s egyéb tábori hajók, kik is Karlóczánál éppen a falunál telepedtek meg, az magam hajói is ide érkeztek, jüvin hírem azomba az vezér kapujárul, hogy a vezér közelebb nyomul az német sánczához, és az sátorokat is bontják s elébb viszik, magam is hintóban fogatván, jöttem közelebb a török tábor szálló helyihez, és oly helyre menvén fel, az honnan, mind az török tábornok s munkáját s mind a német, tatár, s török közt való ellenkezést, mind az német sánczát, s az várat, egészen jól kinézhettem perspectivából. Az vezér sánczhoz fogatott, min lovassa, mind gyalogja rendelt seregben vagyon az hol a török hadak állanak, és az sánczhoz hozzá fogott, félórányi földnek sem mondhatni a német sánczához, az német álgúkból is lövöldöz az törökök ellenkezőjire. Ezen dolgoknak revisiójából már alkonyodva tértem meg sátoromhoz (...)

A német nyelvű szöveg

Bolland, Gyula megtámadása, és a megszerzett (török)búza [kukorica].

⁵⁰⁴ Késmárki Tököly Imre naplója 1693. 1694. évekből, 133-139.

⁵⁰⁵ Késmárki Tököly Imre Naplója 1693. 1694. évekből, 216-219.

⁵⁰⁶ Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai 1686-1705 (Tököly Imre saját írásai), 681.

⁵⁰⁷ Késmárki Tököly Imre naplója 1693. 1694. évekből, 216-219.

[Bolland] *Arad melletti táborból, 1694. szeptember 9-én jelentette, hogy az ellenségtől veszteség nélkül a palánkban és a gyulai várban 6000 véka törökbúzáat [kukoricát] megszerzett. A lovasságnak a legjobb módon ezt elosztotta. Várakozik valamilyen segítségre, s egy utasításra, hogy a várat elhagyhassa és a parancsnokságot valakire ráruházza.*⁵⁰⁸

Caprara, a hadseregek összecsapása, a brandenburgi csapatok vonulása, Bolland és Veteráni serege.

[Caprara] *Pétervárad melletti hadi táborból. Ahogy a császári, úgy az ellenséges hadsereg megütközött a vízen, és a szárazföldön is. Mindkét oldalról elkezdődött azonnal a pusztítás és a portyázás. A császári gyalogság már korábban besáncolta magát, a lovasság a Duna túloldalán maradt. A brandenburgi csapatok leghamarabb is csak 14 nap múlva érkezhettek meg, a Bolland féle sereg Szeged felé tart, hogy minden esetre csatlakozzon a fősereghez. Veteráni a Tisza túloldalán maradt.*⁵⁰⁹

Az oszmán krónika pedig a seregek elhelyezkedési rendszeréről ad kiegészítő információkat, ehhez hasonló adatokkal Thökölynél is találkozunk.

*(...) az oszmán hadsereg jobb szárnyának vezetése az Anatóliai beglerbég Mısırlizade İbrahim pasa, bal szárnyának vezetése az aleppói pasa Cafer pasa, és a hadsereg középső részének vezetése pedig a janicsár aga Abdullah pasa alatt volt...*⁵¹⁰

Thököly:

10. Péntek. *(...) a vezér táborának inekső szilín parancsoltam megszállani, magam egynihányad magammal hátrább maradván, az az magam kornétáját is egyéb lovas szekereimmel s lovaimmal előre küldtem, hogy addig megszálljanak, és az sátorokat is felvonják, az hajóimnak is helyt nízetvén, Karlócza végén parancsoltam megszállani. Ebíd tájba az török táborra én is bejöttem, a törökök alkalmas sánczot csináltak az éjjel, a ki a Dunától fogva a tatár Chám táboráig terjed ki, megszálván azért, illetlennek láttam, hogy ellenkezőt ne küldenék az német sáncza alá, negyvenig való lovast azért az török sánczán által az német tábor sáncza eliben ellenkezni küldöttem, az hol is eleget ellenkezvén, egy Püspök Gáspár⁵¹¹ nevű lovas hadnagyom az német lövise miatt elesék, más hadnagyomnak penig a lovát álgyúval löttik el.*

⁵⁰⁸ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 452-b.

⁵⁰⁹ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 452-b.

⁵¹⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312, fol. 22-b.

⁵¹¹ Püspök Gáspár kuruc lovas főhadnagy.

...Már szinte vacsorakor érkezék a vezértől egy ember maga kezivel írott czédulájával, kiben parancsolja, hogy az én hadaim is Caffer passával a balszárnyára rendeltettek, kire nízve a kik telhettek, én is őket elkíszítvén, Csaffer passával s hadaival már be alkonyodván expediáltam, az török táboron lívő egyéb hadak is, úgy az tatárok is felköltek, és az német sáncza felé nyomúltanak, közelébb kívánván az vezér sánczot vettetni az németek sánczához.

11. Szombat. Az estve a mint a hadak megindultak, elő álomkor nem kicsiny confusio s rendeletlenség esett az török hadak között, mert Csaffer passa az mellett lívő haddal, kik mellé voltanak az enyímek is rendeltetve, az mint az német sáncza felé közelgetett, nem lívín jó rendtartás s correspondetia az hadak tisztei között, a mint éczaka az arnolt hadakra bukkant, Caffer passát az arnoltok ellensígnék gondolván, keményen egynehány száz puskából megpuskázták, kit Csaffer passa sem tudván mi dolog, az arnoltok puskázása előtt megszaladott, és mind az törökökbe s mind az kuruczokba holt is, sebesedett is, és az gyalogimat is csak nem mindöszve tapodtatták; Funduk Musztafa passának is (ki Erdélybe jártomba a török hadaknak szerdárja volt) az karját által lütték, és ezen confusió miatt az én gyalogim is az éjjel az hagyott helyre be nem állhattak, másszor is interveniálván lármájok azon az oldalon lívő törököknek, az hadaknak mindazáltal nagyobb része az vezér dispositiója szerint az német sánczához közel csak egy muskatíly lövísni az sánczhoz hozzá fogván, reggelre magok securitására jó formában el is kiszíttetik ...

...Az én hadaim a Dunának arrúl a rísrül estenek, a mint az hidja és hajói vannak az nímetnek (...)

...Az vezér is az érkezett kapucsi passákra nízve az táborbán sátoránál maradtott, ezen operatióra az maga tiháját küldvén minden egyéb passákkal és jancsár agával együtt. Az midőn a német észre vette, hogy oly közel vitte hozzá a török az sánczot, álgyúkból, s taraczkokból nagy lövéseket tett, de haszontalan, mivel már az ellen magokat a törökök muniálták. Az vezér emberei járták mind az sátorokat, mind az hajókat, és az kik az elrendeltekben sánczba nem mentenek, az szpaiakba megis öltenek magok sátoroknál, az hajókon tanáltattakban is nímelyeknek fülét vagdalták el, az hajókat is az Duna szigetjéhez szállítván, hogy senki oda ne szökhessik. Az hajókról az álgyúkba és mozsárokba az vezér kihozatott, az sánczokba akarván bevonatni. Skertlet uramhoz küldtem volt Orlai⁵¹² uramot

⁵¹² Orlay Miklós („Orlai Bey”) karvai bíró (1650 k. – 1704) putnoki főkapitány, majd csatlakozik a kurucokhoz; 1601-től Thököly mellett van az emigrációban, a fejedelem tanácsosa és portai rezidense.

levelemmel, ki is hozza ilyen választ: *Felesígem arany s ezüst mívinek elzálogosítását, és ilyen költségben s állapotban való forgásomat szánakozással értette (...)*

Az olasz nyelvű írás:

Szeptember 11.

*200 dán is érkezett. Ha meg is érkeznek a tatárok, a nagyvezír serege akkor sem lesz nagyobb 35.000 embernél. A Portának türelemmel kell lennie a nagyvezír iránt, nem lehet mindig azt csinálni, amit ő akar. Veteráni Erdélyből azt írja, hogy minden rendben. Télen megpróbálnak Temesvár ellen menni.*⁵¹³

Thököly:

12. Vasárnap. *Miszirli Ogli sánczából hozzá fogtak az éjjel az német sánczába való bomba hányáshoz, s éczaka másutt való sánczait is megerősítvén az török, ma idein hozzá fogott az álgýúkból való lövíshez, az Csaffer passa sánczából is két álgýúval hozzá fogtak az nímet a Dunán lívő hídjára az lövist, az hol penig Ali passa Duna kapitánya vagy az dunai classissal, az Dunának túlsó partjára sánczot vetett, az honnan is nagy löviseket títet az Duna hídjára és az német gályáira, hasonlóképen az német is, úgy hogy virattátul fogva ebídig megszűnés nélkül voltak mind két ríszi az lövisek, de még is többek voltak a törökök ríszi. Az német is az sánczba mind réz, mind gyalog dobokkal sokat doboltatott. Az fő vezér az először épített sáncznak az kapujában vonatván sátort, oda szállott, s abban az lineában lívő hadakat az jancsársággal együtt az újonnan épített első sánczba szállította, mindazáltal a vezérnek mind maga, mind fizetett hadai sátorai helyben maradtanak, de ő a többit mind előre szállította. Egy Oszman nevű passa az nisi jancsár agával (ki is régi esmerősöm) járván az vezér parancsolatjából az tábort, a sátorokat bontatván és küldvén a hadak után, üznek minden féle rendet az új sánczhoz, ide én hozzám is be térvén, kérdim tülök, noha én hadaimat a vezér parancsolatja szerint Petróczi urammal a sánczba elküldöttem, mindazáltal ő általok valamely újabb parancsolat vagy-e? Kire felelének: ő nekik semmi szavok én irantam s hadaim iránt nincsen, hanem a török hadak a táborra való beüzésekre rendeltettek, hanem csak látogatásomra jöttek be hozzám. Sándor Gáspár uramot küldettem az tatár táborra, és Mahmut Bék Oglihoz⁵¹⁴ az arnolt hadakhoz, ki is ajánlással és biztatással bocsátá el Sándor uramot maga elől, mondván, hogy hírek nélkül csapott által valamely tatár, és az tött lármát a*

⁵¹³ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 421-b.

⁵¹⁴ Mahmud Beyoğlu = Mahmud Bég(k) ogli = albán (arnót) pasa, Thököly jó barátja; ő az „Arnold Paşa” is.

Dunán túl lívő német tábor impedimentuinál s sátorinál, mind az tatár Chamot, mind az fiát Galga Szultánt az török tábor először csinált sánczainak az víginél hadta, még csak kised sátort sem vonattak fel, csak úgy voltak valamely árnyékban, miolta ide szállott, s sancz csináláshoz fogatott a vezér. Revideáltattam az Ali passa Duna kapitánya operatóit is, igaz hogy a Dunán túl is vetett valamely sánczot, de azt csak a maga és vele lívő hajók securitásáért cselekedte, az pusztá felől tartván valamely ellenségnek hirtelen reá való ütísítül, hanem az Péter-Varadinhoz közel lívő szigetnek az orránál csinált egy formalis jó sánczot s abba lövő szerszámokat vontak be, és abból az német hídjaira s sánczára lütethet, s jó hasznót is téssen, az csektereket is, kiket deákúl triremiseknek neveznek, magyarul pedig tengeri lapátos gályáknak híjnak, a Dunának a tisztájára a német sáncz s híd elleniben vasmacskákra renddel állította ki, és egymás ellen az német gályáival, minthogy azok is a hidnál vannak, rettenetes lövéseket tesznek, furkatákat is hozatott volt fel Ali passa, a Dunának az innekső ágára, az honnat én vagyok, de az német azokat tartván maga rísírül ártalmasabbaknak, lövísinek nagyobb erejűt azok ellen fordítván, nem subsistálhattak, az szárazrúl is három helyrúl lüteti az török a német sánczát és az várat is. Az francziák küldötték meg Székely Zsigmond⁵¹⁵ moldvai residensem két rendbeli leveleit, kiket ő a Drinápolyba lívő francziai orator keziben küldött volt, melynek is utóbbikra 27. Julii datált, abba küldötte inclusive Zamojszki uramnak ugyan in Julio datált levelit, kiben is a francziáknak Flandriában való victoriájokrúl, és az én tülem Daróczivál⁵¹⁶ elpártolt hadaknak az németnél való veszedelmes kimenetelekrúl emlékezik, irván olyat, hogy suspicióban ejtvín magokat az német előtt, némely ríszt közölök megöltik, némely ríszt megarestálták, némely ríszt pedig Velenczében gályákra küldöttik. Volt Sándor uram Mahmut Bék Oglival is szembe, de distractuslívín és Csaffer passánál akadván is reá, az egy köszöntésnél egyébrül vele nem beszélhetett. Az török tábornak a mely rísze körülöttem volt, azok mind beljebb vonatván a vezér parancslatjábúl az új sánczok felé, magam is hogy 50, 60 emberrel különösen legyek a török táborhoz, beljebb jöttem egy árkon által, és szállottam a fővezér guardiája fizetett hada szomsídságában, a Dunához közelébb valamely itten az partba lívő forrás kedviért is. Estve felé nagy zúdulás lűn az német tábor sánczába, mintegy renkivül való nagy lövő szerszámnak az sónussa, kinek alkalmatosságával nagy por és sűrű füst vetette fel magát az aerben, valamely rísze a német puskaaporának felgyuladván. Az melegben déltájban a lövések megszűntek volt, estve felé pedig mind két ríszrúl újobban hozzá fogtanak...

⁵¹⁵ Székely Zsigmond, killyéni Thököly erdélyi híve, moldvai rezidens.

⁵¹⁶ Thököly gyalogos ezredese, galambóci parancsnok, 1694 tavaszán embereivel átállt a császáriakhoz, a következő évben elesik Lippa ostrománál.

13. Hétfő. ...Az éjjel a törökök annál is jobban megerősítették sánczokat, álgúknak való bateriákat is csinálván, és azokba a lövő szerszámokat is megszorítván, kikkel ma nagyobb mértékben kezdték el az lövíst.

...Érkezék meg Sándor Gáspár uram is a vezér kapujárúl és a sánczok járásábúl, ki is nap estig ezen dologban és szolgálatban applicáltatott, delineálván az sánczokat, a mint megjárta; referálja, hogy a török igen megerősítette, hat öreg álgút vonatván be Csaffer passa is a maga sánczának bateriájában. Ali passa is mosarokat kiretvén a vezértől, hármat küldött a Duna szigetjében lévő sánczában, hogy onnat az ellenség hidját és gályáit bombardálhassa, minthogy ő is az sánczát a szigetnek orrába vetette, referálta, hogy a vezér parancsolatot adván ki, hogy az ellenség sánczához közelébb újabb lineábúl álló sánczhoz fogjanak...

Az oszmán krónika szerint 14-én, annak ellenére, hogy Heissler a várat elhagyva az oszmánok ellen indult, a hadsereg bal szárnyán lévő oszmán erőknek sikerült őket megállítaniuk, így vissza kezdtek menekülni a várba, de a katonák jelentős része áldozatul esett.⁵¹⁷

Ez a két német nyelvű írás nincs dátumozva, a kötet szerint szeptember elején íródott:

Caprara hadseregének állapota Pétervárad mellett.

Horvátok operációja, Batthyány.

*Caprara jelentése a péterváradi táborból, hogy a császári hadsereg egyszerre a víz és a szárazföld felől is ostrom alá fogatott, és ezzel szemben a császári hadsereg gyenge ellenállást tanúsít. Batthyány azt írta erről, hogy az ellenség készen áll a báni és a horvát miliciával diverziót végrehajtani.*⁵¹⁸

Pálffy, a hadsereg gránátos csapata.

*Gróf Pálffy Miklós kérelmezi, hogy engedélyt adjanak neki, hogy a francia dezertőrökből egy gránátos csapatot a hadserege mellett felállítson.*⁵¹⁹

Thököly:

14. Kedd. *Petróczi István uram mellett lévő gyalog hadaimnak felit elhozattam, de Kurt bék csak estve jüvín hozzám, (kivel együtt rendeltettek) márúl elmúlt expeditiójuk. Felestököm tájba a német-sánczába lévő hadakba mintegy három vagy négy ezerig való ríse,*

⁵¹⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312, fol. 24-b.

⁵¹⁸ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 447-b.

⁵¹⁹ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 448-b.

kik lovas regimentek voltak, kijöttek vala az magok sánczából a törököktől az éczaka s nímelyektől csak ma kezdett új sánczoknak impediálására, kik is fél pistoly lövísnyire lehetnek a német sánczához, sokáig tartó lövöldözés s puskázás után az törököket az még el nem készült új sánczokból ki nem űzhették, hanem az arnoltok nyomultak volt ki, az hátok megett lívő erős sánczokhoz retiradálván, de azokat is mind a magok egyéb hadai, mind penig nikápolyi Ali passa vele lívő seregekkel megsegítvén, ugyan akkor mindjárt vissza szállván, azon az oldalon az ellenséget igen megnyomták, és a magok sánczáig hátokon mentenek s vagdalták, az megszaladt arnolt tisztekben háromnak vitette fejét az fővezér. Az mely része a jobb kéz felől való sánczaira jött az töröknek, azok ugyan jobban keminkedtek, de ugyan az új sánczából is, kihez csak ma reggel fogott hozzá a jancsárság, ki nem nyomhatta az jancsárságot, sokáig tartott az megszűnés nélkül való puska s álgyú ropogás minkét rísről, kinek is egy alkalmas dombról látója voltam én is, az Dunának inneső ágán lívő furkáták azon a szirnyon lívő ellenségnek sokat ártottak, és magokat jól viselték. Ezen velitatio az két rísről egynehány száz embernek elveszésével ment véghez, de a németben több vezett el, az töröknek az maga sánczaiban nagyobb securitása lívén. Ezen próba títele után az ellenségnek én is helyt változtattam, és az vezérhez közel a francziák szomszédságában az legelsőbban építeni kezdett török sánczán innen szállottam...

Az olasz nyelvű adatok:

Szeptember 14.

14-én reggel nagy dobolás volt, mintha a barbárok csatára készülnének, mind egy helyre siettek, a mieink 800 emberrel lerohanták őket (a lövészárkaik felé rohantak), s nagy mérsárlást tartottak. A törökök pontos számát nem lehet tudni, továbbra is azt mondják, többen lehetnek 70.000-nél.⁵²⁰

Az oszmán források alapján a katonák létszámát kb. 25 000 főre becsülhetjük. Azonban az anonim forrás, amely a hadsereg felvonulási időszakáról részletesen tájékoztat, néha feljegyzí a hadi vezetőknek az igazgatásuk alatt lévő katonákkal a hadsereghez való csatlakozását, de azt nem mindig említi, hogy hány katonával csatlakoztak, ez pedig megnehezíti az oszmán hadsereg teljes létszámának meghatározását.

⁵²⁰ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 422-b.

A szeptember 15-én zajlott eseményekről az oszmán napló azt mondja, hogy az ágyúpárbaj a két oldal között folytatódott. Emellett az oszmánok a futóárkokat és az egérutakat megerősítették. Az író állítása szerint a német táborban már munícióhiány mutatkozott.⁵²¹

Thököly:

15. Szerda. ...Az hadak expeditiója után jött hozzám de Lora uram, tött relatiót, hogy az vezérrel tegnap szembe volt, nem akarta neki megengedni, hogy emberit küldhesse Drinápolyban az oratorhoz, még ezen két tábor között való dolog el nem válik, kérte azon is a francziát a vezér, hogy járja meg a törökök sánczait, és minthogy experientiáját hiszi az hadakozó tudományba, ha mi correctióra való lát a sánczokba, jelentse meg neki. Volt sokáig discursusom vele ezen törökök operatiói és az ellenség dispositiói felől micsoda opinióval legyen, csak azt mondotta: nem hiszi, hogy a török assequalhassa intentióját, mert az németnek csak az a vége, hogy időt töltsön, ezen campaniát elveszesse, és a törököt a maga sánczára várja, két esztendőül fogva muniál, és akkor teszen a törökökben sok kárt s oltalmazhatni fogja a sánczát ellene, ha penig az elsőbűl kinyomná is, megint a másik sánczába, kit elszakasztott, recipiálja magát, harmadikát is csinálhat két három ezer ember capacitására valót, a vár is jól van muniálva, az mikor akarja, annyit hagyhat, a mennyit akar, mert hogy a nímet gályáinak a törökök csektereji ártassanak, nem hihetheti el magával, a két vígín is a hídjainak a németeknek nem csak sánczai, de bástyái is lívín, azoknak is ostrommal nem ártatni, gondolhatja azt is, hogy ha az idők eltanálnának essősödni és hidegedni, s az nímet addig supportálhatja az obsidiót, akkor a török megkedvetlenedik, az alatt ostromokon is ezerek fognak elveszni, re infecta oszol el, a nímet penig eléri az maga célját.

16. Csötörtök. ...Ma déltájban bocsátkozott azon le a Dunán öt hat százig muskatiros német fenyő hajókon s jöttek le Péterváradin felé Eszékből, vagy Buda felől, még nem tudhatni. Jött azzal is Sándor uram, hogy hajókat sollicitáljon a vezérnél, mert azzal teheninek próbákat, és nyeresíget is remínlhetnének az kuruczok, az minthogy meg is ígírte a vezér, hogy adatni fog, és azután egy agáját küldvín hozzám fermánnyal a tételi békre szólóval, hogy tiz csolnokat adasson a keze alatt való csolnokokból a kuruczok szükségire, de éczakára haladván a fermán dolga, a hajók kézhez vitele és hajók a hadak után való expeditiója is holnapra maradott. Értvín azomba, hogy újabb sáncz munkájához fogott a török a német sánczhoz való közelítésire, és a következő ostromnak készítésire, minthogy itt a

⁵²¹ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312, fol. 26-a.

táboron a fővezér után két három boncsokos vezérnél több nincsen, úgymint Csaffer passa és Miszirli Ogli, a fővezér azért ezen két három boncsokos vezérjít a császárnak a sánczokban beszállítván, bal szárnyára való munkát és operatiót bizta Csaffer passára, az jobb szárnyán való dispositiót és arra az oldalra rendelt hadaknak commendáját bízta Miszirli Oglira, Csaffer passa commendája alatt lívín egészen az arnoltság, kik Mahmut Bék Ogli, Kaplan passa és kis Csaffer passa tisztségek alatt vadnak, azon kívül az urmeliek és némely tengeren innen lívő tartományok hadai, kik ilyen oporatókban sánczba tartoznak bemenni. Miszirli Ogli commendája alá adatott penig az egész jancsárság a jancsár agával együtt, azon kívül a bosznai hadak, és némely tengeren túl lívő tartományok hadai, maga a fővezér is a maga sátoriból kiszállván, egy kis sátort az első sánczoknak oldalába vonatván, az alá szállott, azon a völgyön mellette lívín mind a maga öt ezer fizetett hada, mind a Mahumet zászlóhoz köteles hadak, úgymint: a buljuk, szpaiak, kiket úgy egyéb hadakat is széledni nem engednek, nagy vigyázás lívín arra, hogy a sákmányolók alkalmatosságával is fegyverfogható ember ki ne menjen, hasonlót követvén el a tatár Chám is, ki is a vezérhez közel van Csaffer passa sánczai háta megett; irattam azért két levelet törökül Csaffer passa kapucsilár tihája esmerősömnnek, és ugyan Miszirli Ogli vezérnek is⁵²², kik is csak complementizálásból állván, és pro praetextu irattatnak, hogy azokkal küldetett szolgálaim a sánczoknak constitutióját, és a törököknek újabb munkáját experiálhassák, kik is referálják, a török sánczait igen megerősítette, és most is kivált a lövő helyeit, a honnét lütet, igen erősíti, nagy kasokat fonatván és azt földdel megtöltetvén, az mely harmadik sánczot most kezdett az török csinálni, azt is jól megerősítvén, abba is taraczkokat vonatott, de az nagyobb álgyúi még az második sánczába voltak, és ezen harmadik sáncz már oly közel vagyon, hogy a pistoly lövés is jól be szolgál a német sánczába. Az németeknek is szorgalmatos munkálódások látszik a sánczokba, mintha keresztül sánczolná és kisebbre csinálná az maga sánczát. Az törökök nagy borona fákat s vastag gerendákat vitetnek a sáncz felé, hosszú horgas fákat is csináltatván, kinek az végein mintegy csákány forma horgok vadnak. Valamely francia szökvén ki, és a németnek a sánczai körül mináit mondván, az törökök azokat szorgalmatosan keresik, egy ember magosságni s annál is hosszabb vastag vas fúrókat csináltatván. Az mely vezér agája a hajók felől való fermánnyal jött vala hozzám, a beszílli, hogy most estve felé a harmadik sánczán kívül is hozzá fogtak

⁵²² Főleg Havasalföld és Moldva esetében az Oszmán Birodalom és a fennhatósága alatt lévő vazallus államok között a diplomáciai levelezések török nyelven történtek. Azonban Erdély ezen az általánosításon kívül marad, hiszen azokon a török nyelvű leveleken kívül, amelyeket Bethlen Gábor időnként írt, az erdélyi fejedelmek által írott leveleket Isztambulban a portai tolmácsok fordították le. Vencel Bíró: *Erdély követei a Portán*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Cluj – Kolozsvár, 1921, 83.

újjobban az törökök az ásáshoz, afféle utat csinálván a német sáncza felé, a kit egérútnak szoktak nevezni...

A német nyelvű szöveg:

A péterváradi táborból 1694. szeptember 16-án.

Heissler, hadsereg élelmiszer és zab ellátása. Szolnoknál raktár, pénzküldemény.

*Minden lehetséges erőt mozgósítani kell, hogy egy raktárat Szolnoknál felállítsanak és 100.000 mázsa lisztet és ugyanennyi zabot ide eljuttassanak. Egyedül a pénzeszköz hiányzik.*⁵²³

Caprara, a péterváradi sereg helyzete, francia dezertőrök.

*Caprara jelentette, 1694. szeptember 13-án a péterváradi táborból, hogy mind a szárazföld, mind pedig a víz felől az ellenség ostroma alatt vannak. Caprara megteszi, amit lehetséges az ellenállás érdekében. Az odaküldött franciák, akik a birodalomból [kerültek oda], mind dezertáltak és átfutottak a törökökhöz. Jobb lenne egyet sem felfogadni szolgálatba. Akit elkapnak közülük, az megkapja a jutalmát.*⁵²⁴

Caprara, a török hadsereg közeledte, a hadsereg kapacitása, sánc, ágyúzás, a sereg tüzésége és hajóhidak, Kettler, Guttenstein, Solms.

Péterváradnál 1694. szeptember 16-án. Az ellenség új építményekkel egyre közelebb jutott a mi hadseregünkhöz [szó szerint a mi nyakunkhoz]. Eközben elhatározták, hogy a legkülsőt [pontot] fogják védelmezni, hogy az első sáncot kijavítják s emögött egy újat fognak kialakítani, amíg a brandenburgi és a Bolland-féle hadsereg megérkezik. Minden kezet szolgálatba állítottak, hogy az ellenségnek valamit ártani tudjanak. Eközben elhatároztatott, hogy a vízi városokból a Sziget csúcsából kiindulva fogják az ellenségre a legnagyobb csapást mérni. Különben az ellenségtől még nem szenvedtek el túlságosan nagy veszteséget.

Mindeközben egy hajóhidat építettek, Eszékről nemsokára két zászlóaljnyinál több ágyút és lőszert fognak idehozni. A lovasságnak egy része a túloldalon foglal állást. Megpróbálták egy támadással az ellenséget kimozdítani a legjobb átkelőjéből, de azt nem érték el.

*A főhadnagy Kettler és Guttenstein gróf megsebesült, gróf Solms az őrszolgálat közben elhunyt.*⁵²⁵

⁵²³ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 450-a.

⁵²⁴ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 451-b.

⁵²⁵ ÖStA, TK, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393, 452-a-b.

Thököly:

17. Péntek. *Az fővezér fermánnyal az én hadaim szükségire, minthogy Cserevicz a Duna mellet van, 5 hajót rendeltetvén, Sándor uram kezéhez is vette, úgy valamely ónat s puskaport is a hadaknak. Az tételi Musztafa bék és az szerémi Fejzulla bék instantiájokra azt is megengedvén nekik, hogy az hozzájuk tartozó végbeli török gyalogok is az magok oraniczáival Csereviczbe mehessenek a kuruczok mellé, és velek együtt próbálhassanak s jár hassanak, kikkel az én embereimet is az elrendelt hajókkal Sándor Gáspár uram megegyeztette, és én magam mellett lívő palotásimba s puskasimba rendelvén egy hadnagygyal azon hajóknak kézhez vételire, és mind a hajóknak, mind a puskapornak s ólomnak elkísírisire. Az németeknek a sánczokban sokáig tartó dobolások réz dobon s mintegy kiszülisek volt, Vak Bottyán⁵²⁶ nevű labancz kapitány a maga ezerivel ki is jött volt ellenkezni, de a Dunának innesző ríszin lívő furkáták magokat azonnal kimutatván, és taraczkokkal hozzájuk lövöldözvin, csak hamar bement újobban a sánczban, gondolván a vezér, hogy ezek után a több hadak is ki fognak jűni, volt egy kis lárma az török táboron, mindenfelé elküldvén a vezér a hadak közt, hogy felüljenek s kisen legyenek. Nap feljűtte után mint egy két órával érkezék a török császír kapucsilár tihája, az fő vezérnek és tatár Chámnak az császártúl kilics kafftánt, az az kardokat és nusztal béllett kafftánt hozván, a mellett hatiseriffit is, az az maga kezivel írt levelit az császárnak. Publicáltatá azomba azt is a török táboron a vezér, hogy valaki az ostromkor egy szál kardra iratja magát, az császár kincsiből húsz tallér baxis, az az kötelező pínz adatik neki. Estve felé a hajókrúl két faltörő álgyúkat is vittének el sátorom mellett a törökök legelső sánczaiban, kiknek a nagyubbika 24 fontos, a kissebbike 18 fontos. Tegnap szökött ki egy franczia a németektűl, kit is a vezér törökösen öltöztötett, és a maga sánczába küldötte, ki is az németeknek két helyen lívő minaira vitte a törököket s ki is vettük a föld alúl azon két helyen lívő német minaibűl a puskaport az törökök...*

...Az váradi, ki most szerémi, és ugyan az tételi békek jöttek látogatásomra (...) (...) kik is beszíllék, hogy ma Ali passa Duna kapitánya volt a fővezérnél, referálván, hogy a Dunátúl való lövisekkel ez ellenség gallyáiban már kettőt elrontottak, kiknek is hasznát már az ellenség nem veheti...

18. Szombat. *(...) törökök ma próbakíppen által menvín a Dunán, az ellensígen ugyan nem próbálhattak, hanem valamely három üres hajót nyervín, azzal megtértenek. Az mely két ágyút az estve is vivínek el, azokat a vezér a maga sánczába vitette be, a mely három*

⁵²⁶ Vak Bottyán = Bottyán János (1640 k. – 1709) ezredes, a későbbi híres kuruc generális II. Rákóczi Ferenc seregében.

ezerig való fizetett gyalog hadai vadnak azoknak sánczokban, kiknek is a vezér a mely oldalban lívő sátorkába vagyon, előtte vagyon a sánczok, mely sánczokból ma reggel tíz álgyúból lútetett a vezér, alkalmas munkát vittek az éjjel is véghez a „törökök, és már igen közel vitték a magok ásását a német árkához, két felől is azomba mosárokból lúttek be a törökök a németek sánczába, és erre a török tábor felé való lövését a németnek alkalmasint el is vötték, és más felől az németek is nagy munkát tesznek oda be, magok sánczából elszakasztott ríszet erősítvén, és azon is álgyúknak való helyt s bástyákat építvén. Palaticz István⁵²⁷ szolgám érkezett meg Fejérvárról felesígem, és nímely ottan hagyott, s Poserolczán maradott híveim leveleivel...

...Izente azomban azt és a vezér tihája, hogy egy török szökött ki a németek sánczából, ki is olyat beszél, hogy Haizler két ezerig való lovassal Bukovár s Eszék felé ment volna, kiben Sándor Gáspár uram adta olyan opinióját, hogy azon törököt igaz embernek nem hiheti, és az ilyet az németek csak azért küldték ki, hogy az ily hírrel a török táboron confusiót csináljon (...)

Az olasz nyelvű szöveg:

Szeptember 18.

Egyre közelednek a törökök szárazon és vízen. Várják a vezírt, aki hidat épített a Dunán Belgrádnál. Egy másik hírnök szerint a törökök 7000 lépésre vannak tőlük, földön és vízen támadnak. Caprara szerint nem elég erősek, hogy szétszóródjanak, vagy hogy átkeljenek a Dunán. Megérkezett Veteráni is.⁵²⁸

Thököly:

19. Vasarnap. (...) Petróczi uram tudósítása jött, hogy 45 hajó jött el azon ma délután, kikben németek látczattak, és hogy Horvát Ferencz kapitány is megérkezett, Ilok alá járván, de senki ki nem jött reá (...)

...Az németek sánczából ma elsőbben erre az török táborra lívő sánczokból álgyúkból, azután apró puskából nagy lövések voltanak, meg azokból a bástyákból is, az kiknek lövését gondolhatta volna ember, hogy elvette volna az török; alkonyodáskor pedig az hídjainál lívő sánczokból, bástyákról, úgy az gályáiból, és az várból három ízben egymás után annál nagyobb lövéseket tétetett álgyúkból...

⁵²⁷ Palaticz István nemesifjú Thököly udvarában, majd a fejedelem bejárója (asztalnoka).

⁵²⁸ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 422-a.

Az olasz nyelvű adatok:

Hírek szeptember 20-ról

Kisebb összecsapások, a kár egyik oldalon sem számottevő. A nagyvezír mindent elkövet, hogy lerombolják a hídjainkat, a hajóinkat feltartóztatják. Hadvezéreink Pétervárad lerombolásáról és elfoglalásáról beszélnek. Caprara szerint az ellenség nem fogja sokáig bírni a takarmány hiányát. 19-én megérkeztek a brandenburgiak 380 gyalogossal és 800 lovassal, 21-én pedig betoppant Polant. Híreket kaptunk arról, hogy a kozákok Bolziát ostromolják, és hogy a Seraschiro (serasker) 20.000 emberrel, nagyrészt tatárokkal Lengyelországba ment.⁵²⁹

Szeptember 20-ról az oszmán krónika tudomásunkra adja, hogy a 3000 fős oszmán hadsereg a Duna partján várakozik, Futak felé a császári hajók vereséget szenvedtek az oszmánokkal szemben, de Eszék felől 2000 fős segéderő csatlakozott a császáriakhoz⁵³⁰, az oszmánok kijavították a futóárkokat, készen voltak a palánképítéssel, és előkészítették az ágyúkat is. Amikor az a hír érkezett, hogy a németek új futóárkokat építettek, az oszmánok erre az oldalra ágyúkat helyeztek el.⁵³¹

A keddel kapcsolatos leírások szerint az oszmánok attól féltek, hogy a mező és a Duna között nagy a távolság, és szerintük a németek a legnagyobb valószínűséggel innen támadhatnak.⁵³²

Thököly:

21. Kedd. *Az török sánczaiban küldöttem embereimet az éjjeli és tegnapi munkájoknak revideálására, és az németek szapora lövésinek s kívül látható munkájoknak experiálásira, az honnan is meghozták, hogy az németek mind a vezér sátora és előtte lívő sánczai felé, s mind penig Csaffer passa sánczaira szaporán lövöldöznek, és már bombákkal s granatokkal is, ma is egynihány bombát lűttek ki az Csaffer passa sáncza felé kiváltkípen, hasonlót követvín az törökök is vissza a németeksánczaira, túl a Dunán is a Duna parton a hídjátúl nem messze csinált az német egy bateriát, kibűl hat lövő szerszámmal lövöldöz az Csaffer passa sánczaira, de még eddig azon lövések kárt az törököknek nem töttenek. Mind a fővezér a maga szálló helyín, mind penig más nagy rendek a német bombái s granati ellen az*

⁵²⁹ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 424-a.

⁵³⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312, fol. 26-b.

⁵³¹ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312, fol. 28-a.

⁵³² Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312, fol. 29-a.

magok sáncaiba muniálták magokat. Küldöttem a tatár Chám kapujára is emberemet valami német nyelveknek hírekre nízve, kiket az tatárok hoztak, de arról egyéb hírem nem jött, hanem hogy Eszéknél fogták el valamely németeket a tatárok, s azokat hozták az estve az tatár táborra...

...Az tatárok Eszék tájáról két három németnél és egy rácznál fegyveres embert többet nem hoztak, hanem földé népéből álló rabot hoztak ötvenig hatvanig valót, de ezeket minthogy behódoltak volt, a fő vezér elbocsátatta.

A szerdai nap Thököly két német fogolytól információt szerez, akiket Marjai nevű hadnagya a Dunán fogott el:

Die 22. Sept. Szereda. (...) *menvén által a Dunán egy kis csónakon, az csónakot is kivonván az túlsó partra, Péter-Váradin és Újlak vára között túl az Dunán lesködvén, úgy kapták el, az vezérhez felvitte volt Sándor uram (...)*

A foglyok mesélik: (...) *az németeknek az, hogy Esziktől az Dunáról Újlakra hidat fognak le bocsátani az németek; Bottyáni Ádámot⁵³³ várják az Dunán innen való és az horvátországi hadakkal, és az Péter-Váradjánál lévő német tábornak a lovassa Újlaknál kívánja magát azon hadakkal conjungálni, ez ugyan Újlaknál által jüvén, az lovas hadak innen a mező felől, az gyalogság pedig sánzcából kívánja a török tábort aggrediálni, az mely német hadak pedig az Dunán jöttek hajókon, az kik elsőben jöttek 13 hajóval, azok Anhalt regimentjéből valók voltak, Eszéken voltak, és onnan regimentestől commendírozattak ide, s ezen elfogott német borbély is azon regimenthez való volt, az mely 40 és több hajók jöttek pedig le az után az Dunán, azok Brandeburgus regimentjei voltak, és úgy van az német táboron az híre, három regiment lovasnak és három regiment gyalognak kellett érkezni a Brandeburgus hadából...*

(...) *német rendkívül való sok lövéseket tétetett ma is az török sánczára és az táboron lévő sátoraira. Egy francia szökött ki, az ki is azt mondja, a németnek a lovassa által ment a Dunán azt mondja, a németnek a lovassa által ment a Dunán, confirmálta, hozzám jüvén Sárkány passa⁵³⁴ a vezér sátorától (...)*

...Jöttek a táborra gyulai s tömösvári törökök is, kik is azzal a hírrel jöttek, hogy Gyulának a városnak a mely része megmaradt volt még, azt Boland general ostrommal vétetvén meg, fel égettette, a mely kukuricza vetések volt a gyulaiaknak, eltapodtatta,

⁵³³ Bottyányi Ádám = Batthyány Ádám németújvári gróf (1662–1703) altábornagy, horvát bán.

⁵³⁴ Bujurdelemi (szabácsi) pasa.

elvesztegettette, az népet az várban szorította, már csak magában áll a vár, mind külső, mind belső városát elégetvén az ellenség. Az elmúlt éjjel is rettenetes lövéseket tétetett az német az török sánczai és tábora felé, kilencz öreg ágyút vonatván az sánczának egyik szegeletire, öt ízben lövetvén ki ezen éczaka ágyúit, me reggel pedig apró lövések is sokáig continuáltattak az német és török sáncza között.

Az olasz nyelvű írás:

Hírek október 2-ről

*22-ről és 26-ról jöttek hírek. A törökök nem lőnek annyira, mint korábban, és a mieinknek sikerült rendelkezniük egy hidról Illah-nál, hogy átkelhessenek a lovasok és egyesülhessenek Veteráni seregeivel, és néhány horváttal. Oldalba akarják támadni az ellenséget, amikor azok a lövészároknál ránk támadnak.*⁵³⁵

*A nagyvezír fejébe vette, hogy a csapataink gyengék. A tatár kánnak elege van a nagyvezír vezetéséből. A kán nagyon vad és vérszomjas, csodálkozik a vezír lassúságán. A kán haza akar vonulni, a vezír pedig látja, hogy a kán nem becsüli meg őt, ahogyan más pasák. A vezír elkergette a vízi hadsereget, Orsovánál kiűritette az összes hajót, ami Nikápolyból jött abban a reményben, hogy ha a csatát megnyeri, betörhet Erdélybe, és így kerületeket adhat a janicsároknak és hatalmába kerítheti Thökölyt, aki nem akar fejedelemség nélkül meghalni.*⁵³⁶

Az oszmán forrásokhoz hasonlóan Thököly Imre is az időjárás rossz hatásairól ír:

Die 23. Csőtörtők. *Egész éjjel rendkívül való és szapora esső esett, hidegen fogott az idő, és nappal is meg nem szűnt ezen alkalmatlan idő...*

Die 24. Péntek. *...Jöttek újobban ebéd előtt hírmondók mind török, mind kurucz Csereviczről, hogy az mely 300-ig való végbeli törökök felmentek volt oda hajókkal, azokkal az mi kuruczink is, a kik hajókban férhettek, vagy hajót találhatnak, megegyezvén fényes nappal által mentek a Dunán Cserevicznek ellenében lévő sánczára és sajkáira az ellenségnek, az hol is az ellenség bevárván aperto marte aggregáltak, az sánczban felvévén lövését az kuruczok, minthogy azok mentek elől reájok, látván másfelől az török sereget is az ellenség, megszaladott, oda hagyván mind a sánczában lévő három taraczkot, mind pedig két sajkáját, az kiben hasónlóképen taraczkok voltak, az kurucz zászlók jó darabon gyalog üzték*

⁵³⁵ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 424-b.

⁵³⁶ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 425-a.

is, de Futak nevű városból, az ki is közel volt azon sánczhoz, német companiák menvén segítségekre, az végezés szerint Petróczi uram az ott való passával lövéssel Csereviczről hírt tévén, minthogy onnat láthatták az jövő segítséget, békével vissza fordultak s az nyereséggel és az feljebb említett taraczkos sajkákkal, és az sánczban lévő taraczokkal által jöttek Csereviczre (...)

Dié 25. Szombat. ...Délután egy sereg német lovas, más sereg ugyan gyalog német kijüvén sánczából, a gyalogja jött a jancsárok sánczára, az hová is puskázván a jancsárokkal, végre a jancsárok a mogok sánczaiból megnyomták, és még a magok sánczát érték a németek, hármát benne le is vágván, fejeket az vezér eleiben is vitték (...)

...Az Dunán túl lévő sánczában az ellenségnek, és az sajkáin elfogott nyelvekből, kiket az törökök fogtak, Sárkány passa tizenegyik való nyelvet hozott az vezér eleiben mai napon, kik inkább mind magyarok, az mi hadaink kezeknél is maradott kettő, azok is magyarok (...)

A visszavonulásról Thököly Sárkány Ibrahim pasától szerez információt:

(...) hét ezerig való tatárnak kell ma s holnap által költözni az Dunán az ellenség tábora felől, és hogy az tatárok meg fognak ütni, ő is úgy kötött szót a vezérrel, hogy a mikor a tatárok próbálnak, akkor Csereviczről a kuruczok és törökök is által menvén, próbáljanak, és reménli is haszonnal leszen a Csereviczén lévőek részéről, mert az ellenséget a tatár magára vonván, ők könnyebben próbálhatnak...

...Nap estig megszűnés nélkül való rettenetes szeles hideg essős idő esék s éczaka sem szűnt meg, ki miatt szaporán döglik minden féle marha, sok a dög a táboron...

(...) látták szolgálaim a költöző tatárokat, de számít ki nem tanulhatták, az táboron mindazáltal hírek hét ezer.

Az olasz nyelvű szöveg:

Szeptember 25.

A törökök kövekkel bombáznak, nagy az ágyútűz a lövészárkaink irányában. Új támadási pontokat állítottunk fel, s más erősítéseket is csináltunk, hogy kivédjük a fenyegető támadásokat. A törökök harcvonalával párhuzamos kirohanást tervezünk.⁵³⁷

⁵³⁷ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 422-b.

Thököly:

Die 26. *Az rendkívül való idő még sem szűnik, az éjjel is egész éczaka és nappal is tartott az esső, a sánczokban lévő nép nem állhatván az nagy alkalmatlanságot, az vezér konyhájokat s ételeket a sánczok mellé vitetni s ottan főzetni parancsolt, sátorokat is vonatván a sáncz mellett, ételbűl prae caeteris a sánczban lévőket jobban accomodálja...*

...Jött hirmondó Petróczi uramtúl is, hogy a fővezér csauzzát küldte hozzájuk oly ordinantiával, hogy az hajókon lévő törökök, az kik ottan vadnak, és az kuruczokban is, az kik hajókra férhetnek, jűjjenek fel az Csaffer passa és az arnoltok sáncza az mint az Dunára kimegyen, a mellé, és az mikor a tatárok túl a Dunán lévő német tábor helyen próbálnak, azok is a mely sánczbúl a Csaffer passa sánczára lövöldöznek, a Dunának a tulsó partján arra üssenek...

...Némely jó emberimtúl a vezér kapujárúl jöttek olyan híreim, hogy az rettenetes időben az jancsárság nem maradhatván a sánczban, zúgolódásra fakadott, és majd a sánczbúl való kijövetelre szándékoztak, ki miatt a vezér is kénteleníteték valamely actus próbálására, minek előtte a sánczba lévő népet kivinné a sánczbúl.

Die 27. Hetfű. *Azon rendkívül való esső még sem szűnik, egész éjjel hideg széllel continuáltatott az esső esés, az marha annál jobban is kezdett dögleni, mindenütt sok a dög táboron (...)*

...Az Dunán által ment tatárok az németek strásaiban akadván, azokbúl a tatár Chámnak nyelveket küldöttek, a sánczokban lévő népet, az mint hírem jött, le csendesítette a vezér, complaceálni kívánván nekik mindenekben, noha az mezítlen s rongyosabb arnoltokban holtanak is meg a sánczban, az hideg szél és esső által vervén őket.

Die 28. Kedd. *...Küldöttem fel Sándor Gáspár uramot a vezér kapujára az ottan fenforgó dolgok expediálása kedvéért. Hozta hírét, hogy a török túl a Dunán a német sákmányosira reá ütven, jó nyerességgel jártak és annak az hírét előre az vezérnek is meghozták; jűnek is a nyerességgel, feles rabot is huzván; hozta hírét ő kegyelme valamely három az német sánczábúl kiszökött francziának is, kikkel maga is beszéllett (...)*

...Megérkezék Sándor urám is az tatárok eleiben való járásárúl, az hidasokig menvén, az hol költözködnek, confirmálja sok marhával, lúval, és két száz rabnál többel jűnek, s költözködnek jó nyerességgel, de Galga szultán vele lévő két szultánnál még oda maradott az tatárságnak jobb részével, nem az sákmányosokat felverő s az praedával jövő tatárság után, mert azokat senki sem insequalta, hanem Galga szultánnal lévő sereg után nyomakodván ki az Dunán túl lévő tábora helyérúl az lovas ellenség, Galga Szultánt ettül az passustúl, az kin ezek által jöttek, el szorítván, így beszélük az előre jött tatárok.

Die 29. Szereda. ...Reggelre kelve újobban minden felől beborulván, szapora esső kezdett esni. A vezér requirálván az hadak élésérül, egy hétre való provisiojárul adott fermánt hadaimra lisztre és peszmétre. Szamárosi⁵³⁸ nevű lovas hadnagyom pediglen ma reggel tiz magyarral Cserevicznél által úsztatván a Dunán, s túl a Dunán próbálván, 11 németet és két ráczot fogtanak valamely marhával, és békével által is hozták a Dunán, hármat az német rabokban előmbe is hozván (...)

...Ma estve rendkívül való sok puskázást töttek a török sánczában, a vezér maga le menván, a vezérnek töttek tisztességet a jáncsár tiszték. Érkezik a feleségem Boér Samu⁵³⁹ nevű inassa az fejérvári és poserolczai levelekkel, és egyszersmind annak az hírével, hogy a török császár Fejérvárrul jövő éléses és munitiós hajóit Tételnél az Tiszántúl valamely ellenség reá ütvén, elnyerte. Ezen inas is másod magával azon hajókon lévén elszaladott, az leveleket békével el hozta, de az mit az feleségem általa küldött, az is oda veszett, az mint az után jobban végére mentem, az császár éléses és munitiós hajói 17 volt, de több volt a kereskedő hajó annál is, noha kissebbek voltak, ezen hajókat két sajka és két furkata is késérvén, az furkatának is egyikét elnyerték.⁵⁴⁰

Die 30. Csötörtök. ...Érkezett elő álomkor hírmondója Petróczi István uramnak, hogy az oda szállott német hadak közül egy magyarfi, noha német öltözötben, a ki annak előtte is bennünket szolgált, szökött közikban, kinek is többi között az a vallása, hogy az éjjel megpróbálják őket, több relatiói is lévén az ellenség dolgairul, relatióját az éjjel a vezérnek meg izentem, ma pedig Sándor Gáspár uramot a tatár Chámhoz küldöttem ezen dolgokkal;superveniálván más hirmondó is Petróczi uramtul, azután csak hamar, hogy az éjjel rajtok jött a német, s próbált, és ostromját el is vesztette egynehány emberének ott való hagyásával, kiknek a fejeket a Csereviczen lévő Sárkány passa is tétette s karóba. Sándor uram hozta elő a tatár Chámnak a Tételnél elvesztett törökök hajóinak dolgát is, kit a tatár Chám még nem tudott, igen kedvesen vötte, izenvén, hogy akár jó s akár rossz hírem legyen, izenjem meg neki; csudálkozott az elvesztett hajók cásusán, hogy annyi furkatájok, sajkájok lévén, nem tudtak elég securitást eleikben küldeni. Superveniált azomban Kassai István

⁵³⁸ Szamárosi János („Szamárosi Bey”) = császári katonából lett kuruc lovas főhadnagy Thököly mellett; 1694 őszén elpártol.

⁵³⁹ Boér Sámuel.

⁵⁴⁰ A szeptember 29-én zajlott eseményekről az oszmán krónika alapján Zrínyi és Batthyány vezetésével 15.000 fős segéderő csatlakozott a császáriakhoz. (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312, fol. 34-a.) Azonban Thököly nem tesz erről említést. A generális írásából annyit lehet megtudni, hogy szeptember 17-én Batthyány kb. ezer lovassal érkezett a táborba.

gyalog kapitány is, hozván valamely derék csereviczi ostromon elvesztett német tisztnek spadejét, nádpálczáját is jelül, be hozván azt az nyelvet is, az ki tegnap magátul szökött, felküldvén azért a vezér kapujára Kassai Istvánt, az vezér húsz arannyal megajándékozva, két levelet adván kezében, egyiket Sárkány passának, másikat Katona béknek szállókat, kik is valamely csaták expeditiójárul szóllanak, intimáltatván nekem is a vezér tihája, hogy magam lovasibul is mind Eszék felé, mind a Száva felé expediáljak csatákat, minthogy vagyon olyan hírek, Horvát országbul jűne valamely had a sánczban lévő német segítségére. Kire nézve küldöttem én is commissiót Petróczi István uramnak, hogy a feljebb említett török tisztek embereivel menjenek el az én lovasímban is. Érkezett újobban Rácz András⁵⁴¹ nevű lovas hadnagyom Fejérvárrul feleségemtul az oda való informatiókkal.

October

Die 1. Oct. Péntek. (...) jött hírem, a vezér a mely sánczokat elsőben csináltatott, kit tábor sánczának mondhatni, annak elbontásához fogatott...

...Cserkesz béket küldötte hozzám a tatár Chám, tudakozódván fiairul, és a veleik lévő tatárságrul micsoda hírem vagyon? Kire én mondam: Fejérvárrott volt olyan híre feleségemnek, Pancsova felé jűnek, az Tiszán által menvén a tömösvári pusztára, nyereséggel jűnek.

...Hozta meg ezen alkalmatossággal emberem hírét, hogy az törökök sánczábul vonják ki az ágyúkat, az hidasokkal is közelebb menvén az sánczokhoz, a Dunára rakják az császár kincset is, az hol szokott állani, kötözgetik, tevékre akarván rakni. Kire nézve küldöttem ordinanciámat Petróczi uram után, merre menjen, az taraczkokat is magátul el ne hadja, és mellém is egynehány lovast küldjön, kik is Karlóczántul velem megegyezhessenek, holmi impedimentumimat pedig az sebesekkel, mihelt ezen hírem jött, az hajóimra expediáltam, dispositiót tévén az hajóval járó s azokat levivő embereim felől is. Az francziák is requirálván, hogy egynehány szolgájokat, s holmi egyetmásokat szekereken vitetném le a Dunára, minthogy ezen circumstantiákhoz képest az maga nagy sátorát is a francia uram Lora uram levonatta, complaceálni kívánván nekik leküldöttem mind cselédjít, mind impedimentumit. Estve felé küldöttem fel újobban Sándor Gáspár uramot a vezér kapujára, az honnét is meghozta, a vezér az tábornak minden impedimentumit éjjélkor megindítja, maga is reggel megindul, én azért megindulásban cselekedjem pro mea commoditate, szoritók lévén azért előttünk, félvén az éczakai alkalmatlanságrul s nagy szorulástul, rettenetes sár is lévén, nyolcz órákor estve Maszalanál megindultam, és noha rendszerint lovasnak egy órányi föld

⁵⁴¹ Kuruc lovas főhadnagy.

ide Karlócza, az hol az hajóim vadnak, de az nagy sarak és szoros utak miatt már is sok szekeret érvén utól a török tábor szekerei közül, nagy bajjal, alkalmatlansággal némely helyeken az tábori szekerekből is ki állítván az útból, nagy nehezen penetrálhattam éjjel után Karlóczántúl való tiszta mezőcskére, ott vonatván tábort, az hol az magam is az török tábor hajóihoz is közel lévén, virattát ott vártam, itt ért be 50 gyalog palotásom egy zászlóval, kiket Csereviczről küldött Petróczi uram utánnam. Jívén azomba hír utánnam, hogy az én indulásom után mindjárt az egész tábor szekere s impedimentuma megindult, más utat találván, az Tyüprili vezér harcza Badensis herczeggel az hol volt, arra az helyre, az fő vezér is virattát nem várván, az hadakat felültetvén, az sánzon kívül állította, erre nézve én is az én szekereimet viratta előtt két három órával megindítottam előre mellettem találató gyalogsággal. Itt notálni kell, hogy tegnapi készülleti között is a török continuálta az sánczból tatrackbúl és ágyúbúl való lövést estig, hagyván valamely munitiót még nappalra az sánczban, noha az nagyját s nagyubb részét nappal is kivonatta, éczaka pedig a többit is, észrevette azomba az ellenség is éjjel az törököknek készületit s el menő szándékját, egynehány ízben s sánczokból, és az várból is sok és nagy lövéseket tétetett az kinyomuló török hadak felé, de sem éjjel sem reggel ki nem jött, a vezérnek volt ideje, hogy minden impedimentumát elküldhesse maga előtt, és munitióját is az hajókra beszállíthassa, az esső az éjjel is szaporán esett, érték utól benünket éczaka a császár kincsével is, kiket az hajókra vittek a vezérnek arra rendeltetett emberei.

Az oszmán krónikáktól eltérően Thököly naplójában arról olvashatunk, hogy maga Thököly hogyan vonult vissza a hadjáratból, milyen lelkiállapotban volt, és a továbbiakban Isztambullal való politikai és katonai viszonya elképzelései szerint hogyan rendeződhet.

Die 2. Octob. Szombat. *Reggel magam is megindulván az előre küldött szekereim után, az török hajói és az én hajóim is ugyan akkor megindultak a Dunán és az szorosokból kitakarodván, egy tiszta helyen megszállottam, ott bocsátván ki az szekereimből is a marhákat, ott készítvén számomra valamely étkeket is az előre jövők, az hol is az török táboron lévő borbélyoknak fejek, és az Rézeffendi komornyikja is megszállván, látni jöttek, beszélvén sokat velek, sok rendbeli alkalmatlanságimról, mely okozza, hogy csak egy olyan jóakaróm sem lévén már az kapun, újjak lévén az mostani ministerek, mint az Rézeffendi; az borbély pedig az császár szolgájának mondván magát, assecurált esküvéssel is, hogy a császár kapujára menvén, megbeszéli dolgomat. Egy kis idő múlva felkelvén, szállottam Työprili vezér sáncza háta megett, arra az helyre, az hol menőben szállottam volt, a hol ére azomban maga az fővezér az magával járó seregekkel, kiálván az útból neki az hintómmal, és*

magamat neki meghajtván, hasonlóképen az vezér is nekem magát meghajtottá, kezével is czeremoniát tévén. Az elmúlt napokban lévő alkalmatlan időkhöz képest ma igen szép meleg tiszta idő volt, és az szorosokból kijövé, sár is nincsen. Adott hírt Sándor uram az vezér kapujárúl, hogy Szlankamennél tovább holnap a tábor nem megyen, de az tábormester és az impedimentum is éczaka indul meg.

Az elszállásolás Thökölynek és katonáinak állandó gondot jelentett. Az Erdélyi Fejedelemség földjein a bujdosó katonák nem tudtak maguknak biztosítani elszállásolási lehetőséget, az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt lévő helyeken pedig kizárólag ideiglenesen tudtak letáborozni. A telő bujdosó katonák Dél-Magyarország területeit gyakran igénybe vették. Annak ellenére, hogy a béke idejében Thököly hadseregének letáborozását, és számukra az élelmiszer biztosítását az oszmán vezérkar határozta meg, a kuruc katonák a táborhelyükhöz közel lévő falvakban árukat és állatokat koboztak el, ennek eredményeképpen az ottani lakosság elmenekült.⁵⁴²

Naplói alapján arra következtethetünk, hogy az elszállásolással kapcsolatban Thököly főleg télen szenvedett. A várakon kívül a mezőkön tábort vert Thököly katonái számára az oszmánok vagy elégtelen elszállásolási helyet biztosítottak és kevés tűzifát adtak, vagy pedig semmilyen segítséget nem nyújtottak. A Belgrád és Temesvár környékén elszállásolt kuruc katonák az egyes végvári pasák által meghozott döntések alapján ideiglenesen ezekben a várakban tartózkodtak, és a költségüket a vár pasái vállalták. Például 1692 és 1694 decemberében a belgrádi pasa a Bai László⁵⁴³ vezetése alatt lévő 50-60 fős lovas egységet Pancsovába engedte be.⁵⁴⁴

Die 3. Vasárnap. *Noha Szlankamenhez akart a vezér szállani⁵⁴⁵, de éczaka megváltozott a dispositio, csakhamar elő álom tájban megindították az impedimentumot és az gyalogságot, s a mint a híre vagyon, a jancsárság kedve ellen is indult meg a vezérnek, hogy hamarabb érhesse Landor-Fejérvárat, az minthogy az vezér maga is viratta előtt megindult, és mintegy confususnak láttatott inúlások a törököknek, én is látván ezen dolgot, éjjel után három négy órakor tájba megindultam, és a tábor után jüvén, az tábornak Fejérvár felől való szélén szállottam meg, s annyira ment ma az török tábor, hogy hét óranyi földnél nem volt*

⁵⁴² A Thököly-szabadságharc levéltára. Magyar Országos Levéltár. G-szekció, II. 1. 1680 május 30.

⁵⁴³ Bai László, *Keneszlai* nemesifjú Thököly udvarában, majd az udvari karabélyosok parancsnoka főhadnagyi rangban.

⁵⁴⁴ Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai, 229.

⁵⁴⁵ Az érdekesség az, hogy az oszmán krónikák nem említenek ilyen Szalánkeménről szóló tervet.

tovább az én szálló helyem Fejérvártúl, szálló pedig a Duna parton volt, oda érkeztenek békével, s ott is kötöttek ki az hajóim Szalontai István⁵⁴⁶ nevű szolgámmal, kit is felhivatván, töttem olyan rendelést, hogy estve felé lévén az idő, megszálló s háló helyt keressen, idején pedig hajnalban Fejérvárhoz menjen az hajókkal, és ott mindeneket az hajókból kivévén s az házhoz rakván, az hajókat találjam üresen, mikor oda megyek. Útban mentemben ma feles tatárt találtam elő, többi között az lengyelül tudó Imrize ismerőmet is, kiknek szavok az, hogy ők voltak azok, kiket elszakasztottak a szultánokkal az Varadinnal való általköltözések alkalmatosságaival, a szultánok is szintén most mentenek az apjokhoz, az Tiszán által költözvén, és mind ottan, mind az Tömösön usztatván, és újobban a Dunán Pancsovánál jüvén által, másként békével, de sok ásztatással, és többire minden gúnyájoknak elrothadásával jöttek meg. Estve felé érkezett egy hadnagy Petróczy István uramtúl is levelével, ő kegyelme is az én hadaimmal mind lovassal gyaloggal békével elérkezett, a Száva mellé szállott, közel az hidjához, nem maradván el tüle senki is, mind elhozta őket; volt Sárkány passa és Katona bék embere is mintegy harminczig való katona vele, úgy valamely szekerek is az említett török tiszteknek, hozott ki Csereviczről valamely taraczkokat is, kikről az vezér parancsolt volt. Voltam estve Maszalanál az vezér tihájánál is, insinuálván neki, legyenek vigyázásban, vagyon olyan hírem, ezerig való ellenség jött ki az pusztákra, az strásákat fel ne verjék, és az tábornak is confusiót ne causáljanak, volt vele hosszas és magános discursusom; az hadakból harmincz ezerig való törököt tatárt kiválasztván a vezér, mint küldhetne azokkal engem be Erdélybe, ha csak téli quartélyra is, micsoda hasznok volnának belőle (...)

(...) az vezérnek, két dologban tévén leginkább difficultást, egyikben hogy annyi nép hogy élhetne, hogy telelhetne Erdélyben, másokban, hogy hogy vihetnének élést magokkal. Kire az volt a válasz: hogy a török Erdélybe telelhetne, az tatárt pedig teleltetnők Magyarországnak Erdélyhez való vármegyeiben, az minemű Szathmár és Debreczen tája; a másokban pedig azt mondtam, legalább tíz napi élést vihetnének, és tíz napi éléssel be is mehetnének, azután Erdélyben elég élést találhatnának, és az ott maradó török tábor élését Havasalföldiből s Moldovából is segíthetnék, és pro correspondentia manutenenda az havasalföldi és moldovai vajdáknak az magok országiból Erdélben bemenő passusokon kellenék magoknak is lenni s ott ülni...

⁵⁴⁶ Thököly török tolmácsa.

Die 4. Hetfű. *Viratta előtt egy órával praemittáltam szekereimet az gyalogsággal, magam megegyeztem Petróczi István urammal az Szávához nem messze. A vezér tábora is Zemlinen alól a síkon szállván meg, annak széliben szállottam én is meg...*

...Már estvével mentem által egynehányad magammal az hídon, Petróczi Istvan és Sándor Gáspár uraiméknak committálván, hogy holnap hadaimat és egyéb tábori alkalmatosságimat által hozzák. Istennek hála feleségemet és egyéb fejevári házamnál hagyott híveimet szenvedhető, és minden károm nélkül való állapotban találtam.

A visszavonulással kapcsolatban a Habsburg források több információt nyújtanak, mint az oszmánok. Véleményünk szerint az írók ideológiai orientációja fontos szerepet játszott abban, hogy milyen fontossági sorrendbe állították az eseményeket. Így a vereséget szenvedett oszmán írók kevésbé részletesen jegyezték le az eseményeket.

Az olasz nyelvű írás:

Hírek októberről

A tatárok ellen hat ezredet küldtek harcolni Péterváradnál, azok azonban visszafordultak. Grontzfeld grófja megérkezett. A törökök megszöktek, mi pedig nem kaptunk parancsot, hogy üldözzük, vagy kövessük őket. A huszárok és más katonák nem vártak megoldást, s a Duna mentén 20 hajót és egy firkatét (hat ágyúval), és 300 törököt zsákmányoltak, nagy kárt okozva ezzel, de nem akkorát, mint a tatárok 27-én éjszaka, amikor a generális holmiját, lovakat, több mint 2000 állatot és több mint 800 embert vittek el. Biztos, hogy a törökök több mint 12.000 embert elvesztettek.

4-éről hír érkezett Péterváradról, hogy az ellenséget semmiképpen nem lehet követni, 29-én egy 6 ezredből álló lovas csapatot küldtek Capita (?) -ba utánuk Grontzfeld gróf vezetésével. A mieink behatoltak a török táborba, de mintha egy temetőt láttak volna, és sárba ragadt lovakat. Vannak, akik azt mondják, a törökök vissza fognak térni. Galga szultán 28-án Curibitában. A kán 29-én dühöngve ment a vezér miatt, nagy vita volt, ami majdnem kard által vívott harccá fajult, s a kán azt mondta, menni akar, s el is ment 30-án Belgrád felé egy kevés tatárral.⁵⁴⁷ Azt mondják, a janicsár aga, ahogy látta, hogy katonáit hogy tönkretette az eső és a többi baj, 30-án a vezérhez ment, hogy elmondja, hogy csak tönkremennek, ha

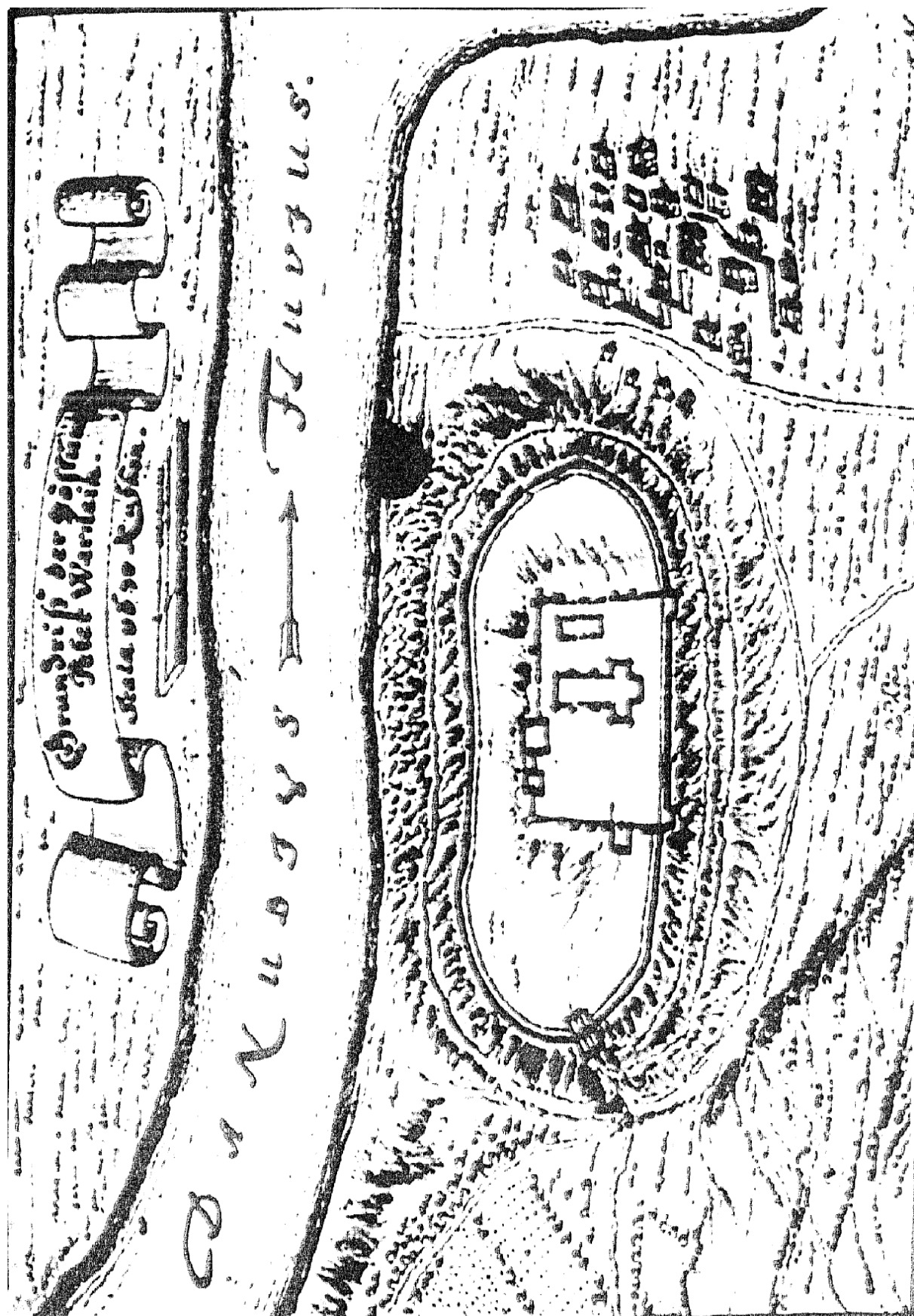
⁵⁴⁷ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 425-b.

*maradnak, s a vezér látta, hogy a kán is elvonult, felnyergelt és két napon belül elindult. Így beszélnek, s még mindig nem tudja senki, hová lettek a törökök.*⁵⁴⁸

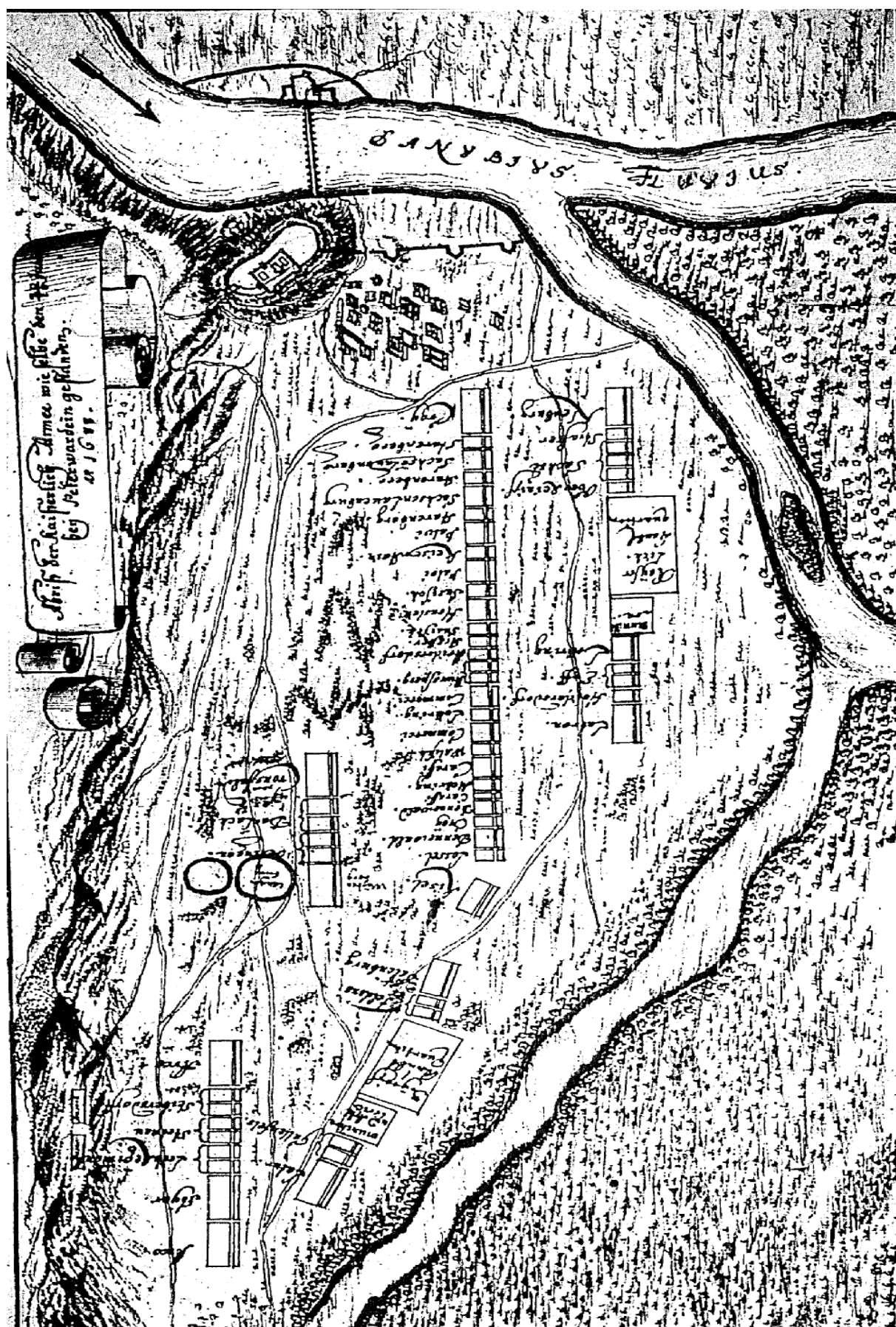
⁵⁴⁸ ÖStA, TK, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla. 426-a.

4.2. Térképek Péterváradról

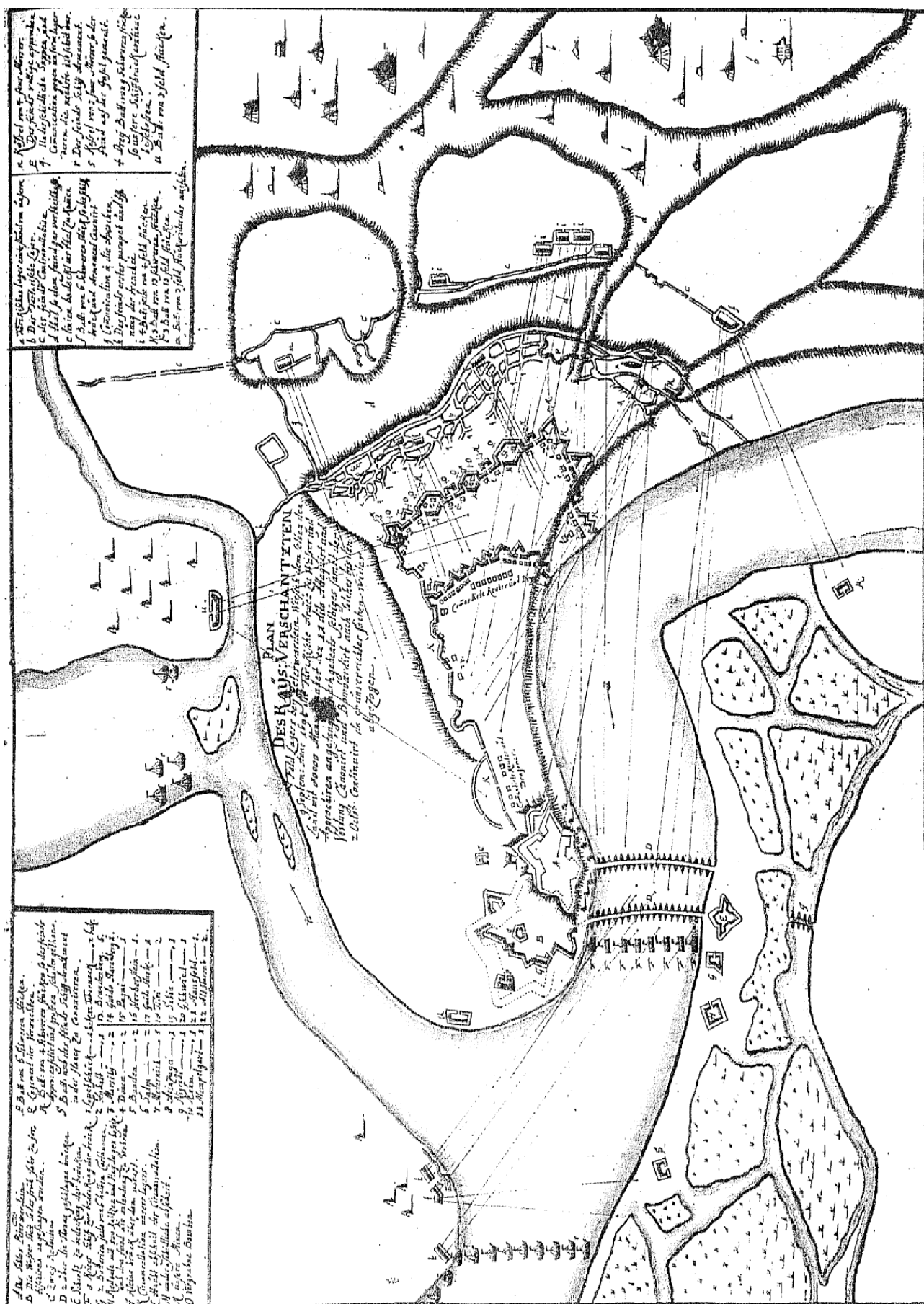
I. ábra

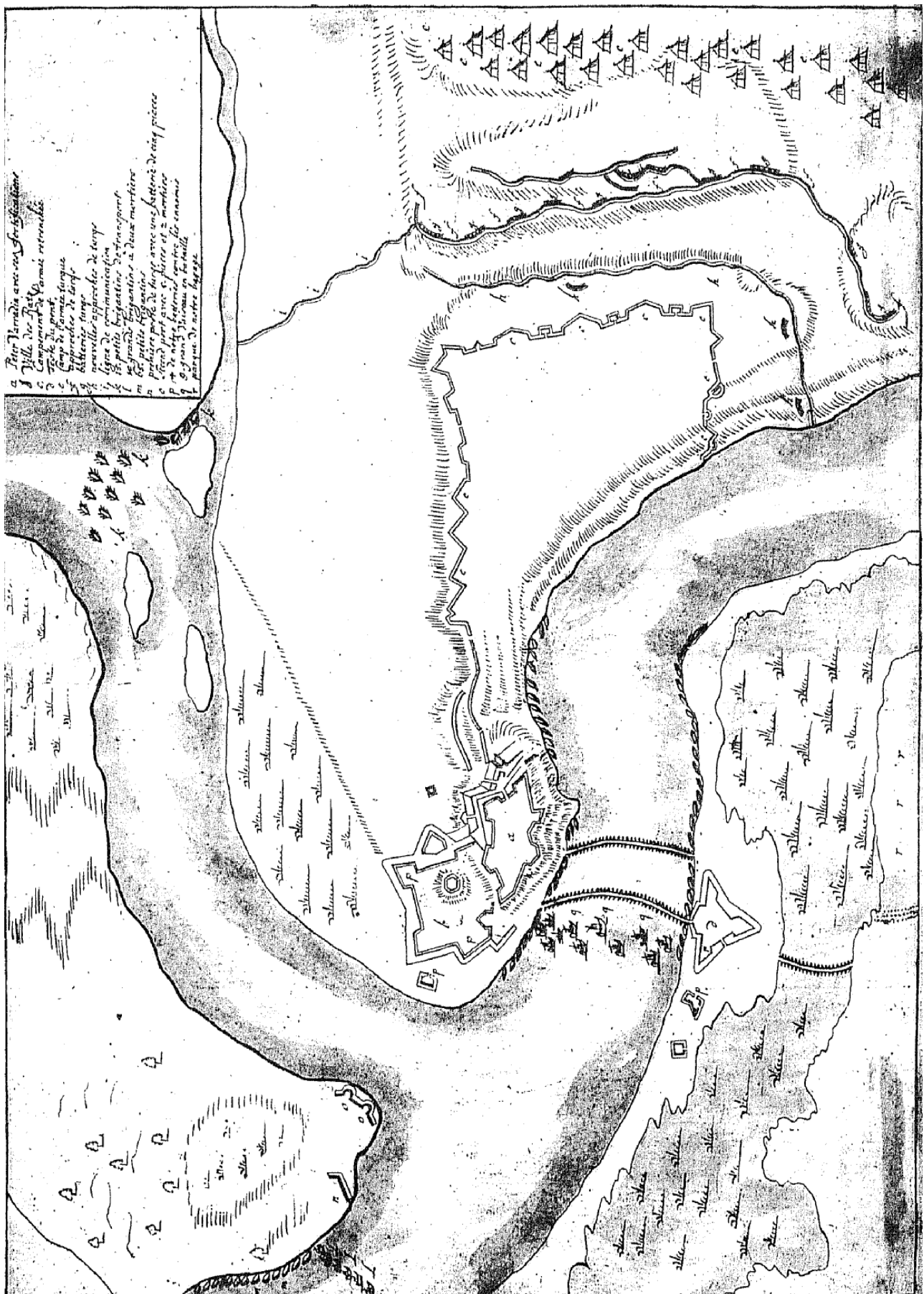
II. ábra

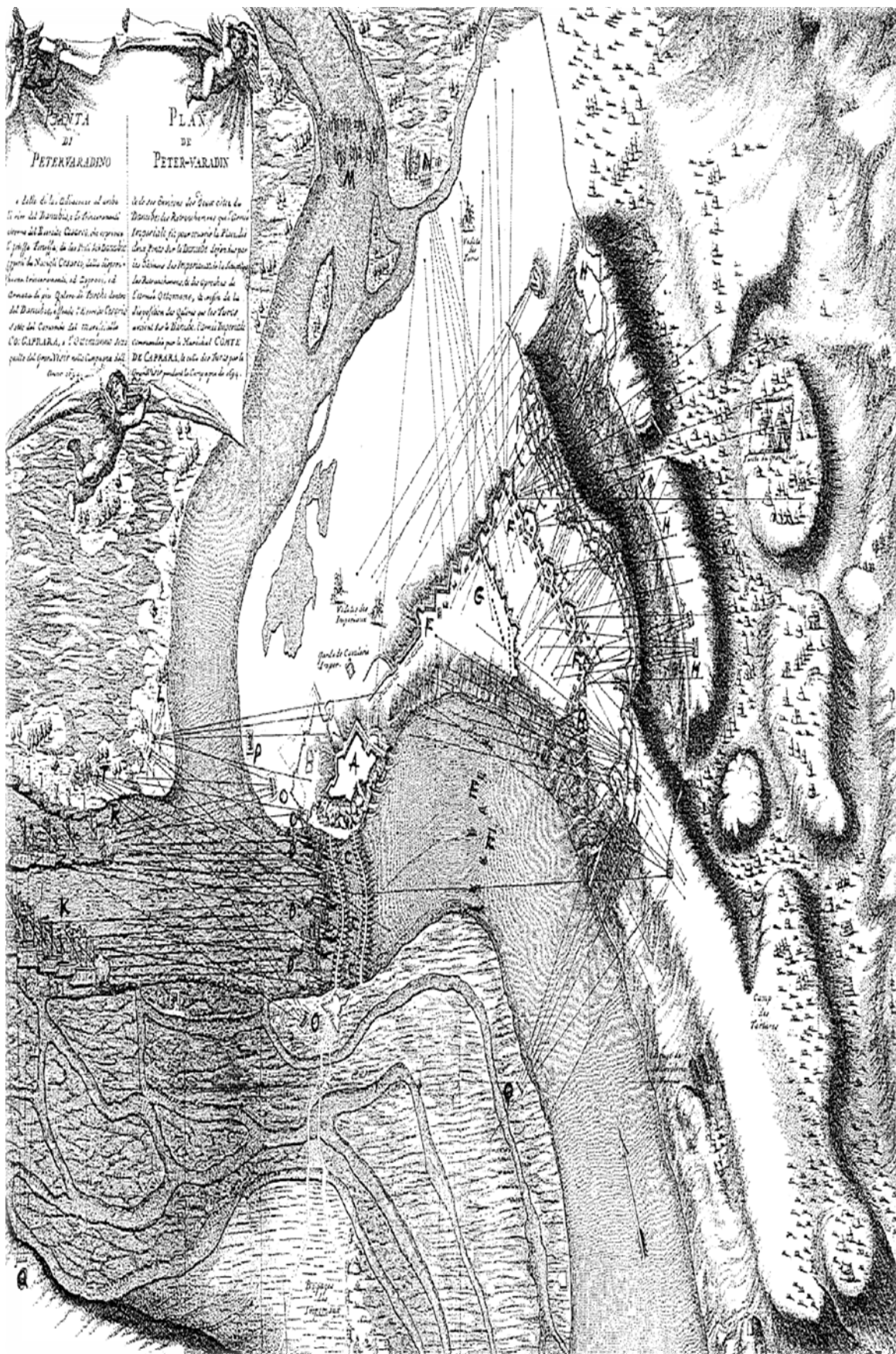
III. ábra

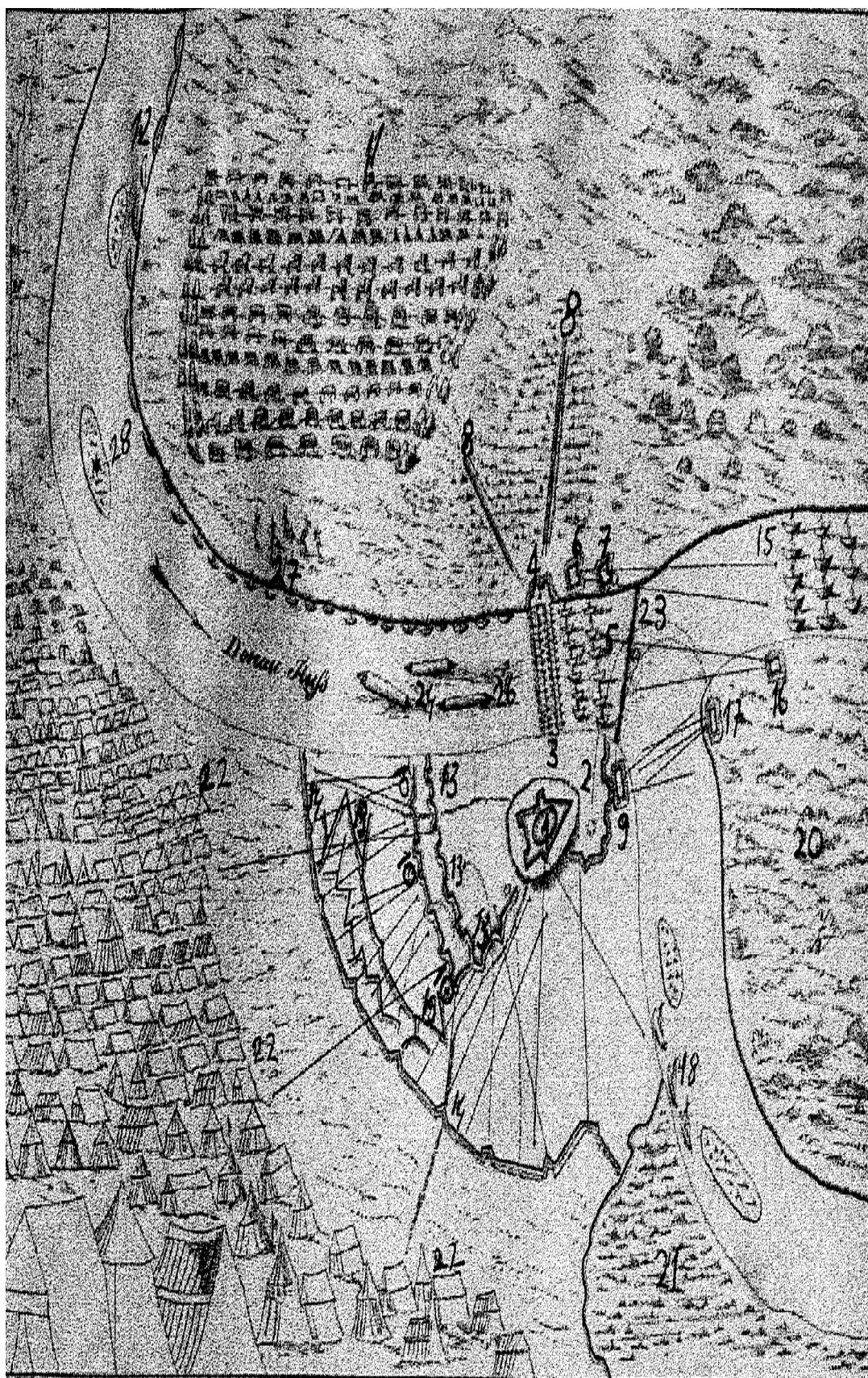
IV. ábra

V. ábra

VI. ábra

A térképek magyarázata⁵⁴⁹

I. ábra: A hegyeknek és az egyes épületeknek képszerű tervrajza.

II. ábra: Pétervárad és környékének térképe a császári hadsereg táborával. Az erődítés alaprajzban látható. Az egyes épületek és hegyek képszerűen vannak megrajzolva. A Duna folyó és a hajóhid is látható a térképen. A csapatok állásai, elnevezései: Arco, Soyer, testőrezred, Steinau, Seibersdorff, Arco, Langenburg, Öttingen, Durlach, Cronsfield, Latour, Gallenfels, lőszer és tüzérség, főhadiszállás, Feldens, Salaburg, Kisel, Lessel, Dünnewald, Croy, Dünnewald, Caraffa, Wallis, Commercy, Lotharingiai, Commercy, Auersperg, Heidersdorff, Archer, Susich, Heissler, Susich, Pálffy, Kaiserstein, Pálffy, Starhemberg, szászok, Starhemberg, Croy, Lodron, Heidersdorf, ..., Lotharingiai, lőszer, császári főhadiszállás, felsőrajnaiak, szászok, Strasser, Neuburg.

III. ábra: A Pétervárad melletti elsáncolt császári tábor térképe, ahogy 1694. szeptember 9-én szemben álltak a török hadsereggel, akik földön és vízen 80 ezer emberrel támadtak szeptember 11-én és közelíteni kezdtek, az erőddel együtt ágyúzták és folyamatosan bombázták október 2-ig, amikor dolguk végezetlenül elvonultak. A térképen a védművek alaprajzban láthatóak, az oszmán tábor és a hajók pedig képszerűen. A Duna folyón két híd van rajzolva. A térkép az ostrom menetéről szól.

- a. Török tábor másfél órányira a miénktől.
- b. Tatár tábor.
- c. Az ellenség ellenárka.
- d. Az ellenség részére igen előnyös völgy.
- e. Vonalak fedezve, hogy a völgybe jöjjenek.
- f. Hat nehéz ágyúból álló üteg, így ágyúzták a hajóhidat és a tüzérségi felszerelést.
- g. A közelítő utak összeköttetése.
- h. Az ellenség első mellvégje és a ... nyitása.
- i. Négy üteg, mindegyik négy tábori ágyúval.
- k. Három üteg 13 nehéz ágyúval.
- l. Három üteg, 10 tábori ágyúval.

⁵⁴⁹ Az első négy térkép Kisari Balla György kutatásai révén látta meg a napvilágot. (Kisari Balla György: *Karlsruhei térképek a török háború korából / Kriegskarten und Pläne aus der Türkenzeit in den Karlsruher Sammlungen*, a szerző saját kiadása, Budapest, 2000.) Az ötödik térkép: Luigi Ferdinando Marsigli: *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, 198. A hatodik térkép: Hof-Kriegs Canzley Registratur, Protocollum de Anno 1694, No. 394, 7 7. Pläne von Peterwardein.

- m. 3 tábori ágyús üteg kitörés ellen.
- n. Ágyúállás 4 mozsárhoz.
- p. Az ellenség teljes közelítése.
- q. Különféle aláaknázás és összeköttetés a mi táborunk ellen, amelyek közül a legközelebbi 110 lépésnyire volt.
- r. Az ellenséges hajó fegyverzete.
- s. A 3 mozsárágyúhoz való állás, amelyeket az ellenség a szigeten állított fel.
- t. Három üteg 9 nehéz ágyúval, melyek hajóhidunkat folyamatosan lőtték.
- u. Üteg 3 tábori ágyúval.

Vezényelt lovasok és dragonyosok

- A. Pétervárad várkastélya.
 - B. A tavasszal megkezdett erősítés a Vízivárosban.
 - C. Két zárt sánc.
 - D. Két híd a Dunán.
 - E. A híd fedezésére szolgáló sánc.
 - F. 8 hadihajó a híd fedezésére.
 - G. 6-6 kartányból álló két üteg.
 - H. Zárt sánc 500 ráccal és hajdúval, hogy megakadályozzák az ellenség kitörését.
 - I. Kis híd a mocsáron át.
 - K. Táborunk körülárkolása.
 - L. A circumvalláció fő részére.
 - M. Különböző részek.
 - N. A mi aknáink.
 - O. Elásott bombák.
 - P. 6 nehéz ágyúból álló üteg.
 - Q. Őrség szállása.
 - R. 4 nehézágyús üteg, mely nagy kárt okoz a közeledő ellenségnek.
 - S. Üteg az ellenséges hajó oldalának ágyúzására.
-
- 1. ... 1 üteg.
 - 2. Anhalt 1 üteg.

3. Marsigli 2 üteg.
4. Thüngen 2 üteg.
5. Baden 2 üteg.
6. Salm 2 üteg.
7. Metternich 1 üteg.
8.
9. Nigrelli 1 üteg.
10.
11.
12.
13. Brandenburg 6 üteg.
14. Guido Starhemberg 1 üteg.
15.
16. Herberstein 1 üteg.
17. Guido Starhemberg 1 üteg.
18.
19.
20. Gschwend 1 üteg.
21. Mansfeld 1 üteg.
22. Starhemberg 2 üteg.

IV. ábra: Az erődítés alaprajzban figyelhető meg. A Duna folyó és két hajóhíd be vannak rajzolva a térképre, emellett a hajók és a török tábor láthatóak.

- a. Pétervárad erődítéseivel.
- b. Rácváros.
- c. Visszavonult sereg tábora.
- d. Hídő.
- e. Török sereg tábora.
- f. Török közelítő árok.
- g. Török ütegek.
- h. Újabb török előőrs.
- i. Közlekedő összekötő vonal.
- k. 15 kis szállító hajó.
- l. 20 nagy hajó 2 nagy ágyúval.

- m. 65 kis hajó.
- n. Az első török ütegállás 5 ágyúval.
- o. A második ütegállás egy ágyúval és két nagy ágyúval.
- p. Négy ütegünk az ellenség ellen.
- q. Kilenc nagy hajó a csatában.
- r. A mi málhánk tárolása.

V. ábra: Térkép a császáriak által épített sáncrendszerrel, a török táborral és a török csapatokat személyesen irányító nagyvezírrrel, valamint a császári sereg megostromlására újonnan kitervelt közelítő árkokkal.

- A. Pétervárad.
- B. Az Alsóváros.
- C. Két császári híd a Dunán.
- D. A dunai hidakat fedező császári hadihajók.
- E. A hidaknál elhelyezett kis őrcsónakok. Azt kellett megakadályozniuk, hogy a törökök, a folyó sodrását kihasználva, fákat úsztassanak le a hidakhoz.
- F. A császári hadsereg első sáncrendszere.
- G. A császári hadsereg második sáncrendszere, ahová szükség esetén visszavonulhattak.
- H. A törökök első vonala.
- I. A török másodvonal, a közelítőárkok és az ütegállások.
- K. Tíz nagyobb gálya, olyan, amilyen a törököknek korábban sohasem volt a Dunán, valamint hatvan kisebb hajó és sarka.
- L. A törökök két ütege, amelyeket a Duna közepén, a péterváradinak nevezett szigeten állítottak fel, hogy onnan támadhassák meg a hidakat fedező császári hajókat.
- M. Az N. jelű ütegállásokból fedezett hét másik török gálya, melyek oldaláról támadták a császári sáncrendszert.
- O. Ütegállások a török gályák és a sziget ellen.
- P. Két megkezdett, de a nagy esőzések miatt félbehagyott császári ütegállás.
- Q. A török briggeket visszavonulásra kényszerítő két császári ütegállás, és egy másik, felső üteg a török tábor albánok lakta részén.
- R. Előretolt állás, mely Marsiglit védte az oldalazó tüztől.
- S. Két császári mozsárágyú.
- T. Török mozsárágyúk.

VI. ábra:

1. A pétervárad i vár.
2. A körbesáncolt vízi város.
3. Duna felett ívelő két hajóhíd, mind a kettő 600 lépésnyi hosszú.
4. A sánc részekkel elfoglalva a hajóhidak előtt.
5. A gályáink.
6. Egy üteg az ellenség gályái ellen.
7. Egy elősánc 300 lépésnyire a hajóhidaktól.
8. Hidak a Merüste felett, 100-300 lépésnyi hosszúak.
9. A mi ütegünk az ellenség gályái ellen a vízivároson kívül.
10. A körbesáncolt táborunk Pétervárad előtt.
11. A mi poggyászunk a Duna túloldalán.
12. A mi provisionk és Bachschiffe-ek 1 órányira a vártól.
13. A mi ... táborunk, ha a tábor a N10-nél el kellene hagynunk.
14. Az ellenség körbesáncolt tábor a üteggel ellátva.
15. Az ellenség gályái 100 lépésnyire a sáncok előtt N 6.
16. Az ellenség ütegei a szigeten a mi gályáink ellen.
17. Az ellenség ütegei Cannonentől és Mortiertől a mi vízivárosunk ellen N 2.
18. Az ellenség gályái a Duna ágán ..., ami az itatóhoz vezet.
19. Az ellenség Approchen-je szemben a mi táborunkkal.
20. A sziget, ami a törököké.
21. Egy lápos hely.
22. A török tábor.
23. Egy fából készített híd spanyol lovasokkal, a Duna felett.
24. A törökök által a vízbe dobott hatalmas fák, a hajóhidjaink elpusztultak.
25. Út Eszék felé.
26. A Dunán lefelé úszó és otthagyt arabok, ...
27. A törökökhöz áttált dárdás és ... Franciák.
28. A visszafoglalt sziget.
29.

5. KONKLÚZIÓ

Konklúzióként azt kívánom kiemelni, hogy a péterváradi hadjárat, és az azt követő török elleni visszafoglaló hadjáratok több szempontból is fordulópontot jelentenek az európai történelemben, különösen az Oszmán Birodalom európai relációinak tekintetében. A visszafoglaló háborút (1683–1699) követően kialakított új határ egyben egy új koncepciót is jelez: azáltal, hogy zárt, és pontosan rögzített határvonal jött létre, egyúttal az államok területi integritását is elismerték a felek, aminek alapvető következményei lettek a következő időszak történelmében.

Figyelemre méltó, hogy az oszmánok Magyarországról való kiűzése nem hirtelen történt, hanem hosszú háborúk, 16 éven keresztül folytatott hadjáratok sorozatának eredményeként. Az oszmánok kiszorítása Magyarországról a Habsburg uralkodóház és a magyarok fontos céljává vált, mivel soha nem adták fel azt a reményt, hogy újra egyesítik a három részre szakadt országot.⁵⁵⁰ Ez azonban csak a 18. századra valósult meg teljesen. A Nagy Süleyman halálát követő közigazgatási és katonai felbomlás már a 17. század végén visszavonulásra kényszerítette az oszmánokat a nyugati vilájetekből. Ezek alapján az új Habsburg stratégia az volt, hogy hogyan lehet a bel- és külpolitikájában válságba került Oszmán Birodalomnak a legnyugatabbi részen lévő területeit elfoglalni. Az isztambuli Topkapı Sarayı-féle hadjáratok napló megjelenési okai voltak ezek a fejlemények.

A péterváradi ostromról még három különböző oszmán nyelvű forráshoz jutottunk hozzá. Az oszmán forrás elemzése alapján megalapozottnak látszik Abdülkadir Özcan azon megállapítása, mely szerint Râşid Mehmed Efendi *Târîh-i Râşid* című műve egy másolata a Defterdar Sarı Mehmet Paşa által írott *Zübde-i Vekayiât-nak*. Feltételezésünk szerint a Péterváraddal kapcsolatos feljegyzéseiket mindkét szerző az anonim író munkájából vette. Ezt azért állapíthatjuk meg ilyen határozottan, mert azonos szófordulatokat, szövegrészleteket találhatunk bennük, ám ennek a két írásnak egyike sem ad a fel- és visszavonulással kapcsolatos adatot, a hadjáratok idővel kapcsolatban pedig nagyon rövid, tömör információkat nyújtanak. A harmadik forrás, a *Der Löwe von Temeschwar* címen megjelent írás Cafer pasa pecsétöréneke tollából azonban csak a hadjáratok időt és a visszavonulást tárgyalja, ám egyéb adatokkal is szolgál, mint a vizsgált anonim író naplója, ez tehát nem másolat.

Egy másik fontos munka a Feridun Bey által összegyűjtött, és még 1577-ben közzétett, három részes Süleyman-i Napló, amelyek az 1526., az 1529., és az 1532. évi,

⁵⁵⁰ Molnár Antal: „A Pápaság és Magyarország a török uralom idején (1526-1686).” In: Zombori István, szerk. *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. METEM, Budapest, 2004, 189.

Magyarország elleni hadjáratok eseményeket tartalmazzák, és felvilágosítanak minket a 16. század második felében zajlott, Magyarország ellen folyó harcokról, továbbá az oszmánok politikai és hadi lépéseiről. Ezek a naplók a vonulás során az összes megállóhelyet napirendben említik, és közben a megállóhelyeken történetekről, a menetbe csatlakozó seregekről, a díváni gyűlésekről, a vonulás során épített hidakról, az ajándékba adott különböző tárgyakról és a katonák fizetéséről és borra valójáról mesélnek. Az író részletesen elmagyarázza, hogy milyen az időjárás, ennek függvényében milyen az utak helyzete, (például sárosak vagy havasak) és a katonák hogyan viszonyulnak a körülményekhez. Az író a túlzásokat is beleírva konkrét megjegyzésekkel értelmezi az eseményeket.

A pétervárad-i napló felépítése hasonló vonásokat tükröz a Süleyman-féle Naplóval, azt lehet mondani, hogy megközelíti a vezérkari osztályok naplóit. A névtelen pétervárad-i szerző tudósítása érdekes módon a sikertelenséget ugyanúgy az időjárási körülményekhez köti, mint a másik korábbi oszmán krónika, mégis tanulságos abból a szempontból, hogy hogyan alkalmazkodott a török sereg az európai haditechnika kihívásaihoz, és hogy a sáncrendszerrel megerősített vár milyen nehézségeket gördített az oszmán hadvezetés elé.

A krónikák adatai néha ellentmondóak lehetnek, ám a személynevekben, a katonai létszámok tekintetében, vagy akár a Porta katonai teljesítményét és a hadsereg összeállítását illetően bátran támaszkodhatunk rájuk. Előfordul azonban az is, hogy néhány problematikus, eltérő adat miatt csak megközelítő értékeket találunk. A munka koncepciója tehát a pétervárad-i hadjáratok naplójának az oszmán hadtörténelem tudományos eredményeivel való összehasonlítása volt. Ezért a dolgozat eleje az oszmán hadirendszer, felszerelés, stratégia és hasonló tényezők vizsgálatát tartalmazza, az ezt követő része pedig a napló szó szerinti fordítását és kortárs naplók és levéltári anyagok révén való elemzését. Véleményem szerint a napló leírási módszere nem különbözik a korábbi szerzők leírási módszereitől.

Minden forrás adatokkal szolgál az élelmezési, pénzügyi és elszállásolási problémákról, mert ezek mindkét seregben gondot okoztak. Láthatjuk tehát, hogy a visszafoglaló háborúk nem csak az oszmánok, hanem a császáriak számára is megterhelők voltak. A csapatok létszámáról is információkat kapunk mind a császári, mind pedig az oszmán sereget illetően, pontos adatokkal természetesen mindkét oldal csak a saját létszámával kapcsolatosan szolgál. Egyedül Thököly naplója nem beszél a katonák pontos számáról. A stratégiai szempontból fontos várak, Gyula és Temesvár helyzete szintén olyan pontok, amelyek minden szövegben központi helyet kapnak. A szállítás kérdése szintén minden forrásban felmerül, a hangsúly azonban az oszmánok és Thököly esetében a seregek és a fegyverek szállítására, a német és az olasz forrásokban pedig a muníció és az élelem

szállítására kerül. Az oszmán sereg viselkedése, és a szemben álló felek hadi stratégiája központi témája mindkét oldal írásainak, és lényeges még a kémek és foglyok megjelenése az egyes táborokban. Az oszmán flottát illetően ismét csak minden szöveg szolgál információval. A leglényegesebb témakör azonban, ami természetesen minden csapatot érintett, és a harcok végkimenetelét meghatározta, az időjárás volt. Erről minden forrás részletesen beszél.

A pontos napi eseményekről, összecsapásokról, a szerző (és esetlegesen a hadsereg) lelkiállapotáról mind Thököly, mind pedig az oszmán forrás ír, máshol ebben a témában nem találunk adatokat. A sereg vonulását illetően az oszmánokon kívül Thököly rendelkezett még bizonyos mennyiségű információval.

Vannak olyan adatok, amelyekhez csak az anonim író munkáját olvasva juthatunk. Ilyen az oszmán sereg vonulási útvonala és menetideje, az egyes megállóhelyeket pedig nem csak felsorolásszerűen érinti, hanem esetenként részletesen be is mutatja. Van, hogy ezek a bemutatások egybefonódnak olyan, felsorolásunk szempontjából fontos témakörökkel, mint az alattvalók jogi ügyei, vagy a lakosok mindennapjainak biztonsága. Szintén a mindennapokhoz tartoznak a katonák zsákmányolásai, portyázásai. Ezekkel kapcsolatosan nem csak a történelemszerűen értesülünk, hanem a vezetők ezekkel kapcsolatos rendeleteiről, vagy a köznép reakcióiról. A vezetők természetesen ezeken a kérdéseken túl is hoztak olyan határozatokat, amelyek érintették a katonákat (pl. ajándékpénzek), s érdeklődve olvashatjuk, hogy lehetőséget nyújtottak a seregben szolgálóknak arra, hogy bizonyos időközönként ők is előterjeszthessék igényeiket a vezetők felé. Tudásunkat gyarapítják azok a bejegyzések, amelyek arról beszélnek, hogy mikor, hogyan, kik és milyen létszámban csatlakoztak a menetelő sereghez, vagy éppen hogy milyen néprétegből, és milyen motivációval kerültek ezek a katonák a hadsereghez. Ezek mellett a nem szokványos adatok mellett természetesen szerepelnek információk a hadsereg fegyvertechnológiájáról, a vezetők öltözködéséről, egyéb felszerelésekről, és a vallásról. Az anonim író munkáját imával kezdi, és egész munkáját átszövi a vallásos hangnem. A vonulás, a mindennapi gondok és a későbbi összecsapások sikeréért Istenhez fohászkodik. A vallás a katonák motivációjában is központi szerepet kap, ahogy ez több helyen olvasható – a szultán, vagyis Isten árnyékának irányítása alatt harcolnak, Isten akaratából és Isten nevében, a hitetlenek ellen. Ez legitimálja a hadi tevékenységet. Láthatjuk tehát a vallási világnak és az oszmán államrendszernek az oszmán társadalom feletti hatását, és a vallásközpontú hétköznapiakat.

A történelem zsákutcája az anakronizmus. Hajlamosak vagyunk a történelem felett mai tudásunk alapján ítélkezni. Fontos ezért megismernünk a vizsgált korban uralkodó szellemet, gondolkodásmódot és szokásrendszert. A kezünkben lévő forrás alapvetően egy,

kizárólagosan a hadi eseményekről szóló beszámoló. Mivel azonban a háborúkat hétköznapi emberek vívják, hétköznapi gondokkal és gondolatokkal, ezért a naplót olvasva tudatosodik bennünk, hogy az akkor élő emberek nem sokban különböztek tőlünk.

6. BIBLIOGRÁFIA

6.1. Kiadatlan források

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul

- *Mühimme defteri*, sıra nu: 105 (1106).
- *Mühimme defteri*, sıra nu: 105 (1106).
- *Mühimme defteri*, sıra nu: 106 (1106).
- *Mühimme defteri*, sıra nu: 106 (1107).

Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Revan*, no: 1312.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Mühimme Defteri*, Koğuşlar, no: 888.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, no: D. 10584.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul

Nihadi.

Tarih-i Nihadi. Ms. T. Y. 6053.

Esad Efendi Kütüphanesi, İstanbul

Mevkufatî.

Mevkufatî Abdullah ibn İbrahim (al-Üskudarî, al-Mevkufatî): *Vakiat-i Ruzmerre*. IV. cilt. Ms. 2437.

Nuru Osmaniye Kütüphanesi, İstanbul

Gelibolulu Ali.

Gelibolulu Mustafa Ali. *Kühn-ül Ahbar*. Ms. 3409.

Österreichische Staatarchiv, Kriegsarchiv, Wien

Türkenkrieg, TK, Hofkriegsrat Registratur, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 393.

Türkenkrieg, TK, Hofkriegsrat Registratur, HKR Prot. Expedit 1694 Nr. 26-56.

Türkenkrieg, TK, Hofkriegsrat Registratur, HKR Akten Berichte aus Wien an Grf. Inopoli Josef Lamberg v. 1ten Januar bis 18ten Dezember 1694. Probstzen Zenarolla.

Hof-Kriegs Canzley Registratur, Protocollum de Anno 1694, No. 394, 7 7. Pläne von Peterwardein.

Österreichische Nationalbibliothek, Wien

Kemal Paşazade.

Kemal Paşazade. *Tevarih-i Âl-i Osman*.
Ms. H.O. 46-a.

Deutsche Staatsbibliothek, Berlin

Kitab-i Tevarih-i Sultan Süleyman, Bin Toksan Tokuz Senesinden Bin Yüz On Senesine Dek Söyler. Ms. Diez. A. quart. 75.

Bibliothèque Nationale, Paris

Hüseyin Hezarfen.

Hüseyin Hezarfen. *Telhis-ü l-Beyan*. Ms.
Turcs A. F. 40.

Magyar Országos Levéltár, Budapest

P. 125. Eszterházy cs. It. Rep. 77 Fasc. E.

A Thököly-szabadságharc levéltára. G-szekció, II. 1. 1680 május 30.

A Thököly-szabadságharc levéltára. G-szekció, II. 1. 1680 december 31.

6. 2. Kiadott források

Anonim, 2000.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704). (Yayına hazırlayan: Abdülkadir Özcan). Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Ayn-ı Âlî, 1979.

Ayn-ı Âlî Efendi: *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülsâ-i Mezâmin-i Defter-i Divân*. (Önsöz: M.Tayyib Gökbilgin). Enderun Kitabevi, İstanbul, 1979.

- Benda, 1963. Benda Kálmán. *Pápai János Törökországi Naplói*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963.
- Bubics, 1981. Bubics Zsigmond. *Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről*. Franklin-Társulat, Budapest, 1981.
- Celâlzâde Mustafa, 1981. Celâlzâde Mustafa Çelebi (Koca Nişancı). *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*. Geschichte Sultan Suleyman Kanunis von 1520 bis 1557. (Eds. Petra von Kappert). 1981.
- Cserei, 1983. *Cserei Mihály Erdély Históriája (1661 - 1711)*. (Sajtó alá rendezte: Bánkúti Imre). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Defterdar, 1995. Defterdar Sarı Mehmet Paşa. *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066 – 1116 / 1656 - 1704)*. (Yayına hazırlayan: Abdülkadir Özcan). Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- Der Löwe von Temeschwar, 1981. *Der Löwe von Temeschwar*. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî; unter Mitarb. von Karl Teply übers., eingel. und erklärt von Richard F. Kreutel, Verlag-Styria-Graz-Wien-Köln, 1981.

Evliya Çelebi, I. 1996.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. I. cilt. (Yayına hazırlayan: Yücel Dağlı). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

Evliya Çelebi, VIII. 2003.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. VIII. cilt. (Yayına hazırlayan: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Evliya Çelebi, 2005.

Evliya Çelebi. *Seyahatname*. (Seçen ve uyarlayan: Mustafa Özön - Nihat Özön). Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

Eyyübi Efendi, 1994.

Eyyübi Efendi. *Eyyübi Efendi Kanunnamesi*. (Yayına hazırlayan: Abdülkadir Özcan). Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Feridun Bey, 1274.

Feridun Bey. *Münşeâtü's-selâtîn*. I. cilt. Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1274.

Firdevsi, 1994.

Firdevsi. *Şehname*. (Çeviren: Necati Lugal). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

Gregoras, 1829.

Gregoras. *Romaikes Istorias*. (Eds. August Immanuel Bekker). Bonn, 1829.

Hammer, 1835.

Joseph von Hammer. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. VI. Budapest, 1835.

- Hammer, 1829. Joseph von Hammer. *Archiv für Geschichte*. no: 39 ff, Wien, 1829.
- Ioannis Kantakuzenos, 1828. Kantakuzenos, Ioannis. *Cantacuzeni eximperatoris Historiarum Libri IV*. (Eds. L. Schopen). Corpus Scriptorum Historiae Byzantiae, Bonn, 1828.
- Ivány, 1886. Ivány, István. „Tököly-féle oklevelek.” *Történelmi Tár*, 9. évfolyam (1886), Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett, a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest, 127-136.
- Kisari Balla, 2000. Kisari Balla, György. *Karlsruhei térképek a török háború korából / Kriegskarten und Pläne aus der Türkenzeit in den Karlsruher Sammlungen*, a szerző saját kiadása, Budapest, 2000.
- Koçi Bey, 1939. Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi-Birinci Risale 1041-1631*. (Düzenleyen: Ali Kemali Aksüt). Vakıf, İstanbul, 1939.
- Kur'an-ı Kerim, 1973. Kur'an-ı Kerim Ve Meâl-i Âlîsi. (Yayına hazırlayan: A. Fikri Yavuz). Sönmez Yayınları, İstanbul, 1973.
- Kur'an-ı Kerim, 2005. Kur'an-ı Kerim Meali. (Yayına hazırlayan: Halil Altuntaş - Muzaffer

- Şahin). Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.
- Machiavelli, 2007. Machiavelli, Niccolò. *The Art of War*. (Translated from the French by Peter Whitehorne and Edward Dacres). Winder Publications, Radford, 2007.
- Marsigli, 2007. Marsigli, Luigi Ferdinando. *Az oszmán birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*. (Fordította: F. Molnár Mónika, szerkesztette és sajtó alá rendezte: Csákváry Ferenc és Domokos György). Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2007.
- Mustafa Naima, 1734. Mustafa Naima. *Tarih-i Naima*. II. cilt. Dar Üt-Tıbaat Ül-Amire, İstanbul, 1734.
- Papp, 2006. Papp Sándor. „Thököly Imrének és Közép-Magyarország népének kiállított szultáni szerződéslevel.” In: Seres István, szerk. *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 278-289.
- Peçevi, 1968. İbrahim Peçevi. *Tarih-i Peçevi*. II. cilt. (Çeviren: Murat Uraz). Neşriyat Yurdu Yeni Şark Maarif Kütüphanesi, İstanbul, 1968.

- Râşid, 1153/1740. Râşid Mehmed Efendi. *Târîh-i Râşid*. I. cilt. İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1153/1740.
- Râşid, 1865. Râşid Mehmed Efendi. *Târîh-i Râşid*. II. cilt. (1098-1115), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1865.
- Redhouse, 1921. Redhouse, James W. *A Turkish and English Lexicon*. Beirut, 1921 (reprint 1996).
- Silahdâr, I. 1928. Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa. *Silahdâr Tarihi*. (Yayına hazırlayan: Ahmet Refik). I. cilt. Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- Silahdâr, II. 1928. Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa. *Silahdâr Tarihi*. (Yayına hazırlayan: Ahmet Refik). II. cilt. Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- Silahdâr, 1962-1969. Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa. *Nusretname*. (Yayına hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu). I. cilt. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962-1969.
- Szalárdy János, 1980. Szalárdy János *Síralmas Magyar Krónikája*. (Sajtó alá rendezte: Szakály Ferenc). Magyar Helikon, Budapest, 1980.
- Szamosközy, 1963. Szamosközy István *Erdély Története*. (Sajtó alá rendezte: Borzsák István -

- Sinkovics István). Magyar Helikon, Budapest, 1963.
- Szerémi, 1961. Szerémi György. *Magyarország Romlásáról*. (Sajtó alá rendezte: Juhász László - Székely György). Magyar Helikon, Budapest, 1961.
- Şemsettin Sami, 1998. Şemsettin Sami. *Kâmus-i Türkî*. Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tököly Imre, 1863. *Késmárki Tököly Imre naplója 1693. 1694. évekből*. (Közli: Nagy Iván). Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1863.
- Tököly Imre, 1868. *Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai 1686-1705 (Tököly Imre saját írásai)*. I. kötet. (Közli: Thaly Kálmán). Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1868.
- Thököly Imre, 1896. *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai*. II. kötet. (Közli: Thaly Kálmán). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1896.
- Thököly Imre, 1896. *Thököly Imre Fejedelem 1691-1692-iki Leveleskönyve*. (Közli: Thaly Kálmán). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1896.

Török történetírók, I. 1893.

Török történetírók. I. kötet. (Fordította: Thúry József). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1893.

Török történetírók, II. 1893.

Török történetírók. II. kötet. (Fordította: Thúry József). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1893.

Török történetírók, III. 1916.

Török történetírók. III. kötet. (Fordította: Karácson Imre, sajtó alá rendezte: Szekfű Gyula). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916.

Zenker, 1866.

Zenker, Jules Theodore. *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan.* I-II. volumes. Leipzig, 1866 (reprint 1994).

6.3. Felhasznált irodalom

Ágoston, 1993.

Ágoston, Gábor. *Ágyúk és löpor a 16.-17. századi Oszmán Birodalomban.* Budapest, 1993 (kandidátusi disszertáció, kézirat).

Ágoston, 1994.

Ágoston, Gábor. „Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeen Centuries.” *Acta Orientalia Acedemiae Scientiarum Hungaricae.* 1-2, 1994, 17-26.

Ágoston, 1998.

Ágoston, Gábor. „A hódítás ára. A magyarországi török végvárak őrsége, fenntartási tervei és a tartomány

pénzügyi helyzete.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 111 (1998), 351-383.

Ágoston, 2005.

Ágoston, Gábor. *Guns for the Sultan. Military Power and the the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Ágoston, 2006.

Ágoston, Gábor. *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*. (Çeviren: Tanju Akad). Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Akdağ, I. 1977.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)*. I. cilt. Cem Yayınevi, İstanbul, 1977.

Akdağ, II. 1999.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*. II. cilt. Barış Yayınları, Ankara, 1999.

Akşin, 1990.

Akşin, Sina. *Osmanlı Devleti 1600-1908*. III. cilt. Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

Angyal, 1889.

Angyal, Dávid. *Késmárki Tököly Imre 1657-1705*. Első rész - Második rész, Méhner Vilmos kiadása, Budapest, 1889.

Antonov, 2002.

Antonov, Aleksandır. „Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI.-XVII. Yüzyıllar).” (Çeviren: Zeynep Zafer). In:

- Türkler*. X. cilt. Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2002, 927-934.
- Babinger, 2002. Babinger, Franz. *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*. (Çeviren: Dost Körpe). Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 2002.
- Bagi, 2011. Bagi, Zoltán Péter. *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- Barkan, 1954. Barkan, Ömer Lütfi. „Hicri 933-934 (Miladi 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. IV. cilt. Ekim 1953 - Temmuz 1954, No:1-4, 251-329.
- Barkan, 1970a. Barkan, Ömer Lütfi. „Tımar.”, In: *İslam Ansiklopedisi*. XII/I. cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970, 186-230.
- Barkan, 1970b. Barkan, Ömer Lütfi. „Avarız.” In: *İslam Ansiklopedisi*. II. cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1970, 13-29.
- Barker, 1967. Barker, Thomas M. *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting*. State

University of New York Press, Albany, 1967.

Benczédi, 1983.

Benczédi, László. *A Thököly-felkelés társadalmi politikai alapjai / A Thököly-felkelés és kora.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1983.

Benlisoy - Macar, 1996.

Benlisoy, Yorgo - Macar, Elçin. *Fener Patrikhanesi.* Ayraç Yayınları, Ankara, 1996.

Berkes, 2002.

Berkes, Niyazi. *Patrikhane ve Ekümeniklik.* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Bostan, 1992.

Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire.* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Bostan, 2003.

Bostan, İdris. „A szultáni ágyú öntőműhelyben (Tophâne-i Âmire) folyó tevékenység a 16. század elején.” *Aetas.* 2 (2003), 5-20.

Bostan, 2006.

Bostan, İdris. *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği.* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Bostan, 2006.

Bostan, İdris. *Kürekli ve Yelkenli Osmanı Gemileri.* Bilge Yayınları, İstanbul, 2006.

- Bostan, 2007. Bostan, İdris. *Osmanlılar ve Deniz*. Küre Yayınları, İstanbul, 2007.
- Cezar, 1986. Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- Cin - Akyılmaz, 1999. Cin, Halil - Akyılmaz, Gül. „Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler.” In: *Osmanlı*. III. cilt. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 229-241.
- Chase, 2008. Chase, Kenneth. *Ateşli Silahlar Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- Czigány, 2004. Czigány, István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600-1700. Balassi Kiadó, Budapest, 2004.
- Dağgülü, 2004. Dağgülü, İbrahim Başak. „Osmanlı İmparatorluğu’nda Gemi Mimarlığı ve Kadırgalar-Baştarde.” *Naviga Tekne Yelken ve Deniz Kültürü Dergisi*, Nisan, 2004, 19-32.
- Dávid - Fodor, 2005. Dávid, Géza – Fodor, Pál. „Az ország ügye mindenek előtt való.” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544-1545, 1552)*. História MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005.

- Decei, 1964. Decei, Aurel. „Fenerliler.” In: *İslam Ansiklopedisi*. IV. cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1964, 547-548.
- Decsényi, 1885. Decsényi, Gyula. „Thököly Imre és Wesselényi Pál, mint vetélytársak.” *Századok*. 19 (1885), 520-614.
- Decsy, 1789. Decsy, Sámuel. *Osmanografia*. III. rész. Kurzbeck József Ts. K. Könyv-nyomtató, 1789.
- Devellioğlu, 2001. Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi, Ankara, 2001.
- Doberdoi Bánlaky, 17. 1940. Doberdoi, Bánlaky József. *A Magyar Nemzet Hadtörténelme*. 17. rész (Magyarország felszabadítása a török uralom alól). Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1940.
- Domokos, 1890. Domokos, György. „Várepítészet és várharcászat Európában a 16-17. században.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 9 (1896), 47-109.
- ELZ, 1962. „Petrovaradin.” In: *Enciklopedija Leksikografskog Zavoda*. VI. kötet, Perfekt-sindhi. Jugoslavenski Leksikografski Zavod, Zagreb, 1962, 30-31.

Ember - Heckenast, 1989.

Ember, Győző – Heckenast, Gustáv. *Magyarország története*. IV/I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

Emecen, 1992.

Emecen, Feridun M. „I. Kosova Savaşının Balkan Tarihi Bakımından Önemi.” *I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu*. 1992, 35-44.

Emecen, 2010.

Emecen, Feridun M. *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Emecen, 2010.

Emecen, Feridun M. *Yavuz Sultan Selim*. Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.

Engelhardt, 1979.

Engelhardt, Edward. *Tanzimat*. (Çeviren: Ayda Düz). Milliyet Yayınları, İstanbul, 1979.

Ercan, 1986.

Ercan, Yavuz. „Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi’nin Rolü.” In: *III. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, 195-209.

Ercan, 2001.

Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluşları Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

Ergenç, 1981.

Ergenç, Özer. „Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler.” In: *VII. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (11-15 Ekim 1976)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, 73 - 89.

Ergenç, 1986.

Ergenç, Özer. „Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksyonları Üzerine.” In: *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler-II.*, Genel Kurmay Yayınları, Ankara, 1986, 19 - 43.

Eroğlu, 2006.

Eroğlu, Haldun. *Osmanlılar: Yönetim ve Strateji*. Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2006.

Ertaş, 1977.

Ertaş, Yaşar. „XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları.” *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Manisa, I/1, 1977, 86-103.

Eryılmaz, 1990.

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

Eryılmaz, 1996.

Eryılmaz, Bilal. „Osmanlılarda Millet Sistemi.” In: *Osmanlı Ansiklopedisi*. VI. cilt. İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, 223-278.

Finkel, 1988.

Finkel, Caroline. *The Administration of Warfare: the Ottoman Military*

- Campaigns in Hungary, 1593–1606.* (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Bd. 14.), Wien, Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1988.
- Fodor, 1989. Fodor, Pál. *A janicsárok törvényei (1606).* MTA Orientalisztikai Munkaközössége, Budapest, 1989.
- Fodor, 1999. Fodor, Pál. „Az Oszmán pénzügyrendszer 16. századi válságáról (megjegyzések az 1585 / 89 évi leértékelésről”. *Aetas.* 4 (1999), 27-40.
- Fodor, 2006. Fodor, Pál. *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyi igazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján.* História, Budapest, 2006.
- Genç, 1984. Genç, Mehmet. „XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş.” *Yapıt.* No. 4, 1984, 53-61.
- Genç - Özvar, 2007. Genç, Mehmet - Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler.* I. cilt. Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.
- Generál, 1987. Generál, Tibor. *Allah serege.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987.

- Goodwin, 2006. Goodwin, Godfrey. *Yeniçeriler*. (Çeviren: Derin Türkömer). Doğan Kitap, İstanbul, 2006.
- Gömöry, 1890. Gömöry, Gusztáv. „Pétervárad ostroma 1694-ben.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 3 (1890), 20-35.
- Güçer, 1964. Güçer, Lütfi. *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi*. Sermet Matbaası, İstanbul, 1964.
- Gülsoy, 2000. Gülsoy, Ufuk. *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*. Simurg Yayınları, İstanbul, 2000.
- Halaçoğlu, 2002. Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. P.T.T. Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002.
- Hegyi, 1982. Hegyi, Klára. *Egy világbirodalom végvidékén*. Gondolat, Budapest, 1982.
- Hegyi, 1994. Hegyi, Klára. „The Ottoman Military Force in Hungary.” In: Géza Dávid - Pál Fodor, szerk. *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*. Loránd Eötvös University, Department of Turkish Studies and Hungarian Academy of Sciences, Institute of History, Budapest, 1994, 131 - 148.

- Hegyí, 1995. Hegyí, Klára. *Török berendezkedés Magyarországon*. História, Budapest, 1995.
- Hegyí, I. 2007. Hegyí, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*. I. kötet (Oszmán védelmi rendszer Magyarországon). História, Budapest, 2007.
- Hegyí, II. 2007. Hegyí, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*. II. kötet (A budai vilájet várainak adattára). História, Budapest, 2007.
- Hegyí, III. 2007. Hegyí, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*. III. kötet (A temesvári, győri, pápai, egri, kanizsai, váradi, és újvári vilájet várainak adattára). História, Budapest, 2007.
- Heywood, 1996. Heywood, Colin. „The Via Egnatia In The Ottoman Period: The Menzilhanes Of The Sol Kol In The Late 17th / Early 18th Century.” In: Elizabeth Zachariadou, eds. *The Via Egnatia Under Ottoman Rule (1380-1699)*. Crete University Press, Rethymnon, 1996, 129-144.
- Horváth, 1869. Horváth, Mihály. *Zrínyi Ilona életrajza*. Ráth Mór, Pest, 1869.
- Howard, 1987. Howard, Douglas. *The Ottoman Timar' System and its Transformation (1563-*

- 1650). Unpublished Ph.D. dissertation, Indiana University, 1987.
- Iorga, 1927. Iorga, Nicolae. „Les Aventures ‘sarrazines’ des français de Bourgogne au XV. siècle.” In: C. Marinescu, szerk. *Melagnes d’Histoire Generale*. Université de Cluj, Cluj, 1927, 7-56.
- Işıksal, 1981. Işıksal, Turgut. „Gunpowder in Ottoman Documents of the Last Half of the 16th Century.” *International Journal of Turkish Studies*. 2/2, winter 1981-1982, 81 - 91.
- İlhan, 1989. İlhan, Suat. *Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişmesi*. Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.
- İnalcık, 1957. İnalcık, Halil. „Osmanlılarda Ateşli Silahlar.” *Belleten*. XXI/83, 1957, 508-509.
- İnalcık, 1959. İnalcık, Halil. „Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü.” *Belleten*. XXIII/92. 1959, 575-609.
- İnalcık, 1978. İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*. Variorum Reprints, London, 1978.
- İnalcık - Oğuz, 1978. İnalcık, Halil - Oğuz, Mevlüd. *Gazavât-ı Sultân Murâd bin Muhammed Hân*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.

- İnalcık, 1994. İnalcık, Halil. *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300 - 1600*. Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Oakleigh, 1994.
- İnalcık, 1995. İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire (The Classical Age 1300 - 1600)*. Phoenix, London, 1995.
- İnalcık, 2000. İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (Çeviren: Halil Berktaş). I. cilt. Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- İnalcık, 2010. İnalcık, Halil. *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*. Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- İşbilir, 2002. İşbilir, Ömer. „Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmâlî: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği.” In: *Türkler*. X. cilt. Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2002, 151 - 158.
- Jacov, 1991. Jacov, Marco. „Le guerre veneto-turche, del XVII secolo in Dalmazia.” In: *Atti e memorie della Società Dalmata per la storia patria*. Vol. XX, Venezia, 1991, 1-310.

Jelavich, 1983.

Jelavich, Barbara. *History Of The Balkans*. Cambridge University Press, Cambridge- New York, 1983.

Karamursal, 1989.

Karamursal, Ziya. *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Karpat, 1985.

Karpat, Kemal H. *Ottoman Population: Demographic and Social Characteristics*. The University of Wisconsin Press, Madison, 1985.

Kazıcı, 1977.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlılarda Vergi Sistemi*. Bilge Yayınları, İstanbul, 1977.

Kazıcı, 2003.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlıda Toplum Yapısı*. Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Kenanoğlu, 2001.

Kenanoğlu, Macit. *Osmanlı Devleti'nde Değişme Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri*. Ph.D. tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Kingsley, 1937.

Kingsley, John. *The Bektashi Order of Dervishes*. Hartford Seminary Press, London and Hartford, 1937.

Kovács S., 2010.

Kovács S., Tibor. *Huszárfegyverek a 15-17. században*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2010.

Köhbach, 1994.

Köhbach, Marcus. „Die Eroberung von Fülele durch die Osmanen 1554.” *Eine historischquellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa. Zur Kunde Südosteuropas II.* Vol. 18, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1994.

Köpeczi, 1976.

Köpeczi, Béla. „Magyarország a kereszténység ellensége” *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

Kreutel, 2005.

Kreutel, Richard F. *Ahmet Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü.* (Çeviren: Esat Nermi Erendor). Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2005.

Lindler, 1994.

Lindler, Rudi Paul. „Beginning Ottoman History.” In: Colin Imber and Colin Heywood, eds. *Studies in Ottoman History in Honor of Prof. V. L. Ménage.* The Isis Press, İstanbul, 1994.

Liptai, 1984.

Liptai, Ervin. *Magyarország hadtörténete.* I. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984.

Marosi, 1980.

Marosi, Endre. „A török elleni harc lehetőségei 1352-1718.” *Hadtörténelmi Közlemények.* 27 (1980), 579-597.

- McNeill, 1964.
- McNeill, William H. *Europe's Steppe Frontier (1500-1800)*. University of Chicago Press, Chicago, 1964.
- Ménage, 1966.
- Ménage, Victor L. „Some Notes on the Devshirme.” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Vol. 29-issue 01, Cambridge University Press, London, 1966, 64-78.
- Mikaberidze, 2011.
- Mikaberidze, Alexander. *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*. Vol. 1, ABC-CLIO Inc., Santa Barbara CA, 2011.
- Molnár, 2004.
- Molnár, Antal. „A Pápaság és Magyarország a török uralom idején (1526-1686).” In: Zombori István, szerk. *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. METEM, Budapest, 2004, 189-217.
- Murphey, 1983.
- Murphey, Rhoads. „The Ottoman Attitude towards the Adoption of Foreign Technology: The Role of the Efrenchi Technicians in Civil and Military Applications.” In: Jean-Louis Bacque-Grammont and Paul Dumont, eds. *Contributions i l'histoire economique et sociale de l'Empire Ottoman*. Éditions Peeters, Leuven, Paris, 1983, 287-298.
- Murphey, 1988.
- Murphey, Rhoads. „Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in

- the Early Modern Middle East.” In: *Food and Foodways*. Vol. 2, 1988, 217-263.
- Murphey, 1990. Murphey, Rhoads. „Horsebreeding in Eurasia.” *Cenral and Inner Asian Studies* 4. 1990, 1-13.
- Murphey, 1999. Murphey, Rhoads. *Ottoman Warfare 1500-1700*. UCL Press, London, 1999.
- Murphey, 2007. Murphey, Rhoads. *Osmanlıda Ordu Ve Savaş (1500 - 1700)*. (Çeviren: M. Tanju Akad). Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Nagy, 1965. Nagy, László. „Adalékok Bethlen Gábor hadseregének erkölcsi arculatához.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 81 (1965), 299-319.
- Nagy, 1990. Nagy, László. „Megfogyva bár, de törve nem” *Török háborúk viharában (1541-1699)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.
- Nouzille, 1991. Nouzille, Jean. *Histoire de Frontieres: l’Autriche et l’Empire Ottoman*. Berg International, Paris, 1991.
- Ortaylı, 1985. Ortaylı, İlber. „Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet.” In: *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. IV. cilt. İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 996-1001.

Özcan, 1994.

Özcan, Abdülkadir. „Osmanlı Askeri Teşkilatı.” In: Ekmeleddin İhsanoğlu, szerk. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. I. cilt. İrcica Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1994, 336-338.

Özbaran, 2004.

Özbaran, Salih. „Asya’da ve Afrika’da Ateşli Silahların Ve Askeri Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü”, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*. Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Özdem, 1938.

Özdem, Ragıp. „Gennadios’un İtikatnamesi.” *Ülkü*. X. cilt. S. 60 / Şubat-1938, 529-540.

Öztürk, 1997.

Öztürk, Mustafa. „1616 Tarihli Halep Avarız-hane Defteri.” *OTAM*. 8, Ankara, 1997, 249 - 293.

Pakalın, 1993.

Pakalın, Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I. cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Pakalın, 1993.

Pakalın, Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. II. cilt. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Pamuk, 1994.

Pamuk, Şevket. „Money in the Ottoman Empire, 1326-1914”, In: Halil Inalcik and Donald Quataert, eds. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1600 - 1914*. Vol. 2, Cambridge

University Press, Cambridge, New York, Oakleigh, 1994, 945 - 985.

Pamuk, 1999.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Pamuk, 2009.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı - Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Papp, 2003.

Papp Sándor. „Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro patria et libertate*.” *Hadtörténelmi Közlemények*. 116 (2003), 633-666.

Parker, 2006.

Parker, Geoffrey. *Askeri Devrim: Batının Yükselişinde Askeri Yenilikler, 1500-1800*. (Çeviren: Tuncay Zorlu). Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

Pálffy, 1996.

Pálffy, Géza. „A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig.” *Történeti Szemle*. 2-3 (1996), 163-217.

Pálffy, 2001.

Pálffy, Géza. „A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében.” In: Petercsák Tivador-Berecz Mátyás,

Perjés, 1970.

Perjés, 1979.

Pertusi, 2006.

Rázsó, 1988.

Rohonyi - Nagy - Tóth, 1955.

Runciman, 1999.

274

Sahillioğlu, 1973-1974.

Sahillioğlu, Halil. „Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid’in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Meselesi.” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 2-3, 1973-1974, 415 - 65.

Sahillioğlu, 1989.

Sahillioğlu, Halil. *Türkiye İktisat Tarihi (Giriş-Bazı Kurum Ve Kavramlar)*. Menteş Kitabevi, İstanbul, 1989.

Sawai, 2008.

Sawai, Kazuaki. „Japon Teknolojisine Karşı: 16. Yüzyılda Doğu Asya’da Osmanlı Tüfeğinin Yeri.” *Eskiçağdan Modernçığa Ordu: Teşkilat, Oluşum Ve İşlev*. (Sempozyum, 14-16 Mayıs 2007), İstanbul, 2008, 341-354.

Schäfer, 1984.

Schäfer, Roland. „Festungsbau an der Türkengrenze. Die Pfandschaft Rann im 16. Jahrhundert.” *Zeitschrift des historisches Vereins für Steiermark*. 75 (1984), 31-59.

Seres, 2005.

Seres, István. “Thököly Imre emigráns hadseregének tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején (1698-1699).” *Hadtörténelmi Közlemények*. 118 (2005), 424-500.

Seres, 2006.

Seres, István. *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

- Sertoğlu, 1986. Sertoğlu, Mithat. *Osmanlı Tarihi Lûgatı*. Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.
- Sevim - Yücel, 1990. Sevim, Ali - Yücel, Yaşar. *Türkiye Tarihi*. III. cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- Sugár, 1983. Sugár, István. *Lehanyatlík a török félhold*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1983.
- Szabó, 1997. Szabó, Péter. *Az erdélyi fejedelemség*. Kulturtrade, Budapest, 1997.
- Szakály, 1981. Szakály, Ferenc. *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Szakály, 1982. Szakály, Ferenc. „The Hungarian-Croatian border defense system and its collapse.” In: János M. Bak and Béla K. Király, eds. *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary. War and Society in Eastern Central Europe*. III., Eastern European Monographs, 104; Brooklyn College Studies on Society in Change, 12, Brooklyn College Press, Brooklyn, 1982, 141-158.
- Szamosközy, 1880. Szamosközy, István. „Szamosközy István történeti maradványai 1542-1608.” In: Szilágyi Sándor, szerk. *Monumenta Hungariae Historica* -

Vegyes följegyzések IV. II. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1880.

Szántó, 1980.

Szántó, Imre. *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541-1593.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

Szita, 1987.

Szita, László. „Erdély megszállása 1687 őszén; az 1688 évi belgrádi, szlavóniai és boszniai hadjárat.” In: Szita László, szerk. *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez.* Pécs, 1987, 53-73.

Szita, 1995.

Szita, László. *A törökök kiűzése a Körös-Maros közéről 1686-1695. Gyula város és a vár török alóli felszabadulásának 300. évfordulójára.* Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1995.

Szita - Seewann, 1997.

Szita, László - Seewann, Gerhard. „*A legnagyobb győzelem*” *Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez.* Magyar Történelmi Társulat Déldunántúli Csoportja, Pécs-Szigetvár, 1997.

Şahin, 1996.

Şahin, Mehmet Süreyya. *Fener Patrikhanesi ve Türkiye.* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996.

Şentürk, 2002.

Şentürk, Hüdai. „Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış.” In: *Türkler*. X. cilt. Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2002, 904 - 912.

Tabakoğlu, 1985.

Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Dergah Yayınları, İstanbul, 1985.

Tóth, 2000.

Tóth, Sándor László. *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2000.

Trócsányi, 1972.

Trócsányi, Zsolt. *Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

Unat, 1941.

Unat, Faik Reşit. „Ahmed III Devrine Ait Bir Islahat Takriri: Muhayyel Bir Mülakatın Zabıtları.” *Tarih Vesikaları*. I/1, Maarif Vekaleti, Ankara, 1941, 107 - 221.

Uyar - Erickson, 2009.

Uyar, Mesut - Erickson, Edward J. *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. Praeger Security International, Santa Barbara CA, 2009.

Uzunçarşılı, 1986.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. „Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri.” *Belgeler*. XI/15, 1986, 15-76.

Uzunçarşılı, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. III/I. cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. I. cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Üçel - Aybet, 2003.

Üçel - Aybet, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların gözünden Osmanlı Dünyası Ve İnsanları*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Üçel - Aybet, 2010.

Üçel - Aybet, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Üçok - Mumcu - Bozkurt, 1999.

Üçok, Coşkun - Mumcu, Ahmet - Bozkurt, Gülnihal. *Türk Hukuk Tarihi*. Savaş Yayınları, Ankara, 1996.

Ünal, 1998.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Kardelen Kitapevi, Isparta, 1998.

- Ünal, 2001. Ünal, Tahsin. *IV. Murat ve Bağdat Seferi*. Berikan Elektronik Basım Yayım, Ankara, 2001.
- Varga J., 2007. Varga J., János. *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben*. História-MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2007.
- Várkony, 2009. Várkony, Ágnes. „Az életpálya választútjai.” In: Peter Kónya, szerk. *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie / Thököly Imre Gróf és felkelése*. Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, Prešov 2009, 11-38.
- Vencel, 1921. Vencel, Bíró. *Erdély követei a Portán*. Minerva Irodalmi És Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Cluj – Kolozsvár, 1921.
- Vojtech, 1983. Vojtech, Kopčan. „A török Porta Thököly-politikája.” In: Benczédi László, szerk. *A Thököly-felkelés és kora*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 119-127.
- Wijn, 1970. Wijn, J. W. „Military Force and Warfare, 1610-1648.” In: J. P. Cooper, eds. *The New Cambridge Modern History, The Decline of Spain and the Thirty Years War, 1609–48/59*. Vol. 4, Cambridge University Press, Cambridge - New York, 1970, 203-225.

7. FÜGGELÉK

7.1. A pétervárad napló átírása

1-B

1. Bismi'llahi'r - Rahmani'r - Rahim⁵⁵¹
2. tebareke ez-zi bedih l-mülk⁵⁵² ve hüv-i ali külli şeyiden kadir⁵⁵³ hamd-i kesir ve sena-i cezil
3. adim l-taksir ol hüdavent la-nazır ve ferman-i fermayı bi-şerik ve vezire
4. olsun ki selatin-i selam ve hevakin-i sami-sekami calenan n-nas
5. imamen⁵⁵⁴ mukarrinde takrir ve hasenat-i müstakira ve makamen⁵⁵⁵ serir-i saadet masirinde
6. caykir edüb anvan-i madalet-beyan-i saltanat ve esbab-i nesfat-mab-i
7. ubbeh et ve şevketlerin bir mukteza-i fahva-i ceala veziran⁵⁵⁶ vüzera-i
8. nikure ve vükela-i reşad iltima ve selametle hitam-peyzin eyledi ve selat-i salavat
9. ve tahiyyat-i bahiyyat-i seyyid-i kainat ve mufahar-i mevcudat-i had-i sebil mukteda-i
10. enbiya ve resul nuru' l-vera hazret-i Muhammed Mustafa ve al ve ashab-i basafayı
11. üzerlerine olsun ki ve cahid-u fi sebi' llahi⁵⁵⁷ emrine imtisal ve inkiyad ile
12. herbirleri erbab-i kefr-u fesada sel-i seyfi cihad idüb levs eşrak ve taabbud
13. ve san-i napakdan revî zemini tathir ve erkan-i resih l-bünyan şeriat-i muahede bi hezar-i

2-A

1. hezar-i sayı cemil ile tamir eylediler amma badehu bi-sair erbab-i kiyasete ruşen ve zamair-i
2. eshab derasete müberhen müteyakkındır ki zabt-i eser-i padişahan namdar ve sebt-i
3. ahbar-i tacdaran-i kamkar şive-i muerrehan sulaf ve şime-i mühenveran

⁵⁵¹ *Korán*, rész: 1, szúra: 1 (Fatiha).

⁵⁵² „tebareke ez-zi bedihi' l-mülkün”, *Korán*, rész: 29, szúra: 67 (Mülk), 1.

⁵⁵³ „hüv-i 'ali külli şeyiden kadir”, *Korán*, rész: 3, szúra: 3 ('Ali İmran), 189.

⁵⁵⁴ „cailuka li-n-nasi imaman”, *Korán*, rész: 1, szúra: 2 (Bakara), 124.

⁵⁵⁵ „hasenat-i müstakira ve makamen”, *Korán*, rész: 18, szúra: 25 (Furkan), 65.

⁵⁵⁶ „ce'ala veziran”, *Korán*, rész: 29, szúra: 75 (Kiyamet), 11.

⁵⁵⁷ „cahid-u fi sebi' llahi”, *Korán*, rész: 9, szúra: 8 (Enfal) 74.

4. maaruf-i ittisaf olunduğundan gayri asar-i salifenin tettebbuu ve istiksafi
5. bais-i istirşad-i ahlaf edüğü bi-la hilaf olmağın fevaid-i müstebin ve avaid-i
6. müstağın an-i l-tebeyyindir binaberin padişah-i zaman ve halife-i asr ve evanımız
7. sultan l-izam ve hakan l-muazzam serir-i ara-i saltanat-i Osmani şeref bahşa-i
8. evrenk-i cihanbani gavs l-islam ve l-müslimin kamu' l-kefret ve l-müşriki
9. zilllahi fi l-arzın hami beyzat l-islam mahi zalam l-küfferan ve vech l-eyyam
10. basit besat l-emin ve l-aman kasir anuf l-cebabirat ve eshab l-tuğyan
11. sultan-i cihan ve şahinşah-i devran Sultan Ahmed Han bin Sultan İbrahim Han
12. Abdullah-i sultanata ila inkiraz üd devran hazretlerinin zaman-i saltanat ve ibban
13. hilafet ba saadetlerinde her az niğın vezaret ile mesned nişin sadaret
14. olan vezir-i azam ve sipahselar-i ekremleri kerim uş-şeym celli l-himem sahib l-seyfe
15. ve l-kalem-i müvellef kulub l-nas bi-masir l-kerim semi şeyyir huda salik tarik-i ihtida

2-B

1. velî nimetimiz efendimiz Ali Paşa yesserullah mayirid ve mayeşa hazretleri hicret-i nebeviyye
2. aliyye-i ifzalü' l-salavat ve ekmelü' t-tahiyyenin bin yüz beş senesinde Engürüs
3. seferine memur olub taraf-i hümayun-i şehriyariden istisal-i ehl-i dalal
4. içün baas ve irsal olunduklarında bu sefer-i zafer eserde mekamin-i gaybiyyeden
5. ruz be-ruz bürüz iden vekayi-i yevmiyyeyi sebt ve tahrir-i mafu' z-zamir-i abad-i fakir
6. olub lakin tabi heves-i ferma bu temenna-i tasavvur peymayı ifrag-i kalıb-i imla
7. itmek istedikçe adem-i istidad ve istitaatim mumanaat ve bu fende kusur-i
8. sınaatim keff-i kalem cerait itdiğinden naşı keşmekeş-i ikdam ve ihcamda
9. bir kaç gün mütekalib ve mütereddid oldum akıbet münşiyân-i zemandan
10. bazı ihvan cenablarına iltica ve bast-i temhidat rica idüb bu memulün
11. nakş-i ceride-i husul olmasın temenna eyledim amma mültemesim karin-i kabul olmayub
12. kimi bu kadar işgal-i kesireye mübtela iken her gün iktinas-i şevârid-i hayal
13. damine düşmek ne beladır deyü arz-i kelal ve kimi vakayı-i yevmiyyeyi
14. istikşafdan istinkaf ile izhar-i acz ve melal ve kimi dahi üzr-i ahir ile
15. cevab-i yees iştimala tasaddi eylediklerinde bu hakir adimmü' l-istitaa bu asar-i celilenin
16. isaa

3-A

1. izaâ sîn reva görmeyüb ma-kulletü' l-bina tertib ve imla ve telfik
2. ve inşasına şuru itdim ve ekseriya deb-i müverhiyn olan efrat ve mübalağayı
3. terk idüb beyan vaki ile iktifa eyledüm bu küftar perişan atvara ifaza-i
4. envar-i enzar iden evvelü' l-ibsardan rica olunur ki cürmüne muterif
5. olan miskin yekdir andan ki ola taat bin mazmun-i meskenet karimini
6. melhuz dide-i itibar idüb vakıf oldukları sehv ve zelev ve hata
7. ve hallinden iğmaz belki mürüvvet buyurub kalem-i kerem ile tashih ve ıslahında
8. iraz buyurmıyalar hata ve sehv birle vakt-i tahrir galatlar düşse
9. ker nevek kalemdan benan-i lutf ile tashih kılmak baid olmaya ashab-i kerimden
10. bi' l-lahu' l-tevfik illau' l-icabet cedir ve hakik⁵⁵⁸ serdar-i ekrem ve vezir-i azam
11. Ali Paşa hazretleri bin yüz beş senesi zilkadesinin beşinci günü⁵⁵⁹
12. Edirne sahrasından hareket ve mütevekkilen illa' İlah Engürüs tarafına atf-i inan-i
13. azimet idüb ol gün şevketlü ve kudretlü ve azametlü padişahımız Sultan Ahmed Han
14. hallada allahu teala hilafete ila yevmü' l-karar hazretlerine bir saat mesafede münasib
15. olan mahalde saye-ban kurulub asakir-i islam tertib-i alay ile mukabelelerinden

3-B

1. güzâr idüb saadetlü vezir-i azam hazretleri saye-ban-i şehriyarı olduğı
2. mahalle-i karib geldiklerinde agayan-i rikab-i hümayun istikbal ve darüssaade
3. ağası için kurulan çadıra nüzul buyurulub kahve ve şerbetden sonra
4. babüssaade ağası ile silahdar ağa gelüb huzur-u hümayuna davet
5. ve darüssaade ağası önlerince sürat idüb rikab-i hümayun-i
6. saadet-makrun ile şeref-yab ve nevaziş-i iltifatla şadab buyurulub
7. rikab-i hümayun kaymakamı Abdullah Paşa dahi huzur-i şehriyariye davet
8. ve ser-a-sere kaplu kürk ile elbas-i hilat buyuruldu badehu agayan-i
9. rikab-i hümayun ve darüssaade ağası dahi gidüb şevketlü ve mahabbetlü
10. padişahımız ile sadr-i azam hazretleri yarım⁵⁶⁰ saat mikdarı تنها kalub
11. müzakere ve mükalemeden sonra sadr-i azam hazretlerine dahi iki sevb-i

⁵⁵⁸ A berlîni k zirat innen kez  dik. Deutsche Staatbibliothek, Berlin. Kitab-i Tevarih-i Sultan S leyman, Bin Toksan Tokuz Senesinden Bin Y z On Senesine Dek S yler. MS. Diez. A. quart. 75.

⁵⁵⁹ A berl ni k ziratban a 11. sor  gy szerepel: *Ali Pa a hazretleri sene-i mezbur zilkadesinin be inci g n *, teh t a d tum helyett a mezbur (= kor bban eml tett) sz t haszn lja.

⁵⁶⁰ Nasf (=) sz  k vetkez k a berl ni k ziratban.

12. ser-a-sere kaplu samur kürk⁵⁶¹ elbas ve mazhar-i dua-i hayırları olduğunu
13. ihsas idüb veda ve rahş sebükseyre süvar olub mukabele-i şehriyariden
14. tertib-i alay ile gūzar eylediler ol gün sadr-i azam hazretleri ferace kürk
15. ve sade dikdik ile eğerlenmiş ata süvar olmuşlar idi sair erkan-i divan
16. dahi

4-A

1. dahi siyab-i sefer ile binüb esnay-i sefer olmağla tarh-i tekellüf olunmuşdu
2. badehu iki saat münasib mahalde rikab-i hümayun kaymakamı vezir-i mükerrerrem Abdullah Paşa
3. tarafından yemeklik çadırları kurulub azim ziyafetler tertib olunmağla mekan-i
4. merkuma nüzul ve bad'et-taam kapucıbaşı ağalar sefere memur olmayan
5. erkan-i devlet bi' l-cümle veda eylediler faziletli şeyhü' l-islam Sadık Mehmed Efedî'ye
6. hazretlerine ikramen saadetli sadr-i azam hazretleri tarafından beyaz çukaya
7. kaplu samur kürk ilbas olunub vezir Nişancı Mehmed Paşa ve sadreyn efendiler
8. veda eylediler badehu Kaymakam Abdullah Paşa hazretlerine çukaya Kaplu samur kürk
9. ve bi' l-cümle etbaina kaftan ve kethudaları Muhammed Ağa'ya ferace samur kürk
10. ilbas olunub tertib alayı ile Kemal Çayırı nam mahalle nüzul buyuruldu
11. serdar-i ekrem sipehsalar-i azam hazretleri Trablusşam'dan davet
12. olunub mah-i şabanü' l-muazzamın yirmi yedinci günü Edirne'ye dahil ve mühr-i vezarete
13. nail olmuşlar idi Edirne ve Edirne sahrasında müddet-i ikametleri almış sekiz
14. gün mikdarı olub avn-i bari ile tedarik olunub be-her yevm tayinatları
15. virilen kapuları kullarıdur piyade-i Bosna 1000 nefer, piyade-i Arnavud 1000 nefer, piyade-i Silifke 1000 nefer⁵⁶²,

4-B

⁵⁶¹ A berlîni k ziratban a k rk (= pr m) t bbes sz mban *k rkler-k nt* van leirva.

⁵⁶² A berl ni k ziratban a 15.sor a k vetkez : *verilen kapuları kullarıdur piyade-i Bosna neferen 1000, piyade-i Arnavud neferen 1000, piyade-i Silifke neferen 1000...* Annyiban van v lt z s, hogy a „neferen” sz  t bbes sz m.

1. piyade-i tüfenkçi 330 nefer, sağ ve sol kol süvari 386 nefer, gönüllüyan ve divanegan 262 nefer,
2. tataran 120 nefer⁵⁶³, süvari Adana levandatı 300 nefer, agayan-i enderun ve çukadar ve mehter 250 nefer,
3. karakollukcı 603 nefer, kapucıbaşı agayan 130, vacibü' r-riaye ber vech-i tahmin 1500 yekün nefer 6751; Kemal Çayırı 3 saat
4. cısr Mustafa Paşa 3 saat
5. yevm-i mezburda sipah ve silahdar ağaları Belgrad'a varınca her gün kol
6. gezüb ve yolların sağ ve sol taraflarına adamlar tayin idüb fukaranın
7. bağ ve bağçe ve ekinlerine tevaif-i askeriden bir ferd dahl ve taarruz itmeyüb
8. ve müft-i meccanan yem ve yiyecek talebiyle rencide ve teaddi eylememek üzere
9. tenbih buyuruldu ve yevm-i mezburda sadr-i azam hazretleri ayin-i osmaniyan
10. üzere bizzat başçadıra çıkub otağ kapuları açılıb
11. ve mehterhaneler çalınub fukara ve mesakin ve erbab hacatın işleri
12. görülmek üzere divan olmağa mübaşerat ve inşa' ilahu teala her menzilde
13. bu kaideye riayet olunmak üzere serçavuşan ve erbab-i divana tenbih
14. buyuruldu Menzil-i Harmanlı 6 saat, Menzil-i Uzunca Abad-i Hasköy 6 saat, Menzil-i Kayalı 6 saat
15. yevm-i mezburda Kastamonı ve Bolı sancaklarının zuama ve erbab tımarı ordu-i hümayuna
16. mülhak

5-A

1. mülhak oldılar Menzil-i Papaslar 6 saat yevm-i mezburda Filibe kadısı ve ayan-i devlet
2. hazret-i sadr-i azam-i istikbal eylediler Menzil-i Filibe 6 saat yevm-i mezburda yeniçeri
3. ve cebeci ve tobçi ocakları üç gün mukaddem Filibe'ye dahil olmuşlar
4. idi cümlesi alaya çıkub sadr-i azam hazretleri dahi tertib-i alay ile
5. yemeklikden hareket ve vasat-i şehirden geçüb otağa nüzul buyurduktan sonra
6. piyade askeri alay gösterdiler fi 21 Za yevmi mezburda Anadolu tarafından
7. tokuz bayrak yeniçeri ordu-i hümayuna mülhak oldılar fi 22 Za yevm-i mezburda

⁵⁶³ A berlını kızıratban neferen.

8. dahi beş bayrak yeniçeri geldi fi 25 Za yevm-i mezburda yeniçeriocağı
9. ilerüye gitmek ferman buyuruldu fi 27 Za Filibe menziline altı gün ikamet
10. olunub ertesi hareket olundu Menzil-i Tatarbazarı 6 saat menzil-i mezburda sadr-i azam
11. hazretleri kendü mallarından kırkar gurus bahşiş ve be-her yevm tainatları verilmek
12. üzere tahrir buyurdıkları bin nefer kırmızı bağırıklı ve ma-i şalvarlı
13. tüfenk endaz Silifke levendatı ordu-i hümayuna mülhak oldılar ve yevm-i mezburda
14. bir zımmi zımmi-i ahar-i amden alet-i ceriha ile darb ve katl eyledüğünü ikrar
15. ve hüccet-i şeriyeye olmağla kısas olundu ve menzil-i mezburda bir gün meks

5-B

1. olunub ertesi hareket buyuruldu Menzil-i Yeniköy 4 saat menzil-i mezburda Sivas
2. Beğlerbeğisi Mahmud Paşa eyalet askeri ile ordu-i hümayuna mülhak oldılar
3. menzil-i Ahtman 8 saat bu mahall derbend olub iki yolu vardır bir yolu Kapulu bir yolu
4. Kız Derbendi demekle maaruftur cebehane ve tobhane mühimmatları ve toblar
5. Kız Derbendi ve sadr-i azam hazretleri Kapulu Derbendi'nden ishal vech
6. üzere mürur buyurdılar ve derbend-i mezburlarda ekser-i eyyamda haydud
7. eşkiyası tecemmi idüb murur ve ubur iden ebna-i sebile teaddi eylemek
8. müadları olmağla Kız Derbendi'nde kadimden tayin olunan derbend-i Çiyandan
9. maaden Bazarcık Kazası'ndan seksen nefer tüfenk-endaz martalos ihrac
10. ve dergah-i âli müteferrikalarından İbrahim Mübaşir ve Kapulu Derbendi'ne dahi
11. kadimi neferatından maaden Samakov kazasından seksen nefer martalos ihrac
12. ve üzerlerine Filibe Nazırı Ahmed Ağa tayin buyurılıb asakir-i islam sefer-i hümayundan
13. avdet idince bir şeyi zayi ve telef olmak ihtimali olur ise mübaşirlerine
14. tazmin itdirilmek üzere ferman buyuruldu Menzil-i Yenihan 6 saat mahall-i mezburdan
15. Sofya'ya gelince ve aralıkda Kazasker Derbendi demekle maaruf
16. muhafazaya

6-A

1. muhafazaya muhtac olmağla kurbunda olan kuranın on aded avarız
2. haneleri ref ve altmış nefer tüfenk endaz ile muhafaza eylemek üzere teahhüd
3. itmeleriyle Sofya mütesellimi dahi mübaşir tayin buyuruldu Menzil-i Sofya 6 saat yevm-i mezburda

4. yeniçeri ocağı vesair ocaklar halkı selama turub tertib-i alay ile
5. kenare-i şehirden gûzar olunub Bali Efendi Tekyesi'ne nüzul olundu sadr-i azam
6. hazretleri otağa geldiklerinde piyade askeri alay gösterdiler fi 22 Za
7. yevm-i mezburda defterdar İsmail Paşa Kilis Sancağı ile Gabelle Kalası'na
8. memur ve başmuhasebe hulefasından Halil Efendi şikk-i evvel defterdarlığı
9. ile mesrur oldu ve yevm-i mezburda Aydın tarafından sekiz bayrak yeniçeri
10. asker-i hümayuna mülhak oldılar fi 23 Za yevm-i mezburda Gabelle Kalası'na Venedik
11. keferesi müstevli olduğu haberi vürud idüb imdad taleb itmeleriyle
12. sabıka yeniçeri ağası olub bervecch-i arpalık Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıfı
13. Abdullah Paşa ve sabıka cebecibaşı olub bervecch-i arpalık Beğşehir
14. Sancağı'na mutasarrıf Muhammed Paşa mükemmel kapuları ile memur ve tayin buyuruldu
15. fi 24 Za yevm-i mezburda altı bayrak yeniçeri ve İçil ve Tarsus sancaklarının

6-B

1. zuama ve erbab-i tımar-i müesker-i hümayuna mülhak oldılar fi 25 Za yevm-i mezburda
2. Karaman Beğlerbeğisi Mustafa Paşa ve Hamid Sancağı mutasarrıfı Süleyman Paşa
3. ve Kastamonu Sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa ve Ayınteb Sancağı mutasarrıfı
4. Abdülkadir Paşa ve Akşehir Sancağı mutasarrıfı Abdülnebi Paşa ve beş bayrak
5. yeniçeri Ordu-i Hümayun'a dahil olub alay gösterdiler fi 26 Za yevm-i mezbur
6. tatar askeri ile celadetlü Selim Giray Han Hazretleri Akkirman hududuna
7. dahil oldukları haberi vürud eyledi fi 27 Za yevm-i mezburda bölük-i
8. erbaa ocaklarına müceddeden tahrir olunan yedi yüz mikdarı sipah neferatı
9. alay gösterüb bin üç yüz yirmi yedi nefere baliğ oldu ve altı bayrak
10. yeniçeri dahi geldi fi 28 Za yevm-i mezburda Diyarbekir Eyaleti evvel baharda
11. mükemmel kapusu ile sefere gelmek üzere sabıka Van Beğlerbeğisi İsmail Paşa'ya
12. ihsan buyuruldu yevm-i mezburda İvreça ve Pilevne ve Lofça ve ol havalide
13. zuhur iden haydud eşkiyanın defi için mahsus gedikli ağaları tayin
14. ve sefere memur olmayan ayan-i vilayet ve darb ve harbe kadr il erleri
15. vilayetlerini muhafaza eylemek üzere ferman buyuruldu fi 29 Za yevm-i mezburda
16. Samakov

7-A

1. Samakov tarafından zeameti olan Turna Ahmed namında bir kimesneden üç yüz
2. mikdarı reaya Divan-i Hümayun'da teşekki idüb murafi-i şer olunub
3. ashab-i hukukun hakları alıvirüldükden sonra katl olundu ve yevm-i mezburda
4. yeniçeri ocağı ilerüye gitmek üzere ferman buyurılıb altı bayrak yeniçeri
5. Anadolu tarafından gelüb ocaklarına mülhak oldılar Anadolu tarafından gelecek
6. tavaif askerinin irişmeleri ve asakir-i Tatarın intizarıyla Sofya menzilinde
7. on bir gün ikamet olunub ertesi hareket olundu Menzil-i Halkalı 6 saat
8. Menzil Sarıyurt 7 saat yevm-i mezburda Deruğman Derbendi'nden ubur olunub
9. muhafazaya muhtac olan mahallerden olmağla piyade ağalarından seksen dört
10. nefer ile Hüseyin Ağa ve altmış nefer ile Mehmed Ağa tayin buyurılıb Şehirköyü'ne
11. gelince bu aralıkda Kuruçeşme nam muvazza toksan nefer ile Mehmed Ağa
12. ve Sokova cisrine altmış üç nefer ile Halil Ağa memur olub ve Sokova
13. cisrinde hala Eskişehir Sancağı Beği Halil Beğ muhafaza idüb haydud
14. eşkiyası zuhur ider ise Dragoman nam-i mahallden Kızıl Bayır'a varınca muhafız
15. tayin olunan piyade levendatı ile ittifak idüb üzerlerine varılmak üzere ferman

7-B

1. buyuruldı menzil 5 saat mukabele-i Şehirköyü yevm-i mezburda reaya fukarasının
2. bir kimesneden zulm teaddisi ve haydud eşkiyasının istilası tefahhus
3. ve tecessus olunub reayanın bazıları muhafızları olan Halil Beğ'den
4. müteşekki ve bazıları hoşnud olub üzerine şera isbat olunur mevad
5. zuhur itmeyüb ancak muhafaza-i merhumdan ref ile tedib olundu ve kasaba-i
6. mezbur istila-i kefereden hali ve harabe olmağla kadıları sakın olacak
7. mahal olmaduğı ilam olunmağla kabil sükena mertebesi bir hane tedarik olunmak
8. üzere akçesi beytü' l-mal-i müsliminden virildi ve kaza-i mezbur ahalisi
9. kendi ittfakları üzere tedarik eyledikleri beş bayrak martalos kema fi' l-evvel
10. kurasını muhafaza eylemek üzere tenbih buyuruldı Menzil-i Musa Paşa Palankası 6 saat Palanka-i merhumun
11. kadimi neferatından maada yetmiş yedi nefer ile süvari ağalarından Halil Ağa
12. tayin buyuruldı Menzil-i Niş 9 saat Musa Paşa palankası ile Niş arasında vakii
13. Kızılbayır dinmekle maaruf mahuf ve muhatara mahallde muhafaza eylemek üzere
14. kadimi neferatından maada seksen nefer ile piyade ağalarından Ömer Ağa tayin
15. buyuruldı ve yevm-i mezburda Arnavudluk tarafından Hüseyin Paşazade İsmail Bey

16. ve Kaplan

8-A

1. ve Kaplan Paşa biraderi Ali Bey mübaşeretleriyle iki bin nefer miri ve bin nefer
2. sadr-i azam hazretlerinin neferatı üç bin nefer güzide tüfenk endaz istikbal
3. idüb alay gösterib kırmızı boğasiden nimten ve mai boğasi
4. çaltıyan ihsan olundı fi 28 Za ağalarına akçe tekaüdlük⁵⁶⁴
5. yüzbaşılara tokuz bayrakdar ve başçavuşlarına yedişer ve neferat
6. bayrakdarları ve çavuşları ve onbaşılara yedişer ve neferata beşer akçe
7. terakkiler ile sipah ve silahdarandan beşer yüz nefer terakkili serden geçdi
8. yazılıb beş yüz nefere bir ağa ve her yüz nefere bir yüzbaşı ve yüz nefere
9. on nefer onbaşı ve yüz nefere bir bayrak ve her bayrağa bir çavuş her
10. beş yüz neferde altmış sekiz zabıt olmak üzere be-her yevm birer çift nan
11. ve yarım yem arpa ve beşer nefere bir vakiyye lahm ve müceddeden sipahilik murad
12. idenlere onar akçe istida ve bu uslub üzere zabıtları ve tayınatları
13. virilmek üzere sipah ve silahdardan beşer yüz serden geçti ve bir defa
14. dahi sipah ve silahdardan beşer yüz terakkili mecmu iki bin serdengeçdiden
15. maada olmak üzere ve beşer akçe terakkiler ile beşyüz nefer cebeci serdengeçdi

8-B

1. dahi ferman buyuruldı fi 10 Za yevm-i mezburda iyd-i azha vaki olub
2. ordu-i hümayunda bayram namazı kılınmak ve kurban zebih olunmak esnayı sefer
3. olmağla terk olunub murad idenler Niş kasabasında iyd-i adha namazını
4. eda eylediler ve kaide üzere sadr-i azam hazretleri ile bayramlaşmak
5. dahi terk olunub ziyaret tarikiyle her kes gelüb arz-i ubudiyyet eylediler
6. fi 11 Za yevm-i mezburda Maraş Beylerbeyisi Hasan Paşa ordu-i hümayuna mülhak
7. oldı yevm-i mezburda bölük-i erba ocaklarına müceddeden tahrir olunan
8. neferatın esamileri tevzi olundı ve yevm-i mezburda bir kaç seneden berü
9. ol havalide ebna-i sebili garet iden haydud eşkiyasından
10. nam-i zımı haydudbaşı ahz olunub katl olundı menzi Aleksiniçe 6 saat Baymurbayır
11. tabir olunur mahuf mahalle yüz elli nefer piyade ile Şaban Ağa ve kırk beş
12. nefer ile süvari ağası İsmail Ağa tayin buyuruldı ve⁵⁶⁵ yevm-i mezburda

⁵⁶⁴ A berlini kéziratban a dátum zilkade 29-ként szerepel.

13. Maraş Beylerbeyisi Hasan Ağa asakir-i islama dümdar tayin olundu
14. Menzil-i Kınalıoğlu Çiftliği 6 saat Rajna Palankası'nda yetmiş altı nefer ile Muhammed Ağa Devebağırdan
15. nam mahalle varınca iki yüz nefer piyade tüfenk endaz Arnavud levendatı ve iki yüz on
16. nefer

9-A

1. nefer ile ber vech ocaklık hassa mutasarrıfı olan Hevacezade
2. Eyüb Paşa tayin buyuruldu Vidin ile Niş arasında Bana namında
3. bir kasaba ve kurbında bir taş kullesi vardır istila-i kefereden
4. ahalisi perişan ve kasabası harab olup ziyade haydud mecmi-i
5. ve murur ve ubur iden ebna-i sebili rencide ve teadi üzere oldukları
6. ilam olunmağla kasaba-i mezburun palankası müceddeden tamir ve neferatı
7. üç yüze varınca teknil ve tahrir olunmak üzere mübaşirler tayin buyuruldu
8. menzil-i Yerakin 6 saat ol havalide ve tağlar ve becenelerde sakın olan reaya
9. taifesi mecmu-i tekalifden muaf ve ibtida senesinde öşür dahi
10. alınmayub ve haydudluk edenler fi-mabad raiyyet kabul idüb şekavetden
11. feragat iderler ise gelüp palankalar etrafında tevattun eyleyüb edna
12. cizyesiyle ziraat eyledikleri mahsulatın aşarını virmek üzere
13. istimalet kağıdları gönderildi Menzil-i Yagodina 5 saat Morova Nehri
14. Yagadina ile Perakin Palankaları arasında vaki bir nehr-i azimdir mukaddema
15. nehr-i mezbur üzerine cısr binasına gedüklü çavuşlardan Mahmud Ağa tayin

9-B

1. olunub mahall-i mezburda metin ve müstahkim köpri hazır bulunmağla ubur
2. olunub muhafazasına ber vech-i arpalık Malatya Sancağı'na mutasarrıf
3. Hasan Paşa kapusıyla ve hane askerinden dahi iki yüz nefer tüfenk endaz
4. mecmu beş yüz nefer olmak üzere tayin buyuruldu Menzil-i Batçına 6 saat
5. Devebağırdan namıyla meşhur olan derbend ve haydud mecmu ve nefsi' l-emr
6. bir mahuf ve muhatara mahallde vaki olmağla muhafazası lazım olup
7. Ohri Sancağı'na mutasarrıf Ömer Paşa ve altı yüz otuz nefer levendat ile

⁵⁶⁵ A berlını k ziratban itt t rt nik a d tumos s: fi 11 Za (= j lius 4.)

8. has ağaları tayin olundu Menzil-i Hasan Paşa 6 saat Menzil-i Kular 6 saat
9. bundan akdem Rumili Beylerbeyisi Mahmud Paşa ve eyalet askeri Tımışvar
10. ve Güle kalalarına zehair nakline memur olmuşlar idi selamet birle
11. teslim ve avdet olunub Rumili beylerbeyisi sebukbarice gelüb
12. sadr-i azam hazretlerine buluşduklarında dua-i hayırlarına mazhar olub
13. veda mahallinde çukaya kaplı samur kürk elbas buyuruldu Menzil-i Hisarcık 5 saat
14. yevm-i mezburda ordu-i hümayun toğru Hisarcık menziline gidüb
15. mahall-i mezbur Semendere'ye bir buçuk saat olub kala-i merkum serhad-i mansurenin
16. nehr-i

10-A

1. Nehr-i Tuna üzerinde bir lazımlı kalası olmağla sadr-i azam hazretleri
2. sebukbarice varub cevanib-i erbaasını geşt ve güzâr neferat ve cebehane
3. ve tobhanesi ve iç hisarı görilüb andan saye-ban kurulduğı
4. mahalle nuzul ve bade' t-taam donanma-i hümayun şaykalarına süvar ve Hisarcık
5. menziline doğru azimet buyurdılar bu hakir dahi saadetlü sadr-i azam
6. hazretlerinin hidmet-i aliyyeleriyle şaykaya maen süvar olmuş idim kala-i
7. merkumdan alarga olunduk da azim şenlikler olub tobçılara vesaire
8. enam ve ihsan buyuruldu şaykada sadr-i azam hazretleri ile hademe
9. beyninde vaz olunan perde verasında mütađ üzere ovrâd ve ezkarlarına
10. meşgul olub bu bendelerine Tuna Kapudanı Ali Paşa ile müzakere ve mükaleme
11. ruhsat buyurmuşlar idi badehu gaybet ve musaviden ise bu sene-i mübarekede
12. donanma-i hümayuna olan himmet evliya namın gayret ve himmetleri istinsar
13. ve hakikatı üzere bu varak parçaya tahrir cesaret olundu
14. bar adametu' İlahi teala Devlet-i Osmaniye eyyida' İlahi teala âli yevm l-karar
15. bir kaç seneden berü taraf taraf düşman-i dinin hücumu ve kesret-i seferler iktizasıyla

10-B

1. hazine-i amireye nevan müzayeka gelmişdi ve alel-l-husus bu sene-i mübarekede
2. Venedik keferesinin istilası sebebiyle Eğriboz Kalası ve Mora seraskeri
3. Kandiye ve Hanya kalaları ve donanma-i hümayun sefineleri müceddeden
4. bina olunan yirmi aded kalyonlar ve Belgrad ve Tımışvar ve Güle kalaları
5. bi-avnu' İlah-i teala Engürüs düşmanına mukabele olmak niyeti ile ordu-i hümayun

6. ile olan asakir-i islam ve asker-i Tatara ikram ve Gabelle Kalası'na
7. müstevli olan küffarın define tayin olunan on bin mikdari
8. asakir Kamenice ve Azak kalaları ve Baba Tağı tarafında olan
9. seraskerin mühimmat-i cebehane ve tobhane ve zehairleri tedariki
10. ve zikr olunan kılada iktiza iden tamirat ve mesarif-i saire
11. ve mevacibat görüldükden sonra yedişer vukiyye toğuş ve dörder
12. saçma toblı ikişer yüz müsellağ levendat ile memlu on adet kalliyye
13. tabir olunur çekdiri manendi sefineler ve üçer vukiyye gülle atar
14. koğuş ve dörder saçma ve yan tobları ile yüz yirmi ve yüz
15. ve seksen nefer tüfenk endaz ile kırk aded fırkate ve üçer tob
16. ve kırkar

11-A

1. ve kırkar nefer levendat ile hazır ve müheyya elli aded ocaklık ve miri
2. şaykalar asker ve tob ve mühimmat geçürmek için tokuzar nefer ile
3. üstü açık tabir olunur seksen kayık ki bi-inayeti' İlah-i teala
4. çete kayıklarından maada müretteb yüz seksen pare yelken ve üç yüz
5. altmış üç pare tob ve sekiz bin üç yüz altmış nefer olur
6. mukaddema Nehr-i Tuna üzerinde yirmi mikdari ocaklık şaykasından
7. maada cenk ve harb için vaz olunmuş bir pare kayık yoğ idi
8. sadr-i azam hazretleri yüz bir senesinde defterdarlıkları eyyamında
9. yirmi mikdari fırkate ihtira idüb devlet-i aliyyeye kati-i vafir-i
10. nefi müşahade olunmağla elhamdü' İlah-i teala zaman-i sedaretlerinde bu mertebeye
11. balığ oldu Menzil-i Hisarcık saat yevm-i mezburda Nemçe taburundan Tuna levendatı
12. Ali bölükbaşı yediyle iki dil ve Fazlı bölükbaşı mübaşeretle haydud getürenlere
13. enam ihsan buyurılıb Adana Beylerbeyisi İbrahim Paşa eyalet askeri ile
14. ordu-i hümayuna mülhak olub Çeşme menziline Belgrad Muhafızı Vezir Cafer Paşa
15. hazretleri gelüb veda vaktinde ferace çukaya kaplı samur kürk elbas

11-B

1. olundı fi 23 Za yevm-i mezburda yümn-i ikbal ve saadet ve iclal ile
2. Çeşme menziline hareket ve Belgrad'a iki saat mesafede vaki bir mekan-i
3. mürtefia ve tarik-i amme nazır mevziide mütaad üzere yemeklik saye-banları
4. kurulub ordu-i hümayundan mukaddem Belgrad sahrasına darb-i hiyam-i aram

5. iden Rumili ve Anadolu askeri ve sair mirmiran kanun üzere
6. alay göstermek ferman buyuruldu evvela sabıka kapudan olup Anadolu
7. eyaletine mutasarrıf Mısırlızafe Vezir İbrahim Paşa hazretleri kapısı halkı ile
8. müretteban saye-bana karib geldiklerinde serçavuşan ve agayan istikbal
9. idüb ser-a-sere kaplu bir sevb-i samur kendülere ve itbaina yedi aded
10. hilat elbas olundu badehu Anadolu zuama ve erbab-i tımarı alay gösterüb
11. on dört sancakdan Kütahya alay beyisi ile çavuşlar kethüdasına elbas-i
12. hilat mutad iken sair senelerden ziyade neferat tedarükine bezl-i kudret
13. ve cümlesi boylu tüfenklü tamü' s-silah geldiklerinden müstehak-i atifet olmalarıyla
14. alay beylerine başka başka hilatlar elbas olundu badehu Rumili Beylerbeyisi
15. Mahmud Beyzade Mahmud Paşa geçmek üzere ferman buyurılıb muma ileyh üç bin
16. mikdarı

12-A

1. mikdarı piyade ve süvari Arnavud levendatı olup biri birini müteakıb
2. yirmi piyade ve on beş süvari müretteb-saz alay-nüma ve cümlesi
3. sıyab-i surh renk ile dehşet-i efza-i cevasıs-i ada olup hakka ki
4. bir alay şecaat-nüma tarh eylemişlerdi ki temaşa idenler sad barekellah
5. hezar aferin dirlerdi efendimizin dahi gayet pesendide asafaneleri
6. olup kendüye ve etbaina ve alay beylerine hilatlar elbas ve Rumili
7. beylerbeyileri ve sair iki tuğlı olanlar alay gösterdiklerinde etbaina hilat
8. elbas olunca huzur-i sadr-i alide kıyam üzere meks eylemek mutad iken
9. ikramen taraf-i yesarlarında mahsus-i iskemle vaz ve bir hilat dahi elbas
10. ve islafına olmayan ikram ile beyn-ü l-bas serefraz oldılar badehu Delvine
11. Sancağı'na mutasarrıf Kaplan Paşa ve Avlonya ve Köstendil sancaklarına mutasarrıf
12. Cafer Paşa ve avarızları mukabelesinde haneden ihrac olunan piyade
13. tüfenk endaz Arnavud levendatı ve Niğbolu Paşası ve yörük beyi ve neferatı
14. yolları ile alay gösterüb elbas-i hilat buyruldu bundan sonra serdar-i muazzam
15. ve sipahselar mükerrerem hazretleri deb-i kadim üzere kallavi ve muvahhidi

12-B

1. ve divan rahtı ile eğerlenmiş rahş-i sebeksire süvar olup ol gün
2. şatiran-i kantara tabir olunur libas ile zerrin tas uzanmışlar idi
3. otağa varınca sağlu ve sollu vüzera-i izam ve mirmiran-i kiram

4. ve umera-i zişan ve ayan-i kargüzeran ve sipah ve silahdaran
5. ve yeniçeri ve cebeci ve tobçi vesair ocaklar halkı piyade ve süvari
6. bi'l cümle asakir-i islam muntaziran selam olub dörder beşer kat yerlerinde
7. karar ve aram ve redd-i selam idüb sadr-i azam hazretleri dahi miyane-i askerden
8. kemal-i hüzn ve inkisar ve meskenet ve vakar ile güzer ve guzat-i islamda
9. şecaat-şiarlık alayimi nümayan oldukça def-i keder buyuyurlardı
10. asakir-i islamin sıgar ve kibar bu makule nizam-i ahval-i alem ile mukayyed
11. zat-i sütude siyerin dua-i devlet-i zimem-i alamiyane lazım belki vacibdir
12. rabb-l alemin bu din-i mübîn-i habîbi-i Muhammedî hürmetine mağlub eylemeyüb daima
13. nusret ve fırsat-i ihsan idüb düşmanlarını makhur ide gelmişlerdir
14. ah-i enin ile olan seham-i duamız ümiddir ki müsadif hedef icabet
15. olub bu sal-i fevz ve nusret ile mesrur oluruz deyü tefevvuh ve hayr-i fal
16. eylediler

13-A

1. eylediler menzil Belgrad fi 23 zilhicce sene 105 yevm-i mezburda otağa
2. nuzul buyuruldukda Belgrad muhafızı Vezir Cafer Paşa hazretlerine ser-a-sere
3. kablu samur kürk vesair muhafazada olan beylerbeyilere ve zağarcıbaşı
4. ve turnacıbaşı ve zabıtana elbas-i hilat buyuruldu yevm-i mezburda
5. Nehr-i Sava üzerine cısr binasına mübaşerat olundu fi 24 Z yevm-i
6. mezburda Belgrad Kalası'nın etrafı ve tamir ve termim olunan ve bade' l-yevm
7. tamir iktiza iden mahalleri görüldükden sonra derun kalada Cafer Paşa
8. sarayuna varılub bade' t-taam kendülere ferace samur kürk ve etbaina
9. elbas-i hilat buyurılıb Bosna tarafından Fazlı bölükbaşı mübaşeretiyle
10. tedarik olunan iki bin nefer piyade Bosna levendatı alay gösterdiler
11. fi 25 Z yevm-i mezburda donanma-i hümayun sefineleri muasker-i nusret
12. eserden mukaddem Belgrad kurbunda Kayaburnu nam-i mahalle vusul ve ordu-i
13. hümayun Belgrad sahrasına nuzul eyledikden sonra alay göstermek
14. üzere ferman buyurulmuş idi yevm-i merhumda dahi derun kalada Nehr-i Sava
15. üzerinde olan Cafer Paşa sarayına serdar-i islam ve alam-i yemam

13-B

1. hazretleri varub eyyam-i muvafık ile yekpare-i badban küşa ve her biri

2. güya bir nehenk-i derya vaga avaze-i surna ve nefir ise nağme perdaz-i
3. uşak ve neva iderek bir aceb heyet-i savlet nûma Nehr-i Tuna ve Sava
4. müctemi olduğu mahalle geldiklerinde lenker-endaz-i aram dernin ve imal-i
5. tob ve tüfenk ile şenlikler idüb gulgule endaz-i kubbe-i firuze renk
6. oldılar badehu Kapudan Ali Paşa ve sair bi' l-cümle kapudanlar huzur-u sadr-i aliye
7. davet ve elbas-i hilat muresü' l-behcet ile sereferaz oldılar fi 26 Z
8. yevm-i mezburda yeniçeri ocağı zabitleri ve sipah ve silahdar ağaları
9. ve bazı kar azmude ve sefer dide beylerbeyiler ile ahval-i cenk mahfî
10. müşavere ve müzakere olundu fi 27 Z yevm-i mezburda Nehr-i Sava üzerinde
11. binasına mübaşeret olunan cısrın itimamına teşmir said-i himmet ve bizzat
12. sadr-i azam hazretleri üzerine varub irtıkab-i külfе zahmet buyurdılar
13. fi 28 Z yevm-i mezburda Nehr-i Sava'dan Zemun sahrasına varınca suların
14. tuğyanı sebebiyle tarik-i cadde mütevari olmağla Çingane Atası tabîr olan
15. mahalle-i karib mevziden mürur olunmak üzere müzakere ve mahall-i mezbura efendimiz
16. varub

14-A

1. varub müşahade buyurduklarında sair mezkurda iktiza iden
2. bir muhtasır cısr binası ferman buyurılıb muhafazasında olmak üzere
3. Sivas Beylerbeyisi ve eyalet askeri tayin olundu fi 29 Z yevm-i mezburda
4. Rumili Beylerbeyisi Mahmud Paşa üç bin mikdarı süvari
5. Rumili dilaverleri ile dil almak bahanesiyle Varadin tarafına irsal-i
6. fırsat olur ise güşmal için müteveccih tabur-i ehl-i dalal kılınmış idi
7. paşa-i muma ileyh dahi kendüleri ile memur olanlardan bir mikdarını
8. müterassıd-i fırsat olan münasib mahalle derkimin maadasıyla kala hevalisinde
9. saklayub düşman-i dinden cenk ve harbe tasaddi ider taşrada bir ferd
10. olmadığına tahsil-i tayin idüb tabur ise vera-i Nehr-i Tuna olmağla
11. zahmet ve meşakkatleri heba ve uzakdan merhaba ile iktifa olundu melain-i
12. hüda-kar zabt askerinde ısrar idüb tabur-i menhusdan haricde bulunan
13. Nemçe tayifesini katle soltatlarını musallat idüğü haber alınurdu fi gurre-i sene 106
14. rikab-i hümayun kaymakamı olan Abdullah Paşa bi-iradeti' llah-i teala dar-i bekaya
15. irtihal idüb yerine bir mutemedün aleyh kimesne nasb ve irsal olunmağı müşir

14-B

1. hatt-i hümayun-i saadet-makrun kozbekçi vasatiyle şeref-resan vurud olmağla
2. sadr-i azam hazretlerinin kadimden perverde-i niam-i celileleri olub ale-tarîkü'
3. l-istidad ve-l-isticali Rumili Beylerbeyisi payesiyle cebecibaşılık
4. rütbesini ihraz iden Ahmed Paşa ale cenabü' l-istical irsal olunub rütbe-i
5. vüzerat için mütaad olan hilat tavik ve inşa' ilahu teala
6. huzur-i hümayunda elbise talik buyuruldı fi 2 M vezir-i sabık İbrahim Paşa
7. hazinedarı İbrahim Ağa kargüzar kimesne olmağla Mahruse-i Mısır'dan davet
8. ve bir hidmette istihdam olunmak üzere vaad-i himmet buyurulmuş idi yevm-i mezburda
9. cebecibaşılığa elbas hilat ve umur-u seferiyyede bezl-i kudret eylemek
10. üzere tenbih buyuruldı fi 3 M Gabelle Kalası mukaddema dest-i adaya giriftar
11. içinde olan küffar-i siyeh-derun teslim-i hisarda ısrar üzere olub
12. tob ve mühimmat ziyade asker ile muhasaraya muhtac olduğu ilam
13. olunmağla üç kıta kolunburna ve beş kıta şahi tob bazı mühimmat-i
14. cebehane ve tobhane ve birer oda yeniçeri ve cebeci ve tobçi ve bir kaç humbaracı
15. ve lağımcı yeniçeri ocağında Haseki Osman Ağa gönderilüb ve ol tarafda olan
16. asakir

15-A

1. asakir-i memureye Bosna Beylerbeyisi Mehmed Paşa baş ve buğ tayin buyuruldı
2. fi 4 M Hersek Paşası Selim Paşa'nın ihmali sebebiyle Gabelle Kalası dest-i
3. adaya giriftar olmağla liva-i mezbur Rüstem Paşa biraderi Ali Paşa'ya ihsan
4. ve bervech-i müsaraat serhad-i mansureye irişmek üzere ferman buyurılıb
5. Selim Paşa dahi mükemmel kapusuyla serhade bulunmağla Ahlona Kalası'nda
6. muhafazaya tayin buyuruldı fi 25⁵⁶⁶ M Aksaray Sancağı ilhakiyle Ankara Paşası
7. olan islam devr ve selamiyyen akçesi namıyla fukaradan ziyade akçe
8. aldıktan sonra memur olduğu sefer-i hümayuna vaktiyle gelmemekle liva-i merkuman
9. Belgrad muhafazasında olan Ebubekir Paşa'ya ihsan buyuruldı Ameden-i
10. asakir-i Tatar-i ali-tebar Belgrad sahrasına vusul-i müyesser olub taraf-i düşmana
11. ubur kasdıyla mübaşeret olunan cısırların itimamıyla cunud-i Tatarın
12. vüruduna dide-düz-i intizar iken mah-i muharremü' l-haramın altıncı günü asakir-i

⁵⁶⁶ Az író valósínü a hónap ötödikére gondolt.

13. encum-şihar ile han-i ali-tebar ve ilhani-i şecaat şiar ve ferman ferma-i
14. leşker-i Tatar Elhacc Selim Giray hüceste rey hazretleri Semendire havalisinde
15. saye endaz teşrif olduklarını müşir-i mektub-i meveddet üslubları ile eşref-i

15-B

1. selatin-i zemin olan şevketlü ve kudretlü padişahımız Sultan Ahmed Han
2. hazretleri tarafından mukaddema sefer-i hümayuna davet ve ordu-i hümayuna mülakı
3. olunca ala cenahü' l-istical hareketleri için hidmet-i mülazımatlarına
4. tayin buyurılan mirahor evvel İbrahim Ağa haber getürmekle sadr-i azam
5. âli-mikdar hazretleri dahi sinin-i maziden ziyade kavaid-kamkarı
6. ve levazım-i mihmandarı üzere teknil ve tetmim-i elbise ve simat ve ferş-i
7. besatlarına mütad-i kadimden ziyade ikdam ve mesbuk bi' l-misal reayat ile
8. ikramlarında ihtimam buyurub otak-i kerdun-nıtaklarına teşrif için
9. davet ve tertib-i alaya bu vecihle suret virildiği vüzera-i azamdan
10. Haleb Eyaleti'ne mutasarrıf Cafer Paşa ve Anadolu Eyaleti'ne mutasarrıf Mısırlızade
11. İbrahim Paşa hazretleri yemin ve yesarlarında hem-zan ve mirmirandan
12. Karaman Beylerbeyisi Mustafa Paşa ile Adana Beylerbeyisi İbrahim Paşa alayları ile
13. peşlerinde devan olub mehterhane ile Sadr-i azam Kethüdası Mehmed Ağa ve zümre-i
14. çavuşan ile Serçavuşan Mustafa Ağa ve güruh-i müteferrikagan ve sair
15. erkan-i divan ve agayan-i silahdaran ve sipahiyan müretteb ve müzeyyin alay ile
16. istikbal

16-A

1. istikbal ve ordu-i hümayunda bulunan mirmiran ve mirliva yollu yollarınca
2. mürur idecekleri tarikin tarafına redd-i selam için istical ve otağa
3. karib mahallde yeniçeri ve cebeci ve sair piyade güruhu zabıtları ile müheyya
4. ve başcadırdan zokağa varınca sadr-i azam hazretleri agavatı ve gedüklü
5. müteferrika ve çavuşan ve zokakdan haric divanegan ve gönüllüyan
6. ve amade kılınan simat-i bi-payan etrafına sadr-i azam hazretlerine mahsus
7. olan üç yüz elli nefer tüfenkçıyan ve sair hidmet-i harasete memuran dizilüb
8. kudum-i meymenet-luzumlarına muntazıran oldılar mah-i muharremü' l-haramın altıncı günü ki
9. idü' l-mümin olan cuma der-tertib-i mesfur üzere istikbal ve tumturak ve ünvan ile

10. aylak çadırına karib geldiklerinde vezir-i azam kethüdası ve serçavuşan ve tezkereciyan
11. ve kethüda-i bevaban redd-i selamdan sonra otağa değin rikablarında devan ve şitaban
12. olub tuğlar önüne karib olduklarında vezir-i azam hazretleri dahi erkan-i kürkü
13. ve ruz-merre istimal buyurdıkları destar ile tahrik hitavat-i izz-i ikbal
14. buyurmalarıyla celadetlü han-i alişan hazretleri ile burc-i hakide neyyireyn
15. sadinin ictimamından sigar ve kibar tahsil surur ve iftihar ve çavuşan

16-B

1. yarıcınız allah sedasını peyveste-i evc-i felek-i devvar eylediler bu esnada yağma
2. geran-i Tatar için müheyya kılınan yüz elli rees gav ve iki yüz koyun maada
3. sekiz yüz sahandan mütecavüz atime-i günagün tenavülüne sela denilüb gursine-
4. çeşman güruh-i Tatar vakalarından görmedikleri etime-i nefise ile muradları
5. üzere def-i cuvi ve karargahlarına rücu esnasında kimi dahi güsfend-i
6. nimtahtaları avize-i fitrak ve bil cümle niam-i mebzul-i bi-mütenahiden hisselerin
7. idrak itdiler sadr-i azam hazretleri ile han-i âlişan üç direkli
8. tabir olunan çadıra vardıklarında celse-i hafifeden sonra pürsiş-i
9. ahval ile temhid kavaid hulus itmamında tarh-i tekellüf olunub tebdil-i
10. siyab-i sefer olunsa beis yokdur deyü nevaziş güne hitab ile üçdirekli
11. arasında kurulan obaya nakl ve ihzar olunan bir boğça esvab
12. ve eyyam-i harreye münasib olmak takribiyle sofa kaplu kakum kürk ile serapa
13. tebdil-i desar ve şiar buyurılıb bir mikdar dahi istirahatden sonra üç direkliye
14. taama davet ve sultan ve mirzayan ve agayan için başka başka
15. hıyam nasb ve hiddam tayin ve her bir sultana bir sefere taam tahsis kılınub
16. kemal

17-A

1. kemal inbisat ile tenavülden sonra asakir-i Tatar ol gün Nehr-i Sava
2. cisrinden ubur idüb Zemun sahrasına gitmişler idi han-i celadet nişan
3. vezir-i azam otağından ol gice misafirât üzere kalub kalga sultan
4. ve Gazi Giray Sultan ve Saadet Giray Sultan oğulları ve Şehbaz Giray
5. sultan biraderzadeleridir elvan çukalara kaplu samur kürkleri elbas
6. olunub birer kese akçe ve birer res yelkendest atlar ihsan ve ita

7. buyuruldı müşavere der Belgrad fi 7 M sene-i 106 yevm-i mezburda müşavere olunmak
8. üzere otağ-i aliyyede divan azim areste olunub umumen vüzera-i azam
9. ve mirmiran keram ve mirliva ve müteferrika ve çavuş ve miralay zuama vesair
10. asakir-i islamin umur-dide ve salhurde ayan-i tecrübekarları ihzar
11. olunub sadr-i azam kamkar ve han-i ali-mikdar hazret-i mecmu müşavere
12. olan üçdirekliye teşrif ve huzzar meclis-i nevaziş ve ikram ile
13. taltif buyurduklarından serdar-i islam ve vezir-i alimakam feth-i kelam idüb
14. bir kaç seneden berü Belgrad havalisinde darb-i hıyam-i aram iden vezir-i azam
15. ve asakir-i islam bi-hesebü' l-iktiza zuhur iden mevani emri zaruru sebebiyle

17-B

1. Nehr-i Sava'nın müruru münasib görülmeyüb tamir ve termim kala-i Belgrad ve serhad-i
2. mansure kalaina irsal zehair ve imdad ecnad ile iktifa eylemişler
3. hamdu' llah teala bu sal-i meymenet-istimalde kudretimiz mertebesi asker ve tahsil-i
4. zehair hususunda ihtimam celadetlü han-i âlişan hazretleri dahi
5. cunud-u Tatar ile asakir-i islama mülhak olmağa ikdam ve alel husus
6. teşrif-i kudum-i meymenet-lüzumları tahsilinin nam buyurmuşlardır sizin dahi
7. reiniz ve münasib gördüğünüz ne ise ref hicab ve her birinize mükalemeye
8. ruhsat virilmiştir deyü hitab buyurub cümlesi sem-i kabul rıza ile
9. ısga eylediklerinde yemin teveccüh ikbal ve teessür baht-i ferruh fal ile azimet
10. buyurduğunuz tarafa emr-i serdarda ferman bir imtisal eylemekde hemzeban ittifak
11. ve kamer beste-i vıfak olduklarını işar eylediler sadr-i azam hazretleri
12. tekraren iade-i kelam idüb her birimiz iradet-i aliyye-i hudadad ve tesir-i
13. baht-i âli-nejad ile bi-hasbü' l-istidad ihraz eylediğimiz rütbe-i vala-nihad
14. umur-i amade itibar olunub umur-i dinde biz dahi ahad-i nasdan sizin
15. gibi bir abd-i aciz olub hemen herkes arıza-i mafız-zamirinizi bu mahallde tekrar
16. ve muddaa-i

18-A

1. ve muddaa-i derununuzı bu vakitte yegan yekyan nihade-i daman-i tabir eylemek
2. gereksiz didiklerinde Nehr-i Sava'dan ubur eylemede hemenan ittifak avn-i hevayliye
3. düşman üzerine varılmağa sell-i seyf vafik eylediler sadr-i azam hazretleri

4. bizzat söz ve güdaz ile duaya ağaz ve dest-i niyazı bir daşte
5. dergah çare saz kaldıklarından siğar ve kibar nihani ve aşıkâr iki lüle
6. didelerinden bir mertebe isale katarat aşk eylediği bila şübhe şadab saz-i
7. muzari kabul oldu bade' t-taam han-i âlişan hazretlerine taraf-i padişahiden
8. ser-a-sere kaplu bir sevb samur sefa küster ve sorguç-i mücevher ile bir kabza
9. şimşir-i aduvv-i tedmir ve bir tirkeş bi-nazır ihdasından sonra altun kakma
10. raht ve abayı ile arasta sim-i rikab ve zerdüz eğer ile piraste
11. bir res esb badpa paş çadırda hazır ve müheyya olub hin-i rükubda
12. sadr-i azam hazretleri şevketlü ve kudretlü padişahımız hazretleri Selim Giray Han
13. hazretleri devlet-i aliyyemizin emekdarı ve ibad-i müsliminin hayr-hevahı olduğu
14. malum-i hümayunum olmağla reviy-i gazada süvar ve esas muhabbeti ustubar eylemek
15. içün irsal buyurdıkları rahş-i hoş reftardır deyü şükür feşan-i tazim

18-B

1. ve kalgay sultana dahi tekrar bir bisatli at ihdasıyla tekrim buyurdılar
2. ve sadriazam hazretleri tarafından bir boğça esvab ve bir samur kürk
3. ve iki bin şerifi altun ve bazı hedaya-i gunagun ve anber ve öd
4. vesair sultan ve etbaalarına eşya ve nukud ihsan buyuruldu ve tekrar
5. han-i alişan hazretlerine bir eğerli bar-gir ve bir vakitte dahi bir besatli
6. kısrak gönderildi fi 7 M yevm-i mezburda Rumili Beğlerbeğisi ve eyalet askeri
7. ve Delvine ve Avlonya ve Köstendil sancakları mutasarrıfları Zemun'a geçmek
8. ferman buyuruldu ve yevm-i mezburda her bir nefere iki kile şair ve birer kile
9. dakik olmak üzere tevzi-i zehair-i umum ile sipah ve silahdar ve bölük erba-i
10. neferatlarının kanunları icra olunmağla def-i gumum eylediler fi 8 M yevm-i mezburda
11. yeniçeri ocağı ve piyade askeri karşı tarafa ubur eylemek ferman ve yetmiş ota
12. yeniçerinin her otasına yirmişer guruh ve yirmişer kile birinc ihsan buyuruldu
13. fi 9 M yevm-i mezburda Anadolu askeri ile Mısırlı zade İbrahim Paşa
14. ve eyalet-i saire ve mirmiran ve mirleva kemal-i izhar-i şevk ve surur ile
15. Nehr-i Sava'yı mürur eylediler fi 10 M yevm-i mezburda tobhane ve cebehane mühimmatı
16. ve ocakları

19-A

1. ve ocakları nefreratı tobları Zemun tarafına geçirilmek üzere yirmi yedi
2. aded balyemez ve kolunburna ve altmış kıta şahi ve on iki kıta havan
3. tobları üç bin iki yüz kantar barut on altı bin aded kazma
4. otuz bin gürek yirmi bin tobda bunlara kıyas ile sair mühimmat
5. ve cebehane kara tarafından arabalar ve nehr-i Tuna'dan sefineler ile nakl
6. olunmak ferman buyuruldu Belgrad sahrasından hareket ve Zemun'a geçmek
7. mah-i muharremü' l-haramın on ikinci günü ferr-i şevket ve iclal ve reh-nümayı
8. tevfik-i hüda-i müteal ile Belgrad sahrasından hareket ve düşman-i din üzerine
9. varılmağa niyet olunub alay-i merteb ile cısr-i Sava ubur olundukda
10. kenare-i Tuna'da lenker endaz ikamet olan donanma-i hümayun sefineleri
11. sadr-i azam ve asakir-i İslam murur idecekleri tarihin uğurunda
12. vaki olunmağla liva-i resulu' llah mürurundan sonra gül-bang-i Allah Allah ile
13. müstanen bi-l-llahi kalkub Varadin canibine ru-be-rah oldılar ve yevm-i mezburda
14. sahra-i pehna-i Zemun mazreb-i hıyam-i asakir-i nusret encam olub
15. ol gice iktiza iden mahallere karavullar ve nigh-banlar tayin buyuruldu

19-B

1. fi 13 M yevm-i mezburda gazat-i islamin tavarları için otluk götürmeğe
2. gidenlere mahsus bir beğlerbeği otlukçı tayin olunub nehr-i Sava kenarı ile
3. gidenler düşmanın gelecek yerleri on beş saat mikdarı mesafe olub
4. bu taraflara gelmek ne ihtimaldir mülahazasıyla karavulcudan ilerüye giden at oğulluk
5. makulesine serhadlü şeklinde yüz mikdarı Macar katonası müstevli olub
6. karavolcu irişince bir kaç şehid şehadeti nuş eylediler tenbih-i sefer-dide ve gar
7. azmude kimesneler düşman memleketinde karavolcudan ilerüye otlukçı göndermek
8. emr-i hatır ve düşmanın her ne kadar hakir ise hile ve hüdâsından hazır itmek
9. gerek didiklerinin asar-i müşahade olundu yevm-i mezburda sadr-i azam hazretleriyle
10. iki bin mikdarı atlu ile tatar ordusuna varub han-i alişan hazretleriyle
11. ahval cenk ve cidal ve düşman üzerine ne vech ile varılmak münasib olduğu
12. müzakere ve istiksa-i mal eylediler Belgrad muhafazasında yerlü neferattan maada
13. sekiz ota yeniçeri ile haseki ağa ve bir vech arpalık Arabkir Sancağı mutasarrıfı
14. İsmail Paşa ve Nehr-i Sava üzerinde olan cısrın muhafazasında sabıka
15. Hüdavendigâr Sancağı Mutasarrıfı diğer İsmail Paşa tayin olundu Zemun sahrasından
16. hareket

20-A

1. Zemun sahrasından hareket Varadin'e azimet kerem-i amim-i izad-i kerd-kar-i gaza-ferma ve mucize-i bahire-i
2. kafilə salar-i enbiya ve keramet-i pir mücahidin ve etkiyaya tevekkül ve istinad
3. ve her halde inayet-i hüdaya itimad ve dua-i hayr-i zulu' İlah adili rehber-i
4. reh-hüma-i ecnad idüb mah-i muharremü' l-haramın on dördüncü yevmü' l-sebettir
5. Zemun sahrasından hareket ve Varadin nam harbi kalaya toğru azimet
6. olunub yevm-i merhumda Rumili Beğlerbeğisi taliyatı' l-ceyş asakir-i bi-şumar
7. Anadolu askeriyle Mısırlızade İbrahim Paşa verasında kafadar
8. yemin ve yesarda tevaif asakir-i saire yerlü yeründe karar üzerlerine
9. tayin umera-i kargüzar ile her biri bir müstakil guruh olmak üzere
10. tertib-i alay olub ve her alayın önünce birkaç tob gitmek üzere
11. ferman buyurulmağla bu vech üzere müretteb mühtiya ve esliha-i alat-i rezm vaga
12. bu tarz delpezir ile amade ve ber-ca kılınub tuğlar önünde yeniçeri dilavereleri
13. ve Arnavud ve Boşnak gazileri aheste aheste kah meşi ve kah karar
14. Haleb Valisi Vezir Cafer Paşa Serem ve Semendere sancakları zuama ve erbab-i tımarı
15. ile dümdar ve saadetlü sadr-i azam hazretleri sipah ve silahdaran

20-B

1. ve kapuları halkı ile haşmet ve karberle kadem ber kadem hareket ve mahall-i merama
2. azimet buyururlardı yevm-i mezburda asakir-i Tatar ordu-i hümayuna mülhak
3. olunca mülazım-i hidmet ve tekmil-i levazım muavenetleri için memur olan
4. mirahor evvel İbrahim Ağa eda-i hidmet itmekle rikab-i kamyaba avdet
5. itdirildi ve yevm-i mezburda bahadırın Tatardan Kantemur Mirza taburdan
6. ahz eylediği ahen-puş Nemçe mukabelesinde kendüye ve adamlarına elbas-i hilat
7. ve ihsan buyurılan yüz elli aded zurna mağşuş serveri ile çekilen
8. alam-i feramüş eyledi ve yevm-i mezburda Değirmenlik nam-i menzile nüzul olundu
9. Menzil-i Pilekeş 3 saat yevm-i mezburda dahi bu atvar üzere tertib olunub herkes
10. yerlü yerinde karar ve takdim dua-i şehriyar âli tebar serdar-i namdar
11. ile ru-be-rah karargah-i adu-i gümrah olurlardı vezir-i azam kamkar
12. ise asakir-i islama nevaziş ve iltifata bahane cu olub kesret asakirden
13. tayeran itmeğe mecali olmayan tuyur götürenlere keremden özge keramet
14. olur mi adamda mefhumu üzere lütf ve ita buyururlardı vezir-i merhamet

15. mütadin asar-i hasenelerinden biri dahi tevaif askerinin her güruhu
16. hisab

21-A

1. hisab ve tahmin kifayet mikdarı sakaları tayin oldundukdan sonra piyade reva
2. ve sahra nurud olan piyade taifesi ve Boşnak ve Arnavud levendatın
3. atışanlarını saki için müstakil elli reis bar-girli sakaları meşkləri
4. pür-ab ve alaylar önünde devan ve şıtab idüb kandeki bir atışanı
5. görse fiü' l-hal seyr-ab ve nail-i sevab olurlardı yevm-i mezburda cunud
6. Tatardan altı bin mikdarı kail men yasdık muasker-i hümayuna mülhak olub
7. hakkane bakiyye-i Cengiz delinse masadak idiler Menzil-i Salankemen menzil-i mezburda Köprili
8. zade merhum ve magfurla şehid Mustafa Paşa muhabere eyledüğü mahalle nuzul
9. ve etraf ve eknaflı tecessüs ve tefahhus olunmak üzere ertesi gün menzil-i mezburda
10. ikamet olunub Rumili ve Anadolu valileri ve kalgay sultan ve sadr-i azam
11. kethüdası Mehmed Ağa Varadin Kalası mukabelesinde ordu-i hümayuna nuzul
12. ideceği mahalli görüb tahmin eylediler keyfiyet-i ahval tabur-i aduvv-i din
13. ve muhasara-i kala-i Varadin mah muharremü' l-haramın on tokuzuncu yevmü' l-hamisidir
14. murafakat bedraka-i inayet rabbu' l-izzet ile Varadin Kala'sı mukabelesinde
15. hayme zen-i celadet olunub kala-i merkurum nehr-i Tuna kenarında bir mekan-i murtefada

21 B

1. vâki ve makarr-i melain dalalet-i âyin olalı dört beş seneye karib olmağla
2. iç kalasına kemal metanet istihkam virdiğinden maada Tuna'dan Tuna'ya
3. varınca rub saat arzı ve bir buçuk saat devresiyle ariz amik hendekler
4. hafr ve dairen madar metin ve ustubar tabur ve kat kat şerinbu
5. ve cerh felekler müteaddid tabya ve hun-riz haneler ibda ve ihtira idüb
6. derun taburu enva edavat-i harb ve kital ile malamal meterislerinde
7. on dört bin mikdarı piyade küffar bed-faal didedüz cenk
8. ve cidal olub nehr-i Tuna üzerinde iki kıta cısr bina ve tüfenk endaz
9. küffar ile memlu on beşer ve yirmişer ve dahi ziyade tob atar tokuz aded
10. kalyonları köpri mukabelesinde hazır müheyya turub ve Tuna'nın iki

11. tarafında sekizer pare balyemez toblar ile kala manendi iki tabya peyda idüb
12. karşı tarafda olan çadırlarında on tokuz regimen Macar ve Nemçe atlusu ki
13. her bir regimen bin neferden ibaretdir müterassad-i gavga-i vaga iken asakir-i mansuru' l-liva
14. bi-muhaba tob irişür mahallde at arkasında amade ve ber-ca olub ordu-i
15. hümayun nuzul ve çadırları kurulub badehu düşman hile karin hüdâsından
16. ihtiyaten

22-A

1. ihtiyaten ordu etrafına hendekler hafr olunmak münasib görüldi ve ol saat
2. ferman serdar zaferyar ile meteris yerleri tahmin ve muhasara yolları görülmek
3. üzere ocak zabıtları tayin olunub ol gice sabaha değin intibah
4. üzere hareket olundu alelü' l-sabah sadr-i azam hazretleri bizzat hafr
5. olunan hendekler başında yeniçeri ağası saye-banına varub neferata nüvaziş
6. ve iltifat ve şevketlü padişahımızın nan ve nemki size helal olsun
7. deyü hüsn-ü muamelet ile kahve baha olmak üzere bin aded altun ihsan
8. badehu Anadolu ve Rumili kulları görölüb tabura karşı bir murtefi mahallde
9. kurulan saye-bana rüesa-i asker celadetlü han-i alişan hazretleri
10. dahi davet ve tahmin olunan mahallerden meterisler alınmağa mübaşeret olunmak
11. üzere müşavere ve karar dade oldukdan sonra ol gice piyade askeri
12. hafr olunan hendeklerde ve atlu dahi verasında karavol eylemek üzere ferman
13. buyuruldu mah-i merkumun yirmi yedinci gicesi ki ertesi yevmü' l-sebtdir
14. yeniçeri Anadolu, Rum, Haleb valisi Vezir Cafer Paşa, cebeci Sivas
15. ve Adana eyaletleri ve Bosna ve Arnavud ve Silifke levendatı vesair memur olan

22-B

1. donanma-i hümayundan maada yirmi koldan meterisler alınmak üzere karar
2. ve mecmu üç kol itibar olunub sağ kolda Mısırlızade İbrahim Paşa
3. ve sol kolda vezir Cafer Paşa ve orta kolda yeniçeri ağası baş ve buğ
4. olmak üzere ferman buyuruldu yeniçeri neferatı ardında sipah ve silahdar
5. kanun üzere vesair kollar iktizası üzere atlu askerinden karavol
6. iylemek üzere tertib ve bad eda-i salavatu' l-mağrub müstaine bi' İlah bi-siyt ve
7. ve sada herkes memur oldukları mahallerden meterisler almağa azimet eylediklerinden
8. meğir içlerinden birkaç dane murted var imiş tüfenklerine ateş virdiklerinde

9. küffar haberdar olub taşra çıkdı mülahazasıyla meteris almağa varanlar
10. dahi tüfenkler boşaldub sada-i kelibanın allah allah ordu-i hümayun reside
11. piyade askeri hendek-i evvele toğru duyde olub sadr-i azam hazretleri
12. icaleten keyfiyet ahvali istifsar vuku bulan madde bu minval üzere malumları
13. oldukda yeniçeri ocağı zabitlerine vesair kul sahiblerine ekid ve şedid buyurdılar
14. tahrir ve be-her hal tahmin olunduğı mahallerden meterisler olur siz yohsa bila-tavakkuf
15. cümnenizin haklarından gelünür deyü ferman buyurulduğı saat uğur-i din-i mübinde kemal
16. gayret

23 A

1. gayret ve ittifak üzere hareket olunub bi pervâ meterisler alınmağa mübaşeret
2. ve küffar tarafından her ne kadar cenk ve harbe mübaderet olundı ise kata isga
3. olunmayub sabaha değin bi-fazu' llah-i teala meterisler alındı garaib-i ahvalindendir ki
4. birkaç mürtedin fesadı ile taraf-i islamiyandan atılan tüfenk sedasından
5. derun taburda olan ehl-i şurur ve kefer-i pür-gurur azim telaşa düşüb
6. deliran iman bize taaccüb-i aman vermeyüb geldikleri gibi yürüyüş ideyorlar
7. deyü pic ve tab ve kemal ızdırab ile karşı tarafda olan askerini tabura
8. cem itmeğe mübaşerat ve sabaha değin terk hıvab ve rahat eyledikleri ahz
9. olunan dillerden haber alındı yevmü' s-sebt yevm-i mezburda meterislere metanet
10. ve istihkam ve tob tabyaları binasına ihtimam olunub küffar dahi taburda
11. olan çadırların bozmağa piyade ve süvari alayların düzmeğe başlayub
12. meterisler dahi henüz dairen medar hafr olunub tekml olunmamağla küffar taşra
13. çıkar ise gafil olunmamak üzere herkesin çadırında birer ikişer hizmetkarından
14. maadası meterisler ardında ve asakir-i Tatar bayır başlarında hazır ve amade
15. olunmak üzere ferman buyurılıub tarafeynin alayları ahşama dek bu menval

23-B

1. üzere karar idüb tüfenkden maada silah ile cenk vaki olmadı
2. yevmü' l-ahd yevm-i mezburda Mısırlızaade İbrahim Paşa kolunda mevazii
3. münasibde hakk iken sepetlerden siperler vaz ve üç aded balyemez ve on
4. aded şahî toplar nihade ve alel zabah atılmağa mübaşerat ve Tuna kapudanı
5. Ali Paşa dahi memur olduğı atada tabya bina ve dört aded kolunburna

6. tob vaz ve atmağa müdavemet idüb küffar kalyonları ve Tuna'nın
7. iki başında olan tabyaları ile donanma-i hümayun sefineleri azim cenk
8. iylediler kalyetelerden atılan tob daneleri kalyonlarına ve köprisine isabet
9. itmekle bizzaruri kalyonlarını kala altına toğrı kaldırdı ve yevm-i mezburda
10. bade' l-asr iradet-i kahhar-i zü' l-celal ile tabyasının birinde bir mikdar barut
11. ve humbarasına ateş isabet idüb vafir küffar dahil hufre-i nar oldu
12. yevmü' l-isneyn yevm-i mezburda Cafer Paşa kolundan üç aded balyemez ve bir kaç
13. kıta şahi toblar vaz ve ale' s-sabah atılmağa mübaşeret ve amal tob ve tüfenk
14. ile tazyik ada-i bed sekale mübaderet olunub küffar dahi taburda bakiyye
15. kalan çadırların kaldırmağa dikkat eyledi ve yevm-i mezburda sadr-i azam hazretleri
16. bizzat

24-A

1. bizzat yeniçeri meterislerine varub herkese nevaziş ve ikram ve erbab-i
2. meterise ihsan ve inam buyurub ve her kolda mecruh olanlar cerrahlar
3. ve bahşiş vermek için mahsus mutemed adamlar tayin buyuruldu yevmü' l-salisse
4. bu gice yeniçeri ve sair kollarda vaz olunan toblar atılmağa başlanub meterisler
5. ve sıçan yolları ile ilerüye azimet olunub taraf taraf cenk ve peykar-i dergar
6. ve semt semt gavga iştihar bulub mevazi-i müteaddide toblar nihade ve esbab
7. muhasara amade olduğunu melain delalet ayin müşahede eyledikçe bim ve ıztıraba
8. düşüb piyade ve süvari askerini kalaya davet ve cenk ve harbe niyyet
9. iyledüğü nümayan olub ve celadetlü han-i alişan hazretleri tarafından gelen
10. haberin mefhumunda küffarın revişinden yürüyüş ihtimali mülahaza olunur deyü
11. buyurmuşlar sadr-i azam ve serdar-i ekrem hazretleri bizzat kalkub meterisler
12. ardında bir münasib mahallde saye-ban kurub asakir-i islam hazır ve müheyya ve
13. avdet olunca ol mahallde pa-ber-ca olub ve yevm-i mezburda murad eyledikleri mukataatdan
14. beş akçe takaud vazifesi ve yirmişer nakd gurus ile dal kılıc bayrakları
15. açulub kati vafir adem taleb ve yazılmağa ragıb oldılar ve ova tarafından

24-B

1. meterisler alınmağa mübaşeret olunub lakin mesafe-i bayide olub bir kaç günde
2. tekmili mütaassir olmağa yirmi kıta fırkate Tuna'dan müfrez göl başında
3. hazır ve amade ve tobları ova tarafına toğrı çevirüb memur oldukları

4. mahalde basiret üzere karar dade olub küfar meterisler üzerine
5. ve ova canibine hücum itmek ihtimali olur ise fırkateler levendatı dahi
6. tob ve tüfenk ile cenk ve harbe ikdam eylemek üzere ferman buyuruldı
7. ve kable' z-zuhur mülain duzah karar hile ve hüdayı izhar ve güruh-u mekruh
8. alayları aşıkâr olmağa başlayub her regimenden güzide ahenpuş
9. ve cengaver küffar intibah ve her zümre sari ve kırmızı ve beyaz esvablar ile
10. başka başka alaylar dizüb guzat-i islam ile cenk ve harbe şitab
11. ve küffar lisanı üzere öküz boynuzu iki başdan atlu ve orta koldan
12. piyadesi yürümek üzere istisvab idüb evvela ova tarafında olan
13. sadr-i azam agavatı ve bayrakları ve sair ol mahalle memur asakir-i islam
14. üzerlerine hücum eylediklerinde ol güruhun içinde Hayzer namıyla meşhur
15. olan ikinci ceneralleri bile olub ibtida hücumlarında açıkdan meteris almağa mübaşeret
16. idüb

25-A

1. idüb henüz meterisleri üç dört karış hafr olmayan otuzar kırkar
2. dirhem tüfenklü sadr-i azam tüfenkçileri üzerine yürüyüb bunlar dahi bi perva
3. bir bölüğü amal tüfenke ibtida ve bir bölüğü hazır ve müheyya ve kıta küffarı ısga
4. itmeyüb hamle-i evvelde küffarın yüzün çevirdikleri atlu askerinin manzuru
5. olduk da heminan ittifak ile su kapusuna varınca kırub ve sol tarafda
6. sipah ve silahdar terakilli neferatı üzerine varan küffara dahi göz açdırmayub
7. hendek başına varınca bayraklar dikilüb ve orta koldan meterisler üzerine
8. hücum iden piyade küffara dahi meterislerde olan gaziler aman vormeyüb
9. açıkdan yürüyüb tabur hendeği başına varınca surub guzat-i müminin
10. taraf taraf gül-bang-i allah allah ile kubbe-i felek-i pür seda kılub bir hamele guh-i efkan
11. ve bir sademe-i saf şiken birle hinazır-i müstehikkü' t-tedmirin üzerine hücum
12. delirane ve gayret-i merdane ile bir tiğ rüstemane havale eylediler ki küffar saika-i
13. kahr-i hüda nazıl oldu sanub akılları başından gidüb kala tarafına
14. tahlis-i vücud için can atdılar tarifatu' l-ayn içre artlarından irişilüb
15. kati vafır faris ve piyade küffar alef-i tiğ tebar olmağla bi fazlu' llah-i teala

25-B

1. bu nusret-i bedihi' z-zuhur mukaddeme-i surur na mahsur olub külle ve dil

2. getürenlere sadr-i azam hazretleri kise kise dirhem ve dinar virmekde
3. bezl-i himmet ve sarf-i sermaye-i vus ve kudret buyurdılar ve yevm-i mezburda
4. Erdel tarafından imdad olmak üzere dört bin piyade ve iki bin atlu
5. ve Segedin Kalası'ndan bir kaç pare tob ile Bolond namıyla meşhur olan
6. pelid dahil-i tabur olduğu haber alındı yevmü' l-erba ve yevm-i mezburda
7. gice ve gündüzde küffar tarafından cenk ve cidale tekayyüd olunmayub ca-be-ca
8. mazgallardan meterislere tüfenkler ve tabyalardan Donanma-i Hümayun'a toblar atılırdı
9. be-her hal bir hilesi olmak mülahazasıyla meterisler ve sıçan yolları
10. ve tüfenkçi tabyalarına metanet ve istihkam virilmeğe ihtimam ve ikdam-i tam
11. olunurdu meğer yevm evvel asakir-i islamin gerek meteris ve gerek
12. hücum-i deliranelerinden gayet hayranî ve perişan-i hal ve bi ser ve samani
13. ve teşviş ballarından na karih mübaşir olacakların bilmeyüb tabur-i makhur
14. içinde Tuna'dan Tuna'ya varınca bir hendek dahi hafr idüb guzat-i islam
15. hendek-i evvele zafer bulduğu halde firar idenlerimiz bunda karar eylesün deyü
16. mübaşeret

26-A

1. mübaşeret ve sabaha değin tekmile müdavemet eylemişler ve yevm-i mezburda donanma-i
2. hümayundan atılan tob daneleri kalyonlardan birine isabet itmekle bir tarafında
3. olan tobları kundaklarından cida ve amel manda ve nehr-i Tuna'da na-peyda
4. oldu ve bu gice Rumili kolundan küffar taşra çıkmak üzere tayin
5. iyledüğü eşrar nuhuset idbar ile avdet eyledi yevmü' l-hamis - yevm-i mezburda
6. yeniçeri ve cebeci ve sair ocaklara sadr-i azam hazretleri tarafından
7. başka başka bahşişler çavuşbaşı ağa vesatatiyle irsal ve herkese
8. tevzi ve taksim ve dua-i devlet-i padişahi tekrar tetmim eylediler ve bu gice
9. cebeci kolundan tecdid-i meteris olundu ve yevm-i mezburda Tuna'nın
10. yukarı tarafında Ösek yolunda vaki Kerevet Palankası küffarın zehair
11. gemilerinin mememri olub muhafazasına ve ol havalinin tefahhus ve tecessüssüne
12. Kurd Beğ ve katona Mustafa Beğ ve Kurs Kralı'nın adamları tayin olunub
13. arabalar üzerinde kırk aded çete kayıkları ile Serem ve Titel beğleri
14. mahall-i mezbura gönderildi yevm l-cuma bu gice küffar taburunda müceddeden bir tabya

15. peyda ve üzerine yedişer vakiyye toblar vaz ve ale' s-sabah sımah-i mümini

26-B

1. pür-seda idüb ve sair tobların amali ile bahane cuy-i gavga oldu
2. İbrahim Paşa ve Cafer Paşa kollarında vaz olunan humbara daneleri ale l-gafle
3. tabura toğrı perran ve mecmu küffar olan mahallere isabet itdirmekde damen-i
4. der-miyan olunub tarafından ahşama dek naire-i harb ve kitale iştilal
5. olundu yevmü' s-sebt bu gice meterisler ve sıçan yolları kadem-ber-kadem
6. ilerüye varmak üzere ikdam ikdam ve tabiyelere azim sepetleriyle metanet
7. ve istihkam virilmeğe ihtimam olunduğundan ehl-i islamin cüret-i
8. bi-baganesinden melaine nean fütur gelmekle mekr ve hile yolların baz
9. ve meterisler üzerine humbara ve sair adavet-i cenk ile ateşbarlığa ağaz
10. iyledi ve yevm-i mezburda üç bin mikdarı atlusı karşı tarafda alaylar
11. tertib kah tabura toğrı gelüb kah sahraya gidüb kah mübaşir-i cenk
12. ve kah ehl-i islama renk için ahşama dek bu hal üzere evkat-
13. gûzar tob danesiyle on gün vafır küffar dahil hafre-i nar oldu
14. ve yevm-i mezburda Tuna'nın yukarı tarafından çete kayıkları ale l-gafle
15. küffarın zehair gemilerine müsadif olmağla Futak nam mahalle toğru firar
16. ve rücu

27-A

1. ve rücu sitab esnasında irişilüb bir kaç danesi gark-i ab olub
2. tabh olunmuş nan ile memlu iki kıta çam sefinesi nasib-i ehl-i iman oldu
3. ve bu gice Ösek tarafından iki bin mikdarı imdadının kayıklar ile
4. dahil-i tabur ve zamime-i ehl-i şürur olduğu istima olundu yevmü' l-ahad
5. yevm-i mezburda beynü' s-salateyne değın tob ve tüfenk ile cenk ve harb
6. olunub kable' l-asr küffar tarafından bi sebeb kati vafır tüfenk atılub
7. meterisde olan gaziler biz dahi karşılık tüfenklerimizi boşaldırsak
8. belki düşman vakt-i fırsat mülahazasıyla bir hileye salık ve bila muceb
9. bir mikdar yoldaşlarımız helak olur deyü benuvvet-i imal tob
10. ve tüfenke müdavemet olunub yarım saat mikdarı tarafından avaze-i
11. tüfenk münfenk olmadı meterisler verasında olan gazat-i muvahhidin
12. dahi hazır ve müheyya ve memur oldukları mahallerde pa-ber-ca oldılar
13. ordu-i hümayunda olan asakir-i İslam gürühan guruh mahall-i cenke

14. istical ve tahsil rıza-i hüda-i müteal eylerlerdi sübhanu' İlah böyle
15. bir hengame vaktinde nida-i dellal ile fermana imtisal eylemeyenler Bosna

27-B

1. meydan vegaya bu mertebe sürat ve bir kaç seneden berü bu hal üzere
2. gayret görmedik deyü sefer dide ihtiyarlar taaccub kenan şükr-i yezdan
3. iderlerdi meğer birinde Budak didikleri melain dört bin piyade
4. ve iki bin atlu küffar-i düzah karin ile imdada geldüğüne şenlik eylediği
5. haber alındı yevmü' l-esneyn mezburda bu gice meterisler tecdid ve tevsî ve tabyalar
6. tekml ve terfî olunub vaz olunan toblar ve havan humbaralar
7. pey der pey taraf-i adaya irsal ve nubenu nayire-i cenk ve cidal iştiâl
8. bulub melain-i mekkar ve udvi na-bekar harb ve kitalde ısrar idüb
9. cenab-i islamiyandan bir mahallde tabya ihtira ve tob vaz olunduğı
10. istima eyledik de derhal mukabelesinde sepetler peyda ve toblar müheyya
11. iyleyüb karşılaşmağa ictira iderdi avn-i hakk ile guzat-i müsliminin
12. sai ve küşîşlerine kata fütur gelmeyüb bir kadim ilerüye varmağa ikdam
13. ve meterislere metanet virmekte ihtimam iderlerdi ve tir endazan-i
14. müminin pertab itdikleri seham na-gah kaza gibi peyam-i merki ilam ve ekseri
15. isabet hedef-i meram olub niçe küffar-i fesad-i oludi na-bud eylerlerdi
16. ve yevm-i

28-A

1. ve yevm-i mezburda eyyam-i saireden ziyade cenk ve peykar-i dergar olmağla
2. asakir-i islam havab ve rahatı kendülere haram idüb memur oldukları
3. mahallde sebat-i kadim göstermeleriyle tahsil-i nik-nam eylediler bir kaç günden
4. berü atılan dane-i tobdan kati vafir devabb futade hak be-her yevm yetmiş
5. seksen kafir helak olduğı haber alındı yevm-i mezburda sadr-i azam
6. hazretleri bizzat guzat-i islamı görmek için bir kaç kolları ile ova
7. tarafında keşt-i güzar ve bir mahallde nişest karar buyurub bu hakir dahi
8. mülazim-i rikab hizmetleri idim tabur-i makhure şol mertebe karib
9. varıldığı seğar ve kibar-i küffar-i muayenet müşahade ve aşkar olub
10. kemal telaşımından naşi dest küstahını diraz ise reside-i giribanım
11. olurdu kıyas eyledim Allahu' l-hamd dide-i bi nuri kör olub ol an
12. amal-i tob ve tüfenke mübaşerat ve ol hinde mekr ve hileye cesaret

13. iyledi yevmü' l-selase yevm-i mezburda ova tarafından nehr-i Tuna'ya varınca
14. mesafe-i baide olmağla yekpare meterisler alınmak müteassır olub lakin
15. küffar taşra çıkmak kasd eylese atlu askerine bundan münasib mahalli olmayub

28-B

1. her bar guruh-i makruh alaylarından bir mikdar faris ve piyade mahall-i mezburda
2. asakir-i islam mukabelesinde hazır ve amade tururdu be-her-hal muhafazaya
3. muhtac olduğundan Donanma-i Hümayun levendatından bin nefer dahi ihrac
4. ve mekan-i mahudden meterisler almağa mübaşerat ve sabaha değin tekmline
5. bezl-i himmet eylemişlerdi ale' s-sabah nehr-i Tuna'dan Tuna'ya varınca meterislerin
6. birbirlerine ittisali küffar bed fialin manzur dide-i bed segali olduk da
7. kemal ızdırabından piç taba düşüb karşı tarafda alaylar düzüb
8. ve taburda çadırlar bozub her vakitte bir reviş ve her saatde bir iş
9. gösterüb hezer mekr ve al ile guzat-i islami iğfal sevdasında olurdu
10. ve tabur makhur içinde eyyam-i muhasaradan sonra müceddeden ihtira eylediği
11. toprak tabyasına üç pare balyemez tob vaz idüb ordu-i hümayuna
12. toğru ahşama değin amal iderdi ve gurub şemsiden tulu fecre
13. varınca tarafından imal-i tobda imhal olunmak kaidesine riayet
14. olunurdu ama bu gice tabya-i merkumeye altı pare tob dahi vaz
15. ve nısfu' l-leylde atmağa mübaşerat ve bir saat mikdarı müdavemet eyleyüb
16. bu

29-A

1. bu hileden kasid-i fasidi ne olduğu malum olmayub ancak Ösek tarafından
2. götürdüğü toblardan olduğu istima olundu ve yevm-i mezburda kethüda-i
3. bevvaben-i dergah-i âli Hasan Ağa vesatatiyle saadetlü sadr-i azam ve celadetlü
4. han alişan hazretine asakir-i islamı vedia ve emanet ve münasib
5. görüldüğü üzere hidemat-i din-i mübinde bezl-i kudret eylemelerini meşar hatt-i hümayun
6. şevket makrun ve birer kabza şimşir aduvv-i tedmir ile birer sevb ser-a-sere kaplu
7. samur farizü-s sürur şeref resan vürud bulub bil cümle erkan-i devlet
8. sadr-i azam hazretleri tabyasına davet ve hatt-i hümayun saadet makrun feth
9. ve kiraat olunub herkes hulus-i bal ile kahr-i adaya niyyet ve memur oldukları
10. meterislere avdet eylediler vüzera-i izama tafsil üzere irsal buyurılan

11. hatt-i hümayun şevket makrunu katiban-i ısrar-i şehryarı tebyiz idüb mucibiyle
12. amal oluna deyu ünvanına kalem-i muciz beyanları ile keşide kılınmak kanun selatin
13. ve kaide-i mülük-pişin iken şevketlü ve kudretlü ve muhabbetlü padişahımız hazretleri
14. irtikab-i zahmet ve kullarına merhamet ve sadr-i azam hazretlerine ikram ve asakir-i
15. islama itimam için bu defa vürud bulan hatt-i hümayun şeref makrunu

29-B

1. tefsilan kalem-i sihr aferin ve eda-i kelimat şirin ile bizzat tahrir ve tastir
2. buyurdıkları manzur dide-i sigar ve kibar ve dua-i ömr ve devlet zulu' llah-i
3. adili tekrar eylediler hıfzu' llah cemiü' l-ikdar hallada' llah halifatuhu hilafete
4. ila yevmü' l-karar badehu Hasan Ağa'ya ser-a-sere kaplu samur kürk ve itbarna
5. hilat elbas buyuruldu ve esnah-i cenk olmağla sadr-i azam hazretleri
6. kethüdasıyla serçavuşan ve bir kaç agayan ve çavuşan ile istikbal
7. olunub mehterhane ve sipah ve silahdar neferatı memur oldukları mahallerden
8. kaldırılmadı yevmü' l-erbıa yevm-i mezburda dahi tarafından bazar cenk ve cedale
9. revac ve tob ve tüfenk ile ada-i din izac olunub tecdid-i meterislerde
10. bezl-i himmet ve sarf-i sermaye-i vus ve kudret olundu küffar dahi ordu-i hümayuna
11. doğru havale eylediği tokuz kıta tobları bila aded istimal ve ahşama değin
12. kata ihmal itmeyüb allahu' lhamd bu kadar dane tobdan bir nefer tatar nail-i
13. rütbe-i şehadet ve ancak üç devvabe isabet eyledi ve Tuna'nın karşı canibinde
14. bu gice küffar tarafından donanma-i hümayun mukabelesinde müceddeden bir tabiye amade
15. ve sekiz kıta balyemez tobları nihade idüb kalyete ve fırkateler ile kati vafır
16. harb

30-A

1. harb-i kital ve ziyade cenk-ü cidal olundu yevmü' l-hamis yevm-i mezburda ova
2. tarafından nehr-i Tuna'dan efraz olunmuş atanın münasib olan mahallinde üç kıta
3. kolunburna toblar nihade ve tob daneleri mecmu-i küffar olan mahalle isabet
4. itdirilmek karar-dade oldukdan sonra amalane müdavemet ve küffara ziyade
5. hakaret olduğundan maada rüesa-i mülainden birisinin hayme-i idbarına
6. isabet eylediği muayenet müşahade olundu ve yevm-i mezburda İlok tarafında
7. müctemi olan haydud eşkiyasının üzerine katona Mustafa Bey bir mikdar piyade
8. ile gönderilmiş idi bir mahalde müsadif olunub vafır tume-i şimşir ve bir

9. mikdarı esir-i bend-i zincir oldu ve yevm-i merkurda sadr-i azam hazretleri
10. tarafından harclık olmak üzere şecaatlü han-i alişan hazretlerine bin aded
11. şerifi altun ırsal buyuruldu ve bu gice emr-i hakk ile bir şedid rüzgar ve bir
12. saika-i şuledar zuhur idüb şol mertebe baran oldu ki devabb ve insan
13. müdhiş hayran oldu yevmü' l-cuma be-hükm-ü iradet-i rahman imtidat-i baran ile
14. hendekler ve sıçan yolları tolub erbab-i meteris ziyade bitab ve ehl-i cenk
15. azim ıztırab üzere olub lakin herkes memur oldukları mahallerde pader gil

30-B

1. gönül birliğiyle sabit kadim cenk ve harbe küffardan mukaddem mübaşeret ve merdane
2. gayret iderlerdi amma tarafından bir hatve ilerüye varılmağa imkan olmayub
3. tob ve tüfenk ile cenk ve perhaş ve amal dane-i humbara ile savaş olunub
4. guzat-i islam munavebe çadırlarında bir lahza aram ve meterislerde olanlar daima
5. kıyam üzere ikdam idüb mümkün oldukça sepetler tamir ve kovalar ile meterisler
6. tathir olunurdu ve yevm-i mezburda nehr-i Tuna'nın üst tarafında geçid başı
7. olmak üzere şansa tabir olunur küffar canibinde bir şey peyda ve ata içinde
8. bir hileye dahi ictira idüb ve içinde vafır küffar cem ve meterisler alub
9. toblar vaz eyledüğü haber alınmağa çete kayıkları ile Serem ve Titel beğleri
10. Tuna'dan ve Şarkanlı İbrahim Paşa karadan tayin olunmuş idi ale' l-gafla
11. vakt-i şafiide iki taraftan hücum olunub üç saat mikdarı cenk
12. ve kital ile vafır küffar keşte-i tiğ-telef ol gaile dahi ber taraf olub
13. ikişer tobları ile iki kıta cenkci şayikaları ve Kerevet palankasında üç
14. pare tob ve bir mikdar barut ve kurşun ahz olunub ihfa olunandan
15. maada on beş esir küffar huzur sadr-i âliye ihzar olundu yevmü' l-sebt
16. bi-emru' llah

31-A

1. bi-emru' llah-i teala bu gün bu gice kesret-i barandan tecdid-i meterise imkam olmayub
2. ancak metanet ve istihkam ve hadm olunan mahalleri tamire ihtimam memur
3. oldukları yirlerde intibah üzere kıyam ile güzârından evkat ve eyyam ve guzat-i
4. islam meterislerde olduklarını işar ve ilam için dane tob ve tüfenk ile
5. taraf-i adaya ırsal-i peyam iderlerdi ve bade' z-zuhur kefare-i pür-gurur şiddet barandan

6. erbab-i meterise fütur gelmek vesvesesiyle her koldan bir mikdarı adu-i siyeh
7. derun-i taburdan birun olub tahrik-i hatavat-i kudum-i şevm ve meterisler hali ise
8. madamız dahi hücum ideriz fikr-i fesadı ile beraber hareket bi-bereket ve bu kar-i mümteniü' l-
9. husule cesaret eyledikleri gaziyan-i müterassid-i vega ve muminan-i bahane cuvi gavga
10. olan bahadırın-i şecaat şiarın manzurları olduk da sell-i seyf-i meydan
11. ve meterislerden ilerüye baran olub adu-i ruba sifatan cerait eyledikleri
12. ahvale pişman ve eftan ve hizan tabura toğru kerizan olunca niceleri
13. geşte tiğ-i ehl-i iman olub bu vartadan tahlis-i can idenler bir dahi bu makule
14. kare heves eylemek üzere ahd ve iman eylediler yevmü' l-ahad yevm-i mezburda
15. ebr-i asman bir mertebe-i asale-i katarat-i baran eylediği tabur değil sahra-i bi payan

31-B

1. olsa dost ve düşman birbirlerine varmağa imkan ve bir tarikle tebdil-i mekan
2. haric-i takat beşer ves-sefer kıta-i menü' l-sakr mefhumu malum haiz şuhudda
3. cilvekar oldı bu hal ile mümkün oldukça herkes meterislerde daim ve her güruh
4. cenk ve harbde kaim olub cenab-i rabbu' l-izzet guzat-i islama şevk ve kuvvet
5. ihsan idüb herçend ki küffardan hareket hasır olunsa süvari ve piyade memuru
6. oldukları mahallerde hazır ve amade olurlardı yevmü' l-esneyn ruz ve şeb
7. baran-i rahmet na-mütenahi uslub-i sabık üzere mütemadi olub eğerçe tabur
8. makarr-i şeyyatin bir zira mikdarı pürtin olmağla adu-i bi-din kilab-i yahud gibi
9. harekete mahalleri kalmayub zabitlerine varınca pa-der-gil ahvalleri müşkil ve ihtiyar-i
10. zull eylemişlerdi lakin birkaç seneden berü tedarik ve ihzar eyledikleri elvah
11. ve eşcardan perdaht olunan hatta bendler üzere karar ve bim can ile cenk
12. ve harbe ısrar iderlerdi ve yevm-i mezburda asakir-i Tatardan bir mikdarı
13. Tuna'nın aşağı canibinde vaki İslankamene nam-i mahalliden üsti açık kayıklar ile küffara
14. güşmal için karşı tarafa geçirölmek münasib göröldi yevmü' s-selase yevm-i mezburda
15. hava açılıb asakir-i islama hayat tade ile surur-i bi-endaze hasıl olmağla tecdid
16. meterise

32-A

1. meterise mübaşerat ve cebr-i noksan kaidesi üzere eyyam güzeşte hafr olmıyan
2. mahalleri tekmile niyyet eylediler ve yevm-i mezburda karşı tarafa gönderilen kalgay
3. ve Gazi Giray ve Saadet Giray sultanlar ile beş bin mikdarı güzide Tatar
4. Kubila Manastırı nam-i mahallde karavol iden otuz nefer Macar katonasını tenkar idüb
5. tahlis can idenler Tatar-i yağmagiran geldi deyü küffarı haberdar idince
6. sultanan iki bin mikdarı Tatar ile der-kemin maadası irsal canib-i
7. melain kılınub lakin küffarın asıl ordusu tabura karib ve ziyade mecmu eşrar
8. olub karavoldan firar idenler dahi haber virdikleri halde cüzi asker ile
9. mukabele-i küffar mülahaza-i akıbet karberle makbul asakir-i namdar olmayub üç
10. saat mesafede nehr-i Tuna'nın kenarında Futuk nam mahallde kurılan çadırları
11. tarumar olunmak üzere ittifak-i karar virülüb büyük ordusuna uğramayub
12. ale' l-umum mahall-i mezburda olan küffar çadırlarına hücum olunduk da iki bin mikdarı
13. ehl-i aduvan keşte-i tiğ ve tir ve Sinan Tatar bi-aman olub iki bin mikdarı
14. esir ile mamulden ziyade ganayim ehl-i sefer ve altı bin mikdarı gusfend bakar ile
15. avdet eylediklerinde büyük ordusunda haberdar olan kalab on bin mikdarı

32-B

1. Nemçe ve Macar atlusı takib kasdıyla şıtab idüb ganam ile avdet idenler
2. sultanan üzerine doğru azimet ve mülaki olduklarında eğer cümlemiz bir mahalde cenke
3. mübaşeret idersek kesret-i adaya mukavemet müşekkel ganaim alanlar geçid başına doğru
4. gitsünler küffar ganayim ve esiri tahlis sevdasında olurlar ise biz ardından
5. ve siz mukabelesinden cenke mübaşeret idelim eğer bizim üzerimize hücum iderlerse
6. siz semt-i selamete azimet biz dahi iktiza-i vakte göre hareket idelim deyü
7. ittifak itmeleriyle küffar ganayim ile avdet idenleri takibden feragat alaylar
8. düzüb sultanan ile cenke mübaşeret eylediklerinde taraf-i Tatardan tiz endazlık
9. ve canib-i düşmandan ateşbarlık kanlarına mübaderet ve üç saat mikdarı izhar
10. maharet olunub lakin çete tarikiyle gidülüb ve ganaim alanlara insirafa ruhsat
11. virmekle esna-i cenkde iki bin mikdarı gazi bi-tab bulunub düşmana
12. kıyas ile deryadan bir göze ab belki dahil girdab olmuşlar idi bi' z-zaruri
13. semt-i selamete isaleü' l-cam ve taraf-i islama irişmeğe ihtimam olunub nehr-i Tisa
14. ayakdan ve nehr-i Tuna kayıklarıyla Pançora'dan ubur olunub üç dört

15. günden sonra ordu-i hümayuna mülhak oldılar ve ganayim ile avdet idenler ol gün
16. selamet

33-A

1. selamet birle geçid başına vusul buldılar ve yevm-i mezburda vuku bulan hengamede
2. ihraz rütbe-i şahadet ve mübtela-i bend esir felaket olan yüz elli mikdarı
3. Tatar bi-bak sebi ve garet olunandan maada dört bin mikdarı küffar kaide-i
4. hak helak olduğu hayret efza-i erbab ukul ve mucize-i bahire-i hazret
5. cenab-i resuldür yevmü' l-erbia yevm-i mezburda bi-emru' llah-i teala baran iade vesair
6. iyyamdan ziyade yağmağa başlayub tecdid-i meterise zaman ve amal-i tob ve tüfenk
7. ve humbaradan maadaya imkan olmayub lakin küffardan ahz olunan iki şayka
8. ve cam gemilerine levendat vaz kapudan nasb Kerevet Palankası'na muhafız
9. tayin ve çete kayıkları ile sair mücahidin Tuna'nın yukarı tarafında donanma
10. misüllü vafır tedarik gördüklerine küffar tahsil-i yakın itmekle karşı tarafında olan
11. çadırlarından güruha güruh alaylar bağlayub nehr-i Tuna ile bir kac gemiler
12. gönderüb kah barut yakub ve kah taburdan ehl-i islam üzerine ateşler
13. saçub kah sahra-i bi-payende dolanub kah terpente ile askerin kullanub
14. ne hileye mübaşir ve ne hüdaya hazır olduğu malum olmayub cenab-i vezaret maab
15. sahib-i tayakkuz ve intibah hazretleri dahi düşman-i din ve güruh-i muandinin

33-B

1. fikr-i fesadlarına olduğunu haber almak üzere her maslahata amade olan bende
2. ve azadeye isdar-i ferman buyurduk da tecessüs ve tefahhusa daman-i der-miyan
3. olunub kah asakir-i Tatarın karşı tarafa mürurlarından hirasane ve kah
4. killet-i ulufden ekser devabı telef olunmağla otlak bahanesiyle sahraya şitaban
5. olunduklarını haber virdiler bade' l-asr Kerevet Palankası'nda muhafazaya memur
6. olan Şarkanlı İbrahim Paşa'dan adam gelüb bu tafafda çete kayıkları
7. ve şaykalar küffarın zehair gemilerinin müruruna mümanaat ve Kerevet Palankası'na
8. tayin-i muhafezin ile metanet verildiği melaine ziyade zahmet virüb
9. bu gaileyi bertaraf etmek mülahazasiyle kayıklar ile üç bin mikdarı küffar
10. üzerimize gelmek kasdiyle aşikar olmuştır deyü imdad talebinde olmuş ol saat
11. bin beş yüz terakkili sipah ve silahdar ve beş yüz Tatar ve bölük-i erbaa neferatı ile Niğbolı

12. Paşası Ali Paşa karadan Serem ve Titel Beğleri çete kayıkları ile nehr-i Tuna'dan
13. ali cenahu' l-istical irsal olunub lakin imdad irişmezden mukaddem bade' l-magrib
14. küffar kayıklardan taşra dökilüb palanka-i merkumeyi muhasara ve dört saat
15. mikdarı mukatile ve meşacire olunub imdad tayin olunduğundan dahi haberdar
16. olunca

34-A

1. olunca firar idüb ol esnada iki yüz mikdarı küffar revane-i derkat nar
2. ve yirmi esir huzur aliye ihzar olundu ve yevm-i mezburda Veteran namıyla
3. meşhur olan mekbiden Segedin havalisine Erdel tarafından Nemçe ve Macar
4. yedi sekiz bin füccar ile gelüb ve Zerin oğlu ve Bekan oğlu memleketlerinden
5. üç senelik bac ve harac alınmamak üzere on beş bin mikdarı imdad
6. ihrac ve asakir-i islami izac için Nemçe Çasarından müteaddid kağıdlar
7. gönderilüb ve bu güruh-i mekruh-i enbuh tecemmularından sonra Kerevet Palankası
8. kurbunda köpri binası fikr-i fesadları olub mahall-i mezburda mühimmat-i cısr
9. gönderdikleri ahz olunan dillerden ve rızaları ile firar idüb gelen
10. Fransız taifesinden haber alındı yevmü' l-hamis yevm-i mezburda çete kayıkları
11. Tuna üzerinde olan küffar gemilerine şebhun ve cenk ve cidal ile nehr-i Tuna
12. pür-hun olmağla esna-i cenkde katil ve mecruh olub ihfa olunandan maada
13. dil olmak üzere Serem ve Titel beğleri ve şayka levendatı marifetleri ile bir mikdar
14. esir ihzar ve zehair ile memlu iki çam sefine derkenar olundu ama meterisler
15. ahval-i kesret-i barandan müşkül ve ruz ve şeb erbab-i cenk pa-der-gil olmağla

34-B

1. bi-tablık eseri numayan ve dermandalık alaimi cümleye iyan olub şimden sonra
2. faidesinden zararı ziyade ve semt-i selamete pu-nihade olmak evla vahik
3. oldı deyü asker meyanında cu-be-ca kesret-i barandan şikayet ve birbirleriyle
4. nihani hikayet idüb lakin bu sirr-i ser-besteyi sadr-i azam hazretlerine bir ferd
5. söylemek cesaret ve bir ahd lisana getürmeğe cüret idemezler deyü celadetlü
6. han-i alişan hazretleri dahi tahrik-i rikab-i sefer ve uğur-u şehriyaride
7. terk-i rahat ve huzur ide kırk dört seneye balığ olub hezar bazar-i
8. kar-zar-i gavgav ve niçe revacgah-i mata-i vegada bulunmuşdur Nemçe taburu
9. yirmi üç gün değil bir an mahsur-i asakir-i mansur olduğu manzur dide-i
10. itibarımız ve ne reside-i samia-i ihtiyarımız olmuşdur felelü' l-hamd asakiri-i Tatar

11. ne bir mahalde böyle inkıyad ve ne bir cenkde bu güne naire-i harb ve kitale ikad
12. iylemişlerdir deyü müzakere belki nihani sadr-i azam hazretlerine⁵⁶⁷ ifade buyurmuşlar idi
13. nefsü' l-emr asakir-i Tatar bir kavm-i hale' l-izar iken sair asakir-i namure gibi
14. küffar karşusunda ve tayin oldukları mahallerde ihtimam ve ale' l-husus
15. han-i alişan hazretleri tabur-i makhurun sol tarafında bayır başında bila-taram
16. aram

35-A

1. aram ve yağmur yağmadıkça darb-i hıyam itmeyüb sadr-i azam ve sedar-i mükerrem
2. hazretleriyle ittifak ve kahr-i adade kemer beste-i vifak olmuşlar idi ve yevm-i
3. mezburda sadr-i azam hazretleri tarafından her gün mütaad üzere gönderilen
4. hüddam erbab-i meteris memur oldukları mahallerde killet üzere olduğunu
5. ilam eylediklerinde ol saat her kes memur oldukları mekanlarda mevcut
6. olmak üzere isdar-i ferman ve yağmur bahanesiyle tayin oldukları mahallerde
7. bulunmayanlar bila-aman katl olunur deyü tenbih buyuruldu ve ol gün sadr-i azam
8. hazretleri meterisleri tecessüs u tefahhus iderek bade' l-asr yeniçeri ağası tabyasına
9. varmışlar idi ve eksera zamanda ruesa-i asker ile ahval-i cenk ve keyfiyet-i
10. düşman müzakere ve müşavere olunmak mütaad olub meterisler galesiyle birkaç
11. gündür görüşülmeyüb herkes huzur-i alilerine intizar ve her ferd derununda olan⁵⁶⁸
12. nehani-i maddesini aşikar itmek muradları olmak gerekdir⁵⁶⁹ ruhsat buyurulur ise
13. bir cemiyet olunub gayretkeş-i din ve asakir müminin şa-u ruhm fiü' l-emr-i mefmununa
14. imtisal ve tahsil-i rıza-i hüda-i mutaal olmak münasibdir deyü niyazmend olduklarında
15. vüzera-i azam ve mirmiran-i keram ve zabitan ve bi' l-cümle tecrübe karan davet

35-B

1. olunub meterisler ve sıçan yolları ve tabyalar ve düşman ahvali suval buyurulduk da
2. hamdu' llah-i teala devlet-i padişahide mühimmat-i cebehane ve zehairde
3. kata noksanımız ve memur olduğumuz hizmetlerde asla taksirimiz olmayub⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ A berlini kéziratban *sadrözama*.

⁵⁶⁸ A berlini kéziratban: *gündür görüşülmeyüb ruhsat buyurulur ise bir cema'at olunub gayret-keşdin herkes huzur-i alilerine intizar ve her ferd derununda olan...*

⁵⁶⁹ *nehani-i maddesini aşikar itmek muradları olmak gerekdir...* Ez a rész nem szerepel a berlini kéziratban.

4. takayyüd⁵⁷¹ ve ihtimam üzere olduklarını huzur-u aliyye ilam ve' l-kelam tecebbur
5. ü' l-kelam mefhumu üzere ali vetiretü' l-icmal bu vech üzere bisat-i
6. makal eylediler ki Belgrad-i daru' l-cihaddan hareket ve düşman-i din üzerine
7. azimet olunub i'la-i kelime-i' l-lah için can ve başımız feda uğur-u din-i mabeynde
8. vücud-i mur-i mikdarımızı ifna itmek niyyeti ile Zemun sahrasına ubur olunub
9. Nemçe deynlere mekhar ile sene-i sabıklarda mütadî üzere Varadin'e varınca
10. ne mahalde cenk ve peykar ve ne vakite işkar olur mülâhazasıyla gündüz
11. alaylarımız bağlayub ru-be-rah aduvv-i gümrah ve gice karavullar tayin ile kemal
12. basiret ve intibah üzere hareket iderek on seneden berü asakir-i islâmî
13. meydana davet iden küffar pür-gurur'u l-yevm dahil-i tabur makhur ve yirmi
14. üç gündür mahsur-i asakir-i mansur olub avn-i inayet-i halıku' l-ibad ile
15. kemal mertebe tazyik-i ada-i bed-nihad olunmuşdur ve hemişe dua-i hayr icabet-i esir
16. padişah-i

36-A

1. padişah-i gerdun vakar ve ikbal-i baht-i ferruh-fal şehriyar ali-tebar
2. hallada' llahu hilafetehu ilâ yevmü' l-karar ile düşman müsteaddit tedmir mazhar-i izab
3. hun ve tabanca-i kahr-i guzat ile çehre-i halleri nilgün ve halleri
4. diğer gun olmak asar-i sima bed-numa-i cemiyetlerinde nümayan ve imdad-i kerim
5. kar-saz hakiki ile her kerre-i musademe ve her nevbet müsadeffe vaki oldukça
6. nesim feth ve zafer taraf-i islamiyanda vezzan olub lakin emr-i hak ile sekiz gün
7. ve gice seylan-i katarat-i baran devvab ve insan bi-tab tuvan olmağla
8. ale' l-husus Ösek tarafından Zirin oğlu ve Bikan oğlu ve Erdel tarafından
9. Veteran imdadı tahdiş samia-i guzat olub denc imdadı geldik de
10. asakir-i islama azrar kasdiyle ısrar idüb Kerevet Palankası kurbunde
11. köpri binası ve istihlas kala mukabele-i müslimin mülâhazasıyla kemer bend-i
12. giz oldukları peyveste-i sem-i yakın-i mücahidin olmuşdur ve serhadd-i sugur-i islamiyeden
13. olan Güle ve Tımışvar kalalarına zehair ve imdad ırsali otuz kırk günde
14. hasıl olur münasib hal-i ferag bal ile meterislerden damin keşide olunmak

⁵⁷⁰ A berlîni kéziratban: *kat'a noksanımız olunmayub ve me'mur olduğumuz hizmetlerde dahi asla taksirimiz olmayub...*

⁵⁷¹ A berlîni kéziratban: *her bar takayyüd...*

15. ray-i rezin sefer dide ve kar azmuda olduğunu ilam eylediklerinde sadr-i azam

36-B

1. hazretleri redd-i kelam idüb bu sefer nusret esere bu kadar zehair ve hazine
2. sarf olunub allahu' l-hamd düşman-i din havf ve hiras-i müslimin ile feth ve teshiri
3. kuvvet-i karibeye gelmişken avn-i hakk ile birkaç gün dahi ihtimam olunsa ahz-i
4. intikam olunmak mamuldur zehair ve cebehane ve mühimmat-i sairede muzayakanız
5. var ise ilam ve iktizasına göre tedarikine ihtimam idelim ve meterislerden
6. daman keşide olmak meterise girmekten düşvar olduğu aşıkardır düşman
7. vakt-i fırsat fikriyle su-i kasd ihtimali olur ise haml-i sakil mukavelesinden
8. olan tob ve mühimmat nakli müşkül değil mi hitab buyurduklarında asakir-i
9. islamın bi' l-cümle tecrübekarları devlet-i padişahide mühimmat ve zehair
10. ve cebehaneye zaruretimiz ve düşman-i din ile cenk ve harbe kudretimiz olmadığından
11. değil lakin emr-i hakk ile kesret-i barandan devvabın ekseri helak olub
12. ve yirmi üç günden berü vuku bulan cenk ve kıtalde mecruh şühedamız
13. ziyade olduğundan maada düşmanın el küffar millet-i vahdet mazmunu üzere
14. nefir am tarikiyle imdadı gelmek üzere olduğunu haber aldıkları gibi tekrar
15. ifade tob ve mühimmat nakli geldiğimiz gibi alaylarımız bağlayub kadem ber kadem hareket
16. ve düşman

37-A

1. ve düşman cenke tasaddi itdiği halde cümlesi hazır ve amade olduklarını
2. ilam ve şimdiden sonra meterislerde ikamete imkan ve bir hatve ilerüye
3. varmağa zaman olmamak üzere itimam-i kelam ve cümlelerin mumza ve hatemi ile
4. rikab-i hümayun şevket-makruna mahzar tahrir ve tastirine ruhsat rica ve niyaz ile
5. makam-i ubudiyetde kıyam eylediler bizzaruri ol gice tobların birkaç
6. danesi ihrac ve ertesi ahşama dek bakiye kalan tob ve amal tüfenk ile
7. ada-i din izac olunub bade' l-işa tobların maadası dahi çıkarılıb
8. donanma-i hümayun sefinelerine vaz olunmak üzere irsal ve mühimmat
9. arbeleri toğrı yol ile Belgrad'a irsal olunub yirmi beş mikdarı
10. alay tobları asakir-i islam ile götürölmek ve piyade askeri meterislerden
11. çıkdık da atlu askeri bir buçuk saat sonra gitmek ve ale' l-sabah küffar
12. karşusunda alaylar bağlanub bada tulû' ş-şems hareket ve hazır müheyya

13. ve düşman-i din cenke tasaddi ider ise memur oldukları mahalde pa-ber-ca
14. olunmak üzere tenbih buyurılıb liva-i resulu' llah ile asakir-i nusret karin
15. nehsat ve nem şebde nesim-i nev bahar gibi hareket eylediler ve asakir-i islam ile

37-B

1. gidecek toblara eğerçe dörder beşer çift bar-girler koşulmuşdi lakin
2. çamurun ve fırtınadan henüz küffarın topı irişür mahalde bir ziraa
3. mikdarı çamur içinde toplar kaldığı sadr-i azam hazretlerinin
4. malum ve manzurları oldukda ol saat avdet ve bizzat kendüleri
5. süvar olmak üzere tavile bend-idad olunan feresler toblara meded res
6. olub zer düz eğerlü sim rikab toblara bend olduğunu sair vüzera
7. ve mirmiran ve rüesa-i asker istima eyledik de atların koşub hezar ikdam
8. tam ile bi' t-tamam derya misal çamurlardan ihrac ve Karlofça nam mahallde
9. donanma-i hümayun sefinelerine ilka ve ordu-i hümayun nuzul eylediği
10. mahallde salavat-i fecri eda buyurduklarından sonra hareket olundu fellahu' l-hamd
11. tob ve mühimmat değil hayme ve hergah ve ihmal ve eskal makulesinden dahi
12. bir şey-i hasis terk olunmayub salimen ganimen üçüncü menzilde Zemun sahrasında
13. darb-i hayyyam-i aram buyuruldı fi 14 S menzil-i mezburda bir gün ikamet
14. ve ertesi hareket olunub Belgrad sahrasında darb-i hayyam evtad buyuruldı
15. fi 16 S sene-i 106 yevm-i mezburda rikab-i hümayun devlet makrun tarafından haseki ağa
16. gelüb

38-A

1. gelüb vürud iden hatt-i hümayun şevket-makrunun mazmun-i vacibü' l-imtisali
2. ancak sadr-i azam hazretlerinin malum-i şerifleri oldu fi 17 S yevm-i
3. mezburda otağ-i⁵⁷² aliyye bi' l-cümle erbab-i müşavere cem oldukdan sonra
4. hazret-i sadr-i azam ve serdar-i ekrem dahi teşrif ve herkesi yerlü yerine⁵⁷³
5. teklif ve nevaziş ve ikram ile taltif buyurduklarında serhad-i mansurede
6. olan Tımışvar ve Güle kalalarına asakir ve zehair ve mühimmat
7. irsal ve ruz-i kasıma varınca mübaşeret⁵⁷⁴ olunacak ahval-i der-miyan

⁵⁷² A berlını k ziratban: *otağ-i sadr-i aliyye...*

⁵⁷³ A berlını k ziratban: *sadr-azam dahi teşrif ve herkesi yerlü yerine...*

⁵⁷⁴ A berlını k ziratban: *mübaşir.*

8. olunub münasib görilür ise kendümüz dahi ol tarafa atf-i inan
9. idelim mi deyü istifsar buyurduklarında vüzeradan birisi asakir-i islama
10. serdar-i kıla mezburane zehair imdad gönderilmek üzere karar virilüb
11. memur olmıyan asakir ile tamir ve termim kala-i Belgrad'a meşgul vesair
12. sehadlar umurunda bezl-i makdur olunmak sevk makul görilüb ol gün⁵⁷⁵
13. Vezir Cafer Paşa ile Rumili Beylerbeyisi ve on iki mirmiran
14. terakkili ve serdengeçdi sipah ve silahdar ve bölük-ü erbaa ocakları ve sadr-i azam
15. hazretlerinin atlu levendatı yirmi bin mikdarı süvari ile dört bin mikdarı

38-B

1. asakir-i Tatar ve kalga-i sultan tayin ve Pançova nam-i mahalle mürur itmeğe mübaşeret
2. ve irsal olunacak yirmi altı bin kil hinta ve bin dört yüz vakiyye tuz
3. ve muhafazada olan paşalara bin kil mikdarı dakik ve sadr-i azam hazretleri
4. tarafından baz eşya ile bir mikdar nükud ve vafır birinc bervech teknil deve⁵⁷⁶
5. ve arabalara tahmil olunmak üzere ferman buyuruldı ve Tımışvar Kalası'nda muhafazada
6. kalmak üzere on beş akçe ibtida ve murad idenlere ellişer akçe terakki ile
7. sipah ve silahdar neferatı ve sene-i sabık üzere on akçe takaud şartıyla
8. yeniçeri ve cebeci ve tobçı iki bin nefer mikdarı ve yedi sancak olmak üzere
9. Sivas Eyaleti'nin zuama ve erbab tımarı ve alay beyleri ve mükemmel kapusiyla
10. Sivas Beğlerbeğisi ve Güle Kalası'nda muhafaza şartıyla on sekiz akçe
11. ibtida ve terakki murad idenlere seküz akçe ile sipah ve silahdar ve on sekiz
12. akçe ile yeniçeri ve cebeci ve tobçı mütekaidleri yedi yüz mikdarı tayin
13. ve teknil ve kala-i mezburlarda olan neferat ve bu defa irsal olunan
14. guzat-i mevacib ve mesarifleri üç yüz on dört kise nukud hazine-i
15. amireden virilüb ve üç dört günde levazımları görilüb mütevekkile illa' İlah
16. irsal

39-A

1. irsal olundı fi 18 S memalik-i islamiyeden olub Akdeniz'de vakii

⁵⁷⁵ A 8. sortól a 12. sorig a berlini k  zirat hi  nyzik.

⁵⁷⁶ A 3. sor v  g  n   s a 4. sorban szerepl   feljegyz  sek nincsenek a berlini kr  nik  ban: *sadr-i azam hazretleri tarafından baz eşya ile bir mikdar n  kud ve vafır birinc bervech teknil...*

2. Sakız Atası'na Venedik keferesi müstevli olub muhafızının ihmali
3. sebebi ile yed-i adaya giriftar olduğu haberi tahdiş şamia-i guzat
4. ve bais-i teşviş-i kulub-i muminan olmağla be-her hal idi-i adadan istihlas-i
5. ehemmm mühimmat-i din ve devlet ve elzem-i levazimat-i ırz ve namus-i saltanat
6. olmağın rikab-i hümayunda olan vükela-i devlet asakir ve zehair
7. cemine bezl-i kudret idüb hatt-i hümayun saadet makrun ile muanven
8. taraf taraf evamir-i aliyye irsal olunduğı istima olunmuş idi amma
9. ol havalinin ahvaline vakıf kimesneler ile dahi müzakere ve müşavere
10. olunub eyyam-i şitada feth ve tahsiri ve ada-i dinin defi ve kala
11. ve tedmiri munassa husulinde cilveger olmak memuldür ancak şimdiden mühimmat
12. ve levazimi tedarikinde daman-i der-miyan-i ihtimam ve ata-i merkume asker ve zehair
13. nakli için yüz kıta fırkate binasına teşmir-i said-i ikdam lazım olduğunu
14. ilam eylediler lakin bu serhadd-i mansureye nizam ve Tımışvar ve Güle taraflarına
15. giden asakir-i islam gelince Belgrad sahrasında darb-i hayyam-i aram olunub

39-B

1. icaleten ol tarafa amale-i licama müsaide-i eyyam olmamağla inşa' l-lah-i teala
2. hüsn-ü hitam ile avdet olunca tersane-i amirede on sekizer oturak
3. yüz kıta fırkate binasına mübaşeret ve ber-vech-i tacil tekniline sarf-i
4. sermaye-i vus kudret olunub ve Anadolu'nın sağ kolunun nihayetine
5. varınca tashih ba-der gaha ruhsat ve tekessür askere kemal gayret olunmak
6. üzere yeniçeri ocağından sabıka başçavuş Osman Ağa tayin
7. altmış bayrak her biri yüz ellişer yiğit olup ve sair ol havalide
8. kar güzar vezi-kudret olup devlet-i aliyyeden hissedar olanlar
9. dahi kudretleri mertebesi adamlar ile gelmek ve bu taraftan gönderilen
10. serdarlar acele üzere gitmek ve cebeci ocağından dahi üç bin
11. mikdarı yiğitler tahrir ve cem olunacak asker kesir için kifayet mikdarı
12. beksevad ve zehair tedarik ve ihzar ve cümlesi İzmir'de hazır ve müheyya
13. olmak üzere karar ve başka başka evamir-i aliyye isdar olunub
14. avn ve inayet-i Rabbü' l-izzet ile feth ve teshirine be-hulusü' l-kalb ve' l-bal
15. niyyet olundu Tunus ve Trablus-i Mağreb ve Cezayir-i garb ocakları dahi
16. tam

40-A

1. tamü' s-silah ehl-i darb ve harb ve mükemmel kalyonlar ile gelmek üzere şevketlü
2. ve kudretlü padişahımız hazretleri tarafından hatt-i hümayun ile hila-i fahire
3. ve sadr-i azam hazretlerinden samur kürk daye-i Cezayir'e irsal ve yeniçeri
4. ocağından kuka tabir olunur çorbacılar istimal eyledikleri alamet ve tar-i
5. balıkçın ile davet-i gaziyan mücahidin oldılar fi 14 S Varadin taburuna
6. imdad vücuhi üzere varan eşrar ve haydutluk iden bazı küffar Nehr-i Sava
7. yahılarında keşt ve güzar ve ebna-i sebiyle azrar üzere olduklarından
8. haberdar olunmağla Bosna levendatının baş ve buğ Fazlı bölükbaşı
9. def mazeret ehl-i dalal için üç koldan irsal olunmuş idi her biri
10. müsadif oldukları haydut eşkiyasını def ve refde ihtimam ve esna-i
11. cenkde küşte-i tiğ-i ehl-i islam olunandan maada yirmişer otuzar neferi
12. ordu-i hümayuna ihzar ve katl-i am olundu fi 27⁵⁷⁷ S yevm-i mezburda kol kethüdası
13. Muhammed Ağa Maraş payesiyle Pançova muhafazasına memur ve zağarcıbaşı
14. Mahmud Ağa kol kethüdalığı ile mesrur olub zağarcıbaşı ve sanksoncı
15. ve turnacı ve kethüda yeri ve mahzar ocaklarının kanunı üzere silsile

40-B

1. ve tebdil ve huzur-u sadr-i âlide ilbas-i hilat-i fahire ile tebcil olundu
2. fi 18 S yevm-i mezburda Arnavudluk levendatı üzerine tayin olunan Adem Paşa'nın
3. sebkât iden hidmeti mukabelesinde semtine münasib mansıb olunmağla Ohri
4. Sancağı ihsan ve evvel baharda güzide adamlar ile sefere gelmek ferman
5. olundu ameden-i hazret-i silahdar-i şehriyari be-canib-i rikab-i hümayun cihandar-i
6. yumn-i teveccüh ikbal padişah-i âli nejad ve tesir-i dua-i hayr-i zu'lu' İlah merhamed
7. maatad ile iş bu sal meymenet falda serdar-i ekrem ve vezir-i azam aali mekam
8. hazretleri memur olan guzat-i hayir hevah padişah-i islam ve nik-endiş
9. din-i pak-i Muhammed Aliyeü' l-salavatü' s-selam ile muhasara olunan tabur-u küffar
10. liyamda hezar-i ikdam-i tam ve ihtimam olundukdan sonra kesret baran ve kıllat-i
11. avan sebebi ile meterislerden daman-i keşide olunub taraf-i Belgrad'a imale-i
12. licam ve selamet ile vusulleri haberi rikab-i hümayun-i şehriyariye ilam olunmuş idi
13. yevm-i mezburda hazret-i padişah kerdun-i vekar ve şehriyar-i âli-tebar
14. hafıza allah-u teala men cemîü' l-ikdar hazretleri taraf-i bahirü' ş-şereflelerinden

⁵⁷⁷ Ennek a dátumnak 17-nek kell lennie, valószínűleg elírás történet.

15. Silahdar Osman Ağa'nın Hisarcık menziline teşrifleri sadr-i azam hazretleri
16. mesmuaları

41-A

1. mesmuaları olduk da Belgrad'a iki saat mesafe bir mekan-i ferah fezaye
2. hayyam ve mutabih irsal ve agayan-i sipah ve silahdaran ve kethüda-i hazretleri
3. sadr- ı âli mehterhane ve zümre-i çavuşan istikballerinde istical
4. idüb otağ-i aliyye ve vüzera-i azam ve mirmiran keram ve zabitan
5. ocağ-i yeniçeriyan vesair agayan ve erkan bil cümle ihzar ve hatt-i hümayun
6. şevket makrunun vuruduna dide duz intizar olub eşer feterin
7. evan-i meymenet şumulde silahdar ağanın vusulü sadr-i azam hazretlerinin
8. manzurları olduk da otak kapusundan haric tuğlar önünde hezzar
9. izar ve ikram ve fert-i tevkir ve ihtiram ile istikbal idüb evvela
10. hatt-i hümayun devlet makrunı leb-i edeb birle telsim ve vaz cebin buyurub
11. kuleh-kuşe-i fahr-i mubahatleri beraber hurşid-i tabnak belki reside-i paye-i
12. eflak olub saniya iki sevb ser-a-sere kaplu samur fayızu' l-sururi
13. duş istidadlarına elbas ve mazhar-i nevaziş ve iltifat hazret-i
14. padişah cem cahi ihsas ve hidmet-i âliyyeleri makbul-ü hümayun olduğu
15. malum nas oldu salisa şimşir murassa gilaf-i kemer-i devlet gibi meyanlarına bend

41-B

1. ve gayret kuşağını kılıç bağı misillü iki yerden bend ve dua-i hayr-i zulu' llah-i
2. ebed peyvend eyke sukker-i riz-i tahiyet kerr ü beyan pesende oldılar ribai ya ilahi
3. bi-hakk(in) fahr-i cihan eyle alemde an-i payende şehriyaran dehri sertapa
4. eyle dergahına anın bende badehu hatt-i hümayun vacbü' l-imtisal feth
5. ve kıraat buyurub fahavi-i izzet-i mutavileri havi iltaf-i bi-nihaye
6. ve itaf-i bi-gaye-i padişahane meşhud-i çeşm-i itibar ve mesmu-i sem-i
7. sıgar ve kibar olunduk da rehayab derun-i ihlas meşhun olan neşat-i
8. sürur günagün güncayış pezir safahat-i ceride-i iskan ve makdur-i natika-i
9. bulegayı zaman olmaduğı ayan oldu ba-de-hu silahdar agaya ser-a-sere kaplu
10. samur kürk ve maen gelen ağalara ve etbaalarına başka başka elbas hilat
11. ve mahsus kurulan oba ve hayyama davet ve nevaziş ve ikramlarında dikkat
12. buyuruldu bundan sonra hidmet-i aliyyede bulunan ruesa-i askere taraf-i
13. şehriyariden ihsan buyurulan yüz elli mikdarı hilatlar elbas olunub

14. ve taraf-i padişahiden han-i alişan hazretlerine ihsan ve ita buyurılan
15. samur kürk ve murassa kılıc dahi silahdar-i hazreti şehriyar-i ali-tebar vesatâtıyla

42-A

1. irsal ve teslim ve ayin-i cengizyan üzere kemal tazim ve tekrim ve dua-i
2. devlet-i padişah kamkarı tetmim eylediler

7.2. A fontosabb török személyek az oszmán naplóban

- Abdullah pasa, a nagyúri kengyel kaymakamja.
- Abdullah pasa, a janicsár aga és az arpalık típusú hüdevendigari szandzsák haszonélvezője.
- Abdülkadir pasa, az ayintebi szandzsák haszonélvezője.
- Abdülnebi pasa, az akşehir szandzsák haszonélvezője.
- Adem pasa, Ohri új pasája.
- Ahmed aga, a főçavuş.
- Ahmed pasa, a filibei nazır.
- Ali pasa, a dunai flotta főparancsnoka.
- Ali pasa, a hadjárat főparancsnoka.
- Ali pasa, a niğbolui pasa.
- Ali pasa, Rüstem pasa testvére, a gabellei vár új főparancsnoka.
- Cafer pasa, a belgrádi pasa.
- Cafer pasa, a hadjáratban a janicsárok vezetője, az anatóliai, a ruméliai, és az aleppói helytartó, a hadsereg bal oldali erőinek parancsnoka.
- Cafer pasa, a köstendili szandzsák haszonélvezője.
- Ebubekir pasa, az ankarai pasa.
- Gazi Giray szultán, I. Selim Giray. Négyyszer, 1671-1678, 1687-1691, 1692-1699, és 1702-1704 között foglalta el a krími trónt.
- Halil aga, a lovasság egyik agája.
- Halil aga, a szokovoi híd védője.
- Halil aga, a Musa Pasa palánk védője.
- Halil bég, a pénzügyi hivatal fővezetője.
- Halil bég, az eskişehir szandzsákbég.
- Hasan aga, a portai főkamrás kethüdája.
- Hasan pasa, a malatyal szandzsák haszonélvezője.
- Hasan pasa, a maraşı beglerbég.
- Hüseyin aga, a gyalogság egyik agája.
- İbrahim aga, a mirahor.
- İbrahim aga, İbrahim pasa vezír kincstárnoka.
- İbrahim bég, a mütefferrika és a mübaşır.
- İbrahim pasa, a kastamonui szandzsák haszonélvezője.
- İbrahim pasa, az adanai beglerbég.

- İsmail aga, a lovasság egyik agája.
- İsmail pasa, a defterdar, a kilisi szandzsák és a gabellei vár parancsnoka.
- İsmail pasa, a hüdevendigari szandzsák haszonélvezője.
- İsmail pasa, a vani beglerbég.
- İsmail pasa, az arabkiri szandzsák haszonélvezője.
- Kalga szultán, Selim Giray első fia; 1699-1702 között a krími trónon ült. II.

Devlet Giray.

- Kaplan pasa, a delvinei szandzsák haszonélvezője.
- Mahmud aga, a zağarcıbaşı.
- Mahmud fia Mahmud pasa, a ruméliai beglerbég.
- Mahmud pasa, a ruméliai beglerbég.
- Mahmud pasa, a sivasi beglerbég.
- Mehmed aga, a fővezír kethüdája.
- Mehmed aga, a kolkethüda.
- Mehmed aga, a maraşi bég.
- Mehmed aga, Kuruçeşme védője.
- Mehmed pasa, a boszniai beglerbég.
- Mehmed pasa, a nişancı.
- Mısırlızade İbrahim pasa, volt kapudan pasa, a mostani anatóliai tartomány

haszonélvezője, a hadjáratban az anatóliai katonák vezetője, a hadsereg jobb oldali erőinek parancsnoka.

- Muhammed aga, a kethüda.
- Muhammed aga, a Rajnai palánk védője.
- Muhammed pasa, a főcebeci és az arpalık típusú beyşehirli szandzsák

haszonélvezője.

- Mustafa aga, a főçavuş.
- Mustafa pasa, a karamani beglerbég.
- Oszmán aga, a silahdar.
- Ömer aga, a gyalogság egyik agája.
- Ömer pasa, az ohrii szandzsák haszonélvezője.
- Saadet Giray szultán, Selim Giray nagybátyjának fia.
- Sadık Mehmed Efendi, a şeyhülislam.
- Selim pasa, a hercegovinai pasa.

- Süleyman pasa, a hamidi szandzsák haszonélvezője.
- Şehbaz Giray szultán, Selim Giray harmadik fia.
- Şaban aga, a gyalogság egyik vezetője.